Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından birlikte finanse edilmektedir.

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

BİREYSEL BAŞVURU USUL HUKUKU

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 7

T.C. ANAYASA MAHKEMESİ

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi

Doç. Dr. Tolga Şirin

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

BİREYSEL BAŞVURU (ANAYASA ŞİKÂYETİ) USUL HUKUKU

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru
El Kitapları Serisi - 7

Doç. Dr. Tolga Şirin

Bu kitap Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Konseyi tarafından birlikte finanse edilen ve Avrupa Konseyi tarafından yürütülen Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi kapsamında hazırlanarak basılmıştır.
Projenin ihale makamı Merkezi Finans ve İhale Birimidir.

© Avrupa Konseyi, 2018

Avrupa Konseyi
İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü
F-67075 Strasbourg Cedex
www.coe.int

Aralık 2018
Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi tarafından basılmıştır
www.coe.int/ankara

Bu kitapta yer alan değerlendirmeler yazarın kişisel fikirleridir. Söz konusu değerlendirmelerden, bu değerlendirmelerde sözü edilen hukukî belgeler üzerinde Avrupa Birliğine veya Avrupa Konseyine üye devletlerin yönetimlerini, Avrupa Birliğinin veya Avrupa Konseyinin yasal organlarını ya da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini veya Avrupa Konseyinin uluslararası sözleşmelerine dayanılarak tesis edilmiş herhangi bir kurumu bağlayıcı nitelikte resmî yorumlar yapıldığı anlamı çıkarılmamalıdır.

Bu kitapta yer alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları, AİHM'in resmi dilleri olan İngilizce veya Fransızca'dan Türkçe'ye yapılmış resmi olmayan çevirilerden oluşmaktadır. Avrupa Birliği veya Avrupa Konseyinin yasal organları ya da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu çevirilerin doğruluğu veya geçerliliği konusunda herhangi bir sorumluluk üstlenmez. Çevirilerin resmi dilde (İngilizce veya Fransızca) yayımlanan orijinal karar metniyle çelişmesi halinde orijinal metin esas alınmalıdır.

Baskı
MRK BASKI VE TANITIM HİZM. TİC. LTD. ŞTİ
1354. Cad. 1357. Sok. No: 43
Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0312) 354 54 57
Faks: 0312 385 79 05

Yazar hakkında

Tolga Şirin, İzmir doğumludur. Lisans ve lisansüstü eğitimini Marmara Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2006-2008 yılları arasında İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yürütme Kurulu üyeliği yapmıştır. 2009 yılından beri Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalında görev yapmaktadır. 2013 yılında "Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2010 yılı Kapani-Savcı İnsan Hakları Makale Yarışması'nın (Aybay Vakfı) birincisi, 2012-2013 yıllarında TÜBİTAK'ın, 2015-2016 yıllarında Raoul Wallenberg Enstitüsü'nün bursiyeri olmuştur. Bu kapsamda Almanya'da Köln Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak çalışmıştır. 2018 yılında "Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı: İHAM, FAYM ve AYM" (İstanbul: XII Levha Yay., 2016) başlıklı temel eseriyle "doçent" unvanını almıştır. Çok sayıda kitap ve makalesinin olduğu insan hakları hukuku, anayasa yargısı ve çevre hukuku alanlarında çalışmalarına devam etmektedir. 2018 yılında yayımlanan son çalışmaları, Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan "Özgürlük ve Güvenlik Hakkı" ve N. Umut Orcan ile birlikte Türkçeye kazandırdığı (James R. May, Erin Daly) "Dünya'da Çevresel Anayasalcılık"tır. Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği'nin kurucu üyesi, Anayasa Hukuku Dergisi Yayın Kurulu üyesidir. İngilizce ve Almanca bilmektedir.

ÖNSÖZ

"Pectus facit iuris consultum"

Bireysel başvuru, yaklaşık son on yıldır, uzman olarak üzerinde çalıştığım, artık yaşamımın bir parçası hâline gelmiş bir konu. Bu konuyu ilkin Türkiye ve Almanya'da sürdürdüğüm doktora çalışmalarım sırasında incelemiş ve tez konum olarak ele almıştım. O çalışma, Anayasa Mahkemesinin henüz bireysel başvuru kararı vermediği dönemde kaleme alınmıştı. Ardından Kamu Hukukçuları Platformu'nun 2015 yılındaki oturumunda benden bu konuda bir sunum istenmişti. Anayasa Mahkemesinin içtihatlarına odaklanan o kapsamlı sunum, sonradan kitap olarak da basıldı. Bunun yanında çok sayıda makale, bildiri, yuvarlak masa toplantısı ve rapor yoluyla bu alanda çalışmalarımı sürdürmeye devam ettim. Avrupa Konseyinin "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi" Projesi kapsamında da çok farklı şehirlerde ve farklı muhataplarla bu konuda çalışmalar sürdürdüm. Elinizde tuttuğunuz veya internet ortamında ulaşmışsanız ekranınızda bulunan bu çalışma, önceki çalışmalardan süzülen ve güncellenen bilgiler çerçevesinde ve en az üç işlev görmek üzere kaleme alındı: (1) Proje kapsamında avukatlara yönelik sürdürülen meslek içi eğitimde temel kaynak olarak kullanılması, (2) bireysel başvuru hazırlayacak olan kişilere yardımcı olması, (3) hukuk fakültelerinde okutulan Anayasa Hukuku derslerinde yardımcı kaynak olarak kullanılması… Kuşkusuz bunun yanında, çalışmanın, yargıç ve savcılar ile öğretideki araştırmacılara da katkı sunmak gibi bir işlev taşıyabileceği de akılda tutuldu. Çalışma, bir rehber niteliği taşıdığı için kararlara yönelik eleştiriler ile öğretisel tartışmalar, farklı bir çalışma için saklı tutuldu.

Çalışma kaleme alınırken bana yardımcı olan bazı isimler oldu. Yarı zamanlı olarak ders verdiğim Okan Üniversitesi Hukuk Fakülte-

sindeki görevine yeni başlayan Ar. Gör. Kübra Kazan, karar künyelerinin oluşturulması işinde bana yardım etti. Avrupa Konseyinin kıdemli proje sorumlusu Ezgi Koçak ise kitabı baştan sona okuyarak redaksiyon konusunda çok değerli katkısını sundu. Proje kapsamında beraber çalıştığımız değerli dostlarım Yücel Erduran ve Deniz Bıyıklı ise hem idari-teknik yönden hem de manevi yönden çok önemli destek sağladılar. Kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Kuşkusuz bu eserde yazılanlar, Avrupa Konseyini ve Anayasa Mahkemesini bağlamaz. Kusurlar bana aittir.

Kitabın, Türkiye uygulamasına ve öğretisine katkı sunmasını dilerim.

Ören/Balıkesir, Ağustos 2018

İÇİNDEKİLER

YAZAR HAKKINDA III
ÖNSÖZ V
KISALTMALAR XV
I. GİRİŞ 3
II. KİTABIN YÖNTEMİ ve PLANI 11
III. ANAYASA MAHKEMESİNİN YETKİSİ VE KABUL EDİLEBİLİRLİK 13
A. KİŞİ YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE PERSONAE 14
1. Başvuru Ehliyeti 14
a. Gerçek Kişiler 16
(1) Cenin 16
(2) Çocuklar 19
(3) Kısıtlılar 20
(4) Yabancılar 23
(a) Yabancıların Haklarının Sınırlandırılması ve Madde 16 ... 25
(b) Sınır Dışı Etme ve Geri Verme 27
(c) Serbest Seçim Hakkı 28
(ç) Mülkiyet Hakkı 29
(5) Ölüler 30
b. Tüzel Kişiler 32
(1) Özel Hukuk Tüzel Kişileri 32
(2) Kamu Tüzel Kişileri 32
2. Mağdurluk Statüsü 37
a. Doğrudan ve Dolaylı Mağdurluk 39
(1) Doğrudan Mağdur 39
(2) Dolaylı Mağdur 40
(a) Yakını Olma Kriteri 40
(b) Yargılama ve Soruşturma Süreçlerine Aktif Katılım Kriteri 41
(c) Hukuksal Menfaatin ve Yakın Bağlantının Ortaya Konulması Gerekliliği 42

b. Güncellik, Kişisellik, Doğrudanlık 46
(1) Güncellik 47
(2) Kişisellik 48
(3) Doğrudanlık 49
c. Potansiyel Mağdurluk 50
(1) Müdahalenin Etkileme Olasılığı Açıklanmalıdır 51
(2) Açıklamalar Makul ve İkna Edici Olmalıdır 52
(3) Benzer Durumdaki Kişilere Yönelik Müdahale Her Durumda "Potansiyel Mağdurluk" Yaratmaz 53
(4) Bağlayıcı Olmayan Siyasal Tartışmalar "Potansiyel Mağdurluk" İddiasının Kabulü İçin Tek Başına Yeterli Değildir 54
(5) İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarındaki Potansiyel Mağdurluk Örnekleri 55
(6) Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımı 58
ç. Mağdurluk Statüsünün Sona Ermesi 59
(1) İhlalin Kabul Edilmesi 60
(2) İhlalin Giderilmesi 61
d. Mağdurun Ölümü 64
3. Temsil (Vekillik) 67
a. Olağan Durumlarda Temsil 67
b. Dezavantajlı Grupların Temsili 68
4. Aleyhine Başvurulan Kişi: Türkiye Cumhuriyeti 73
B. KONU YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE MATERIAE 75
1. Sözleşme'de Yer Alan Hak ve Özgürlükler 77
a. Yaşama Hakkı 77
b. İşkence Yasağı 78
c. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı 79
ç. Özgürlük ve Güvenlik Hakkı 80
d. Adil Yargılanma Hakkı 83
e. Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaz 88
f. Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı 90
g. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü 91
ğ. İfade Özgürlüğü 94

h. Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü 96
ı. Evlenme Hakkı 99
i. Etkili Başvuru Hakkı 100
j. Ayrımcılık Yasağı 101
2. Türkiye'nin Taraf Olduğu Ek Protokollerde Yer Alan Hak ve Özgürlükler 102
a. Mülkiyet Hakkı 102
b. Eğitim Özgürlüğü 104
c. Serbest Seçim Hakkı 105
d. 7 no.lu Protokol'ün Getirdiği Yeni Haklar Kategorisi 108
3. Bireysel Başvuruya Konu Edilemeyecek Haklar 110
a. Anayasa'daki İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi Dışında Kalan Haklar 112
b. Anayasa'da ve Sözleşme'de Yer Almayan Haklar 113
4. Bireysel Başvuruya Konu Edilemeyecek Tedbirler 113
a. Yasama İşlemleri 114
b. Düzenleyici İdari İşlemler 114
c. Anayasa Mahkemesi Kararları 115
ç. Anayasa'nın Yargı Denetimi Dışında Bıraktığı İşlemler 115
d. Yüksek Askerî Şûranın Terfi İşlemleri ve Kadrosuzluk Nedeniyle Emekliye Ayırma Kararları 117
e. Olağanüstü Hâl Döneminde Çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnameler 117
f. Yüksek Seçim Kurulunun Kararları 118
g. Hâkimler ve Savcılar Kurulunun Meslekten Çıkarma Dışındaki Kararları 119
ğ. Sporda Tahkim Kurulu Kararları 120
h. Anayasa'daki Eski "Denetime Kapalı Konular" 121
(1) Cumhurbaşkanının Tek Başına Yaptığı İşlemler 121
(2) Yüksek Askerî Şûranın Kadrosuzluk Nedeniyle Emekliye Ayırıma Hariç İlişik Kesme Kararları 121
(3) Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun Meslekten Çıkarma Kararları 122

(4) Memurların Uyarı ve Kınama Cezaları 123
(5) Geçici Madde 15'te Yer Alan Çıkış Garantileri 124
5. Devletin Nitelikleri ve Bireysel Başvuru 125
6. Yanlış Niteleme ve Yargıç Hukuku Resen Uygular (Bilir) İlkesi 127
C. YER YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE LOCI 127
1. Kıbrıs Sorunu 128
2. Sınır Ötesi Harekâtlar 129
3. Türkiye Cumhuriyeti Bayrağı Taşıyan Araçlar 132
D. ZAMAN YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE TEMPORIS 132
1. Zaman Yönünden Yetki ve Kritik Tarihten Önceki Olayların Dikkate Alınması Gerekliliği 136
2. Zaman Yönünden Yetki ve Makul Süre 137
a. Yargılama Süresinin Makullüğü 137
b. Tutukluluk Süresinin Makullüğü 137
3. Zaman Yönünden Yetki ve Süregelen İhlaller 138
a. Anlık Eylemler ve Süregelen İhlaller Ayrımı 138
b. Maddi ve Manevi Bütünlük Bağlamında "Ayrılabilir Yükümlülük" Kriteri 138
c. Etkili Soruşturma Yükümlülüğü ve Süregelen İhlaller 139
(1) "Gerçek Bağlantı" ve "Önemli Kısım" Kriterleri 139
(2) "Değerler ve Güvencelerin Gerçek ve Etkili Şekilde Korunması" Kriteri 140
(3) Zorla Kaybedilme Olayları ve Süregelen İhlaller 140
IV. USULE YÖNELİK KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ 143
A. OLAĞAN HUKUK YOLLARININ TÜKETİLMESİ KURALI ... 145
1. Özellikler 146
a. Olağan Hukuk Yolları 149
(1) İdari Başvuru Yolu 150
(2) İtiraz Yolu 152
(3) Dava Açma Yolu 153
(4) İstinaf Yolu 154
(5) Temyiz Yolu 155

(6) Uyuşmazlık Mahkemesi Yolu 156
b. Özgün Bir Kategori: Karar Düzeltme Yolu 156
c. Olağanüstü Hukuk Yolları 157
(1) Yargılamanın Yenilenmesi 158
(2) Kanun Yararına Bozma 159
(3) Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının İtirazı 160
(4) Somut Norm Denetimi 161
(5) Maddi Hatanın Düzeltilmesi 161
(6) Bireysel Başvuru Yapıldıktan Sonra Olağanüstü Kanun Yollarında Başarı Elde Edilmesi 161
2. İstisnalar 162
a. Yerleşik veya Değişme Olanağı Olmayan Kararların Bulunması 164
b. Başvuru Yollarının Hatalı Gösterilmesi veya Hiç Gösterilmemesi 166
c. Telafisi İmkânsız Zararların Ortaya Çıkma Olasılığı Bulunan Durumlar 167
ç. Soruşturmanın Bağımsız, Süresinin Makul Olmaktan Çıkması 170
d. Yargılamanın Makul Süreden Uzun Sürmesi 171
e. Tutukluluğun Kanuniliği İncelemesinin Süratle Yapılmaması 171
f. Sözleşme'ye Aykırı İdari Pratikler 172
g. Özel Koşullar 173
(1) Başvurucunun Özel Koşulları 173
(2) Olayın Özel Koşulları 174
3. Usuller 175
a. Hukuk Yollarını Şeklî Anlamda (Dikey) Tüketmek 175
(1) Başvurunun Yetkili İdari ve Yargısal Makamlara Yapılması .. 176
(2) Başvurunun Süresinde Yapılması 176
(3) Başvurunun Usulüne Uygun Şekilde Yapılması 177
(4) Başvurunun Gerekli Özen Gösterilerek Yapılması 177

b. Hukuk Yollarını Maddi Anlamda (Yatay) Tüketmek 179
c. Birden Fazla Hukuk Yolunun Bulunması Sorunu 179
4. Zaman 186
a. Hukuk Yolunun Bireysel Başvurudan Sonra, Kabul Edilebilirlik İncelemesinden Önce Tükenmesi..... 187
b. Bireysel Başvurudan Sonra Yeni Bir Etkili Hukuk Yolunun Açılması..... 187
B. BİREYSEL BAŞVURU SÜRESİ 189
1. Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı 190
a. "Nihai Karar Gerekçesinin Öğrenilebildiği" Durumlar 191
b. Bireysel Başvuru Süresinin Başladığı Gün 193
c. Hukuk Yollarına Göre Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı ve Bazı Ayrıksı Durumlar..... 193
(1) Kesin Nitelikteki Kararlara Karşı Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı..... 193
(2) Devletin Etkili Soruşturma Yükümlülüğünün İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı..... 194
(3) Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı..... 195
(4) Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı..... 195
(5) Temyize Tabi Bir Kararın Temyiz Edilmemesi Durumunda Sürenin Başlangıcı..... 195
(6) Temyiz Onama Kararının Tebliğ Edilmediği Durumlarda Sürenin Başlangıcı..... 196
(7) Kararın Avukata Değil Başvurucuya Tebliğ Edildiği Durumlarda Sürenin Başlangıcı 198
(8) Bir Hukuk Yolunun Etkili Olmadığının Düşünüldüğü Durumlarda Sürenin Başlangıcı 198
(9) Karar Düzeltme Yolu Yönünden Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı..... 198
(a) Karar Düzeltme Yolu Kapalı Olan Kararlara Karşı Sürenin Başlangıcı..... 199

(b) Karar Düzeltme Yolunu Etkili Görmeyen Başvurucular Yönünden Sürenin Başlangıcı..... 199
(c) Karar Düzeltme Yolunu Etkili Gören Başvurucular Yönünden Sürenin Başlangıcı..... 199
2. Bireysel Başvuru Süresinin Sona Ermesi 199
3. Mazeret Hukuku..... 201
V. ESASA YÖNELİK KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ..... 205
A. AÇIKÇA DAYANAKTAN YOKSUNLUK..... 207
1. Kanun Yolu Başvuruları..... 207
2. Bir İhlalin Olmadığının Açık Olduğu Başvurular 213
3. Temellendirilmemiş Başvurular..... 214
4. Karmaşık ve Zorlama Başvurular..... 216
B. ANAYASAL VE KİŞİSEL ÖNEM 216
1. Anayasal Önem..... 219
2. Kişisel Önem..... 222
VI. BİREYSEL BAŞVURUYA ÖZGÜ BAZI USULLER 227
A. DİLEKÇENİN İÇERİĞİ VE SUNULMA USULÜ..... 229
B. EKSİKLİK BİLDİRİMLERİ 234
C. BAŞVURUNUN DİLİ..... 234
Ç. VEKÂLET BELGESİ 235
D. BAŞVURU HARCI 236
E. ADLİ YARDIM..... 236
F. GİZLİLİK TALEBİ 237
G. BAŞVURULARIN GÖRÜŞÜLME SIRASI - ÖNCELİK POLİTİKASI 238
H. YARGICIN REDDİ VE ÇEKİLMESİ..... 239
I. KABUL EDİLEBİLİRLİK KARARININ YENİDEN İNCELENMESİ..... 241
İ. BAKANLIK GÖRÜŞÜ VE DAVA GENİŞLETME YASAĞI..... 241
J. DURUŞMA 242
K. DELİLLER..... 244
VII. TALEPLER VE KARARLAR..... 249
A. GEÇİCİ TEDBİR KARARLARI..... 251

1. Geçici Tedbir Kararına Konu Edilebilecek Haklar 253
2. Yaşam ve Maddi/Manevi Bütünlük 255
a. Başvurucunun Sağlığı ve Tutulma Koşulları Uyarınca Verilen Geçici Tedbir Kararları 255
b. Sınır Dışı Etme ve Suçluların İadesi İşlemlerine İlişkin Geçici Tedbir Kararları 259
3. Bariz Adaletsizlik 269
4. Yargılamanın Selameti 264
5. Aile Birliğinin Korunması 265
6. Özel Bir Durum: Sokağa Çıkma Yasakları 266
B. ESASA İLİŞKİN KARARLAR 271
1. Tazminat 271
2. Yargılamanın Yenilenmesi 272
3. Yol Gösterici Kararlar 272
C. PİLOT KARARLAR 275
Ç. BİREYSEL BAŞVURU HAKKININ KÖTÜYE KULLANILMASI VE PARA CEZASI KARARI 278
1. Olay, Bilgi ve Belgede Yanıltıcı Başvurular 281
2. Esaslı Unsurda Yanıltıcı Başvurular 282
3. Gelişmelerden Haberdar Etmeyen Başvurular 283
4. Üslup Sorunu İçeren Başvurular 284
5. İçeriksiz Başvurular 285
D. DÜŞME KARARI 285
DİLEKÇE ÖRNEĞİ 294
EKLER 303
EK-1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları 305
EK-2 Anayasa Mahkemesi Kararları 323

KISALTMALAR

AYİM	: Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BD	: Büyük Daire
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
Çev.	: Çevirmen
E.	: Esas numarası
Ed.	: Editör
GK	: Genel Kurul
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
Ibid.	: Ibidem (Aynı yerde)
İHAM	: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHAS	: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
İYUK	: İdari Yargılama Usul Kanunu
K.	: Karar numarası
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İhale Kurulu
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LGBTİ+	: Lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel, interseks vd.
md.	: Madde
MERNİS	: Merkezî Nüfus İdare Sistemi
No.	: Numarası
OHAL	: Olağanüstü Hâl
Op. cit.	: Opus citatum (Atıf yapılmış yerde)
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
ss.	: Sayfa sayıları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
T.	: Tarih
TAK	: Tedbire Dair Ara Karar
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİB	: Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı
TL	: Türk Lirası
vb.	: ve benzeri
Vol.	: Volume
vs.	: ve saire
YAŞ	: Yüksek Askerî Şura
Yay.	: Yayınevi

BİREYSEL BAŞVURU (ANAYASA ŞİKÂYETİ) USUL HUKUKU

I. GİRİŞ

"Sapientia est omnium bonarum artium mater"

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru (anayasa şikâyeti) hakkı, Türkiye'de ilk kez 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarında, yüzeysel şekilde tartışılmaya başlanmış usuli bir haktır. Bu hakkın etraflı şekilde tartışılmaya başlanması, İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru usulünün kabul edilmesinden sonra, 1990'lı yılların başıdır. Türkiye Barolar Birliğinin ünlü anayasa taslağında kendisine yer bulan bu hak, sonradan farklı çevrelerce savunulmuş ve nihayet 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasıyla kabul edilen anayasa değişikliğiyle birlikte 1982 Anayasası'na girmiştir.[1] Anayasa değişikliğinin bu hak ile ilgili getirdiği düzenleme şu şekildedir:

> "Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.
>
> Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.
>
> (…)
>
> Bireysel başvuruya ilişkin gerekli düzenlemeler iki yıl içinde tamamlanır. Uygulama kanununun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bireysel başvurular kabul edilir."[2]

---

1 Bu konularda bkz. Tolga Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti, (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, (İstanbul: XII Levha, 2013).

2 Uygulama kanunu, 23/09/2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu düzenleme, bünyesinde terminolojik olarak iki farklı sorun barındırmaktadır. Öncelikle; "bireysel başvuru" sözcüğü tutarlı sayılmaz, çünkü bu terim, getirilmek istenen mekanizma ile bir diğer bireysel başvuru türü olan "halk davası" (*actio popu*laris) arasındaki farkı belirsizleştirmekte, başvurucu olabilecek ama "birey" olmayan tüzel kişileri dışlamakta ve "bireysel başvuru"nun nereye yapılacağını açıkça ortaya koymadığı için "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine bireysel başvuru" usulü ile karışıklık getirmektedir. Bu usul, ilk kez geliştirildiği ülkelerde ve bunlardan hareketle Türkiye Barolar Birliği'nin (TBB) anayasa önerisinde olduğu gibi "anayasa şikâyeti" olarak adlandırılmalıydı.[3]

Ancak bu çalışmada "anayasa şikâyeti" yerine, galatımeşhur hâline gelmiş olan "bireysel başvuru" terimi kullanılacaktır.

Terminolojiyle ilgili bir diğer sorun ise 148'inci maddede "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" ifadesine yer verilmesidir. Çünkü Türkiye'nin resmî anlamda taraf olduğu, bu isimde bir sözleşme yoktur. Türkiye'nin taraf olduğu metnin ismi İngilizce'de "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", Resmî Gazete'de yayımlanan hâliyle "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi"dir. Kastedilen sözleşmenin hangi sözleşme olduğu anlaşıldığı için meseleyi, dar bir sözel yorum sorununa indirgemek gereksizdir. Gelgelelim burada 2010 Anayasa değişikliğindeki gayriciddilik sorununun altını çizmekte yarar bulunmaktadır.

Konuyla ilgili bir de anlayış sorunu mevcuttur. Bu hakkın getirilme amacı, öncelikle İnsan Hakları Mahkemesine giden davaların sayısını azaltılması biçiminde dile getirilmiştir. Bu, Türkiye'nin uluslararası düzlemdeki olumsuz görüntüsü yönünden ilk bakışta anlamlı olabilir. Nitekim uygulamada bu amaç, belli ölçüde karşılık da bulmuştur:[4]

---

3 Üstelik söz konusu öneri, olması gerektiği gibi bütün temel haklar için anayasa şikâyetini öngörmekteydi. *Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, (Ankara: TBB Yay., 2007), s. 283.

4 Veriler için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2013_ENG.pdf

Ne var ki temel haklar/insan hakları, Sözleşme'de yer alan haklarla sınırlı değildir. Sözleşme'de yer almayan diğer hakların da dava edilebilirliğinin sağlanması ve bu hakların dışlanmaması, "insan haklarının bütünselliği"nin bir gereğidir. 2010'da getirilen değişikliğin böylesi bir ayrıştırma yaratmadığını ve sosyal haklara "üvey evlat" muamelesi yapılmadığını kim söyleyebilir? Ayrıca, unutulmamalıdır ki İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 53'üncü maddesi uyarınca Sözleşme, asgari bir güvencedir ve iç hukuktaki daha ileri güvencelerin sınırlandırılması için kullanılamaz. Bireysel başvuru yargılamalarında Strazburg içtihatlarının azami eşik olarak görülmesi ve bütün yorum faaliyetlerinin bu çerçevede geliştirilmesi "insan haklarının dinamikliği" ilkesi ile de pek uyumlu sayılmaz.

Bu notlardan sonra bireysel başvurunun işlevi üzerinde durmak gerekiyor. Bireysel başvuru hakkının en az dört işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Bunlardan "anayasa şikâyeti madalyonunun iki yüzü" olarak da

ifade edilen[5] ilk ikisi (sübjektif ve objektif işlevler)[6] Anayasa Mahkemesi tarafından da açıkça belirlenmiştir:

> "Mahkemenin objektif işlevi, Anayasa'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hükümlerini yorumlamak ve bunların uygulanmasını gözetmektir. Sübjektif yönü ise bireysel başvuru yoluyla önüne gelen somut olayda anılan hükümlerin ihlal edilip edilmediğini incelemek, gerektiğinde başvurucu lehine giderime ükmetmektir."[7]

Konuya buradan bakıldığında bireysel başvuru, sadece bir temel hakkın savunulmasıyla sınırlı bir etki doğurmaz, bundan daha fazlasını bünyesinde barındırır. Kişilerin bireysel amaçlarla tetikledikleri bir bireysel başvuru, sonuçları itibarıyla objektif etkiler doğurabilir.[8] R. Jhering'in ifadesiyle, "her kim ki bir hakkını ileri sürer, aynı zamanda dar kapsam içinde hukuku savunur."[9] Buradaki hukuk sözcüğü, sübjektif haklar düzeninin tamamını kapsayan objektif hukuk düzenini ifade etmektedir. Bireysel başvurunun bu iki yöne de etkisi bulunmaktadır.

Bireysel başvurunun objektif işlevinden türetilebilecek iki işlevden daha bahsedilebilir. Bunlar "eğitici etki" ve "meşrulaştırıcı ve katılımcı etki"dir.

Eğitici etki, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yoluyla önüne gelen kamusal olaylara ilişkin gerekçeleri yoluyla kamu organlarına Anayasa'yı ve anayasal düzen tasvirini anlatması ve bu hakka nasıl saygı duyulacağına işaret edebilmesini ifade eder.[10] Bu yanıyla bireysel başvuru, varlığından haberdar olanların kendilerine çeki düzen vermesine neden

---

5 Ekkehard Schumann, *Verfassungs- und Menschenrechtsbeschwerde gegen richterliche Entscheidungen*, (Berlin: Duncker & Humblot, 1963), s. 102.

6 Bu kavramlaştırmanın ilk kez üretimi için bkz. Konrad Zweigert, "Die Verfassungsbeschwerde", *Juristische Zeitung*, 1952.

7 *K.V. başvurusu*, AYM, 2014/2293, 01/12/2006, § 52.

8 Christoph Gusy, "Die Verfassungsbeschwerde", *Das Bundesverfassungsgericht im politischen System*, (Wiesbaden: VS Verlag, 2006), s. 211.

9 Hans Merz, *Der Kampf um's recht: Hundert Jahre nach Jhering*, (Bern: Verlag Stämpfli, 1981), s. 84

10 Gusy, s. 215.

olan bir şeydir. Bir bakıma tavanda ince bir sicime asılı duran "Demokles'in kılıcı"na benzer.[11] Daha renkli bir benzetme yapmak gerekirse; bireysel başvuru yolunun varlığı, otoyol kavşağında duran polis arabaları gibidir. Olağan şartlarda, sürücüler seyir hâlindeyken zaten dikkatli olmalılar ama bu, fiilen hep böyle olmaz. İşte kavşaktaki polis arabasının varlığı, bütün şoförlerin pür dikkat kesilmesine neden olur.[12] İşte bireysel başvuru da, zaten Anayasaya uyum konusunda pür dikkat kesilmesi gereken kamu organlarına kendilerine çeki düzen verme ve anayasal kuralları hatırlama olanağı getirir. Öyle ki, siyasal sistem üzerine yapılan bir çalışmada bireysel başvuru, kamu organlarının faaliyetleri sırasında anayasayı gözetmelerinde en önemli faktör olarak tespit edilmiştir. Hatta bu çerçevede, bireysel başvuru hakkının, çok sayıda AYM kararı sonrasında hukuk sistemine en büyük hediyesinin, kamu organlarının "anayasal dikkati" olduğu söylenmektedir.[13]

Katılımcı ve meşrulaştırıcı etki ise bireysel başvurunun demokratik işleviyle ilgilidir. Şöyle ki demokratik anayasalcılığa içkin olan "katılım" meselesi, siyasal olduğu kadar, yargısal da bir boyut taşımaktadır.[14] Yarı-yargısal/yarı-siyasal katılım biçimi olarak da görülen anayasa şikâyeti[15] sayesinde, anayasaya uygunluk denetiminde, siyasal mekânının ve devletçiliğin tekeli kırılmakta[16] ve başta yurttaşlar olmak üzere, hak öznelerinin anayasa yargısını harekete geçirmek suretiyle, yargı ve dava konusuna göre (tersten) yasama veya yürütme faaliyetlerine katılımı

---

11 Friedrich Krauß, *Der Umfang der Prüfung von Zivilurteilen durch das Bundesverfassungsgericht*, (Köln: Carl Heymanns, 1987), s. 162.

12 Hans Rupp, "Die Verfassungsbeschwerde im Rechtsmittelsystem", *Zeitschrift für Zivilprozess*, s.82, 1969, dipnot 17.

13 Rupert Scholz, "Staatsleitung im parlamentarischen Regierungssytem", *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*, Peter Badura/Horst Dreier (der.), Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, s. 665.

14 Cem Eroğul, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 1999), ss. 143-145. Mehmet Merdan Hekimoğlu, *Alman Hukuku Işığında Türk Anayasa Yargısının Hukuki Boyutları*, (Ankara: Detay Yay., 2004), s. 139.

15 Gusy, s. 210.

16 Wojciech Sadurski, "Postcommunist Constiutional Courts in Search of Political Legitimacy", *European University Institute Law Working Paper No. 2001/11.* Department of Law, European University Institute, Florence, ss.40-41.

sağlanmaktadır.[17] Karşılaştırmalı hukuk verileri de göstermektedir ki, bu katılım sayesinde anayasa mahkemeleri "halkın şikâyet duvarı"[18] veya "yurttaşların mahkemesi"[19] hâline gelebilmektedir. Bu yanıyla söz konusu usul, bir yandan Mahkeme'yi bizzat "hak temelli" olarak dönüştürmekte[20], dolayısıyla da gördüğü işlev uyarınca meşruluk temeli sağlamaktadır. Bu usul diğer yandan, yurttaşlara, dört beş yılda bir sandığa gitmek ve oy mührünü kullanmakla sınırlı bir anlam taşıyan indirgemeci demokrasi anlayışı karşısında, "anayasal yurtseverlik" temelinde yeni bir katılım aracı sağlamaktadır.[21] Yasama, yürütme ve yargıya somut bir şekilde muhatap olan yurttaşlar, Anayasa Mahkemesine şikâyetlerini göndermek ve bu şikâyetlere ilişkin yanıtlar almak suretiyle, üç farklı erkle, anayasal değerler üzerinden sürekli ve kesintisiz bir diyalog geliştirmekte, temsilcilerinin karar alma süreçlerini etkileme ve yargıçların argümanlarını değiştirme girişiminin bir parçası olmaktalardır. Üstelik bu imkân, parlamento dışı muhalefete de şiddet dışı, anayasal bir karşı çıkış aracı sunmaktadır[22]. Bugün birçok hükûmet dışı örgütün, insan hakları girişiminin kendileriyle doğrudan ilgili olan veya olmayan çok sayıda davayla ilgili "bireysel başvuru hazırlanması" eylemini örgütledikleri bilinmektedir. Bu, katılımcılık ve insan hakları aktivizmi adına olumlu bir gelişmedir.

---

17 Bu nedenle bazı yazarlar anayasa yargısının dördüncü bir erk olarak ele alınabileceğine dikkat çekmektedirler. Örn. bkz. Miroslav Cerar, "Slovenia's Constiutional Court within the Seperation of Powers", *Constiutonal Justice: East and West: Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comperative Perspective,* (The Hague/London/New York: Kluwer Law, 2003), s.220.

18 Hekimoğlu, s. 141.

19 Jutta Limbach, *In Namen des Volkes: Macht und Verantwortung der Richter*, Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt DVA, 1999, s. 151; Peter Häberle, "Role and Impact of Constiutional Courts in a Comparative Respective", *The Future of the European Judicial System in a Comparative Perspective*, Ingolf Pernice-Juliane Kokott-Cheryl Saunders (eds.), Baden-Baden: Nomos, 2006, s.72.

20 Bu öngörü için bkz. Zühtü Arslan, *Anayasa Teorisi*, (Ankara: Seçkin Yay., 2005), s. 259.

21 John Farejohn, "Comparative Avenues in Contitutional Law: Constitutional Structures and Institutional Designs: Constitutional Adjudication: Lessons from Europe", *Texas Law Review*, Vol. 82, 2004, s. 1687.

22 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, (Ankara: İmge Yay., 2007), ss. 240 vd.

Burada, yeri gelmişken şu notu düşmekte yarar bulunmaktadır: İnsan hakları aktivizmi ile insan hakları hukukçuluğu farklı şeylerdir. Bir kişinin insan haklarının savunulması konusunda, kampanyalar ve lobi çalışmaları yapması, projeler yürütmesi, basın açıklamaları ve bildiriler yoluyla kamuoyunu bilgilendirmeye çalışması anlamlı görülebilir. Gelgelelim bu, insan hakları hukukunun teknik uzmanlığını garantilemez. Bir kişinin çok iyi bir aktivist olması ile insan hakları hukukunun teknik yönlerinde uzmanlaşması farklı şeylerdir. Türkiye'de uzun yılar boyunca -hatta en çok da avukatlar arasında- ilkinin ikincisini de getirdiği yönünde bir yanılgı egemendi. Bu nedenledir ki çok sayıda önemli insan hakları davası geçmişte -bu yanılgıya rağmen- başarıyla sonuçlanabilmekteydi. Gelgelelim değişen koşullar ve bireysel başvuru usulündeki yeni gelişmeler karışında artık bu konudaki bilgisizlik başarıyı engellemektedir. Bu durum, son dönemdeki önemli insan hakları davalarının olumsuz sonuçlarında da izlenmektedir. Bu nedenle konuya ilişkin uzmanlık önem kazanmıştır. Türkiye'de de tıpkı Almanya'da olduğu gibi "bireysel başvuru uzmanı avukat" söyleminin duyulur olmaya başlaması biraz da bundandır.

Bu alanda uzmanlaşma, insan hakları hukukunun yaşayan niteliği ve dinamizmi uyarınca konuyla ilgili literatürü, en önemlisi düzenli içtihat takip etmeyi gerektirir. Bu, dışarıdan bakıldığında kolay fakat işin içine girildiğinde oldukça yoğun emek gerektiren bir iştir. Türkiye'de hem uygulamacılar arasında hem de öğretide, ne yazık ki böyle bir alışkanlık yaygın değildir. Türkiye, tek bir mahkeme kararına dahi atıf yapmadan insan hakları hukuku kitaplarının yazılabildiği; mahkeme kararlarının orijinal metnini okumadan gölge atıflarla iddialı çalışma ve savlar üretilebilen; sosyal medya alanında, büyük çoğunluğu amatörlerce üretilen eksik veya yanlış, derme çatma bilgilere yaslanarak "insan hakları savunuculuğu" yapılabilen bir ülkedir. Gerçekçi ve profesyonel bir etkinlik için bu konuda uzmanlaşmak isteyen kişilere düzenli karar takibi önerilir. Düzenli içtihat takibi için ise iki internet sitesi olmazsa olmazdır.

İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının (Türkçe ara yüzle) takip edilmesi için şu adres kullanılabilir:

https://hudoc.echr.coe.int/tur

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kararları için tasarlanan yeni arama motorunun bulunduğu internet adresi ise şu şekildedir:

https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr

Bu çalışmada da yukarıda aktarılan internet kaynakları kullanılmıştır.

II. KİTABIN YÖNTEMİ VE PLANI

Bu kitapta karşılaştırmalı hukuk yöntemi kullanılacaktır. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru usulünün, büyük ölçüde İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru usulünden esinlenilerek şekillendirildiği bilinen bir gerçektir. Anayasa Mahkemesinin hem usulde hem de maddi hukuka yönelik çıkarımlarında Strazburg organlarının içtihatlarını izlediği bir sır değildir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru usulü, İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru usulüne ilişkin sistematikle anlatılacaktır. Anayasa Mahkemesinin içtihadının henüz gelişmediği alanlarda Strazburg organlarının kararlarına değinilecektir. İçtihat birikiminin yerleşmeye başladığı alanlarda ise olabildiğince ulusal kararların üzerinde durulacaktır.

Plan olarak da öncelikle Mahkeme'nin kişi, konu, yer ve zaman yönünden yetkilerinin üzerinde durulacak; ardından kabul edilebilirlik kuralları, tıpkı Avrupa Konseyinin yayımladığı ve bu eserde de yararlanılan İnsan Hakları Mahkemesine başvuru rehberinde olduğu gibi, usule (başvuru yollarının tüketilmesi ve başvuru süresi) ve esasa yönelik (açıkça dayanaktan yoksunluk ile anayasal ve kişisel önem) kabul edilebilirlik kuralları şeklinde iki ayrı başlıkla ele alınacaktır.[23] Devam eden başlıkta ise bireysel başvuru hakkına özgü özel usullerin, son olarak da karar türlerinin üzerinde durulacaktır. Yeri geldikçe de -dikkat çekmek için- kutucuklar kullanılacaktır.

Bu çalışma, el kitabı niteliğinde olduğu için kararlara yönelik eleştiriler, öğretisel tartışmalar ve sonuç bölümü şimdilik saklı tutulmuştur.

---

23 Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Mahkemesi bağlamında kabul edilebilirlik kriterlerini uygulama rehberi için bkz.
Practical Guide on Admissibility Criteria, (Strasbourg: CoE Publishing, 2018).
https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf
Türkçede: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf

III. ANAYASA MAHKEMESİNİN YETKİSİ VE KABUL EDİLEBİLİRLİK

Bir bireysel başvurunun esastan incelenebilir olması için söz konusu başvurunun Anayasa Mahkemesinin yetkisi içinde olması gerekir. Bu gereklilik, İnsan Hakları Mahkemesi yönünden de geçerlidir. Mahkemelerin yetkisi; kişi, konu, yer ve zaman yönünden yetki olarak ele alınmaktadır.

A. KİŞİ YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE PERSONAE

Anayasa Mahkemesinin kişi yönünden yetki incelemesi, "kim" ve "kime karşı" gibi soruların sorulduğu, öğretide ve Strazburg'un kararlarında Latince "ratione personae" kavramıyla da ifade edilen incelemeyi anlatır. Başvuru ehliyeti, mağdurluk statüsü gibi başlıklar Mahkeme'nin yetkisinden ayrı ele alınabilecekse de bunun, kişi yönünden yetki incelemesinin içinde değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur.

Bu incelemede başvurucunun;

1. Başvuru ehliyetinin olup olmadığı,

2. Mağdur olup olmadığı,

3. Temsilcilik durumu,

4. Başvurusunun Türkiye Cumhuriyeti aleyhine yapılıp yapılmadığı ele alınır.

1. Başvuru Ehliyeti

Anayasa'nın 12'nci maddesine göre: *"Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir."*

Anayasa'nın bu hükmü, temel haklara yönelik bazı özellikleri ortaya koymaktadır. Bunlardan "dokunulmazlık", geniş anlamda ele alındığında, temel haklara yönelik herhangi bir müdahalenin yapılamayacağı anlamına gelir. Ne var ki; hukuk sisteminde, başkalarının sahip oldukları hak ve özgürlükler ile farklı menfaatler, hakların sınırlandırılmalarını; dolayısıyla geniş anlamda "dokunulabilir" olmalarını gerekli kılar. Dolayısıyla, bütün haklara mutlak dokunulmazlık tanındığını söylemek, aslında paradoksal bir şekilde, kimsenin haklara sahip olmadığını kabul etmek demektir.[24] Hukukta yorum yöntemleri böyle absürt sonuçlara izin ver-

24 Gerhard Van der Schyff, *Limitation of Rights: A Study of the European Convention and the South African Bill of Rights*, (Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2005), s. 22.

mez. Bu nedenle "dokunulmazlık" kavramının dar anlamını kabul etmek gerekir.[25] Yani söz konusu ifadeden, temel hakların -Devlet'in, kişileri temel hak sahibi olmaktan mahrum bırakamayacağı anlamda- dokunulmaz olduğunu anlamak gerekir.[26]

"Devredilmezlik" sözcüğü ise bu haklardan yoksun kalma konusunda, devletin dışında kalan üçüncü bir başka kişi ile de sözleşme yapılamayacağını anlatmakta; bir bakıma, özel hukuk alanında sıkça kullanılan "sözleşmelerin kesin hükümsüzlüğü (butlanı)" kavramlaştırmasının anayasal temelini ortaya koymaktadır.[27] Bunun tamamlayıcısı olarak görülebilecek "vazgeçilmezlik" kavramı ise; kişinin, insan olmasından kaynaklanan haklarının bazı koşullarda kendisinden dahi korunmasını ifade etmekte; dolayısıyla, bir değer olarak temel hakların, örneğin kişilerin intihar girişimlerine veya insan onuruna yaraşmayan eylemlerine karşı dahi, bizzat korunacağını anlatmaktadır.

Kişiliğe bağlılık niteliği ise, bir önceki cümlede geçen "herkes" sözcüğüyle birlikte anlaşılmalıdır. "Herkes" sözcüğü, Anayasa'nın bireysel başvuruyu da düzenleyen 148'inci maddesinde de yer almaktadır: *"Herkes (…) Anayasa Mahkemesine başvurabilir."* Burada da görüldüğü gibi temel hak ehliyeti "herkes" için tanınmış durumdadır. "Herkes" sözcüğünde yer alan "kes" kavramı, etimolojik olarak "kişi" anlamına gelir. Kişilik sahibi olmak, bir insan hakkıdır. Şöyle ki; Türkiye'nin de taraf olduğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 6'ncı ve Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 12'nci maddesine göre: *"Herkes her yerde, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkına sahiptir."*

---

25 Benzer tespit, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve ardından oradan esinlenmiş görünen İHEB'te yer alan "unalienable/inalienable" kelimeleri için de geçerlidir. Bkz. Rose Enemchukwu, "Inalienability of Human Rights: A Mistake in the Choice of Words", *Journal of Law, Policy and Globalization*, Vol. 28, 2014, ss. 141-143.

26 1982 Anayasası'nın taslağında yer alan "temel hak kaybı" hükmüne ilişkin bkz. Tolga Şirin, "1982 Anayasası'na Göre Temel Hak ve Özgürlüklerin Olağanüstü Hâl Rejimi: Eski Kavramlara Yeniden Bakmak", *Anayasa Hukuku Dergisi*, s. 10, 2016.

27 E. Hirsch, Türk Medeni Kanunu'nun 23'üncü maddesinin Anayasa'nın 12'nci maddesinin bir uzantısı olduğunu ifade etmektedir. Ernst E. Hirsch, *Die Verfassung der Türkischen Republik*, (Frankfurt a. M./Berlin: Alfred Metzner Verlag, 1966, s. 91.)

Bu hüküm uyarınca; erkek, kadın veya interseks; siyah veya beyaz, çocuk veya yaşlı her insan, sadece insan olmasından ötürü kişilik sahibidir. İşte Anayasa'nın 12'inci maddesi de kişilik statüsüne sahip olanların "temel hak ehliyeti"ne sahip olduklarını açıkça ortaya koymakta, başka bir deyişle her insanın insan olmasından dolayı hak ehliyetine sahip olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında hukuk düzeni, varsayımsal olarak da bazı kişilikler tanımaktadır. Bunlara tüzel kişi denmektedir. Tüzel kişiler de temel hak ehliyetine sahiplerdir.

a. Gerçek Kişiler

1982 Anayasası, doğaya veya insanın dışındaki hayvanlara kişilik tanımamıştır.[28] Bu nedenle gerçek kişi kavramı, anayasal açıdan insanlarla sınırlı bir anlam taşır. Ancak bir yandan henüz doğmamış organizmaların veya ölmüş insanların, diğer yandan yaşayan insanlar içinde reşit olmamış küçüklerin, akıl zayıflığı vb. nedenlerle kısıtlanmış olanların veya yabancıların durumu tartışma yaratabilmektedir.

(1) Cenin

Ceninin hukuksal statüsü, Sözleşme sistemi içerisinde tamamen netleştirilmiş değildir. Sözleşme metninde bu konuda açık bir düzenleme yoktur.[29] İnsan Hakları Mahkemesi, *Vo/Fransa* kararında bu konuyla ilgili olarak şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur:

> "Yaşamın ne zaman başladığı konusu, zamanın koşulları ışığında yorumlanması gereken, yaşayan bir belge olarak Sözleşme'nin evrimci yorumuna rağmen, Mahkemenin genellikle devletlerin yararlanmasına bıraktığı alan olan takdir marjının içindedir. (…) Bu sonucun nedenleri; öncelikle, böyle bir korumanın taraf devletlerin kendi aralarında dahi bir çözüme kavuşturulmamış olmasıdır (…)

28 Doğanın hak ehliyetinin tanındığı anayasal örnekler mevcuttur. Bu konuda bkz. Tolga Şirin, "Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları", *Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler*, Fevzi Özlüer/Aykut Çoban(ed.), (İstanbul: Ekoloji Kolektifi, 2016), ss. 43-57.

29 Oysa örneğin İnsan Hakları Amerikalılararası Sözleşmesi'nin md. 4/1 hükmüne göre: "Her kişinin yaşamına saygı gösterilmesine hakkı vardır. Bu hak, genel olarak, gebe kalma anından itibaren kanunla korunur."

İkinci olarak, Avrupa'da yaşamın başlangıcına dair bilimsel ve hukuki bir tanım üzerinde uzlaşma bulunmamasıdır."[30]

Mahkeme, bu belirlemesinden hareketle "doğmamış bir çocuğun"[31], Sözleşme'nin 2'nci maddesi kapsamında bir kişi olup olmadığı gibi soyut bir soruya yanıt vermeyi arzu etmediğini, zaten bunun mümkün de olmadığını ifade etmiştir.[32] Yani cenine hak ehliyeti tanımak veya tanımamak ilkesel olarak, Sözleşme'nin ihlali anlamına gelmez.[33] Bununla birlikte cenin ile annenin hakları arasında bir çatışma olduğunda, yaşayan kişinin haklarının üstün olduğu açıktır.

İnsan Hakları Mahkemesinin şimdiye kadarki kararlarında cenin adına kabul edilmiş bir başvuru yoktur. Mahkeme'nin önüne geçmişte, eşi kürtaj olan bir kişinin cenin adına yaptığı başvuru gelmiştir. Mahkeme, cenini değil, bu durumdan çok yakından etkilenen başvurucuyu mağdur olarak görmüştür.[34] BM İnsan Hakları Komitesine cenin adına yapılan bir bireysel başvuru ise mağdurluk statüsü olmadığı ve başvurunun "halk davası" (*actio popularis)* türü bir başvuru olduğu gerekçesiyle kabul edilemez bulunmuştur.[35]

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında Mahkeme'nin henüz ceninin hukuksal statüsüne yönelik ayrıntılı bir karar vermediği görülmektedir. Normal şartlarda Anayasa'nın "Başlangıç" kısmında "Her Türk vatandaşının (…) medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine *doğuştan sahip olduğu*" ifade edilmiştir. Bu gönderme, hak ve taraf ehliyeti

30 *Vo/Fransa*, İHAM, 53924/00, 08/07/2004, § 13.

31 Bu konuda terminolojik bir tartışmanın sürdüğünü akılda tutmak gerekmektedir. Bkz. Thomas Finegan, "International Human Rights Law and the Unborn: Texts and Travaux Preparatories", Tul. J. Int'l & Comp. L., 25, 2016, s. 115 vd.

32 *Vo/Fransa*, §§ 82 vd.

33 Sözleşme'nin 2'nci maddesinin cenin için uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ulusal hukuklarda farklı eğilimler izlenmektedir. Avusturya'da AYM için yanıt olumsuzken, Belçika'da Yargıtay için olumluydu. Fransa'da Danıştay ise ortada durmaktaydı. Bkz. Eugeen Verhellen, *Monitoring Children's Rights*, (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996), s. 787.

34 *Paton/Birleşik Krallık*, İHAM, 8416/78, 13/051980.

35 *Peter Michael Queenan/Kanada*, BM İHK, 1379/2005, CCPR/C/84/D/1379/2005.

güvencelerinin doğum anında bağlandığını gösterir şekilde yorumlanabilir. Ancak Mahkeme, *Zeki Kartal* kararında farklı bir yönelim sergilemiştir:

> "Anayasa, yaşam hakkını anılan şekilde güvence altına almakla birlikte yaşam hakkının öznesini belirten *"herkes"* ifadesinin kimleri kapsadığı hususunda sessiz kalmış ve *"yaşam"* ifadesinden ne anlaşılması gerektiğine dair bir tanımlama ile *"yaşam hakkının başlangıcına"* ilişkin bir saptama yapmamıştır. Yaşam hakkını güvence altına alan Anayasa hükümleri *"doğmamış bir çocuğun"* Anayasa'nın 17. maddesinde geçen *"herkes"* ifadesinin kapsamında olup olmadığı, eğer kapsamında ise bunun hangi aşamadan itibaren başlayacağı konularında bir netlik içermemektedir. Bu sebeple doğmamış bir çocuğun Anayasa'nın 17. maddesi kapsamında bulunup bulunmadığının tartışılması gerekmektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi, somut başvurunun Anayasa'nın 17. maddesi kapsamında olduğu kabul edilse bile aşağıda açıklanacak olan sebeplerle her hâlükârda kabul edilemez olması nedeniyle bu aşamada söz konusu tartışmaları soyut şekilde yapmanın makul olmadığına kanaat getirmiştir."[36]

Bu çerçevede ceza hukuku yönünden incelemeye girişen Anayasa Mahkemesi, doğmamış bir çocuğun ceza hukuku bağlamında açıkça insan olarak kabul edilmediği sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu durumun onun Türk hukuk sisteminde hiçbir şekilde korunmadığı anlamına gelmediği düşüncesindeki Mahkeme, şu tür bir tespitte bulunmuştur:

> "Özellikle somut olayda olduğu gibi anne ile çocuğun haklarının ve menfaatlerinin çatışmadığı hatta birbiri ile örtüştüğü durumlarda ceninin yaşamı, annenin yaşam hakkı ile çok yakından bağlantılıdır ve annenin yaşam hakkının korunmasını düzenleyen hükümler dolaylı olarak ceninin yaşam hakkını da korumaktadır. Somut olayda anne-baba çocuklarının sağ bir şekilde dünyaya gelmesini istediğinden, ceninin yaşam hakkı hem annenin yaşam hakkını ve vücut bütünlüğünü koruyan hem de annenin rızası olmaksızın işlenen çocuk düşürtme suçunu düzenleyen hükümler aracılığıyla etkili bir şekilde korunmaktadır."[37]

36 *Zeki Kartal başvurusu*, AYM, 2013/2803, 21/01/2016, § 66.

37 Ibid., § 77.

Mahkemenin bu tespiti uyarınca cenin ulusal hukukta tamamen korunmasız durumda değildir. Gelgelelim anılan tespit bizi, başvuru ehliyeti yönünden bir sonuca ulaştırmamaktadır. Başvurucuların bu konuda, somut olayın koşulları uyarınca özgün başvuru yapmak mümkündür. Ancak tartışmanın öte yanında, annenin "kendi bedeni üzerindeki karar" ("Benim bedenim benim kararım!") hakkının, bu bağlamda yaşam hakkından kürtaj hakkına kadar uzanan bir dizi güvencesinin olduğunu da unutmamak gerekir.

(2) Çocuklar

Türkiye'nin taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1'inci maddesine göre on sekiz yaşına kadar her insan "çocuk" sayılır.[38] Avrupa Konseyinin birçok belgesinde de benzer tanım benimsenmiştir. Örneğin Türkiye'nin de tarafı olduğu Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Çocukların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin (Lanzarote Sözleşmesi) md. 3(a) hükmü veya Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nin md. 4(d) hükmünde çocuk kavramı, benzer şekilde tanımlanmıştır.

İnsan Hakları Sözleşmesi'nde herhangi bir çocuk tanımı yer almasa da "herkes" kavramının içine çocukların da dâhil olduğu söylenebilir. Nitekim ayrımcılık yasağı başlıklı 14'üncü madde, hükmün niteliği uyarınca, yaş temelli ayrımcılığı da yasaklamaktadır.[39] İnsan Hakları Mahkemesi de Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne koşut bir yaklaşımı ve "18 yaşının altındaki" şeklindeki tanımı benimsemiştir.[40] Bu tanım, Sözleşme'yle uyumlu yorum uyarınca anayasal yönden de geçerli kabul edilmelidir.

Çocukların "temel hak ehliyeti"ne sahip oldukları açıktır. Peki acaba çocuklar bireysel başvuru ehliyetine sahip midirler? Başka bir deyişle çocuklar, bireysel başvuru yapabilirler mi?

---

38 Çocuğa uygulanabilecek olan kanun uyarınca daha erken yaşta reşit olma durumu hariç tutulmuştur.

39 Bkz. *Schwizgebel/İsviçre*, İHAM, 25762/07, 10/06/2010.

40 Bkz. *Güveç/Türkiye*, İHAM, 70337/01, 20/01/2009; *Çoşelav/Türkiye*, İHAM, 1413/07, 09/11/2012. Aynı durum Sosyal Haklar Komitesi yönünden de geçerlidir. Bkz. Defence for Children International (DCI)/Hollanda, ASHK, 47/2008, 20/11/2009, § 25. Avrupa hukuku konusunda bilgiler için bkz. *Handbook on European Law Relating to the Rights of the Child*, (Belgium: CoE Publishing, 2015).

İnsan Hakları Mahkemesinin önüne, çocukların adına veya bizzat çocuklar tarafından başvurular taşınabilmektedir. Örneğin *Marckx/Belçi*ka kararında başvurucu çocuk, kararın verildiği tarihte altı yaşındadır. Yine örneğin *A./Birleşik Krallık* davasında, üvey babası tarafından dövülen ve iç hukukta üvey babasına ceza verilmemiş olmasından yakınan başvurucunun 14 yaşında olması, başvurunun kabul edilebilirliğine ve ihlal kararı verilmesine engel olmamıştır.[41]

Anayasa Mahkemesinin bugüne kadarki içtihadında ise bizzat küçükler tarafından yapılmış ve karara bağlanmış bir başvuru yoktur. Mahkemenin "özerk kavramlar doktrinini" kabul ettiği dikkate alındığında, diğer hukuk dalları yönünden taraf ehliyeti olmayan küçüklerin dahi bireysel başvurularını kabul edebileceği tahmin edilebilir. Bu konuda dikkat çekici olay, *Sabriye Yürekli ve diğerleri* başvurusudur. Bu olayın konusu, ulusal basında çıkan bir haberdir. Bu haberin, kendilerinin ve henüz reşit olmayan kızlarının şeref ve itibarlarının korunması hakkını ihlal ettiğini düşünen başvurucular, kendileri adına "asaleten", kızları adına ise "velayeten" başvuruda bulunmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, yargılama sürecinde 18 yaşından küçük olan kızlarının başvuru anında reşit olduğunu dikkate alarak kişi yönünden kabul edilemezlik kararı vermiştir. Bu olayda Mahkeme, anne ve babanın, başvuru anında kanuni temsil haklarının sona ermiş olmasını başvurunun reddedilmesinin gerekçesi olarak kullanmıştır. Bu karardan çıkartılabilecek ilk sonuç, kanuni temsilcilerin (kanuni temsil haklarının devam etmesi şartıyla) çocukların adına başvuru yapabileceğidir.[42] Ancak "çoğun içinde az da vardır (*in toto et pars continetur*)" kuralı uyarınca çocukların, bizzat bireysel başvuru ehliyetlerinin olduğu da söylenebilir. Bunun istisnası Anayasa'nın 18 yaş sınırı getirdiği "serbest seçim hakkı" ve her iki metin yönünden de hakkın niteliği uyarınca zımnî sınır içeren "evlenme hakkı" olabilir.

(3) Kısıtlılar

Kısıtlılık, Anayasa'da veya Sözleşme'de tanımlanmamış ve düzenlenmemiştir. Bu konu, Türk Medeni Kanun'un 405 ila 408'inci maddelerinde düzenlenmiştir. Bu hükümlere göre akıl hastalığı ve zayıflığı, savurgan-

41 *A./Birleşik Krallık*, İHAM, 25599/94, 23/09/1998, § 7.

42 Bkz. *Engin Ekinci başvurusu*, AYM, 2014/3060, 10/03/2015; *Haydar Ali Bayram başvurusu*, AYM, 2014/4255, 22/11/2017.

lık, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılığı, kötü yaşama tarzı, kötü yönetim, bir yıl veya daha uzun süreli özgürlüğü bağlayıcı cezaya mahkûm olma ve ilgilinin geçerli nedenlere dayanan talebi, kişinin kısıtlanmasına neden olabilir.

Kısıtlılık, insan hakları hukukunda, özellikle engelli hakları yönünden tartışmalı bir konudur. Türkiye'nin de tarafı olduğu BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde zihinsel engellilik vb. durumları da kapsayacak şekilde, "engellilerin yaşamın tüm alanlarında diğerleriyle eşit bir şekilde hak ehliyetine sahip olduğu" (md. 12/2) ifade edilmiştir. Devam eden fıkralarda da şu hükümlere yer verilmiştir:

> "(4) Taraf Devletler, hak ehliyetinin kullanılmasına ilişkin tüm tedbirlerin, uluslararası insan hakları hukukuna uygun şekilde istismarı önleyici uygun ve etkili güvenceler sağlamasını garanti etmelidir. Söz konusu güvenceler, hak ehliyetinin kullanılmasına ilişkin tedbirlerin kişinin haklarına, iradesine ve tercihlerine saygılı olmasını, çıkar çatışmasından bağımsız olmasını, kişinin iradesine haksız bir müdahalede bulunmamasını, kişinin koşulları bakımından ölçülü olmasını ve bu koşulları gözetmesini, mümkün olan en kısa sure için uygulanmasını, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir merci veya yargı organı tarafından sürekli olarak gözden geçirilmesini sağlamalıdır. Bu güvenceler, söz konusu tedbirlerin kişinin haklarını ve çıkarlarını etkilediği derecede ölçülü olmalıdır.
>
> (5) Taraf Devletler, bu maddenin hükümleri çerçevesinde, engellilerin mülk edinme veya mirasa hak kazanma, mali işlerini kontrol etme ve banka kredilerine, ipoteklere ve diğer mali kredilere erişim bakımından eşit haklara sahip olmasını sağlamak için uygun ve etkili tüm tedbirleri almalı ve engellilerin mülklerinden keyfî olarak mahrum bırakılmamasını sağlamalıdır."

BM Engelli Hakları Komitesi de konuyla ilgili 1 no.lu Genel Yorumu'nda ulusal hukuklardaki "kısıtlılık" hükümlerinin, kategorik ve soyut şekilde değil, her olayın kendi koşulları çerçevesinde ve engelli kişilerin yüksek menfaati dikkate alınarak uygulanmasını ifade etmiştir.[43]

---

43 Genel Yorum'un Türkçe metni için bkz. http://www.esithaklar.org/bm-engelli-haklari-komitesi-genel-y/

Bu yaklaşım, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir.[44] İnsan Hakları Mahkemesinin önüne gelen *Zehentner/Avusturya* vakasında kişi, yasal temsilcisinin onayı olmamasına rağmen bireysel başvuruda bulunmuş ve başvurusu kabul edilmiştir. Bu olayda başvurucu, rasyonel kararlar alamadığı tespit edilmiş ve paranoid psikoz tanısı konmuş ve kendisine yasal temsilci atanmıştır. Somut olaydaki uyuşmazlık, başvurucunun borçlarını ödeyememiş olmasından dolayı evinin haczedilmesi ve icra sürecine yapılan itirazlarının reddedilmesidir. Konu Strazburg'a taşındığında Avusturya Hükûmeti, başvurucunun, ulusal hukuk uyarınca apartman dairesiyle ilgili tasarruflarında tek başına hareket edemeyeceği ve vasisinin onayının gerektiği savını ileri sürmüştür. Olayda, başvurucunun vasisi onay vermemekte ama başvurucu da başka bir temsilci atayamadığını ifade etmektedir. Anılan uyuşmazlıkta Mahkeme, ilkesel yaklaşımını şu cümlelerle ortaya koymuştur:

> "Mahkeme, bireysel başvuruların yönetilmesine ilişkin koşulların, taraf ehliyetine ilişkin ulusal kriterlerle aynı olmasının gerekli olmadığını gözlemler. Bu bağlamda ulusal kurallar, Sözleşme madde 34'te tasarlananlardan farklı amaçlara hizmet eder. Bu amaçlar bazen kıyas edilebilir olsa da, bunun her zaman böyle olması gerekmez. (…) Mahkeme, ulusal hukukun, sözleşme yapmak veya muameleleri geçerli şekilde sona erdirmek konusunda hukuki ehliyeti olmayan bir kişiye engel olduğunu kaydeder. Dolayısıyla bu, başka şeylerin yanında, kişiyi, haklarına veya mallarına ilişkin kendi dezavantajına tasarruflardan korumaktadır. Sözleşme usullerinde hukuksal ehliyeti olmayan kişilerin bir vasi tarafından temsil edilmesi gerekliliği az açıktır. Bu nedenle, belli durumlarda, kendi hakkına ilişkin Sözleşme usullerinin sonlandırılmasına izin verilmesi haklı kılınabilir. Gerçekten de Sözleşme'nin 34'üncü maddesi

44 Örneğin serbest seçim hakkı yönünden 1982 Anayasası'nın 76'ncı maddesi yönünden kısıtlılık bir engel oluşturmaktadır. Türkçe doktrinde bu kayıt, kategorik algılanmaktadır. Oysa bu hükmün "terzi dikimi" değil, "herkese uyan kalıpla" uygulanması hâlinde ihlal oluşur. Bkz. *Alajos Kiss/Macaristan*, İHAM, 38832/06, 20/05/2010. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tolga Şirin, "Ulusal ve Uluslararası Anayasa Yargısında Engelli Hakları", *Engelli Hukukuna Giriş Sempozyumu*, (İstanbul: Legal Yay., 2015), s. 98. Müflislerin durumu yönünden de bkz. *Campagnano/İtalya*, İHAM, 77955/01, 23/03/2006.

> uyarınca Mahkeme, Sözleşme veya ona ek protokollerinde düzenlenen hakların Yüksek sözleşmeci taraflardan biri tarafından ihlalinin mağduru olduğunu iddia eden herhangi bir kişiden başvuru alabilir. Genel olarak veya hukuksal ehliyeti olmayan kişiler için özel olarak, usullerin ilk aşamasında temsil edilme zorunluluğu yoktur."[45]

Anayasa Mahkemesi yönünden de durum bir dereceye kadar benzerdir. Mahkeme, kendilerinin kısıtlanmalarına ilişkin yargılama süreçlerinden yakınan başvurucuların başvurularını kabul etmiştir. Mahkemeye göre vesayet altına alınma kararları kesinleşmiş ve ilgilinin fiil ehliyeti kısıtlanmış olsa bile, bireysel başvuru yapabilme yetenekleri yönünden bu durum, başvurucular açısından herhangi bir engel yaratmamaktadır.

Benzer şekilde Mahkeme, hükümlülerin yaptıkları başvurularda, bu kişilerin hükümlü olmalarından kaynaklanan "kısıtlılık" durumlarına olumsuz anlamda belirleyicilik atfetmemektedir. Örneğin *Mehmet Ali Eneze* kararında Mahkeme, bir hükümlünün, uzaktan eğitim sınavlarına girmesine izin verilmediği gerekçesiyle eğitim hakkının ihlal edildiği iddiasını incelemiş, olayda kişi yönünden yetkisizlik sorunu görmemiştir.[46]

Şu hâlde, anayasa yargısı yönünden, kısıtlıların bireysel başvuru ehliyetlerinin olduğunu, kural olarak, söyleyebiliriz.[47]

(4) Yabancılar

İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1'inci maddesine göre:

> "Yüksek Sözleşmeci taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar."

---

45 *Zehentner/Avusturya*, İHAM, 20082/02, 16/09/2009, § 39.

46 *Mehmet Ali Eneze*, AYM, 2017/35352, 23/05/2018. Başvuru açıkça dayanaktan yoksun bulunmuştur.

47 Bununla birlikte, İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvurudan farklı olarak Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda harç ödendiği ve bu harcın kişinin kendi aleyhine bir harcama anlamına gelebileceği akılda tutulmalıdır. Bu özellikle müsriflik vb. durumların bulunduğu kısıtılılık hâllerinde tartışma yaratabilecektir.

Diğer yandan, Sözleşme'deki hakların çoğunluğunda "herkes (…) hakkına sahiptir" şeklindeki cümle yapısına yer verilmiştir. Bu kalıp, Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddelerinde de yer almaktadır. Benzer şekilde; Sözleşme'nin 14'üncü, Anayasa'nın 11'inci maddesinde ayrımcılık yasağı (eşitlik ilkesi) düzenlenmiştir ve bu hükümler de kişiler arasında keyfî şekilde farklı muamelede bulunmayı yasaklamaktadır.[48]

Hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi, Sözleşme'ye taraf olan devletlerin yargılama yetkisi içindeki herkesin ikametgâhına veya yurttaşlık statüsüne bakılmaksızın Sözleşme korumasından yararlanacağını ifade etmektedir.[49] Dolayısıyla bir taraf devlet tarafından "yabancı" sayılabilecek (göçmenler, sığınmacılar, mülteciler ve vatansızlar da dâhil olmak üzere) kişiler, bireysel başvuruda bulunabilirler. Ana kural budur. Örneğin yaşam hakkına müdahale edilen, işkenceye maruz kalan, keyfî tutulan veya adil yargılanmayan bir yabancı, yurttaşı olmadığı taraf devlete karşı başvuru yapabilir.

Ayrıca her iki mahkeme de, taraf devletlerin, diğer devletlere geri verme (sınır dışı etme ve iade vb.) durumlarında da yükümlülüklerinin devam ettiğini söyleyerek yabancıların güvencelerini pekiştirmiştir.[50]

Sonuç itibarıyla, her iki mahkemenin konuya bakışında koşutluk vardır. Bununla birlikte, yabancıların hak öznesi olmaları konusunda, üzerinde özellikle durulması gereken dört ayrıksı nokta bulunmaktadır: (a)

---

48 Sözleşme'de "ulusal köken" ve "diğer statüler" bir ayrımcılık temeli olarak düzenlenmişse de açıkça "yurttaşlık" temeline her iki metinde yer verilmiş değildir. Bununla birlikte ayrımcılık yasağının ucu açık niteliği, yurttaşlık statüsü yönünden de kavranabilir. Ancak bu güvence, yabancılara her durumda aynı muamele edilmesi anlamında mutlak bir eşitlik anlamına gelmez. Sözleşme'nin md. 5, 6, 8-11, 15, 16 hükümleri gibi açıkça yabacılara yönelik ek sınırlandırma getirmeye izin verilen hükümler yönünden haklılaştırılabilir olmak kaydıyla farklı muamele söz konusu olabilir.
Konuyla ilgili diğer bölgesel insan hakları metinlerinde de durum dikkat çekicidir. İnsan ve Halkların Hakları Afrika Şartı (md. 2) "ulusal köken ve diğer statüler" yönünden ayrımcılığı yasaklamıştır. İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi (md. 24) tüm kişilere eşit muamele güvencesine ve bu Sözleşme'ye ek Protokol'de (md. 3) ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yönelik "ulusal köken veya diğer toplumsal koşular" ayrımcılık yasağı temeli olarak düzenlenmiştir.

49 *Van der Tang/İspanya*, İHAM, 19382/92, 13/07/1995. § 53; *Rıda Boudraa başvurusu*, AYM, 2013/9673, 21/01/2015.

50 Örn. bkz. *R. M. başvurusu*, AYM, 2015/19133, 16/12/2005.

Yabancıların haklarının sınırlandırılmasına ilişkin madde 16, (b) sınır dışı etme ve geri verme, (c) serbest seçim hakkı, (d) mülkiyet hakkı.

Şimdi bu başlıkların üzerinde duralım.

(a) Yabancıların Haklarının Sınırlandırılması ve Madde 16

Sözleşme'nin 16'ncı maddesine göre:

> "10, 11 ve 14. maddelerin hiçbir hükmü, Yüksek Sözleşmeci Tarafları, yabancıların siyasal etkinliklerini sınırlamaya engel sayılmaz".

Milletlerarası teamül kurallarının yansıması olan bu maddenin atıf yaptığı maddelerde, ifade özgürlüğü (md. 10), örgütlenme ve toplanma özgürlükleri (md. 11) ve ayrımcılık yasağı (md. 14) yer almaktadır. Strazburg organlarının bugüne kadarki kararlarına bakıldığında, bu hükmün oldukça dar yorumlandığı görülür. Örneğin konuyla ilgili eski bir Komisyon raporunda, 16'ncı maddenin, uluslararası hukuk yönünden miadını doldurmuş bir yaklaşımın ürünü olduğunu söylenmiştir.[51] Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1977 tarihinde yayımladığı 799 sayılı tavsiye kararında (10/c) bu hükmün çıkartılması gerektiğini ifade etmiştir.[52] Mahkeme de buna koşut şekilde *Cox/Türkiye* kararında, ifade özgürlüğünün "hudut tanımayan" bir hak olduğunu söylemiş ve bu hak yönünden yabancılar ile yurttaşlar arasında bir ayrım yapılamayacağını ifade etmiştir.[53] Mahkeme, sonraki kararlarında hükmü dar yorumlayan bu belirlemesini biraz daha netleştirmiştir. 16'ncı maddenin açıkça ele alındığı *Piermont/Fransa* kararında başvurucu, Avrupa Parlamentosunun üyesi olan bir Alman yurttaşıdır. Fransız Polenezyası'nda yaptığı bir konuşma nedeniyle bu ülkeden sınır dışı edilmiştir. Konu, Strazburg organlarının önüne taşındığında Mahkeme, başvurucunun, Avrupa Birliği yurttaşı ve Avrupa Parlamentosu üyesi olmasından hareketle Sözleşme'nin 16'ncı maddesi anlamında "yabancı" sayılamayacağını ifade etmiştir.

---

51 *Piermont/Fransa*, Komisyon Raporu, 15773/89 ve 15774/89, 20/01/1994, § 58.

52 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin bu metni için bkz. http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14833&lang=en

53 *Cox/Türkiye*, İHAM, 2933/03, 20/05/2010, § 31.

Daha yakın tarihli *Perinçek/İsviçre* kararında ise Mahkeme, somut olayda "siyasal süreçleri doğrudan etkileyen faaliyet" söz konusu olmadıkça ifade özgürlüğü yönünden yabancılar ile vatandaşlar arasında hiçbir fark olmadığını vurgulamıştır. Başvurucu, İsviçre'de "Ermeni Soykırımı Emperyalist Bir Yalandır" temalı bir açıklamasından dolayı yaptırıma tabi olmaktan yakınmaktaydı. Mahkeme'ye göre bu olayda, İsviçre Hükûmeti, söz konusu açıklamaların İsviçre'nin siyasal süreçlerini doğrudan etkileyen bir faaliyet olduğunu ortaya koyamamıştır. Dolayısıyla başvuru, ifade özgürlüğüne yönelik olağan kriterler çerçevesinde incelenmiştir.[54]

Türkiye yönünden; 1982 Anayasası'nın 16'ncı maddesi de Sözleşme'nin 16'ncı maddesiyle koşut bir hüküm içermektedir[55]:

> "Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir."

Bu hüküm, milletlerarası hukuka atıf yapmaktadır. Geleneksel olarak milletlerarası örf ve âdet hukukunda ve daha yakın tarihlerde pozitifleştirilmiş uluslararası hukuktaki ana kural, devletlerin yabancılara yurttaşlarıyla –egemenlik ilkesinden kaynaklanan bazı istisnalar bulunmakla birlikte- eşit muamelede bulunması yönündedir.[56] Bu yaklaşımın akılda tutulmasında yarar vardır. Diğer yandan; anılan göndermenin İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatları ışığında dikkate alınması ve "siyasal süreçleri doğrudan etkileyen bir faaliyet" gündeme gelmedikçe yabancıların hak ve özgürlük kullanımında ayrıksı bir uygulamaya geçilmemesi de Sözleşme ile uyumlu yorumun gereğidir. Bu bakımdan 16'ncı madenin, bireysel başvuru süreçlerinde özellikle Anayasa'nın "seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakları" başlıklı 67'nci maddesi yönünden anlam taşır şekilde kavranması önerilir.

---

54 *Perinçek/İsviçre*, İHAM, 27510/08, 15/10/2015, §§ 122-123.

55 Bu hüküm, ilk kez 1961 Anayasası'nın 13'üncü maddesinde düzenlenmiştir. Madde gerekçesinde yabancılar için farklı şekilde düzenlenebilecek haklara örnek olarak özel teşebbüs, toplanma ve basın özgürlükleri sayılmıştır. Gerekçede bu hükmün esin kaynağı olarak İHEB'e gönderme yapılmış olması dikkat çekmektedir. Bkz. Kazım Öztürk, *İzahlı, Gerekçeli Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, C. II, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1966), s. 1267.

56 Hélène Lambert, *The Position of Aliens in Relation to the European Convention on Human Rights,* (Strasbourg: CoE Publishing, 2007), s. 7.

(b) Sınır Dışı Etme ve Geri Verme

İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerinde yabancılara yönelik, sınır dışı etme ve geri verme konularına ilişkin bazı özel hükümler yer almaktadır.[57] Sözleşme'nin "Kişinin Özgürlük ve Güvenlik Hakkı" başlıklı md. 5/1(f) hükmünde taraf devletlere "ülkeye izinsiz girmek isteyen bir kişinin girişinin önlenmesi veya hakkında sınır dışı etme veya geri gönderme kararı alınan kişinin sınır dışı edilmesi veya geri gönderilmesi için kanuna uygun olarak yakalama veya tutma" yetkisi tanınmıştır. Bu hüküm, Anayasa'nın 19'uncu maddesinin 2'nci fıkrasında yer alan "usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması" şeklindeki hükümle benzeşmektedir.

Bunun yanında, 4 no.lu ek Protokol'ün 4'üncü maddesinde "yabancıların toplu olarak sınır dışı edilme yasağı", 7 no.lu ek Protokol'ün 1'inci maddesinde ise "yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvenceler" düzenlenmiştir.

Toplu olarak sınır dışı edilme yasağı, yabancılara yönelik ek bir daralma getirmemekte, sadece ek bir güvence sağlamaktadır. Ancak Türkiye henüz 4 no.lu ek Protokol'e taraf olmadığı için yabancılara tanınan bu ek güvenceyle ilgili başvurular AYM'nin "konu yönünden yetkili" olmaması nedeniyle incelenemez.

Yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvencelerin düzenlendiği hüküm ise şu şekildedir:

> 1. Bir devletin ülkesinde hukuka uygun olarak ikamet eden bir yabancı, hakkında hukuka uygun olarak verilmiş bir karar bulunmadıkça sınırdışı edilemez; bu kimseye şu imkanlar verilir:

57 Sözleşme'ye ek 4 no.lu Protokol'ün md. 2/1 hükmü bir devletin topraklarında hukuka uygun şekilde bulunan kişilere, serbestçe seyahat ve ikametgâh hakkı tanımaktadır. Bunun tersten anlamı bir devletin topraklarında hukuka uygun bulunmayan kişilere bu hakkın tanınmadığıdır. Bir ülkede "hukuka uygun bulunmama" ise yabancılara yönelik bir ifadedir. Bu bakımdan da bunun yabancılara dönük ek bir daraltma anlamına geldiği söylenebilir.

a. sınırdışı edilmesine karşı gerekçeler ileri sürme;

b. durumun yeniden incelenmesini sağlama ve

c. bunun için, yetkili bir merciin veya bu merciin gösterdiği kişi ya da kişiler önünde temsil edilme.

2. Sınırdışı etme kararı kamu düzeni için gerekli ise veya ulusal güvenlik nedenine dayanıyorsa, yabancı kişi birinci fıkranın a), b) ve c) bentlerinde yer alan haklarını kullanmadan önce de sınırdışı edilebilir.

Türkiye, Sözleşme'ye ek 7 no.lu Protokol'ün tarafı olduğu için bu hüküm, AYM'nin konu yönünden yetkisi içindedir.[58] Ne var ki şimdiye kadar bu konuda bir başvuru AYM tarafından karara bağlanmış değildir.

Bunların yanında Strazburg içtihadında, ülkeye göçmen olarak girmek ve yerleşmek isteyen kişilerin açtığı davaların adil yargılanma hakkı kapsamında görülmemesinin de yabancılara yönelik ek bir kayıtlama olduğu söylenebilir.[59]

(c) Serbest Seçim Hakkı

Sözleşme'ye ek 1 no.lu Protokol'ün 3'üncü maddesi şu şekildedir:

> "Yüksek Sözleşmeci Taraflar, yasayıcının seçiminde halkın görüşlerini serbestçe ifade etmesini sağlayacak koşullarda, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimlerin yapılmasını üstlenirler."

Bu maddenin kaleme alınış biçimi, bir hak öznesi içermemektedir. Maddede özel sınırlama nedenlerine yer verilmemişse de İnsan Hakları Mahkemesi, maddenin farklı cümle yapısından hareket ederek, serbest seçim hakkının bünyesinde zımnî sınırlar (*implied limitations*) olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan doktrinde de Sözleşme'nin 16'ncı maddesinin getirdiği sınırlamaların, seçme hakkı yönünden de geçerli olduğu ve/veya bu metindeki "halk" ifadesinin "yurttaşlar" ile sınırlı anlaşılması gerektiği ifadeedilmektedir.[60]

---

58 Bkz. aşa. "konu yönünden yetki"

59 Ibid.

60 Bu konudaki doktrin görüşleri için bkz. Juan Fernando Durán Alba, "Restrictions on the

Anayasa'nın seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 67'nci maddesinde de bu hak, sadece yurttaşlara tanınmıştır. Bu bakımdan bir yabancının seçme ve seçilme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunamayacağını kabul etmek gerekir.[61]

(ç) Mülkiyet Hakkı

Mahkeme Sözleşme'de, yabancı bir ülkede mülkü bulunan bir yabancının, mülkünü kullanması için o ülkede sürekli mukim olma hakkını yer almadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte; yabancının, mülkünü kullanmak için mülkiyete sahip olduğu bir ülkeye girme hakkının olup olmadığı konusu belirsizdir. Bu konunun, somut olayın koşullarına göre değerlendirilmesi gerekecektir.

"Karşılıklılık" ilkesi, mülkiyet hakkı yönünden tartışmalı olabilir. Sözleşme'de ve Anayasa'da bu hakka yönelik karşılıklılık konusunda bir kayıt olmamasına rağmen AYM, 1980'li yıllarda, Anayasa'nın Başlangıç hükmünde yer alan, Türkiye Cumhuriyeti'nin "Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi" (par. 4) olduğu belirlemesi ile "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk millî menfaatlerinin (…) karşısında korunma göremeyeceği" (par. 7) belirlemesinden hareketle, yabancılara tanınacak haklar yönünden "karşılıklılık" ilkesinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmış ve bu ilkeyi mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ek bir sınırlama nedeni olarak kullanmıştır.[62] Bu yaklaşım, Hükûmet tarafından Strazburg organlarının önünde de savunulmuştur. Hükûmet'in mülkiyet hakkına yönelik

---

Political Activity of Aliens under Article 16 ECHR", *Europe of Rights: A Compendium on the European Convention of Human Rights*, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012), ss. 498-499. Türkçe literatürde bkz. Tolga Şirin, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Göre Serbest Seçim Hakkı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi,* C. 17, S. 1-2, ss. 294-295.

61 Anayasa'da böyle bir güvence olmamakla birlikte, kanunla bir yabancıya seçme hakkının tanınmış olması durumunda bu tanımanın Anayasaya aykırı olup olmayacağı konusu doktrinde tartışmalıdır. Bir görüşe göre yabancılara bu hakkın tanınmış olması veya olmaması, Anayasa'nın yurttaşlara getirdiği güvenceden bağımsız bir konudur. Diğer bir görüşe göre ise Anayasa'nın bu hakkı yalnızca yurttaşlar için düzenlemiş olması, yurttaş olmayanların yasa yoluyla dahi bu hakka sahip olamayacakları anlamına gelmektedir. Bu konunun tartışıldığı Almanya'da Alman AYM'si ikinci görüşü benimsemiştir.

62 AYM, E. 1984/14, K. 1985/7, T. 13/06/1985; AYM, E.1986/18, K. 1986/24, T. 09/10/1986.

müdahaleyi, Yunanistan'daki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına yönelik kısıtlamalara atıfla haklı kılmaya çalıştığı *Apostolidi ve diğerleri/Türkiye* kararında İnsan Hakları Mahkemesi, bu savı kabul etmemiştir.[63]

Uluslararası hukukun geleneksel doktrinlerinden "karşılıklılık doktrini", Sözleşme sistemi yönünden geçerli değildir. Başka bir deyişle devletin, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına bazı hak ve özgürlükleri tanımamış olmasının, Türkiye'nin Sözleşme yükümlülükleri yönünden bir etkisi yoktur. Nitekim Mahkeme'ye göre:

> "Sözleşme, klasik türdeki uluslararası antlaşmalardan farklı olarak, Sözleşmeci devletler arasındaki karşılıklı taahhütlerden fazlasını içermektedir. Başlangıç'ta ifade edilen objektif yükümlülüklerin, karşılıklı, iki taraflı taahhütler ağının ötesinde Sözleşme, 'birlikte yerine getirme'den yararlanma sağlar."[64]

Bu tespit, bireysel başvuru yönünden de dikkate değerdir. Anayasa Mahkemesinin konuyla ilgili yaklaşımının, soyut norm denetimi bağlamında, Strazburg içtihatları ile koşut şekilde değişmiş olduğu da kaydedilmelidir.[65]

(5) Ölüler

Ölmüş kişilerin haklarının korunması (*post-mortem koruma*) bazı ulusal hukuklarda mümkünse de İnsan Hakları Avrupa sisteminde veya Türkiye hukuk düzeninde böyle bir korumadan bahsedilememektedir. İnsan Hakları Mahkemesine göre Sözleşme koruması sadece yaşayanlar içindir.[66] Strazburg organlarına yönelik başvurular, yaşayan kişiler tarafından veya onlar adına yapılabilir. Ölmüş kişiler adına başvuru yapılamaz. Örneğin

---

63 *Apostolidi ve diğeleri/Türkiye*, İHAM, 45628/99, 27/03/2007.

64 *İrlanda/Birleşik Krallık*, İHAM, 5310/71, 18/01/1978, § 239.

65 Bkz. AYM, E. 2012/75, K. 2013/88, T. 10/07/2013.

66 Mahkeme, ölülerin mahremiyetlerini, yaşayan kişilerin mahremiyetleriyle ilgili olmadıkça tanımamaktadır. Mahkeme, ölen kişiyle bağlantılı olarak mahremiyetlerinin ihlali iddiaları ile ölen kişilerin özel veya aile yaşamına saygı hakkının ihlali iddiaları arasında bir ayrıma gitmektedir. *Estate of Kresten Filtenborg Mortensen/Danimarka*, İHAM, 1338/03, 15/05/2006. Ayrıca bkz. *Jäggi/İsviçre,* İHAM, 58757/00, 13/07/2006; *Koch/Almanya*, İHAM, 497/09, 19/07/2012.

Dvořáček ve Dvořáčková/Slovakya kararında; kızlarına yönelik tıbbi tedavideki kusurlardan ötürü açtıkları tazminat davasının uzun sürmesinden yakınan başvurucular, başvurudan önce ölen kızları adına da başvuru yapmak istemişler fakat Mahkeme, ölen kişi adına başvuru yapılamayacağı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir.[67]

Benzer şekilde *Kaya ve Polat/Türkiye* kararında; arsası Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığının yapmayı planladığı bir hidroelektrik santral için kamulaştırılan bir kişi, bu konuda açtığı dava henüz Yargıtay aşamasındayken ölmüştür. Dava, mirasçıları tarafından devam ettirilmiştir. Konu Strazburg'a taşındığında bazı mirasçıları kendileri ve aynı zamanda muris adına başvuru yapmışlar ve makul sürede yargılanma hakkı ile mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Mahkeme, bireysel başvurudan önce ölen kişi adına bireysel başvuru yapılamayacağını söyleyerek kişi yönünden yetkisizlik kararı vermiştir.[68] Bu konuda Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı da nettir:

> "Kamu gücü tarafından hakkı ihlal edilen kişinin bireysel başvuru yapmadan önce ölmesi durumunda ölen kişi adına bir başkası tarafından bireysel başvuru yapma imkânı bulunmamaktadır".[69]

Hatta Mahkeme daha ileri de gitmektedir. Bilindiği gibi 4721 sayılı Medeni Kanun'un 28'inci ve Türk Borçlar Kanunu'nun 43 ve 513'üncü maddeleri uyarınca hukuki işlemden doğan vekâlet veren ile vekil arasında temsil yetkisine ilişkin sözleşme, taraflardan birinin ölümü üzerine -aksi kararlaştırılmadıkça veya işin niteliğinden aksi anlaşılmadıkça- hükümsüz hâle gelir. Anayasa Mahkemesi, bu hükümlerden hareketle, bir avukatın, ölen kişi adına yaptığı başvuruyu, hükümsüz vekaletle başvuru yapılması olarak görmüş ve "kişi yönünden yetkisizlik" kararının yanı sıra bu başvuruyu "başvuru hakkının kötüye kullanılması" olarak algılamış ve avukat için disiplin para cezasına hükmetmiştir.[70]

---

67 *Dvořáček ve Dvořáčková/Slovakya*, İHAM, 30754/04, 28/07/2009, § 41.

68 *Kaya ve Polat/Türkiye*, İHAM, 2794/05 ve 40345/05, 21/10/2008.

69 *Abdurrehman Uray başvurusu*, AYM, 2013/6140, 05/11/2014, § 30.

70 Bkz. §§ 25-39. Disiplin cezası uygulanmaya örnekler için bkz. *Harun Yalçın ve diğerleri* başvurusu, AYM, 2014/15254, 17/11/2016, §§ 45-47; *Şerafettin Deli ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/16108, 07/12/2016.

Şu hâlde yinelemek gerekirse, ölüler ve/veya onlar adına yaşayan kişiler, bireysel başvuru yapamazlar. Bu, yaşam hakkı ihlali durumlarında dahi böyledir. Böyle durumlarda bile, ölen kişinin yakınları, kendi adlarına başvuru yapabilirler.

b. Tüzel Kişiler

Sözleşme'nin 34'üncü maddesinde gerçek kişilerin dışında başvurucu olabilecek özneler, "hükûmet dışı örgütlenmeler" ve "kişi toplulukları" şeklinde ifade edilmiştir. Strazburg organları yönünden "hükûmet örgütü" sözcüğü, merkezi veya ademimerkezi örgüt olup olmamasına bakılmaksızın, kamusal bir işlev yerine getiren örgütlenme anlamı taşımaktadır. Bu tür bir işlev yerine getirmeyen örgütler veya henüz örgütlenmeye dönüşmemiş kişi toplulukları, bireysel başvuruda bulunabilmektelerdir. İlginçtir, BM İnsan Hakları Komitesi'ne ise herhangi bir örgütlenmenin başvuru yapması mümkün değildir. Söz konusu usul, münhasıran gerçek kişilere özgülenmiştir.

Anayasa Mahkemesi yönünden ise mesele, anılan türden bir terminolojiyle değil, özel hukuk ve kamu hukuku tüzel kişileri ayrımı çerçevesinde ele alınmaktadır.

(1) Özel Hukuk Tüzel Kişileri

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 46'ncı maddesine göre: "Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir." "Özel hukuk tüzel kişisi" kavramı, ulusal hukukta Anayasa'da isimleri anılan dernek, vakıf, kooperatif, siyasi parti ve sendikaların yanı sıra[71], ticaret kanununda düzenlenen anonim şirket, limited şirket, kolektif şirket, komandit şirket gibi tüzel kişileri[72], hatta somut

71 *Metin Bayyar ve Halkın Kurtuluş Partisi başvurusu*, AYM, 2014/15220, 04/06/2015; *Atilla Kart ve Cumhuriyet Halk Partisi başvurusu*, AYM, 2014/13634, 08/09/2014; *Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi başvurusu*, AYM [GK], 2014/8843, 10/12/2015; *Tez-Koop-İş Sendikası ve Yalçın Çalışkan başvurusu*, AYM, 2013/6759, 03/02/2016; *Kristal-İş Sendikası başvurusu*, AYM, 2014/12166, 02/07/2015.

72 Örn. bkz. *Çağ Ağaç Sanayi Ticaret ve Nakliye Limited Şirketi başvurusu*, AYM, 2013/6825, 07/01/2016; *Kaçkar Çay San. A. Ş. başvurusu*, AYM, 2014/2937, 21/07/2011.

olayın koşullarına göre "site yönetimi" gibi tüzel kişileri kapsamaktadır.[73] Ulusal hukukumuzda adi ortaklıkların tüzel kişiliği yoktur. Gelgelelim Anayasa Mahkemesinin de benimsediği "özerk kavramlar doktrini" uyarınca, kanun düzeyinde tüzel kişilik tanınmamış ve bu yönden "örgütlenme" olarak görülmeyen birliktelikler, AYM'nin yapacağı özerk yorumla "örgütlenme" olarak görülebilirler.[74]

Özel hukuk tüzel kişileri, sadece tüzel kişiliğe ait haklar yönünden bireysel başvuruda bulunabilmektedirler. Bu cümleden iki anlam çıkabilir:

Birincisi; tüzel kişiler, hakkın niteliği uyarınca bizzat sahibi olabildikleri haklar yönünden başvuru yapabilirler. Bu bakımdan tüzel kişilerin, yaşam hakkı, işkence yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, aile yaşamına saygı hakkı, evlenme hakkı, ölüm cezası yasağı gibi haklar dışındaki haklar yönünden başvuru yapabileceğini söylemek yanlış olmaz.

İkincisi; özel hukuk tüzel kişileri, üyeleri adına başvuru yapamazlar.[75] Örneğin Türk Pediatrik Onkoloji Grubu Derneği'nin faaliyet alanındaki akademik yan dalların "çocuk hematolojisi ve onkolojisi" şeklinde birleştirilmesinin, üyelerinin haklarını ihlal ettiği iddiası, söz konusu tedbirin dernekle değil üyeleriyle ilgili olduğu ve derneğin üyeleri adına başvuru yapamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir.[76] Yani müdahale, derneğin bizzat sahip olduğu bir hakka yönelik olmadıkça dernek tarafından bireysel başvuru yapılması mümkün değildir. Gelgelelim iş hukuku ve idari yargıdaki bazı durumlarda, olağan yargılama yolunda temsilci sıfatı veya menfaat ihlali bulunduğu gerekçeleriyle taraf ehliyeti kabul edilmiş olan tüzel kişinin, davaya konu olan hak yönünden olmasa da "adil yargılan-

---

73 *Acarkent Site Yönetimi başvurusu*, AYM, 2013/834, 18/09/2014.

74 AYM'ye göre "bireylerin devamlı olarak ve eşgüdüm içerisinde, yürüttükleri faaliyetin hukukumuzda örgütlenme olarak tanınmaması anayasa hükümleri kapsamında örgütlenme özgürlüğünün zorunlu olarak gündeme gelmeyeceği anlamına gelmez." Bkz. Ertan Rüstem başvurusu, AYM, 2013/8517, 06/01/2015, § 31. Böyle durumlarda başvurucu gerçek kişilerin toplu olarak başvurucu kabul edilmesi olasıdır.

75 Strazburg içtihadında örn bkz. *Association des amis de Saint-Raphaël et de Fréjus et autres/ Fransa* (k.k), İHAM, 45053/98, 29/02/2000; AYM içtihadında örn. bkz. *Türk Pediatrik Onkoloji Grubu Derneği başvurusu*, AYM, 2012/95, 25/12/2012, §§ 23, 24.

76 *Türk Pediatrik Onkoloji Grubu Derneği başvurusu.*

ma hakkı" yönünden ihlal iddiasının Anayasa Mahkemesinin önüne taşınabileceği akılda tutulmalıdır. Ne var ki böyle durumlarda, üyeler adına açılan davada, üyelerden bağımsız bir mağdurluk durumunun oluştuğunun ikna edici şekilde ortaya konulması gerekir. Örneğin *Sadegül Başkuş ve Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası* başvurusuna konu olan olayda başvurucu sendika, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun (md. 26) verdiği yetki uyarınca işe iade davası açmış ve bu dava sırasında üyesi adına talep ettiği adli yardım talebinin reddedilmesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Anayasa Mahkemesi ise sendikanın mağdurluk statüsünü şöyle değerlendirmiştir:

> "Başvurucu Sendikanın 6356 sayılı Kanun'dan doğan yetkiye dayanarak [üyesinin] temsilcisi sıfatıyla açtığı davada adli yardım talebinin reddinden dolayı güncel bir hakkının ihlal edildiği ve mağdur olduğunun kabul edilemeyeceği, başvuru konusu dava nedeniyle kendi adına bireysel başvuruda bulunamayacağı sonucuna ulaşılmıştır."[77]

Gelgelelim bunun aksi de söz konusu olabilir. Örneğin *Gorraiz Lizzeraga ve diğerleri/İspanya* kararında davanın tarafı olan başvurucu derneğin yanında, ulusal yargılamada taraf olmayan bazı dernek üyelerinin de mağdur statüsü kabul edilmiştir. İnsan Hakları Mahkemesi bu çıkarımı yaparken, başvurucu derneğin üyelerinin, bir barajın inşaatını önlemek adına, menfaatini korumak için kurulmuş olduğunu da dikkate almıştır.[78]

(2) Kamu Tüzel Kişileri

Sözleşme sisteminde "devlet başvurusu" şeklinde bir usul bulunmaktadır. Bu usul uyarınca Sözleşme'ye taraf devlet veya devletler, başka bir taraf devlet veya devletlere karşı başvuruda bulunabilmektedirler. Geçmişte Türkiye'ye karşı yapılan başvurular bunun örneklerindendir.

---

77 *Sadegül Başkuş ve Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası başvurusu*, AYM, 2014/2197, 21/09/2017, § 31.

78 *Gorraiz Lizarraga ve diğerleri/İspanya*, İHAM, 62543/00, 27/04/2004. Ayrıca farklı bağlamda tartışmalı olmakla birlikte aksi yönde bkz. *Tezcan Karakuş Candan ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/5809, 10/12/2014. Ayrıca bkz. *Yusufeli İlçesini Güzelleştirme Yaşatma ve Kültür Varlıklarını Koruma Derneği başvurusu*, AYM, 2013/1212, 12/09/2013.

Bireysel başvuru yönünden ise İnsan Hakları Mahkemesi, kamusal işlevleri yerine getiren, doğrudan veya hükûmetin kontrolü altında yürütme erkini uygulayan kamu tüzel kişilerinin başvurularını kabul edilebilir bulmamaktadır. Geçmişte, hizmet[79] veya yer[80] yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının yaptığı çeşitli başvurular, kişi yönünden yetkisizlik gerekçesiyle reddedilmiştir.

Ana kural böyle olsa da İnsan Hakları Mahkemesi, bazen kamu tüzel kişisinin başvurularını şu unsurlara bakarak kabul edebilmektedir[81]:

- Hukuksal statüsü,
- Hukuksal statüsüne tanınan haklar,
- Yerine getirdiği faaliyetinin özellikleri,
- Söz konusu faaliyeti yerine getirdiği bağlam,
- Siyasal makamlardan bağımsızlık düzeyi.

Örneğin Yunanistan'da Kutsal Manastırlar[82], Fransa'da[83] ve Avusturya'da[84] devlet radyolarının başvuruları -bu özneler, kamu tüzel kişiliğine sahip olmalarına rağmen- somut bağlamda hükûmet yetkilerini kullanmadıkları için, Mahkeme'nin kişi yönünden yetkisinin içinde görülmüştür. Bu tür olumlu örneklerle karşılaştırmalı anayasa hukukunda, Almanya örneğinde karşılaşılmaktadır.[85]

Bu alanda özellikle şirketler hukukundaki gelişmeler yeni içtihatları da beraberinde getirmiştir. Bu alanda, devletin sahip olduğu kamu tüzel kişiliği olan şirketlerin, kurumsal ve operasyonal yönden yeterli bağımsızlığa sahip olduğu durumlarda İnsan Hakları Mahkemesine bireysel

---

79 *Radio France ve diğerleri/Fransa* (k.k), İHAM, 53984/00, 23/09/2003.

80 *Döşemealtı Belediyesi/Türkiye*, İHAM, 50108/06, 23/03/2010.

81 *Radio France ve diğerleri/Fransa* (k.k), § 26; *Kotov/Rusya*, İHAM [BD], 54522/00, 03/04/2012, § 93.

82 *Kutsal Manastırlar/Yunanistan*, İHAM, 13092/87 ve 13984/88, 09/12/1994, § 49.

83 *Radio France ve diğerleri/Fransa*, (k.k), §§ 24- 26.

84 *Österreichischer Rundfunk/Avusturya* (k.k), İHAM, 35841/02, 07/12/2006.

85 Tolga Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti – Bireysel Başvuru: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme* (İstanbul: XII Levha Yay., 2013), ss. 227 vd.

başvuruda bulunabilecekleri kabul edilmiştir.[86] Örneğin bir gemiye ve yüküne, silah kaçakçılığı yaptığı gerekçesiyle el konulmasıyla ilgili *İran İslam Cumhuriyeti Deniz Yolları/Türkiye* kararının başvurucusu İran kamu tüzel kişisi olmasına rağmen İnsan Hakları Mahkemesi, başvurucu şirketin özü itibarıyla hukuki ve mali yönden İran devletinden bağımsız olduğunu ve şirketler hukukuna tâbi olduğunu dikkate alarak başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur.[87] Benzer şekilde Ukrayna devletinin de paydaşı olduğu Ukraine-Tyumen isimli kamu özel ortaklığının Ukrayna devletine karşı yaptığı bireysel başvuru da kabul edilebilir bulunmuştur.[88]

AYM Kanunu yönünden ise bu konuda açık bir hüküm vardır. Kanunun md. 46/2 hükmüne göre:

> "Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz"

Doktrinde çok sayıda yazar[89], Anayasa'da böyle bir sınırlama olmadığı hâlde, kanun yoluyla böyle bir daraltmaya gidilemeyeceğini ileri sürmekte ve bu hükme eleştiri getirmekteyse de Anayasa Mahkemesi, söz konusu hükmü Anayasa'ya aykırı görmemektedir. Kategorik bir yasak getiren bu hükmün, somut olayın koşullarına göre esnek yorumlanması mümkündür. Gelgelelim Anayasa Mahkemesi, şimdiye dek bu yönde bir esneklik de göstermemiştir.

---

86 *Islamic Republic of Iran Shipping Lines/ Türkiye*, İHAM, 40998/98, 13/12/2007, §§ 80-81.

87 *Islamic Republic of Iran Shipping Lines/ Türkiye*, §§ 80-81.

88 *Ukraine-Tyumen/Ukrayna*, İHAM, 22603/02, 22/11/2007, §§ 25-28; Aksi yöndeki örnekler için bkz. *Unedic/Fransa*, İHAM, 20153/04, 18/12/2008, §§ 48-59. Aksi yönde bkz. *Zastava It Turs/Sırbistan (k.k)*, İHAM, 24922/12, 09/04/2013; *State Holding Company Luganskvugillya/ Ukrayna (k.k)*, İHAM, 23938/05, 27/01/2009; ayrıca bkz. *Transpetrol, A. S./Slovakya (k.k)*, İHAM, 28502/08, 15/11/2011.

89 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti*, s. 286 vd.; Kerem Altıparmak, *Van Depreminin Hukuktaki Artçıları: Anayasa Mahkemesi'nin Bayram Oteli Kararı*, İstanbul: TESEV Yay, 2014, s. 10; İbrahim Şahbaz, "Yargıtay ve Bireysel Başvuru Yolu", *Anayasa Hukuku Dergisi*, 3 (6), 2014. (Yayıma hazırlanıyor). Açıkça tartışmamakla birlikte bunu ima eden bir görüş için bkz. Çiğdem Vardar/Deniz Dursun, 'Einführung der Verfassungsbeschwerde in der Türkei aus rechtsvergleichender Perspektive', *Informationsbrief der Deutsch-Türkischen Juristenvereinigung* (Prof. Dr. Hilmar Krüger zum 75. Geburtstag), 22(1-2), 2013, s. 57.

Mahkeme'nin kararlarına bakıldığında; Bilkent Üniversitesi[90], Doğubeyazıt Ticaret ve Sanayi Odası[91], İstanbul[92] ve Ankara[93] baroları gibi hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları ile Büğdüz Köyü Muhtarlığı[94] ve Ballıdere Belediyesi[95] gibi yer yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının bireysel başvurularının, bu başvurucular kamu tüzel kişisi oldukları için, anılan hükme atıfla ve "kişi yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle reddedildiği görülmektedir.

2. Mağdurluk Statüsü

Bireysel başvuru yapabilmenin ön koşullarından bir diğeri, bireysel başvuru ehliyeti olan kişinin "mağdur" olmasıdır.[96] Bu statü resen, yani taraflar ileri sürmese dahi incelenir.[97] Mağdurluk statüsünün tespiti, bazı olaylarda karmaşık ve zor olduğu için İnsan Hakları Mahkemesi, bir kişinin mağdur olup olmadığını, esasa yönelik incelemesiyle birlikte ele alabilmektedir.[98] Bu konuda üç önemli nokta bulunmaktadır:

Birincisi; "mağdur" kavramı hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi tarafından aşırı şekilcilikle yorumlanmamakta, çağdaş toplum koşulları ışığında değişime tabi şekilde kavranmaktadır.[99] Söz konusu kavrayışı ilk kez geliştiren İnsan Hakları Mahkemesi, "mağdur" sözcüğünü, bu değişime olanak tanıyacak şekilde "özerk kavram" olarak tanımlamıştır. Yani iç hukukun dava açmaya yönelik menfaat veya dava açma ehliyetine ilişkin kuralları, Mahkeme'yi bağlamamaktadır.[100] Şöyle

90 *İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi başvurusu*, AYM, 2013/1430, 21/11/2013.

91 *Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası başvurusu*, AYM, 2012/743, 05/03/2013.

92 *Günay Dağ ve diğerleri başvurusu,* AYM, 2013/1631, 17/12/2015.

93 *Ankara Barosu Başkanlığı başvurusu,* AYM, 2015/17941, 07/03/2018.

94 *Büğdüz Köyü Muhtarlığı başvurusu*, AYM, 2012/22, 25/12/2012.

95 *Ballıdere Belediye Başkanlığı başvurusu,* AYM, 2012/1327, 12/02/2013.

96 Literatürde, "mağdur" kavramı, ihlalin muhatabı olan kişileri edilgen kıldığı için insan hakları ihlallerinin muhataplarını "kurtulan" (survivor) şeklinde etken kılan bir nitelemeyle tanımlamanın daha yerinde olduğu savunulmaktadır. Bu yaklaşım İşkenceye Karşı Komite tarafından da paylaşılmıştır.

97 *Buzadji/Moldova*, İHAM [BD), 23755/07, 16/12/2014, § 70.

98 *Siliadin/Fransa*, İHAM, 73316/01, 26/7/2005, § 63; *Hirsi Jamaa ve diğerleri/İtalya*, İHAM [BD], 27765/09, 23/02/2012, § 111.

99 *Mahmut Tanal (2) başvurusu*, AYM, 2014/11438, 24/07/2014, § 19.

100 *Aksu/Türkiye,* İHAM [BD], 4149/04 ve 41029/04, 15/03/2012, § 52.

ki; bir kişi, iç hukukta kamu gücü müdahalesine karşı dava açmaya ehil görülmese veya kamu gücü müdahalesinin muhatabı sayılmasa, yani ulusal hukukta "mağdur" görülmese bile Mahkeme'nin önündeki usulde "mağdur" sayılabilir. Örneğin *Aksu/Türkiye* kararında Roman kökenli olan başvurucu, "Türkiye'nin Çingeneleri" isimli bir kitapta ve bazı sözlüklerdeki Romanlara yönelik birtakım cümlelerin, kendisinin özel yaşama saygı hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Ulusal makamların önündeki dava, başvurucunun kişiliğine yönelik kişisel bir saldırı bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. İnsan Hakları Mahkemesi, ulusal hukukta böyle bir kişiselleştirme bulunmamış olmasına rağmen, başvurucunun mağdurluk statüsünü kabul etmiştir.[101] Yine örneğin *Cıngıllı Holding A.Ş. ve Cıngıllıoğlu/Türkiye* kararında başvurucu Holding hissedarı olduğu Demirbank'ın, Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmesine karşı bir dava açmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, bu davaya taraf olmayan ikinci başvurucunun, Holding'in hissedarı olmasını ve Holding lehine verilen Danıştay kararının icrası için açtığı başka bir davada taraf olmasını dikkate almış ve Hükûmet'in ikinci başvurucunun mağdur olmadığı iddiasını reddetmiştir.[102]

İnsan Hakları Mahkemesi, bu değerlendirmeyi yaparken iç hukuktaki gelişmelerden tamamen bağımsız da hareket etmemektedir. Mahkeme, başvurucunun ulusal yargı yollarındaki bir davaya, davanın sonunda başarısız da olsa, taraf olma girişiminin bulunup bulunmadığını dikkate almaktadır.[103] Nitekim az önceki örneklerde de başvurucuların iç hukuktaki yargılama süreçlerinin tarafı oldukları görülmektedir. Anayasa Mahkemesi de benzer yaklaşım içindedir.[104]

İkincisi; bir kişinin mağdur olarak kabul edilmesi için mutlak bir zararın ve kesinleşmiş kararın bulunmasına gerek yoktur.[105] Geçici hukuki

101 *Aksu/Türkiye*, § 53. Mağduriyet konusundaki eksiklik nedeniyle aksi yönde bkz. *Nurettin Polat başvurusu*, AYM, 2014/9053, 07/07/2015.

102 *Cıngıllı Holding A.Ş. ve Cıngıllıoğlu/Türkiye*, İHAM, 31833/06 ve 37538/06, 21/07/2015, § 28.

103 *Micallef/Malta*, İHAM [BD], 17056/06, 15/10/2009, § 48.

104 Bkz. *Fetih Ahmet Özer başvurusu*, AYM, 2013/6179, 20/03/2014, § 25.

105 Bir kişinin, iddia ettiği ihlalden kısmen sorumlu olduğu durumlarda mağdur olduğu söylenemez. Bkz. *Paşa ve Erkan Erol/Türkiye*, İHAM, 51358/99, 12/12/2006.

etkileri olan eylemler de kişiyi "mağdur" kılabilir. Örneğin *Monnat/İsviçre* kararında başvurucunun yapımcılığını üstlendiği belgesele yönelik uygulanan "yasal ambargo" geçici etki doğuruyor olmasına rağmen başvurucuyu mağdur kılmıştır.[106] Öte yandan özellikle ifade özgürlüğü ile ilgili konularda, ortada kesin bir hüküm bulunmasa bile bir gazeteci hakkında soruşturma açılması[107] veya bir davanın uzun sürmesi[108] dahi kişiyi ifade özgürlüğü yönünden mağdur kılabilir.

Üçüncüsü; mağdur kavramı, sadece müdahaleden doğrudan etkilenen kişilerle sınırlı değildir. Bir müdahaleden zarar gördüğünü veya bu müdahalenin sona erdirilmesinden geçerli ve kişisel bir menfaati olduğunu ortaya koyabilen, yani müdahaleden dolaylı olarak etkilenen mağdurlar da bireysel başvuruda bulunabilirler.[109] Bu da "doğrudan mağdur" ve "dolaylı mağdur" ayrımının üzerinde durmayı beraberinde getirmektedir.

a. Doğrudan ve Dolaylı Mağdurluk

İnsan Hakları Mahkemesine doğrudan mağdurlar ve dolaylı mağdurlar başvuru yapabilmektedirler. Benzer durum, AYM yönünden de geçerlidir.

(1) Doğrudan Mağdur

Doğrudan mağdurluk, bir kişinin bireysel başvuruda bulunabilmesi için temel gerekliliktir. Doğrudanlık kriteri, katı, esnek olmayan ve mekanik şekilde uygulanmamakla birlikte, bireysel başvuru mekanizmasının harekete geçirilmesi için vazgeçilmez nitelik taşımaktadır.[110] Başvurucular, şikâyete konu ettikleri tedbirden doğrudan etkilendiklerini ikna edici şekilde ortaya koymak durumundadırlar. Zira Anayasa Mahkemesine göre başvuruculardа mağdur olduğu zannı ve kuşkusu, mağdurluk statüsünün varlığı için yeterli değildir. [111]

106 *Monnat/İsviçre*, İHAM, 73604/01, 21/09/2006, § 33.

107 *Altuğ Taner Akçam/Türkiye*, İHAM, 27520/07, 25/10/2011.

108 *Dilipak/Türkiye*, İHAM, 29680/05, 15/09/2015.

109 *Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan*, İHAM [BD], 29381/09 ve 32684/09, 07/11/2013, § 47.

110 *Hristozov ve diğerleri/Bulgaristan*, İHAM, 11472/04, 26/06/2012, § 73.

111 *Onur Doğanay başvurusu*, AYM, 2013/1977, 09/01/2014, § 45.

Doğrudanlık kriteri, kişinin yaşıyor olmasını da gerekli kılar. Zira bizzat başvuru yapan veya adlarına başvuru yapılan yaşayan kişiler, bir tedbirden doğrudan etkilenebilir.

(2) Dolaylı Mağdur

Bir mağdur, ihlal iddiasını bireysel başvuruya konu etmeden önce ölebilir. Ölülerin bireysel başvuru yapmaları mümkün değildir. Böyle durumlarda bireysel başvuruda bulunabilecek kişiler, yeterli hukuksal menfaati ve müdahale ile yakın bağlantısı bulunan yaşayan kişilerdir.[112] Bu kişilere "dolaylı mağdur" denmektedir. Dolaylı mağdurlukta öne çıkan üç özellik bulunmaktadır. (a) Mağdurun yakını olmak, (b) yargılama ve soruşturma süreçlerine aktif olarak katılmak, (c) hukuksal menfaatin ve yakın bağlantının ortaya konulması gerekliliği.

(a) Yakını Olma Kriteri

Dolaylı mağdurluk konusunun gündeme geldiği en yaygın örnekler, ölüm ve zorla kaybedilme olaylarıdır. Bu gibi olaylarda doğrudan etkilenen kişilerin başvuru yapması mümkün olmadığı için, ölen veya kaybolan kişinin yakınları bireysel başvuru yapabilirler.[113]

Acaba "yakın" ne anlama gelmektedir? Bu sorunun net ve genel geçer bir yanıtı yoktur. "Yakın" kavramı, her somut olayın koşullarına göre değerlendirilir. İnsan Hakları Mahkemesi bu kavramı, hukuksal veya kan bağı şeklinde anlama eğilimindedir. Şimdiye kadarki içtihadında Mahkeme, evli eşleri, evli olmayan eşleri, ebeveynleri, kardeşleri, çocukları ve yeğenleri bu statünün içinde görmüştür. Anayasa Mahkemesi de dolaylı mağdurluk konusunda "yakın akraba ve eş" kavramını kullanmaktadır.[114] İnsan Hakları Mahkemesi, bu ilişkiyi kurarken, başvurucuların "yasal mirasçı" olmalarını zorunlu bir unsur olarak görmemiştir. Önemli olan kişilerin arasındaki ilişkinin fiili yakınlığıdır.[115]

---

112 *Varnava ve diğerleri/Türkiye*, İHAM [BD], 16064/90 vd, 18/09/2009.

113 Bu tür olaylarda bireysel başvurular, yaşam hakkıyla ilgili olabileceği gibi, somut olayın koşularına göre işkence ve kötü muamele veya kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının ihlali iddiasını da içerebilmektedir.

114 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/7302, 20/04/2016, § 36.

115 *Van Colle/Birleşik Krallık*, İHAM, 7678/09, 13/11/2012, § 86; *Velikova/Bulgaristan*, İHAM, 41488/98, 18/05/1999.

(b) Yargılama ve Soruşturma Süreçlerine Aktif Katılım Kriteri

İnsan Hakları Mahkemesi, dolaylı mağdurluk konusunda inceleme yaparken, başvurucuların ulusal makamların yargılama ve soruşturma süreçlerine katılımlarını dikkate almaktadır. Örneğin *Micallef/Malta* davasında, kendisine duruşma tarihi bildirilmeyen ve gıyabında karar verilen bir kişinin ölmesinden sonra ulusal hukukta kardeşinin taraf ehliyetinin kabul edilmesi ve davanın görülmesine devam edilmesi, diğer bazı noktalarla birlikte, kız kardeşin mağdur olarak görülmesinde dikkate alınan bir öğe olmuştur.[116] Bu yaklaşım, AYM tarafından da benimsenmiştir.[117]

Ancak atlını çizmek gerekir ki bu katılım, kişinin mağdurluk statüsünün belirlenmesinde işlev görebilecekse de tek başına belirleyici değildir. Mahkeme, bir kişi, doğrudan mağdurun yakını bile olsa; eğer yargılama veya soruşturma süreçlerinde aktif katılım sağlamamış ve ilgisiz kalmış ise, o kişiyi dolaylı mağdur saymayabilmektedir. Ayrıca ulusal yargılama süreçlerinde taraf olarak kabul edilmiş olmak ve/veya yasal mirasçı statüsüne sahip olmanın, bireysel başvuruya ilişkin menfaat ortaya konmadıkça dolaylı mağdurluk için tek başına yeterli olmadığını da vurgulamak gerekir. Örneğin *Kaburov/Bulgaristan* kararında başvurucu, kötü muamele iddiasıyla tazminat davası açmış olan babasının bu dava sürecinde ölmesi üzerine ulusal yargılamada taraf olarak kabul edilmiştir. Gelgelelim bireysel başvuruda menfaatine yönelik yeterli ilişkiyi ortaya koyamadığı için mağdur olarak görülmemiştir.[118] Buna karşılık; yaşam hakkının etkili şekilde soruşturulmadığı bazı olaylarda Mahkeme, başvurucunun, şikâyetçi olan akraba olmamasına, mağdurluk statüsü yönünden belirleyici bir anlam yüklememiştir. Örneğin *Çelikbilek/Türkiye* kararında Mahkeme, başvurucu, savcılığa şikâyette bulunan kişi olsaydı dahi değişen bir şeyin olmayacağını söylemiş ve başvurucunun mağdurluk sıfatını kabul edebilmiştir.[119]

Şirketler konusunda da yargılama süreçlerinde taraf olmanın bir önemi vardır. Mahkeme'ye göre bir kişi, yargılamaya taraf olan bir şirketin

116 *Micallef/Malta.*

117 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, § 39.

118 *Kaburov/Bulgaristan*, İHAM, 9035/06, 19/06/2012, § 57.

119 *Çelikbilek/Türkiye*, İHAM, 27693/95, 31/05/2005.

hissedarı veya yöneticisi olsa dahi, şirketin mağdurluğundan dolaylı mağdur olduğunu ileri süremez.[120] Bunun istisnaları:

(a) Kişinin şirketin tek sahibi olması, yani şirketin hakları ile kişinin haklarının kesişmesi,

(b) Şirketin ana organları veya tasfiye memurları aracılığıyla bireysel başvuru yapılmasının mümkün olmadığının ortaya konulduğudurumlardır.[121]

Mağdur şirket, mağdurluk durumunu, sözleşme yoluyla bir başka şirkete devredemez. Örneğin, mahkemeye erişim hakkı konusunda mağdur olduğu düşünülen bir şirketin, bireysel başvuru yapma yetkisini, bir sözleşme yoluyla bir başka şirkete devrettiği *Nassau Verzekering Maatschappij N.V./Hollanda* vakasında başvuru, mağdurluk statüsü olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[122] Ancak mülkiyet gibi aktarılabilir hakların devri söz konusu olduğunda başvurular esastan incelenebilir.[123]

(c) Hukuksal Menfaatin ve Yakın Bağlantının Ortaya Konulması Gerekliliği

Dolaylı mağdurluk konusunun gündeme geldiği olaylarda başvurucuların bireysel başvuru yapmakta hukuksal menfaatlerinin olduğunu ortaya koymaları gerekmektedir. Bu, ölüm ve zorla kaybetmeyle yakından bağlantılı olaylarda, Sözleşme'nin 2, 3 ve 5'inci maddeleri bağlamındaki mağdurluk iddiaları yönünden nispeten kolaydır. Bunun dışındaki olaylarda ise Mahkeme'nin yaklaşımı daha katıdır.[124] Özellikle, adil yargılanma hakkı ve diğer nitelikli haklar (md. 8-11) gündeme geldiğinde, ölen kişinin yakını olmak, dolaylı mağdurluk için yeterli sayılmamaktadır. Böyle olaylarda devredilebilir bir hakkın olup olmadığı önem taşımaktadır.

---

120 *Centro Europa 7 S.r.l. ve Di Stefano/Italya*, İHAM [BD], 38433/09, 07/06/2012, § 92.

121 *Groppera Radio AG ve diğerleri/İsviçre,* İHAM, 10890/84, 28/03/1990, §§ 10 ve 49, A Serisi no. 173; *Pine Valley Developments Ltd ve diğerleri/İrlanda*, İHAM, 12747/87, 29/11/1991, § 42, A Serisi no. 222; *Eugenia Michaelidou Developments Ltd ve Michael Tymvios/Türkiye,* İHAM, 16163/90, 31/07/2003, § 21; *Glas Nadezhda EOOD ve Anatoliy Elenkov/Bulgaristan*, İHAM, 14134/02, 11/10/2007, § 40.

122 *Nassau Verzekering Maatschappij N.V./Hollanda*, İHAM, 57602/09, 04/10/2011.

123 Bkz. *Dimitrescu/Romanya*, İHAM, 5629/03 ve 3028/04, 03/06/2008, §§ 33-34.

124 *Valentin Câmpeanu adına Centre for Legal Resources/Romanya*, İHAM [BD], 47848/08, 17/07/2014; *Elberte/Letonya*, İHAM, 61243/08, 13/01/2015; *Selami ve diğerleri/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*, İHAM, 78241/13, 01/03/2018.

Örneğin *Sanles Sanles/İspanya*[125] kararında başvurucu, yerel mahkemeler önünde ötanazi talep etmiş olan bir kişinin yakınıdır. Başvurucu, ötanazi talep eden kişinin ölümünün ardından Mahkeme'ye başvurmuş ve iç hukukta bu hakkın tanınmamış olmasından yakınmıştır. Mahkeme, böyle bir hakkın iç hukukta mevcut olduğunun kabul edilmesi hâlinde bile bu hakkın kişisel ve devredilemeyen nitelikte bir hak olduğunu belirterek başvurucunun mağdurluk statüsünü reddetmiştir. Benzer şekilde *Fairfield ve diğerleri Birleşik Krallık*[126] başvurusunda başvurucular, bir gösteri sırasında kamu düzenini bozmak suçundan mahkûm olmuş bir kişinin kızları ve mirasçılarıdır. Başvurucular, ölen kişinin 9'uncu ve 10'uncu maddeler kapsamındaki haklarının ihlal edildiğini iddia etmişler ama bu şikâyetleri reddedilmiştir. Mahkeme, ölen kişilerin yakınlarının, istisnai durumlarda ve özellikle 2'nci madde kapsamındaki hak ile bağlantılı olarak kendileri adına başvuru yapabileceklerinin ve bu nedenle de başvurucuların dava ehliyetinin olmadığının altını çizmiştir.

Biç ve diğerleri/Türkiye[127] davasının konusu 5'inci madde bakımından uzun tutukluluk ve 6'ncı madde bakımından da davanın adil olmadığı ve uzunluğududur. Başvuru, tutuklu yargılanmakta olan bir kişinin ölmesinden sonra karısı ve çocukları tarafından yapılmıştır. Mahkeme, başvuruyu mağdurluk statüsünün yokluğu nedeniyle reddetmiştir. Benzer şekilde *Georgia Makri ve Diğerleri/Yunanistan*[128] davasında Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkı (6'ncı madde) ve etkili iç hukuk yollarına sahip olma hakkı (13'üncü madde) şikâyetleri bakımından da ölen kişinin yakınlarının mağdur olarak kabul edilemeyeceğine karar vermiştir.

Ödemede acze düşen şirketin sahibi olan kocasının dolandırıcılık ve hileli iflastan dolayı yargılandığı dava sırasında ölmesi üzerine mirasçısı eşinin masumiyet karinesinin ihlal edildiği iddiasının tartışıldığı *Nölkenbockhoff/Almanya* davasında İnsan Hakları Mahkemesi, eşin aklanmasının

125 *Sanles Sanles/İspanya,* İHAM, 48335/99, 26/10/2000.

126 *Fairfield ve diğerleri/Birleşik Krallık*, İHAM, 24790/04, 08/03/2005.

127 *Biç ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 55955/00, 02/02/2006; ayrıca bkz. *Anja ve Anne Lönnholtz ve the estate of Martta Lönnholtz/Danimarka*, İHAM, 60790/00, 25/04/2006.

128 *Georgia Makri ve diğerleri/Yunanistan* (k.k), İHAM, 5977/03, 24/03/2005.

başvurucu yönünden genel bir menfaat oluşturduğunu kabul etmiştir.[129] Eşinin polislerin öldürülmesi suçundan mahkûm edilmesinden sonra yeniden yargılama talebinde bulunan başvurucunun bu talebi kabul edilmekle birlikte yargılamanın adil olmadığı iddiasının tartışıldığı *Grădinar/Moldova* kararında da eşin aklanmasının başvurucu yönünden genel bir menfaat oluşturduğu kabul edilmiştir.[130] Bu olaylarda İnsan Hakları Mahkemesi, başvurucuların maddi haklarının doğrudan etkilenip etkilenmediğini de dikkate almıştır.[131] Benzer şekilde; yukarıda değinilen, doğrudan mağdur olan bir kişinin ilk derece mahkemesinde on yıldan fazla süren ve iç hukuk yollarının tüketilmesi için bitmesi gereken anayasal başvuru sırasında yaşamını kaybettiği *Micallef/Malta* davasında da bu yönde bir değerlendirme yapılmıştır. Bu olayda İnsan Hakları Mahkemesi, davacının kardeşi ve mirasçısı olan başvurucunun iç hukuk sürecinde taraf ehliyetinin tanınmasının yanında bu yargılama sürecinde yargılama masraflarını ödemesi gerektiğini kaydetmiş, dolayısıyla başvurucunun bu miktarın kendisine geri ödenmesine ilişkin maddi bir menfaati olduğunu söyleyerek "mağdurluk" sıfatını kabul etmiştir.[132]

İnsan Hakları Mahkemesi, bunun yanında ölen kişilerin yakınlarının itibarını da dikkate alabilmektedir. Örneğin batmış bir feribotta mürettebatının ihmaline ilişkin bir yargılamada, denizcilerin taraf sıfatları kabul edilmiş ve mirasçı yakınlarının görülmekte olan yargılama ile itibarları arasında kurdukları ilişki Mahkeme'yi bu yargılamada menfaatlerinin olduğuna ikna etmiştir. Ölen denizcilerin yakınları, adil yargılanma hakkının (medenî yargılama yönünden) mağduru olarak görülebilmişlerdir.[133] Ulusal bir gazetede, "HIV hastası", "önüne gelenle yatmakla şöhretlenmiş" ve "iki gayrimeşru çocuğu" olduğu yazılan bir kişinin ulusal makamlar önündeki yargılamalarında yeterli tazminat alamamasıyla ilgili *Armonienė/Litvanya* davasında yazıların muhatabı kişi, bireysel başvuru yapmadan önce ölmüşse de eşinin yaptığı başvuru, söz konusu müda-

129 *Nölkenbockhoff/Almanya*, İHAM, 10300/83, 25/08/1987, § 33.

130 *Grădinar/Moldova*, İHAM, 36919/02, 25/11/2008.

131 *Grădinar/Moldova*, § 33; *Nölkenbockhoff/Almanya*, § 97.

132 *Micallef/Malta*, § 49.

133 *Brudnicka ve diğerleri/Polanya*, İHAM, 54723/00, 02/03/2005.

halenin sadece kişilik haklarıyla değil aynı zamanda aile yaşamına saygı hakkıyla da ilgili olduğu kaydedilerek başvurucunun mağdurluk sıfatı kabuledilmiştir.[134]

Dolaylı mağdurluk, somut olayın koşullarına göre ölen kişinin adil yargılanma hakkı ile mirasçıların mülkiyet hakkı arasında bir bağın bulunduğu durumlarda da gündeme gelebilmektedir. Örneğin yat limanı işletmesinden ele edilen kâr payının tanınması amacıyla açılan bir davayla ilgili olan *Ressegatti/İsviçre* olayında, davacı kesin hükümden sonra fakat bireysel başvuru yapmadan önce ölmüştür. Mahkeme, ölen davacının mirasçıları olan başvurucuların adil yargılanma (hakkaniyetli yargılama ve silahların eşitliği yönünden) hakkı ihlali iddiasını, mağdur statüsüne sahip oldukları, ileri sürülen ihlalin başvurucuların mülkiyet haklarını doğrudan etkilediği gerekçesiyle kabul etmiştir.[135]

Anayasa Mahkemesi de başvuru öncesinde ölmüş mağdurun yakınlarının, mağdurun suçtan beraat etmesinde veya kendilerinin ya da ailelerinin şöhretini koruma konusunda ahlaki bir menfaatlerinin bulunması durumunda bireysel başvuru yapılabileceklerini kabul etmiştir.[136] Ayrıca Mahkeme, maddi hakların doğrudan etkilenmesine dayalı maddi bir menfaatin varlığı durumunda da başvuruların kabul edilebilir olduğunu söylemiştir.[137]

Mahkeme'nin bu konudaki dikkat çekici *Selman Kapan ve diğerleri* kararında, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Sözleşme'nin md. 3 ve 6 hükümlerinin ihlal edildiği yönündeki karara binaen yeniden yargılama talebi, "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi önünde denetlenen" bir olay olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu karardan yakınan kişilerden biri, başvurudan önce ölmüş olan bir mağdurdur. Mahkeme, "başvurucunun eşinin aklanmasını ve toplum nezdinde zedelendiğine inandığı onurunu

134 *Armonienė/Letonya*, İHAM, 36919/02, 25/11/2018.

135 Karar Fransızcadır. *Ressegatti/İsviçre*, İHAM, 17671/02, 13/07/2006. Ayrıca nispeten tartışmalı olmakla birlikte bkz. *Marie-Louise Loyen ve Bruneel/Fransa*, İHAM, 55929/00, 05/07/2005.

136 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, § 37.

137 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, § 38.

kazanmasını sağlama şeklinde bir ahlaki menfaatinin ve tazminat davası açma yönünde maddi bir menfaatinin bulunduğu"nu söyleyerek başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur.[138]

Bunun aksi yöndeki dikkat çekici bir diğer karar ise *Engin Gök ve diğerleri* kararıdır. Bu olayda iki başvurucu ebeveyni oldukları diğer başvurucunun terör örgütüne yönelik operasyon sırasında maruz kaldığı kötü muamele nedeniyle işkence yasağının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Anayasa Mahkemesi, başvurucuların oğullarının maruz kaldığını iddia ettikleri uygulamalara doğrudan tanıklık etmedikleri, duyduklarını ifade ettikleri üzüntü haricinde ihlal iddiasını destekleyebilecek şekildeki eylemin doğrudan veya dolaylı mağduru olduklarını gösteremedikleri gerekçesiyle kişi yönünden yetkisizlik kararı vermiştir.[139]

b. Güncellik, Kişisellik, Doğrudanlık

AYM Yasası'nın 46'ncı maddesine göre anayasa şikâyetleri "güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından" yapılabilecektir. Bu ifade üç unsur içermektedir: Güncellik, kişisellik ve doğrudandık. Bu unsurlar, Alman AYM'si tarafından içtihat yoluyla türetilmiştir.[140] Alman AYM'si bu içtihadını öncelikle yasalara karşı yapılan anayasa şikâyetleri için kullanmışsa da gelinen aşamada yargı kararlarına karşı anayasa şikâyetlerinde de bu kritere yer verilmektedir[141]. İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında bu kriterlere açıkça rastlanmaz. Gelgelelim ulaşılan sonuçlar itibarıyla arada bir fark olduğu da söylenemez[142].

138 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, §§ 40-42.

139 *Engin Gök ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/3955, 14/04/2016, §§ 36-54.

140 Michael Singer, "The Constitutional Court of the German Federal Republic: Jurisdiction Over Individual Complaints", *International & Comparative Law Quarterly*, s. 349. Bkz. BVerfGE 1, 97, (101).

141 Christian Hillgruber/Christoph Goos, *Verfassungsprozessrecht*, (Heidelberg: C.F.. Müller Verlag, 2006), s. 83.

142 Michael Kleine-Cosack, *Verfassungsbeschwerde und Menschenrechtsbeschwerde: Tipps und Taktik*, (Heidelberg: C. F. Müller, 2007), ss. 268-270; Anne Peters/Tilmann Altwicker, *Einführung in die Europäische Menschenrechtskonvention*, (München: C.H. Beck, 2012), ss. 28-31.

Aslında yukarıda değinilen doğrudan ve dolaylı mağdurluk durumları içinde de yer alan bu unsurlar, AYM kararlarında bir arada kullanılsa da ayrı ayrı da ele alınabilir.[143]

(1) Güncellik

Hak ihlalinin güncelliği koşulu, mağdurluk statüsünün, başvuru anında mevcut olmasını ifade eder.

Güncellik koşuluna aykırılık, geçmişte mağdur sayılabilecek kişinin artık mağdur olmamasından kaynaklanabilir. Bu durum en net ceza soruşturması ve kovuşturması süreçlerindeki adil yargılanma hakkı ihlal iddialarında görülmektedir. Anayasa Mahkemesine göre; makul sürede yargılanma hakkı hariç olmak üzere bu hak kapsamındaki aykırılıklar, hakkında suç isnadı bulunan kişi için kovuşturmaya yer olmadığı, erteleme, düşme, beraat gibi bir kararla sonuçlanmış olursa, güncel bir mağdurluktan bahsedilemez.[144] Bu durum farklı haklar yönünden de gündeme gelebilir. Örneğin 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" uyarınca tazminat komisyonlarının başvurucuların zararlarını ödemesi üzerine yapılan başvurulardaki mağdurluk, güncel bulunmadığı için reddedilmiştir.[145] Benzer şekilde; hakkında sınır dışı etme kararı alınan başvurucunun sınır dışı edilmesi durumunda öldürülme ve işkenceye maruz kalma riski iddiası içeren *K. A. (2)* başvurusunda, başvurucuya sonradan "geçici koruma statüsü" verilmiş olması, mağdurluk durumunu güncel olmaktan çıkarır görülmüştür.[146]

Güncellik koşuluna aykırılık, başvurucunun henüz mağdur olmamasından da kaynaklanabilir. Örneğin *Mustafa Gürkan* başvurusunda baş-

143 Bu tasnif için bkz. Melek Karali Saunders, "Bireysel Başvuruda Kişi Bakımından Yetki Kriteri", *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, Muharrem İlhan Koç ve Recep Kaplan (ed.), (Ankara: Anayasa Mahkemesi, 2016), s. 142 vd.

144 *Mustafa Kamil Uzuner ve Mustafa Kadri Gül başvurusu*, AYM, 2013/3371, 09/03/2016, §§ 45-54.

145 *Ramazan Acar başvurusu*, AYM, 2013/7939, 15/12/2015, §§ 27-37; *Meryem Alkurt başvurusu*, AYM, 2013/9786, 17/07/2014, §§ 31-42

146 *K. A. (2) başvurusu*, AYM, 2014/13044, 11/11/2015, §§ 56-61.

vurucu hakkında bir kaza tespit tutanağı tutulmuştur. Bu tutanağa karşı açılan iptal davası da görevsizlik nedeniyle reddedilmiştir. Başvurucu, ret kararının mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğini ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi, bir ispat aracı olan tespit tutanağının tek başına hüküm kurmaya olanak tanıyan bir nitelik taşımadığını, öte yandan başvurucu hakkına ne bir ceza soruşturması ne de bir hukuk davası açıldığını söyleyerek henüz güncel bir mağdurluk statüsünün oluşmadığını ifade etmiştir.[147]

(2) Kişisellik

Kişisellik koşulu, ihlal edildiği ileri sürülen hak ile başvuru arasında kurulan bağlantı değerlendirilirken dikkate alınır. Başvurucu, yakındığı eylem, işlem veya ihmal süjesel bir bağ kurmalıdır. Bu koşul, özel hukuk yargılamalarındaki "eylemle kişi arasında irtibat sağlama, bunları ilişkilendirme; eylemin kimi hedeflediğini belirleme" anlamına gelen matufiyet koşuluna benzetilebilir. Nitekim Mahkeme, örneğin "'hizmet hareketi', 'cemaat', 'camia' gibi isimlerle bilinen sivil toplum örgütünün mensubu" olduğunu ve bu gruba "aidiyet hissiyle bağlı" olduğunu ileri süren başvurucunun, dönemin başbakanının bu gruba yönelik sözlerinin yaptırımsız kalmasından yakındığı *Nurettin Polat* başvurusunda, ilk derece mahkemesinin matufiyet bulunmadığı gerekçesiyle verdiği ret kararını değerlendirirken şöyle bir tespitte bulunmuştur:

> "Matufiyette sorun, haksız eylemden dolayı kişinin zarar görüp görmemesi değildir. Haksız eylem bir kişiye yönelmiştir. Fakat kişinin kimliği açıkça verilmemiş, kimliği ele verecek başka açıklamalar yapılmıştır. Bu nedenle haksız eylem nedeniyle bu kişiye karşı sorumluluk doğup doğmayacağı belirsizdir. Kimlik belirgin olarak açıklanmamasına rağmen, eylemin o kişiyi kastettiği ya da tarif ettiği anlaşılıyorsa; o kişi, eylemin doğrudan mağduru yani eylemeden doğrudan zarar gören kişidir. O hâlde matufiyette sorun, bu kişinin zarara uğramış olup olmaması değil, haksız eylemin bu kişiyi hedef almışolupolmamasıdır."[148]

147 *Mustafa Gürkan başvurusu*, AYM, 2013/7304, 15/04/2015, §§ 35-36.

148 *Nurettin Polat başvurusu*, AYM, 2014/9053, 07/07/2015, § 20.

Söz konusu açıklamaların başvurucuyu hedef aldığı ve kendisinin de eylemden etkilendiğinin yeterince belirgin gösterilmediği kanaatine ulaşan Mahkeme, kişi yönünden yetkisizlik kararı vermiştir.[149]

Kişisellik konusu, somut olayın koşullarına göre taraf ehliyetiyle ilgili de sorun yaratabilir. Örneğin Anayasa Mahkemesine göre velayeten açılan bir davanın tarafları, adil yargılanma hakkı yönünden kendi adlarına kişisel bir mağdurluk iddiasında bulunamazlar. Uğur Sağlamtaş ve diğerleri olayında tıbbi müdahale sonucunda %98 oranında özürlü duruma gelen çocukları adına velayeten dava açan ebeveynlerin adil yargılanma hakkı ihlali iddiaları, ihlale neden olan yargılamanın tarafı olmadıkları gerekçesiyle kabul edilemez bulunmuştur.[150]

(3) Doğrudanlık

Doğrudanlık, başvurucuların kişisel ve güncel bir haklarıyla müdahale arasında bulunması gereken ilişkiyi ifade eder. Başvurucunun üzerinde etki doğurmakla birlikte bunun doğrudan gerçekleşmediği durumlarda mağdurluk statüsü, başvurucu olmaya uygun sayılmayacaktır. Bu çerçevede özellikle avukatlara yönelik müdahaleler ile müvekkilleri arasındaki müdahaleler arasındaki farklılaşma buna örnek gösterilebilir. Anayasa Mahkemesi, başörtüsüyle duruşmaya katılmasına izin verilmeyen avukatın, müvekkilinin adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasını[151]; müdafi ve vekillik sıfatı bulunduğunu gösteren bilgi ve belge sunamayan avukatın, davanın tarafları için geçerli olan mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasını[152]; yargılama sürecinde davayı kazanan müvekkili lehine vekalet ücretine hükmedilmeyen bir avukatın, savunma hakkı ve angarya yasağını ihlal ettiği iddiasını[153] doğrudanlık bulunmadığı için kabul etmemiştir.

Bu, bir başkasının adına hareket edilen diğer durumlarda da geçerlidir. Bir babanın, ölen oğlu ile ilgili yargılamada diğer oğlunun müdafi-

149 *Nurettin Polat başvurusu*, § 24.

150 *Uğur Sağlamtaş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/2960, 23/03/2016.

151 *Tuğba Arslan başvurusu*, AYM, 2014/256, 25/06/2015.

152 *Umut Sağlam başvurusu*, AYM, 2013/20187, 07/07/2015.

153 *Atilla İnan başvurusu*, AYM, 2012/615, 21/11/2013, §§ 33-35.

lik talebinin reddedilmesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiği iddiası[154] veya çalışanlarının ücretlerinden, vergi sorumlusu sıfatıyla kestiği gelir vergisini muhtasar beyanname ile beyan ederek ödeyen başvurucu şirketin, fazladan ödenen tutarın kendisine ödenmemesinin mülkiyet hakkını ihlal ettiği iddiası[155] da buna örnek gösterilebilir.

c. Potansiyel Mağdurluk

İnsan Hakları Sözleşmesi, norm ve kararlara karşı soyut olarak başvuru yapılmasına olanak tanımamaktadır.[156] Bu, "Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılama(z)" şeklindeki AYM Kanunu'nun md. 45/3 hükmü uyarınca da böyledir.

Bireysel başvuru hakkı, ulusal hukuktaki Anayasa'ya veya Sözleşme'ye aykırı hükümlerden, herhangi bir doğrudan etkilenme olmaksızın soyut bir şekilde yakınılmasına olanak tanımaz. Bu hak, Anayasa'daki/Sözleşme'deki hakların yorumu için başvuru yapılmasına olanak tanıyan halk davası (*actio popularis*) açma hakkını da içermez.[157] Komisyon'a göre:

> "Mağdur ve ihlal kavramlarından ve iç hukuk yollarının tüketilmesi yükümlülüğünden anlaşılan odur ki; Sözleşme'yi hazırlayanların tasarladıkları insan hakları koruma sistemindeki bireysel başvuru hakkı, Sözleşme'nin potansiyel ihlalini engellemek için kullanılamaz. Teorik açıdan, sözleşmeci taraflar tarafından üstlenilen yükümlülükleri güvence altına almak için tasarlanan organlar, müdahale ortaya çıktıktan sonraki (*a posteriori*) ihlallerden başkasınınceleyemez."[158]

Ana kural, hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi yönünden budur. Gelgelelim bunun istisnası, en azından İnsan Hakları Mahkemesi için, "potansiyel mağdurluk" durumudur.[159] İnsan Hakları

154 *Fahri Karadavut başvurusu*, AYM, 2013/7346, 17/02/2016, §§ 96-101.

155 *Santa Farma İlaç Sanayi A.Ş. başvurusu*, AYM, 2013/5554, 06/02/2014.

156 *Valentin Câmpeanu adına Centre for Legal Resources /Romanya*, § 110.

157 *Aksu/Türkiye [BD]*, § 50; *Burden/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 13378/05, 29/04/2008, § 33.

158 *Noël Narvii Tauira ve diğerleri/Fransa*, İHAM, 28204/95, 04/12/1995, § 112.

159 Ibid.

Mahkemesi, bir kişinin, hakkında tedbir henüz uygulanmış olmasa bile, şu üç durumda, haklarının ihlal edildiğini ileri sürebileceğini söylemiştir:[160]

(a) Kişinin davranışlarını değiştirmek zorunda hissetmesi,

(b) Kişinin soruşturma riski taşıması,

(c) Kişinin mevzuattan doğrudan etkilenen kişiler arasında yer alması.

Ancak bu gibi durumlarda bile eğer bir ulusal hukuk yolu mevcut ise, öncelikle o yola başvurulmalıdır. Örnek verelim: *E. M. B./Romanya* davasında başvurucu, yurtdışında bulunmaktadır. Hakkında 8 yıldır uygulanmayan bir yakalama kararı vardır. Başvurucu, ülkeye girdiği an tutulma riski altında bulunmaktadır ve bu nedenle ülkeye girmek konusundaki davranışını değiştirmek zorundadır. Buna rağmen başvurucunun, ülkeye girdiğinde, ilgili hukuk yollarına başvurması mümkün görüldüğü için İnsan Hakları Mahkemesi bu başvuruyu kabul edilebilir bulmamıştır.[161]

(1) Müdahalenin Etkileme Olasılığı Açıklanmalıdır

Potansiyel mağdurluk iddiasının ileri sürülebilmesi için başvurucuların, müdahalenin kendilerine etki etme olasılığına ilişkin kanıtları, makul ve ikna edici şekilde ortaya koymaları gerekir.[162] Eğer başvurucu, bu tür bir bağ kuramazsa, başvurusu "halk davası" (*actio popularis*) olarak algılanacaktır. Örnek verelim: *Ocic/Hırvatistan* davasında başvurucunun yakındığı konunun arka planında, komünist sistemden önce sahip olunan mülkiyetlere el konulması yatmaktadır. Sistem yıkıldıktan sonra eski hâle iadeye ve tazminatlara dair bir kanun çıkartılmıştır. Avukat olan başvurucu, bu kanunun kendisinin ve müvekkillerinin mülkiyet hakkı ihlalini ihlal ettiği iddiasıyla İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuruda bu-

---

160 *Burden/Birleşik [BD]*, §34. *Tănase/Moldova*, İHAM [BD], 7/08, 27/04/2010, § 104; *Michaud/Fransa*, İHAM, 12323/11, 06/12/2012, §§ 51-52; *Sejdić ve Finci/Bosna Hersek*, İHAM [BD], 27996/06 ve 34836/06, 22/12/2009, § 28. Bu bağlamda Türkiye'de sadece soruşturmanın dai ifade özgürlüğüne müdahale teşkil etmesi bağlamında özgün bir örnek olarak bkz. *Altuğ Taner Akçam/Türkiye*, İHAM, 27520/07, 25/10/2011.

161 *E. M. B./Romanya*, İHAM, 4488/03, 28/09/2010, §§ 38-40.

162 *Segi ve Gestoras Pro-Amnistia ve diğerleri/Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, ve Birleşik Krallık (k.k)*, İHAM [BD], 6422/02 ve 9916/02, 23/05/2002.

lunmuştur. Ancak bu olayda başvurucu, kendisinin ve müvekkillerinin bu kanundan ne şekilde etkilendiklerini gösteren herhangi bir açıklama getirmemiş, bu nedenle de başvurusu kabul edilebilir görülmemiştir.[163] Bu sonucun nedeni, kanun ile mağdurluk arasında makul bağın kurulamamış olmasıdır. Burada şu notu düşelim. Bu tür bir bağ kurma ve soyut iddialardan kaçınma yükümlülüğü, sadece kanunla ilgili olan potansiyel mağdurluk iddiası taşıyan başvurucular için geçerli değildir. Kanun dışında başkaca tedbirler yönünden de aynı yükümlülük geçerlidir. Bu defa Türkiye'den örnek verelim: 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde çok sayıda kişi, Recep Tayyip Erdoğan'ın durumuyla bağlantılı olarak Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmuştur. O dönem başbakan olan Erdoğan'ın makamından çekilmemesinin[164] veya Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra üyesi olduğu partiden çıkartılmamasının[165] ayrımcılık yasağının ihlali anlamına geldiğine yönelik iddialar, Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilebilir bulunmamıştır. Çünkü bu olaylarda yakınılan şey ile başvurucuların kendi mağdurlukları arasında soyut savların ötesinde bağlar kurulamamıştır. Bu kararlardan çıkartılması gereken ilk ders, başvurucuların mağdur olduklarını söylemekle yetinmemeleri, bu konuda somut açıklamalarda da bulunmalarının gerektiğidir.

(2) Açıklamalar Makul ve İkna Edici Olmalıdır

Sadece basit kuşku veya varsayımlar, başvurucular bazen açıklama getirseler bile, yeterli değildir.[166] Yine İnsan Hakları Mahkemesi kararlarından örnek verelim: *S.A.S/Fransa* davasında burka giyen ve peçe takan Müslüman bir başvurucunun iddiası, "Kamu Mekânında Yüzün Örtülmesinin Yasaklanmasına Dair Kanun"un kendisini potansiyel mağdur kıldığıydı. Bu olayda başvurucu hakkında henüz bir ceza uygulanmamış olmasına rağmen, kanunun etki etme olasılığı makul ve ikna edici şekilde ortaya konduğu için başvurusu kabul edilebilir bulunmuştur.[167] Buna

163 *Ocic/Hırvatistan*, İHAM, 46306/99, 25/11/1999.

164 *Mahmut Tanal (2) başvurusu.*

165 *Sabri Ergül başvurusu*, AYM, 2014/13265, 08/09/2014.

166 *Segi ve Gestoras Pro-Amnistia ve diğerleri/Konsey (k.k) [BD].*

167 *S.A.S./Fransa*, İHAM (BD), 43835/11, 01/07/2014, § 57.

karşılık; İsviçre Anayasası'nın "minare yasağı" getiren ve halkoylaması ile kabul edilmiş olan hükmünün potansiyel mağdurluk yarattığı iddiaları, başvurucuların yakın gelecekte minare yaptıracak kişilerden olmamaları ve bu bakımdan yakın bir risk altında görülmemeleri nedeniyle mağdurluk durumları ikna edici görülmemiş ve başvuruları kabul edilebilir bulunmamıştır.[168]

Konunun daha net anlaşılması için İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadından bir karar çiftine daha değinmek gerekirse; örneğin *Soering/Birleşik Krallık* kararında, Sözleşme'deki haklara (md. 3 veya 8) aykırı muamele görebileceği bir ülkeye sınır dışı edilmesine neden olacak bir karara karşı yapılan başvuru, henüz karar uygulanmamış olmasına rağmen, kabul edilebilir bulunmuştur.[169] Buna karşılık; henüz böyle bir resmî kararın olmadığı *Vijayanathan ve Pusparajah/Fransa* kararında bu potansiyel mağdurluk iddiası, kabul edilebilir bulunmamıştır.[170] Bu kararlardan anlaşılması gereken şey, Mahkeme'nin potansiyel mağdurluk iddiası karşısında, belli ölçüde somutluk aradığıdır. Henüz bir Mahkeme kararı bile yokken mağdurluktan bahsetmek, başvurucuların makul ve ikna edici açıklamaları olmadıkça pek olası değildir.

(3) Benzer Durumdaki Kişilere Yönelik Müdahale Her Durumda "Potansiyel Mağdurluk" Yaratmaz

Öte yandan İnsan Hakları Mahkemesi, somut olayda bir mahkeme kararı olsa da bu kararın başvurucu hakkında olmadığı hâllerde, kararın benzer durumda olan kişiler için potansiyel mağdurluk yaratacağı iddiasına da mesafeli görünmektedir. Çünkü bir kanunun belli bir kişi için uygulanması, diğer kişiler üzerinde, gerekli ek koşullar bulunmadıkça, potansiyel mağdurluk etkisi yaratmaz. Ağır insan hakları ihlalleri ve geri dönülmesi güç durumlar hariç, her müdahalenin sübjektif etkisi dikkate alınmakta, objektif çıkarımlar kolaylıkla kabul görmemektedir.

---

168 *Ligue des Musulmans de Suisse ve diğerleri/İsviçre (k.k)*, İHAM, 66274/09, 28/06/2011; *Ourdiri/İsviçre (k.k)*, İHAM, 65840/09, 30/06/2011.

169 *Soering/Birleşik Krallık*, İHAM, 14038/88, 07/07/1989.

170 *Vijayanathan ve Pusparajah/Fransa*, İHAM, 17550/90 ve 17825/91, 27/08/1992, § 46. Başvurucuların iradi olarak sınır dışına çıktığı örneklerde de potansiyel mağdurluk kabul edilmez. Örn. bkz. *Agalar/Norveç*, İHAM, 55120/09, 08/11/2011.

Örneğin *Rossi ve diğerleri/İtalya* kararında, bitkisel hayatta olan bir kişi hakkında verilen karardan, benzer durumda oldukları iddiasıyla yakınan başvurucuların başvurusu, kabul edilebilir bulunmamıştır.[171] Türkiye'de de yakın zaman önce bazı ifadelerden dolayı tutuklanan kişilerle aynı ifadeleri kullanan kişilerin tutuklanma riskine binaen "potansiyel mağdur" sıfatıyla başvuru yaptıkları kamuoyuna yansımıştı. Bu sav, somut olayın koşulları uyarınca makul ve ikna edici gerekçelerle desteklenmedikçe, büyük olasılıkla kabul edilebilir bulunmayacaktır.

(4) Bağlayıcı Olmayan Siyasal Tartışmalar "Potansiyel Mağdurluk" İddiasının Kabulü İçin Tek Başına Yeterli Değildir

Bir kamu gücü eylemi veya ihmaliyle ilgili kamuoyuna yansıyan siyasi açıklamalar, ispat hukukunda ve birçok hak yönünden esasa dair ihlal belirlemelerinde dikkate alınan faktörlerdir. Öyle ki "amaçta sapma" (Sözleşme md. 18) gibi durumlarda, bu tür açıklamalara belirleyici değer de atfedilmektedir. Ne var ki konu, genel olarak kabul edilebilirlik, özelde de mağdurluk statüsü olduğunda İnsan Hakları Mahkemesi, buna mesafeli görülmektedir. Bu konuda henüz uygulama bulmamış olan bir yasanın çıkartılma amacı ve bu çerçevede parlamento görüşmeleri sırasındaki görüşler ve üretilen raporların potansiyel mağdurluk yaratıp yaratmayacağı bağlamında dikkat çekici tartışmalar yaşanmıştır. Bu konu, *Fédération chrétienne des Témoins de Jéhovah/Fransa* kararında ele alınmıştır. Bu olayda Fransa'da vergi kaçakçılığıyla ilgili bir kanun çıkartılmıştır. Başvurucu dernek, kanun uyarınca bazı üyelerine yönelik uygulanan tedbirlerin, kanunun hazırlanmasından önce kurulan araştırma komisyonlarının raporlarına ve bu raporlarda üyeleriyle ilgili tespitlerin bulunmasına dayandırmıştır. Dernek, söz konusu sürecin Yahova şahitlerine yönelik bir baskılama faaliyeti olduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme, ihtilaf konusu tedbirlerinin meclis araştırma raporuna dayanmadığı, bu rapor ile ilişkilendirilemediği ve raporun bağlayıcı olmadığı gerekçesiyle bu iddiaları spekülatif bularak reddetmiştir.

---

171 *Rossi ve diğerleri/İtalya,* İHAM, 55185/08, 16/12/2008.
Sözleşme'nin 8. maddesi bağlamında farklı bir örnek için bkz. *D. ve diğerleri/Birleşik Krallık*, İHAM, 38000/05, 12/02/2008.

(5) İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarındaki Potansiyel Mağdurluk Örnekleri

İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarına bakıldığında potansiyel mağdurluk konusunun, gizli tedbirler, doğum, LGBTİ+ bireylere yönelik tedbirler, eğitim ve serbest seçim hakkıyla ilgili konularda gündeme geldiğini görüyoruz. Ancak bu alandaki içtihadi birikim, bu alanlarla sınırlı kalmamak üzere, her geçen gün gelişmektedir.[172] Bu başlığın altında, konuyu biraz uzatmak pahasına, ilgili içtihatların panoraması sunulacaktır.

Mahkeme'nin bu istisnayı geliştirdiği ilk konulardan biri, telefon dinleme gibi başvurucuların kendilerine uygulanıp uygulanmadığından emin olamayacakları gizli nitelikteki tedbirlerin mağduru sayılıp sayılmayacaklarıydı.[173] Mahkeme'nin zaman içinde yerleşik hâle gelmiş yaklaşımına göre; başvurucular, mevzuatın gizli denetim yapmaya olanak tanıdığı alanda yer alıyorlar ve buna karşı bir hukuksal yol bulamıyorlarsa potansiyel mağdur sayılabilirler.[174] Örneğin *Iordachi ve diğerleri/Moldova* davasında "İnsan Hakları için Avukatlar" isimli hükûmet dışı örgütlenmenin üyesi olan avukatların, müvekkilleriyle olan iletişimlerinin dinlenmesi ve kesilmesine olanak tanıyan ve maddi güvenceler içermeyen kanun hükümlerine karşı doğrudan doğruya yaptıkları başvuru, İHAM tarafından kabul edilmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[175]

Mahkeme'nin potansiyel mağdurluk konusunda erken dönemde ortaya koyduğu kararlardan bir diğeri de *Belçika Eğitim Dili Davası*'dır. Bu olayda Fransızca konuşan ve farklı yaşlarda çocuklara sahip ebeveynlerin, çocuklarına Fransızca eğitim verilmesine engel olduğunu düşündükleri "Belçika'daki Eğitimde Kullanılan Diller Hakkında Kanunun Çeşitli Tezahürleri" hakkında yaptıkları başvuru incelenmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[176] Yine, okullardaki eğitim ile ilgili olan *Kjeldsen, Busk Madsen ve Peder-*

172 Örgütlenme özgürlüğü yönünden kabul edilebilir bulunmayan potansiyel mağdurluk iddiaları konusunda bkz. *Jensen ve Rasmussen/Danimarka*, İHAM, 52620/99, 20/03/2003.

173 *Klass ve diğerleri/Almanya*, İHAM, 5029/71, 06/09/1978.

174 *Roman Zakharov/Rusya*, İHAM [BD], 47143/06, 04/12/2015, §§ 173-78.

175 *Iordachi ve diğerleri/Moldova*, İHAM, 25198/02, 10/02/2009, § 35.

176 "Belçika'daki Eğitimde Kullanılan Diller Hakkında Kanunun Belli Tezahürleri Hakkında" *Dava/Belçika*, İHAM, 1774/62, 23/7/1968.

sen/Danimarka davasında okul çağında çocukları olan ebeveynlerin, devlet okullarında cinsel eğitim verilmesini zorunlu kılan kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvuru, Sözleşme organlarında incelenmiştir.[177] İnsan Hakları Mahkemesinin erken dönem kararlardan bir diğeri olan *Marckx/Belçika* davasında ise bir anne ve evlilik dışı doğan çocuğunun, miras vb. haklar yönünden evlilik dışı doğan çocukları, evlilik içi doğan çocuklara nazaran dezavantajlı duruma getiren kanun hükümlerine karşı yaptığı başvuru da incelenmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[178]

Özellikle eş cinselliğin yasaklandığı ülkelerde bu konudaki düzenlemelere karşı yapılan başvuruların "potansiyel mağduriyet" çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin *Norris/İrlanda* davasında bugün dahi tanınan bir milletvekili ve İrlanda gey hakları hareketinin kurucusu ve gey olan başvurucunun eş cinsel ilişkiye ceza öngören kanun hükümlerine karşı yaptığı başvuru incelenmiş ve ihlal sonucuna ulaşılmıştır.[179] (İçerik itibarıyla buna benzer kararlar daha önceden *Dudgeon*[180] kararında Birleşik Krallık'a karşı, sonradan da *Modinos*[181] kararında Kıbrıs'a karşı verilmişti.[182]). *Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan* davasında eş cinsel olan başvurucuların, karşı cinsel kişilerin aksine eş cinseller için "medeni birliktelik" kurumunu düzenlemeyen kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvuru da esastan incelenmiştir.[183] *Burden/Birleşik Krallık* davasında ise

177 *Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, İHAM, 5095/71, 07/12/1976, §48. Eğitim özgürlüğü yönünden potansiyel mağdurluk iddiasının reddedildiği bir örnek için bkz. *Skender/Makedonya*, 62059/00, 22/11/2001.

178 *Marcx/Belçika*, İHAM, 6833/74, 13/06/1979, § 27. Karş. *Fabris/Fransa*, İHAM [BD], 16574/08, 07/02/2013.

179 *Norris/İrlanda*, İHAM, 10581/83, 26/10/1988, § 31.

180 *Dudgeon/Birleşik Krallık*, İHAM, 7525/76, 22/11/1981, § 41.

181 *Modinos/Kıbrıs*, İHAM, 15070/89, 22/04/1993, § 24. Bu düzenlemenin ceza normu olup olmamasına bağlı olarak meseleye farklı bakılması gerektiği yönündeki görüş için bkz. Yargıç Matscher'in muhalefet şerhi.

182 Ayrıca farklı yaşlar için farklı yaptırımlar konusunda bkz. *S.L./Avusturya*, İHAM, 45330/99, 09/01/1999.

183 Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan [BD], § 50. *L./Litvanya* kararında, bir transseksüelin cinsiyet değiştirme ameliyatı yapabilmesi ve resmî belgeler üzerinde cinsiyetini değiştirebilmesi için gerekli olan mevzuatın yetersizliği ihlal olarak görülmüşse de, bu kişinin başvuru sırasındaki partneriyle gelecekte evlilik kuramayacak olması yönünden potansiyel mağdurluk iddiası erken başvuru sayılmıştır. Bkz. bkz. *L./Litvanya*, İHAM, 27527/03, 11/09/2007, § 64.

uzun yıllardır beraber yaşayan ve evleri üzerindeki hisselerini birbirlerine vasiyet eden iki kardeşten miras intikali sırasında miras bırakılan kardeşi, medeni birliktelik statüsü içindeki çiftlerin aksine daha ağır miras vergisi yükümlülüğü altında bırakacak nitelikteki kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvuru da kabul edilmiştir.[184]

Genelde özel yaşama saygı hakkı ile bağlantılı olarak ele alınıp ihlal kararı verilen bu örneklerin yeni kümelenen bir başka tezahürü de hamile başvurucular ile ilgilidir. Örneğin *Ternovszky/Macaristan* ve *Dubská and Krejzová/Çek Cumhuriyeti* davalarında hamile olan başvurucuların, hastanede yapılacak doğumların aksine evde yapılacak doğumlarda profesyonel hekim desteği sağlamayan kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvurular kabul edilmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[185]

Son olarak bunların dışında, doğrudan doğruya kanunlara karşı yapılan başvuruların, özellikle seçim hukuku ile ilgili olarak gündeme geldiği gözlemlenmektedir. Örneğin *Tănase ve Chirtoacă/Moldova* davasında siyasetçi olan başvurucuların, çifte vatandaşlığı olan kişilerin milletvekili adayı olmalarına engel olan kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvuru[186]; *Shindler/Birleşik Krallık* davasında yurtdışında mukim olan bir Britanya vatandaşına, 15 yıldır yurtdışında mukim durumda olmadıkça yabancı ülkedeki yurttaşlara oy hakkı tanımayan kanun hükümlerine karşı yaptıkları başvuru[187] buna örnek gösterilebilir. *Sejdic ve Finci/Bosna Hersek* davasında da Roman ve Musevi kökenli yurttaşların başkanlık ve parlamento seçimlerinde aday olmalarına engel getiren Anayasa hükümlerine karşı Roman ve Musevi olan siyasetçilerin yaptıkları başvuru, İHAM tarafından incelenmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[188]

---

184 *Burden/Birleşik Krallık [BD]*, § 35.

185 *Ternovszky/Macaristan*, İHAM, 67545/09, 14/12/2010; *Dubská ve Krejzová/Çek Cumhuriyeti*, İHAM [BD], 28859/11 ve 28473/12, 15/11/2016, § 101.

186 *Tanase ve Chirtoaca/Moldova*, İHAM, 07/08, 18/11/2008, § 74.

187 *Shindler/Birleşik Krallık*, İHAM, 19840/09, 07/05/2013, § 86. Başvurucu 5 Mayıs 2010 tarihinde yapılan seçime katılamamasından yakınsa da bu duruma karşı herhangi bir başvuru yapmadığı için doğrudan kanuna karşı bireysel başvuru yapmış görülebilir.

188 *Sejdić and Finci/Bosna Hersek [BD]*.

(6) Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımı

Potansiyel mağdurluk konusunda Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı, İnsan Hakları Mahkemesinden biraz farklıdır. Bu doğaldır, çünkü AYM Kanunu'nun md. 45/3 hükmü uyarınca "Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılama(z)." Dolayısıyla konu, bu yasak çerçevesinde ele alınmaktadır.[189] Örneğin Büyük Birlik Partisi, Saadet Partisi ve Demokratik Sol Partinin, 2015 yılında yapılacak milletvekili genel seçimlerinde 2830 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda (md. 33) yer alan "Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların %10'uncu geçmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar" hükmünün kendileri üzerinde potansiyel mağdurluk yarattığı iddiası, bu argümanı haklı gören karşı oylar olmasına rağmen kanunlara karşı başvuru yapılamayacağı gerekçesiyle konu yönünden yetkisizlikle sonuçlandırılmıştır.[190]

Buna karşılık, Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi'nin, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun ek md. 1/5 hükmündeki devlet yardımından faydalanılabilmeleri için %3 oranından fazla oy oranına ulaşma şartının düzenlenmiş olmasının kendilerini mağdur kıldığı iddiası ise kabul edilmiş fakat esas yönünden ihlal sonucuna ulaşılmamıştır.[191] Potansiyel mağdurluk iddiasının kabul edilmesine yönelik olumlu bir gelişme içeren bu kararın ötesinde Mahkeme, *Hülya Potur* başvurusunda başvurucunun, potansiyel ve kendisine yaklaşan bir ihlal tehdidi altında olduğunu inandırıcı şekilde açıklaması durumunda mağdur statüsünün bulunduğunun kabul edilebileceğini söyleyerek koşulların bulunması durumunda "potansiyel mağdurluk" yönünden karar verme olasılığını dışlamamıştır.[192] Bu karar, AYM Kanunu'nun md. 45/3 hükmü karşısında Anayasa Mahkemesinin belirli bir çekimserlik çerçevesinde uluslarası insan hakları hukukunun birikimine uzak durmadığını göstermiştir. Üstelik bu eğilim, sonradan da devam ettirilmiştir.

---

189 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti*, s. 286 vd.

190 *Büyük Birlik Partisi, Saadet Partisi ve Demokratik Sol Parti başvurusu*, AYM [GK], 2014/8842, 06/01/2015.

191 *Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi başvurusu*, AYM, 2014/8843, 10/12/2015, § 31-32.

192 *Ayşe Hülya Potur başvurusu*, AYM, 2013/8479, 06/02/2014, § 23.

Anayasa Mahkemesi, en son *Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz* kararında bu yönde bir eğilim göstermiştir. Başvurucuların bir kanuna karşı potansiyel mağdurluk iddiasıyla yaptıkları başvuru, "konu yönünden yetkisizlik" nedeniyle reddedilmemiş, söz konusu kanunun Anayasa Mahkemesi tarafından norm denetimi yoluyla iptal edilmesi[193] ve kararın Resmî Gazete'de yayımlanacağı güne kadar yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmesi nedeniyle düşme ile sonuçlanmıştır.[194] Mahkeme'nin başvuruyu "konu yönünden yetkisizlik" nedeniyle reddetmeyip "düşme" kararı vermiş olmasından potansiyel mağdurluk olasılığını dolaylı olarak kabul ettiğini anlamak gerekir.

Sonuç itibarıyla Anayasa Mahkemesi, "potansiyel mağdurluk" kurumunu zımnen kabul etmiştir; ancak diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da henüz icrai karar almamış veya alamamıştır.

ç. Mağdurluk Statüsünün Sona Ermesi

Mağdurluk statüsü, bireysel başvuruya ilişkin yargılamanın her aşamasında bulunması gereken[195] ve her aşamada gerekçelendirilmesi gerekenbirunsurdur.[196]

Mağdurluk statüsü farklı şekillerde ortadan kalkabilir. Anayasa Mahkemesine göre örneğin başvurucular, bireysel başvuru yaptıktan sonra idareden hiçbir hak ve alacaklarının kalmadığına dair bir ibraname imzalarlarsa[197], bireysel başvurudan sonra yeniden yargılama kararı verilmişse[198] artık mağdur kabul edilmeyeceklerdir.[199] Buna benzer örnekler, bu kitabın "düşme" başlığının altında gösterilmiştir.

---

193 AYM, E. 2014/149, K. 2014/151, 02/10/2014.

194 *Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz başvurusu*, AYM, 2014/15571, 05/04/2018, §§ 17-21.

195 *Scordino/İtalya (no. 1)*, İHAM [BD], 36813/97, 29/03/2006, § 179.

196 *Burdov/Rusya*, İHAM, 59498/00, 07/05/2002, § 30; *Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano/İtalya [BD]*, § 80.

197 *Arman Mazman başvurusu*, AYM, 2013/1752, 26/06/2014.

198 *Orhan Çaçan başvurusu*, AYM, 2013/6797, 07/01/2016, §§ 32-41.

199 AYM, tartışmalı olmakla birlikte başvurucu hakkındaki yakalama emrinin geri alınmasını da mağdurluk statüsünü sonlandıran bir durum olarak görmüştür. Bkz. *Fetih Ahmet Özer başvurusu.*

Mağdurluk statüsünün sona ermesi için iki koşul bulunmaktadır.[200] Ulusal otoriterler;[201]

(a) İhlali kabul etmelidirler.

(b) İhlali gidermelidirler.

Bu koşullardan birinin karşılanmış olması dahi yeterli değildir. Örneğin *Centro Europa 7 S.r.l. ve Di Stefano/İtalya* kararında başvuruculara sonradan tazminat ödenmiş olmasına rağmen, ulusal makamların ihlali tanıdığına ilişkin bir karar veya tedbir bulunmadığı için Mahkeme, mağdurluk statüsünün devam ettiğine hükmetmiştir.[202] Şu hâlde, bir karar veya tedbir, başvurucu lehine bile olsa; bu iki koşul birlikte karşılanmadıkça, mağdurluk statüsünün sona erdiğinden bahsedilemez.

Öte yandan, söz konusu koşullar, bireysel başvuru kabul edilebilir bulunduktan sonra gerçekleşirse bile etki doğurabilir ve başvurunun kayıttan düşürülmesine neden olabilir.[203]

Anayasa Mahkemesi, mağdurluk statüsü sona erdiğinde genellikle konuyu "kişi yönünden yetki" yönünden ele almayıp "düşme" kararı vermektedir. Bu nedenle bu bölümün bu kısmında, pedagojik nedenlerle İnsan Hakları Mahkemesi kararları ön plana çıkartılacaktır. Anayasa Mahkemesi yönünden "düşme kararı" başlığının altına bakınız.

(1) İhlalin Kabul Edilmesi

Bir kişiyi mağdur kılan tedbirin sonlandırılmış olması, mağdurluk statüsünü tek başına ortadan kaldırmaz. Bir ihlalin bulunduğunun "açıkça veya özü itibarıyla" kabul edilmesi gerekir. Örneğin bazı davranışlarından dolayı disiplin cezası alan bir yargıcın, ifade özgürlüğünün ihlal edil-

200 *Amuur/Fransa*, İHAM, 19776/92, 25/06/1996, § 36; *Dalban/Romanya*, İHAM [BD], 28114/95, 28/09/1999, § 44.

201 *Jensen ve Rasmussen/Danimarka (k.k)*; *Albayrak/Türkiye*, İHAM, 38406/97, 31/01/2008, § 32.

202 *Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano/İtalya [BD]*, § 88.

203 Bkz. *Ohlen/Danimarka*, İHAM, 63214/00, 24/02/2005.

diği iddiasının tartışıldığı *Albayrak/Türkiye* davasında söz konusu disiplin cezası, 4455 sayılı Memurlar ile Diğer Kamu Görevlilerinin Disiplin Cezalarının Affı Hakkında Kanun uyarınca kaldırılmış olmasına rağmen, başvurucunun mağdurluk statüsünün devam ettiği ifade edilmiştir.[204] Çünkü söz konusu kanun, yaptırımı ortadan kaldırsa da somut olayda bir ihlalin olduğuna yönelik herhangi bir kabul içermemektedir.

(2) İhlalin Giderilmesi

Mağdurluk statüsünün sona ermesi için bir ihlalin tanınmış olması yeterli değildir, ihlale neden olan tedbirin sonlandırılmasının yanı sıra; mağdurun, şartlar el verdiği ölçüde, ihlalden önceki duruma dönmesinin sağlanması gerekir. Ayrıca bu giderimin uygun ve yeterli olması gerekir. Bu koşulların sağlanıp sağlanmadığı, her olayın kendi koşullarına ve ihlalin niteliğinegörebelirlenir.[205]

İnsan Hakları Mahkemesi, mağdurluk statüsünün varlığını incelerken bu koşullara kümülatif şekilde odaklanmaktadır. Örneğin az önce değinilen *Albayrak/Türkiye* kararında Mahkeme, sözü edilen af kanununun ihlali açıkça veya özü itibarıyla tanımadığı söylemiş; diğer yandan kanunun, başvurucuya, itiraz konusu disiplin yaptırımından kaynaklandığı iddia edilen kazanç kaybının iadesini talep etme olanağı sunmadığını da kaydetmiştir. Bu olayda disiplin cezasına yönelik af çıkmış olmasına rağmen, ihlale dönük bir giderim sağlanmadığı için, başvurucunun mağdurluk statüsünün devam ettiğine karar verilmiştir.[206]

İnsan Hakları Mahkemesine göre; yargılama sürecinde, mahkemenin tarafgirliği, masumiyet karinesinin ihlali veya etkili başvuru ve ayrımcılık yasağının ihlali gibi kusurlar, eğer yargılama sürecinin sonunda kişinin "beraat"ine karar verilmişse giderilmiş ve mağdurluk statüsü sona ermiş sayılmaktadır.[207] Bu yaklaşım, adil yargılanma hakkı bağlamında "za-

204 *Albayrak/Türkiye*, op. cit.

205 *Gafgen/Almanya*, İHAM [BD], 22978/05, 01/06/2010, § 116.

206 *Albayrak/Türkiye*, op. cit.

207 Bkz. *Eğinlioğlu/Türkiye*, İHAM, 31312/96, 20/12/2001.

manaşımı"[208], "hükmün açıklanmasının geri bırakılması"[209], "erteleme"[210] kararları yönünden de benimsenmiştir. Ancak bu kararlar, adil yargılanma hakkının "makul sürede yargılanma" hakkı boyutu ile ifade özgürlüğü vb. haklar söz konusu olduğunda giderim sağlamayabilir. Örneğin *Güneş/Türkiye* kararında bir dergideki makaleden ötürü Terörle Mücadele Kanunu'nun (eski) 8'inci maddesindeki suçtan mahkûm edilen başvurucuya, 4454 sayılı "Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun" uygulanmıştır. Başvurucu, bu kanunda 2003 yılında yapılan değişiklik uyarınca, o tarihe kadar geçen süreyi "işlediği kabul edilen kasıtlı bir cürümden dolayı yeniden mahkûm edilmeksizin geçirdiği" için, başvurucunun mahkûmiyeti "vâki olmamış" sayılmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, yaptırımın adli sicil kaydındaki verilerin silinmesi de dâhil olmak üzere tüm etkileriyle kaldırmış olduğunu kaydederek devlet güvenlik mahkemelerinin tarafsızlık ve bağımsızlık sorununun giderilmiş olduğunu kabul etmiştir. Bununla birlikte Mahkeme, yargılama süresinin uzunluğu ve bu durumun başvurucunun ifade özgürlüğü üzerindeki etkileri yönünden ise, ihlalin açıkça veya özü itibarıyla tanınmamış olması ve bir giderim sağlanmamış olmasından hareketle başvurucunun hâlâ mağdur olduğunu ifade etmiştir.[211]

İhlalin giderilmesi konusunda en yaygın araç tazminattır. Örneğin kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı yönünden; başvurucunun kanunsuz tutulduğu kabul edilse dahi eğer başvurucuya bir tazminat sunulmamışsa mağdurluk statüsünün devam edeceği kabul edilmektedir.[212] Konu, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkıyla sınırlı değildir. Eğer başkaca bir gide-

208 Bkz. op. cit.; *Dilipak/Türkiye*, § 32; *Kars ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 66568/09, 22/03/2016, § 118.

209 Örn. bkz. *Kerman/Türkiye*, İHAM, 35132/05, 22/11/2016, § 106.

210 *Güneş/Türkiye*, İHAM, 53916/00, 15/05/2004.

211 *Güneş/Türkiye*, op. cit.

212 *Moskovets/Rusya*, İHAM, 14370/03, 23/04/2009, § 50. Bu olayda Hükûmet, başvurucunun tazminat yoluna başvurmadığını ileri sürmüştür. Bu sava karşı Mahkeme, Sözleşme'nin md. 5/1 hükmü ile md. 5/5 hükmünün farklı güvenceler getirdiğini kaydetmiş, tazminata ilişkin incelemeyi yapacak mahkemenin md. 5/4'ün gerektirdiği şekilde serbest bırakma yetkisinin olmadığını ifade etmiştir. Sözleşme md. 5/1 yönünden ihlal iddiaları için özel hukuk davası yolunun tüketilmesi gereken bir yol olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

rimle eski hâle iade mümkün olmuyorsa hangi hakla ilgili olursa olsun mağdurlara tazminat ödenmeli veya en azından tazminat isteyebilme ve alabilme imkânları sunulmalıdır.[213] Örneğin *Arat/Türkiye* kararında yasadışı örgüte yardım ve yataklık suçundan dolayı mahkûm edilen başvurucunun durumu, 4959 sayılı "Topluma Kazandırma Kanunu" uyarınca yeniden incelenmiş ve cezası iptal edilmiştir. Bu olayda cumhuriyet savcısının görüşlerinin kendisine tebliğ edilmemesinden yakınan başvurucunun durumunu inceleyen Mahkeme, hapis cezasının önemli bir kısmını çekmesine rağmen bu hapis cezası için tazminat talep etme olanağı bulunmadığı gerekçesiyle "mağdur" sıfatının bulunduğuna hükmetmiştir.[214] Öte yandan bir kişiye tazminat ödenmiş olması, doğrudan ihlalin giderildiği anlamına gelmez. Her olayı, kendi koşullarına göre yapılacak bir değerlendirmeye tabi tutmak suretiyle tazminatın miktarı da bu bağlamda önem taşır. Örneğin makul sürede yargılanma hakkıyla ilgili *Cocchierella/İtalya* kararında, ulusal mahkemelerin 4 yıllık bir yargılama süresi için hükmettiği 1000 Avro tazminata rağmen, başvurucunun makul sürede yargılanma hakkı yönünden mağdur sıfatının devam ettiğine karar verilmiştir.[215]

Öte yandan ihlalin tanınabilmesi için, olayın koşullarına ve ihlal edildiği ileri sürülen hakkın niteliğine göre, mağdurluk üreten sorumluların belirlenebilmelerini ve cezalandırılmalarını sağlayabilecek tam ve etkili bir soruşturma yapılmasının gerekli olabileceği de bilinmelidir.[216] Etkililik ve süratlilik, giderim yollarının hepsi için geçerli olan unsurlardır.[217]

Mağdurluğun giderilmesi, İnsan Hakları Mahkemesi bakımından "kişi yönünden yetkisizlik" sonucunu doğurmakla beraber AYM İçtüzüğü'nün md. 80(3) hükmü "ihlalin ve sonuçlarının ortadan kalkmış olması"nı düşme nedeni olarak düzenlemiştir.

---

213 *Yeter/Türkiye*, İHAM, 33750/03, 13/01/2009, § 58; *Gafgen/Almanya*, § 116.

214 *Arat/Türkiye*, İHAM, 10309/03, 10/11/2009, § 47.

215 *Cocchiarella/İtalya*, İHAM [BD], 64886/01, 29/03/2006, § 106.

216 *Çamdereli/Türkiye*, İHAM, 28433/02, 17/07/2008, §§ 28-2; *Gafgen/Almanya*, § 116.

217 *Norman/Danimarka*, İHAM, 44704/98, 14/06/2001.

d. Mağdurun Ölümü

Mağdur olduğu düşünülen kişi başvuru yapmadan önce ölürse, ana kural yakınlarının onun adına başvuru yapamamasıdır.[218] Kuşkusuz yaşam hakkı ihlalleri ve zorla kaybetme vakaları yönünden durum farklıdır. Böyle durumlarda mağdurların yakınları, kendi adlarına başvuru yapabilmektelerdir.[219] Öte yandan, diğer müdahale biçimleri yönünden de mağdurun yakınları somut olaydaki hukuksal menfaatlerini ve yakın bağlantılarını ortaya koymak kaydıyla bireysel başvuru yapabilirler.

Buna benzer bir durum, başvuru yapıldıktan sonraki süreç için de geçerlidir. Asıl başvurucunun mirasçıları veya aile fertleri, davanın görülmesinden yeterli menfaatleri olduğunu ortaya koyabilmeleri şartıyla başvurunun incelenmeye devam edilmesini isteyebilirler.[220] Bu yaklaşımı benimseyen Anayasa Mahkemesine göre de özellikle mülkiyet hakkına ilişkin ihlal iddiaları içeren başvurular ile mirasçıların mal varlıkları arasında bir etkileşim mevcuttur; dolayısıyla varislerin, miras bırakan ile aynı nedene dayanarak başvuruyu devam ettirebilmeleri mümkündür.[221] Anayasa Mahkemesi böyle durumlarda, mirasçılara başvuruya devam edip etmeyecekleri konusunu sormayı gerekli görmemektedir. Eğer mirasçı bu yönde bir irade ortaya koymamışsa düşme kararı verilmektedir.[222]

Devam etme iradesini gösterebilecek kişiler "mirasçılar" ve "aile fertleri" olarak belirtilmişse de İnsan Hakları Mahkemesi, yasal mirasçıların akrabalık sıfatı taşımalarının gerekmediğini[223] ve somut olayın koşullarına göre evli olmayan veya fiili partnerlerin[224] de merhumun yaptığı bireysel başvuruyu devam ettirebileceklerini ifade etmiştir. Başvurucu öldük-

218 *Abdurrehman Uray başvurusu*, § 30.

219 *Cemil Danışman başvurusu*, AYM, 2013/6319, 16/07/2014; *Sadık Koçak ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/841, 23/01/2014.

220 Örn. bkz. *X/Fransa*, İHAM, 18020/91, 31/03/1992, § 26; *Lukanov/Bulgaristan*, İHAM, 21915/93, 20/03/1997, § 35, *Malhous/Çek Cumhuriyeti*, İHAM [BD], 33071/96, 13/12/2000; *Hristozov ve diğerleri/Bulgaristan*, § 71.

221 *Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/4715, 15/06/2016, §§ 70-75.

222 Örn. bkz. *Ali Yılmaz ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/6927, 29/09/2016.

223 *Thévenon/Fransa (k.k)*, İHAM, 2476/02, 28/02/2006.

224 *Velikova/Bulgaristan*, op. cit.

ten sonra hiç kimse başvuruya devam etmek istediğini bildirmez[225] veya bu tür bildirimi yapan kişiler mirasçı ya da yakın akraba sıfatını taşımaz ve başvurunun devam etmesine ilişkin herhangi bir meşru menfaati olduğunu gösteremez ise[226] başvuru kayıttan düşürülür.

Anayasa Mahkemesi de aynı yaklaşımı sergilemekte ve eğer ölüm, malvarlığı haklarıyla ilgili değilse ve davaya devam edilmesinin mirasçılar yönünden doğrudan veya dolaylı bir hukuki yararı yoksa düşme kararı verilmektedir.[227] Mahkeme, kişi özgürlüğü ve güvenliği[228], işkence yasağı[229], yaşam hakkı elinden alınan kişinin bireysel başvuruda bulunan yakınının ölmesi ve ölen kişinin yine yaşam hakkı elinden alınan kişi olmasına rağmen bireysel başvuruda bulunmamış mirasçısının davaya devam etme iradesi göstermemesi[230] durumunda düşme kararı vermektedir.

Burada önemle altı çizilmesi gereken nokta Anayasa Mahkemesinin ölen başvurucunun yakınlarına bireysel başvuruya devam edip etmediklerine dair bir soru sormadığı ve herhangi bir tebligat yapmadığıdır. Mahkemenin bu konudaki kritik tespiti şu şekildedir:

> Uygulamada, hukuk yargılamalarında taraflardan birinin ölümü hâlinde dava sonunda verilecek hükmün olumlu veya olumsuz bir şekilde mirasçıların haklarını etkilemesi nedeniyle davaya mirasçılar tarafından devam edilebileceğinin kabul edildiği hâllerde mahkemelerce mirasçılara usulüne uygun şekilde tebligat yapılarak mirası reddetmeyen mirasçıların mecburi dava arkadaşı olarak davada yer almaları sağlanmaktadır. Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, E. 2015/20127, K. 2015/21189, T. 26/11/2015. Asli görevi Anayasa'yı

225 Örn. bkz. *Öhlinger/Avusturya*, Komisyon Raporu, 21444/93, 14/01/1997; *Ibish/Bulgaristan (k.k)*, İHAM, 29893/06, 31/01/2011.

226 Bkz. *Thévenon/Fransa (k.k)*; *Mitev/Bulgaristan* (k.k), İHAM, 42758/07, 29/06/2010.

227 *Mehmet Bolat ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/5974, 10/03/2016, § 49-51; Ölen başvurucunun ilk başta başvurucu olmayı tercih etmeyen mirasçısı için bkz. A*ysel Yılmaz ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/6927, 29/09/2016.

228 *Mehmet Avcı başvurusu*, AYM, 2013/805, 21/01/2015, § 22-23.

229 *Engin Gök ve diğerleri başvurusu*, § 57-58; *N.T.U.* ve *N. T. başvurusu*, AYM, 2014/4372, 19/12/2017, § 16-21.

230 *İrfan Durmuş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/4153, 11/05/2017, § 62.

yorumlamak, böylece Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerin kapsam ve sınırlarını belirlemek olan Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yolunda başvurucuların başvuru tarihinden sonra vefat etmeleri hâlinde yukarıda yer verilen usulü benimseyerek 4721 sayılı Kanun'un anılan hükümlerindeki tarihleri tespit etme ve buna göre mirası reddetmeyen mirasçıların başvuruya devam etmelerini sağlama yükümlülüklerini üstlenmesinin, Mahkemenin asli görevini yerine getirmesi önünde engel teşkil edecek ve böylelikle Mahkemeyi temel işlevinden uzaklaştırabilecek olması nedeniyle bireysel başvurunun niteliğine uygun düşmediği görülmektedir."[231]

Ölüm durumunda –mirasçılar devam etme iradesini ortaya koymadıkça- düşme kararı verilmesi ana kural olmakla birlikte bu kuralın dar bir şekilcilikle uygulanmadığını, somut olayın koşullarına göre insan haklarına saygı ilkesinin gerektirdiği ve bir hakkın yorumlanması için ciddi önem taşıyan konularda başvuruların incelenmeye devam ettirilebildiğini belirtmek gerekir. *Karner/Avusturya* kararı buna örnektir. Bu olayda eş cinsel olan başvurucu, "medeni birliktelik" içinde olduğu eş cinsel partneriyle birlikte yaşadığı evde kiracıdır. Eşinin ölmesi üzerine kira sözleşmesinin kendi adına devam ettirilmesini istemiş fakat bu uygulamanın sadece farklı cinsiyetten kişiler için mümkün olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Konu, İnsan Hakları Mahkemesine taşındıktan sonra başvurucu ölmüştür. Başvuruda, herhangi bir akraba veya yasal mirasçı başvurunun incelenmeye devam edilmesi yönünden talepte bulunmamıştır. Buna rağmen Mahkeme, Sözleşme ve protokollerinde tanımlanan insan haklarına saygının, davanın incelenmesine devam edilmesini gerektirdiği sonucuna ulaşmış ve incelemenin sonucunda ihlal kararı vermiştir.[232]

Bu uygulama, Anayasa Mahkemesi önündeki bireysel başvuru usulü yönünden de mümkündür. AYM İçtüzüğü'nün md. 80/1(ç) hükmüne göre Bölümler veya Komisyonlar, başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini

231 *Asya Oktay ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/3549, 22/03/2017, § 18-19; Aynı yönde bkz. *İskender Kaya ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/7674, 23/03/2017.

232 *Karner/Avusturya*, İHAM, 40016/98, 24/07/2003, § 29.

haklı kılan bir nedenin varlığını tespit ederse incelemesini kendiliğinden sürdürebilir. Ancak Anayasa Mahkemesi, şimdiye dek bu yönde bir karar vermemiştir.

3. Temsil (Vekillik)

Temsil konusu iki başlıkta ele alınabilir: (a) Olağan durumlarda temsil, (b) Dezavantajlı grupların temsili.

a. Olağan Durumlarda Temsil

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne yapılacak bireysel başvurularda temsil, İçtüzük md. 45/3'ye yer alan, usulüne uygun şekilde imzalanmış, mağdur olduğu iddia edilen kişiden özel ve açık bir temsil talimatı içeren yetki belgesiyle gerçekleşir.[233] Eğer böyle bir yetki belgesi yoksa Mahkeme talepte bulunmakta, talebe rağmen avukatın belge sunmadığı durumlarda kabul edilemezlik kararı vermektedir.[234] Ancak eksikliklerin giderilmesi de mümkündür. Örneğin *Balta/Türkiye* kararında yetki belgesi, sadece başvurucu tarafından imzalanmış fakat başvurucunun avukatı tarafından imzalanmamıştır. Bu durum, Hükûmet'in itirazına konu olmuşsa da Mahkeme, avukatın imzalamayı ihmal etmesinin başvurucunun başvuruda bulunmak, avukatın ise temsil etmek istemediği anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Bu olayda avukat, Hükûmet'in görüşlerine yanıt vermiş, Mahkeme ile yaşıma yapmış, gerekli bütün belgeler ile yetki belgesini (başvurucu ile birlikte) imzalamış ve başvuru formunu göndermiştir. Bunlardan ötürü avukatın, kendisine verilen yetkiyi zımnen kabul ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca eksikliğe dikkat çekildiğinde avukatın kendisinin ve başvurucunun usulüne uygun şekilde imzaladığı bir yetki belgesi sunduğunu da kaydeden Mahkeme, Hükûmet'in itirazını reddetmiştir.[235]

Anayasa Mahkemesi yönünden ehliyet sınırlamalarına tabi kişiler ile tüzel kişiler, temsile yetkili kişilerce temsil edilebilir. Profesyonel yönden

233 Bkz. *Çetin/Türkiye*, İHAM, 10449/08, 13/09/2011; *Saçılık ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 43044/05 ve 45001/05, 05/07/2011; *Alican Demir /Türkiye*, İHAM, 21868/02, 26/01/2010.

234 *Post/Hollanda*, İHAM, 21727/08, 20/01/2009.

235 *Balta/Türkiye*, İHAM, 51359/09, 09/12/2014.

temsil ise, ulusal mevzuat uyarınca ancak barolara kayıtlı avukatlar tarafından yerine getirilir. Bu temsil ilişkisinin ispatlanması için noter onaylı avukat vekâletnamesinin Mahkeme'ye sunulması gerekmektedir.

b. Dezavantajlı Grupların Temsili

Bireysel başvurularda, temsil konusundaki ana kural, temsilcilerin kendilerinin yetkilendirildiklerine ilişkin bir belge sunmalarıdır. Buna rağmen; özellikle Sözleşme'nin 2, 3 ve 8'inci maddeleriyle ilgili ihlal iddiaları gündeme geldiğinde mağdurların yaş, cinsiyet, engellilik gibi bireysel başvuruda bulunmalarının önünde engel olan durumlar özgün bir değerlendirmeyi gerekli kılabilmektedir. İnsan Hakları Mahkemesi, bu tür haklarla bağlantılı olarak, başvurucuların dezavantajlı durumlarını ve başvuru yapan kişilerle olan ilişkilerini dikkate almakta, geçerli bir yetki belgesi sunulmasa bile başvuruları kabul edilebilir bulabilmektedir.

Örneğin *İlhan/Türkiye* kararında mağdur olan kişi, jandarmanın güç kullanımı neticesinde beyin atfofisi ve bedeninin sol yanında %60 oranında işlev kaybı yaşayan bir kişidir. Başvuruyu, yaşanan olaylara da şahit olan kardeşi, herhangi bir yetki belgesi olmadan onun adına yapmıştır. Mahkeme, genel olarak başvuru yapamayacak durumda olan sakatlanmış kişilerin, aile fertlerinden birini yetkilendirmelerinin uygun olacağını söylemiştir. Mahkeme, söz konusu olayda hastaneye ilk gelen ve tedavi için gerekli adımları atan ilk aile ferdi olan başvurucu ile kardeşi arasında bir "menfaat çatışması" olmadığını, olayda 2 ve 3'üncü maddelerin güvenlik güçleri tarafından ve etkileri devam edecek şekilde ihlal edildiği iddiasının bulunduğunu da ifade ederek başvuruyu kabul edilebilir görmüştür.[236]

Y. F./Türkiye olayında da başvurucu, eşiyle birlikte terör örgütüne yardım ve yataklık etmek iddiasıyla gözaltına alınmıştır. Başvurucu kendisine ve eşine işkence yapıldığını iddia etmekte ve eşine zorla jinekolojik tedavi yapılmasından yakınmaktadır. Ulusal yargı organlarının önündeki hukuk yollarına başvurucu ve eşi birlikte başvurmuştur. Hükûmet, başvurucunun eşi adına başvuru yapmasına itiraz etmemişse de İnsan Hakları Mahkemesi, konuyu resen ele almış ve "mağdurun yakın akra-

236 *İlhan/Türkiye*, İHAM [BD], 22277/93, 27/06/2000, §§ 53-55.

bası olarak eşinin, özellikle bu davanın özel şartları uyarınca eşinin içinde bulunduğu hassas durum göz önüne alındığında, Sözleşme maddelerinin ihlal edildiğine ilişkin başvuru yapmaya hakkı olduğu" sonucuna ulaşmıştır.[237]

S.P., D.P. ve A.T. kararında ailelerinin ihmal ettiği çocukların mahkemece atanan vasi tarafından desteklenen ve ulusal yargılama süreçlerinde görev almak üzere atanan bir avukatın, atanma süresi sona erdikten sonra ve yetki belgesi olmadan yaptığı başvuru -avukat ve çocuklar arasında bir menfaat çatışması olmadığı için- kabul edilebilir görülmüştür.[238]

Konuyla ilgili oldukça dikkat çekici ve çarpıcı olan *Valentin Câmpeanu adına Hukuki Kaynaklar Merkezi (Centre for Legal Resources)/Romanya* kararı ise çok daha özgündür. Başvuru, 2004 yılında 18 yaşındayken hayatını kaybeden Roman bir genç adına Hukuki Kaynaklar Merkezi isimli bir sivil toplum örgütü tarafından yapılmıştır. Câmpeanu adlı genç, doğduktan sonra annesi tarafından terkedilmiş ve yetimhaneye yerleştirilmiştir. Henüz küçük bir çocukken HIV-pozitif teşhisi konmuştur. Ayrıca ağır zihinsel engellilikten malûl olduğu tespit edilmiştir. Reşit olduğunda, o güne dek yaşamakta olduğu engelli çocuklar merkezinden ayrılması gerekmiş ve özel bir kuruluşa yerleştirilmek amacıyla bir dizi değerlendirmeden geçirilmiştir. Yerleştirilmek üzere çeşitli kuruluşlara yapılan başvurular, rahatsızlığından ötürü kabul edilmemiştir. En sonunda sağlık ve sosyal bakım merkezine yatırılmıştır. Fakat orada da kendisine antiretoviral ilaçlar ve yeterli gıda sağlanmamış, bu süreçte psikiyatrik ve fiziksel sağlığı oldukça bozulmuştur. Birkaç gün sonra aşırı agresif davranışlar sergilemesi üzerine bir akıl hastanesine yatırılmıştır. Hukuki Kaynaklar Merkezi'nin gözlemcileri kendisini bu hastanede ısıtılmayan bir odada

237 *Y. F./Türkiye*, İHAM, 24209/94, 22/07/2003, § 31.

238 *S.P., D.P. ve A.T./Birleşik Krallık*, İHAM, 23715/94, 20/05/1996.
Mahkeme, birçok defa velayet hakkına sahip olmayan ebeveynlerin reşit olmayan çocukları adına Mahkeme'ye başvurabileceklerini kabul etmiştir. Ayrıca bakınız: *Scozzari ve Giunta/İtalya*, İHAM [BD], 39221/98 ve 41963/98, 13/07/2000, §§ 138-139; *Šneersone ve Kampanella/İtalya*, İHAM, 14737/09, 12/07/2011, § 61; *Raw ve diğerleri/Fransa*, İHAM, 10131/11, 07/03/2013, §§ 51-52. Bu davalarda Mahkeme'nin ortaya koyduğu temel kriter bazı çocukların bazı menfaatlerinden haberdar olmayacakları ve Sözleşme'nin güvence altına aldığı haklarının etkili bir şekilde korunmasından mahrum olacaklarıdır.

tek başına, şiltesiz bir yatakta ve sadece pijama üstü giyer durumda görüp rapor etmiştir. Ayrıca yardımsız yemek yiyememesine ve tuvalete gidememesine rağmen, hastane personelinin HIV bulaşır korkusuyla ona yardım etmeyi reddettiği ve yemek yemeyi/ilaç almayı kabul etmediği için sadece damar yoluyla glikoz verildiği, yani temel tedavi ve bakımının sağlanmadığı tespit edilmiştir. Câmpeanu o gece ölmüştür. Hukuki Kaynaklar Merkezi isimli dernek, ölümün ardından olayın aydınlatılması için gerekli olan hukuki süreçlerin takipçisi olmuş fakat herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

Bu gelişmelerden sonra dernek, bireysel başvuruda bulunmuştur. Mahkeme öncelikle, "yakın bağlantı" ve "kişisel menfaat" kriterlerini uygulayarak, derneğin mağdur olmadığını ifade etmiştir. Ancak Mahkeme, olayın ciddiyetini ve ayrıksı koşullarını dikkate alarak; gerçek mağdurun, başvurudan önce ölmesine ve Merkez'in herhangi bir vekâlet belgesinin bulunmamasına rağmen özgün bir değerlendirme yapmıştır. Mahkeme şu unsurların üzerinde durmuştur:

- Mağdur, bütün hayatını devletin bakımı altında geçiren, ihmal suretiyle öldüğü iddia edilen ağır zihinsel engellere sahip HIV'li bir Roman gencidir, hukuksal destek olmadan işlem yapması mümkün olmayan aşırı savunmasız bir kişidir.

- Mağdurun öldüğü tarihte bilinen hiçbir yakını yoktur.

- Devlet, ihtiyaçları ve isteklerine ilişkin kendi başına talepte bulunması mümkün olmayan mağdura, temsilci tayin etmek yükümlülüğünü yerine getirmemiştir.

- Başvurucu dernek, ölümün ardından olayın aydınlatılması için gerekli olan hukuki süreçlerin takipçisi olmuş ve derneğin temsil durumu, ulusal makamlarca sorgulanmamış ve itiraz konusu yapılmamıştır.

Bu çerçevede Mahkeme, akıl hastalarına yönelik Sözleşme'nin md. 5/1(e) ve 5/4 hükümlerinin getirdiği yükümlülükler uyarınca başvurucu derneğin temsilci olarak görülmemesinin, devletin yasal temsilci görevlendirme sorumluluğundan kaçabilmesi riskini beraberinde getireceğini

kaydetmiştir. Mahkeme, bu tür davalarda ilgili kişinin mahkemeye erişim hakkına ve şahsen veya gerekli hâllerde bir tür temsil yoluyla şikâyetini iletme fırsatına sahip olmasının gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenlerle Hukuki Kaynaklar Merkezi isimli derneğin fiili (*de facto*) temsilcilik sıfatı kabul edilmiştir.[239]

Mahkeme'nin buna benzer nitelikteki bir diğer önemli kararı da *Ionel Garcea adına Romanya'da İnsan Haklarının Savunulması Derneği – Helsinki Komitesi/Romanya* kararıdır. Bu olayın mağduru olan Ionel Garcea, 7 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiş ve bu süreçte akıl hastası ve başkaca sağlık sorunları olduğu teşhis edilmiştir. Düzenli olarak gözetim altında tutulan mağdur, Romanya'da İnsan Haklarının Savunulması Derneği ile sürekli iletişim hâlinde kalmıştır. Bu gözetim sürecinde alnına çivi çakmak suretiyle intihar girişimlerinde bulunan mağdur, hastanede dövüldüğünü ve yatağa zincirlendiğini ileri sürmüştür. Dernek, bu konuda suç duyurusunda bulunmuştur. Dernek ayrıca alın ameliyatından sonra da tedavi biçimine yönelik şikâyetlerde bulunmuştur. Öte yandan, mağdurun bilinen hiçbir yakını da yoktur. Bu olayda başvurucunun ölümünden sonra dernek tarafından yapılan başvuruda İnsan Hakları Mahkemesi şu üç unsura odaklanmıştır:

- Başvurucu akıl hastasıdır ve dezavantajlı durumdadır.
- Başvurucunun bilinen hiçbir yakını yoktur.
- Dernek, olayların yaşandığı zamandan itibaren mağdur ile ilişki hâlindedir ve ulusal süreçlerin takipçisi olmuştur.

Bu unsurları dikkate alan Mahkeme, başvurucu derneğin fiili (*de facto*) temsilciniteliğini kabul etmiştir.[240]

Mahkeme'nin bu tür olaylarda mağdurların dezavantajlı durumlarının yanında başvurucuların mağdur ile bağına, başka bir deyişle ulusal yargılama süreçlerindeki durumlarına ve olayın "derneğin faaliyetlerine etkisi"ne de önem verdiğinin altını çizmek gerekir. Örneğin bu kategori-

239 *Valentin Câmpeanu adına Centre for Legal Resources/Romanya,* § 103.

240 *Ionel Garcea adına Romanya'da İnsan Haklarının Savunulması Derneği – Helsinki Komitesi/Romanya*, İHAM, 2959/11, 24/03/2015.

deki davalardan biri olarak görülebilecek *Bulgar Helsinki Komitesi/Bulgaristan* kararında Mahkeme, zihinsel engelli küçüklere özgü evlerde ölen çocukların adına başvuruda bulunan derneğin mağdur statüsünü, küçüklerle ölümlerinden önce herhangi bir iletişimi ve bağı olmadığı ve ulusal yargılama süreçlerinde de ehliyeti bulunmadığı için kabul etmemiştir.[241] Benzer şekilde; akıl hastası çocuklar ile genç yetişkinlerin ölümüyle ilgili *Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan* kararında, ölen kişilerin ebeveynlerinin yanında başvurucu olan derneğin mağdur sıfatı, derneğin ulusal yargılama süreçlerinde taraf olmaması ve ölüm olaylarının, derneğin amaçları doğrultusunda faaliyet göstermesine bir etkisinin olmaması gerekçesiyle kabuledilmemiştir.[242]

Son olarak, bu tür davalarda mağdur ile başvurucu arasında çıkar çatışması olmadığı açıkça söylenmedikçe Mahkeme'nin fiili temsilciliği kabul etme eğiliminin olmadığı da kaydedilmelidir. Buna örnek gösterilebilecek *Lambert ve diğerleri/Fransa* olayında mağdur, bir trafik kazası sonucunda beyin travması geçiren ve bu nedenle hiçbir uzvunu kullanamayacak şekilde bağımlı hâle gelen, sonda vasıtasıyla beslenen, bitkisel hayata girmiş bir kişidir. Yapay beslenme ve su ihtiyacının giderilmesi ile kineziterapi ve yutkunmayı sağlayıcı çalışmaların durdurulması tedbirine karşı başvuru yapılmıştır. Bu davada başvurucu ölmüş değildir; bu nedenle ölülere yönelik içtihat uygulama bulmamıştır. Ne var ki başvurucu iradesini de açıkça ortaya koyamamaktadır. Üstelik, diğer olaylardan farklı olarak, başvurucunun yakınlarının kendi aralarında da söz konusu tedbire ilişkin "irade çatışması" söz konusudur. Mahkeme, bu olayda şu iki sorunun üzerinde durmuştur:

- Doğrudan mağdur olan kişinin hakları, etkili bir korumadan mahrum kalıyor mu?

- Mağdur ile başvurucu arasında bir çıkar çatışması var mı?

Somut olayda ulusal makamlar, doğrudan mağdurun eşi ve erkek kardeşinin tanıklıklarını ve diğer kardeşlerin ifadelerini göz önünde bulundurarak "hastanın kaza geçirmeden önceki ifadeleri" ile tedbir arasında

241 *Bulgar Helsinki Komitesi/Bulgaristan*, İHAM, 35653/12 ve 66172/12, 28/06/2016, § 59.
242 *Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan*, İHAM, 48609/06, 18/06/2013, § 93.

uyum olduğu yönündeki tespitine atıfla mağdur ile başvurucuların söyledikleri arasında menfaat birlikteliği olmadığı ve başvurunun kabul edilebilir olmadığı sonucuna ulaşmıştır.[243]

Bu kararlardan hareketle, dezavantajlı durumda olan ve kişilerin ölümüyle ilgili olaylarda, mağdurun olayları takip eden yakınlarının bulunmaması durumunda, ulusal yargılama süreçlerini takip eden ve mağdurla menfaat birliği konusunda tereddüt bulunmayan kişilerin fiili temsilinin kabul edildiği söylenebilir. Öte yandan; somut olayın koşullarına göre ölümün henüz gerçekleşmediği maddi ve manevi bütünlükle ilgili olaylarda dezavantajlı mağdur ile menfaat çatışması bulunmayan yaşayan kişilerin veya faaliyet amaçlarının gereği olarak hareket eden hükûmet dışı örgütlerin de fiili temsilcilik sıfatının kabul edilebileceğini söyleyebiliriz.

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında, henüz bu konuda bir kararının bulunmadığı görülmektedir fakat kamuoyuna yansıyan ve hâlihazırda devam eden bazı olaylarda bu duruma benzer gelişmelerin yaşandığı izlenmektedir.[244]

4. Aleyhine Başvurulan Kişi: Türkiye Cumhuriyeti

İnsan Hakları Mahkemesine başvurular, Sözleşme'ye taraf devletlere karşı yapılabilir. Gerçek kişilere (örn. avukatlara) karşı ihmallerinden dolayı bireysel başvuru yapılamaz.[245] Başvuru, tek bir devlete karşı yapılabileceği gibi birden çok devlete karşı da yapılabilir. Başvurunun kabul edilebilir olması için, aleyhine başvuru yapılan devlete, temel hak müdahalesi niteliğinde bir eylem veya ihmalin atfedilebilir olması gerekir.[246]

Bir devlet aleyhine başka bir devletin ulusal hukukunda dava açılmış olabilir. Söz konusu devlet bu davaya katılmış da olabilir. Böyle bir durum dahi o devletin, söz konusu yargılama yetkisini kabul ettiği anlamına gelmez.[247] Gelgelelim devletin, başvuruya konu olan hakka yönelik kat-

243 *Lambert/Fransa*, İHAM, 23618/94, 24/08/1998. Ayrıca bkz. *Rossi ve diğerleri/İtalya*, op. cit.

244 Tüm gelişmeler, Uluslararası Af Örgütü tarafından izlenmektedir. Bkz. https://www.amnesty.org.tr/icerik/lutfillah-tacik-davasi

245 Örn. bkz. *Tuzinski/Polonya*, İHAM, 40140/98, 30/03/1999.

246 Örn. bkz. *Andreou/Türkiye*, İHAM, 18360/91, 11/04/1996.

247 *McElhinney/İrlanda ve Birleşik Krallık (k.k),* İHAM [BD], 31253/96, 09/02/2000; *Treska/*

kısı belirlenip uluslararası sorumluluğu gündeme gelebiliyorsa, bu durumda müdahil devlete karşı bireysel başvuru yapılması mümkün olabilir.[248] Burada kritik olan nokta, ilgili devletin, Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüğünün dışına müstakil olarak çıktığının ve müdahaleye olan katkısının ikna edici şekilde ortaya konulabilmesidir.

Diğer yandan, devletin kendi sınırları dışında da olsa "etkili kontrol sağladığı veya en azından önemli bir etkisinin bulunduğu durumlar", "yer yönünden yetki" konusu olduğu gibi, atfedilebilirlik bağlamında "kişi yönünden yetki" konusu da olabilmektedir. [249] Bu çerçevede, sınır ötesi harekâtlar, yabancı devlet görevlilerinin Sözleşmeci taraf devletin ülke topraklarının içindeki ihlalleri[250] veya suçluların iadesi[251] gibi konulardaki taraf devlete atfedilebilirlik, aleyhine başvuru yapılabilecek kişi anlamında kişi yönünden yetki meselesi olarak da görülebilir.

Sözleşme'ye taraf olmayan devletlere veya uluslararası örgütlere karşı bireysel başvuru yapılamaz.[252] Örneğin Avrupa Patent Ofisi'nin verdiği bir karara karşı bir devlet aleyhine de olsa başvuru yapmak mümkün değildir.[253] Öte yandan, üye devletlerin Birleşmiş Milletler'in adına eylemlerine karşı bireysel başvurular da –söz konusu eylemlerin Birleşmiş Millet-

---

Arnavutluk ve İtalya (k.k), İHAM, 26937/04, 29/06/2006; *Manoilescu ve Dobrescu/Romanya ve Rusya (k.k)*, İHAM, 60861/00, 03/03/2005, §§ 99-111.

248 *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi/İrlanda*, İHAM [BD], 45036/98, 30/06/2005, § 153.

249 *Drozd ve Janousek/Fransa ve İspanya*, İHAM, 12747/87, 26/06/1992, § 90. İstisnalar konusunda bkz. *An ve diğerleri/Kıbrıs*, İnsan Hakları Komisyonu (İHAK), 8270/91, 08/10/1991.

250 *Masri/Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti*, İHAM [BD], 39630/09, 13/12/2012, § 206.

251 *Stephens/Malta (no. 1)*, İHAM, 11956/07, 21/04/2009, § 52.

252 Ayrıca bkz. *Boivin/34 Avrupa Konseyi Devleti (k.k)*, İHAM, 73250/01, 09/09/2008. Onay süreci tamamlanmadıkça taraf olmadan bahsedilemez. Bkz. *E. S./Almanya (k.k)*, İHAK, 262/57, 28/08/1957; *Stephens/Kıbrıs, Türkiye ve Birleşmiş Milletler (k.k)*, İHAM, 45267/06, 11/12/2008. Aynı içtihadın protokoller bağlamında karşılığı için bkz. *Horsham/Birleşik Krallık*, İHAM, 23390/94, 04/09/1995. Uluslararası örgütler Sözleşme'ye taraf olamaz. Sadece Avrupa Birliği md. 59/2 uyarınca üye olabilir.

253 Bkz. Reber, *Reber Systematik GmbH ve Kinkel/Almanya*, İHAM, 27410/95, 12/04/1996. Ancak Sözleşme'ye taraf devletlerin hepsinin taraf olduğu örgütlenmelerin eylem ve ihmalleriyle ilgili durumlar tartışmalıdır. Örn. bkz. *Waite ve Kennedy/Almanya*, İHAM [BD], 26083/94, 18/02/1999.

ler'e yüklenmesi mümkün olmadıkça[254]- kabul edilemez bulunmaktadır.[255] Sözleşmeci bir devlete, üyesi olduğu uluslararası örgütün kararlar ve tedbirlerinden kaynaklanan bir sorumluluk da kural olarak yüklenemez.[256]

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yönünden ise aleyhine başvuru yapılabilecek tek tüzel kişilik, Türkiye Cumhuriyeti'dir. Mahkeme, bu alanın çetrefilli konularında henüz karar vermemiştir. Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası örgütlerin karar ve işlemlerinden dolayı bağımsız sorumluluğu, Kıbrıs'taki ihlal iddiaları ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sınır ötesi harekâtlarında ortaya çıkan hak ihlalleri, suçluların iadesi sürecindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlulukları veya yabancı kamu gücünün Türkiye sınırları içindeki eylemleri gibi tartışmalı konularda sonuçlandırılmış bir bireysel başvuru henüz yoktur. Anayasa Mahkemesinin yer yönünden yetkisiyle de ilgili bu alandaki tartışmalara açık yanıt verilmiş değilse de, bu konuyla ilişkili bir kararın bulunduğu görülmektedir. *Ali Kemal Renklioğlu* başvurusunda, otuz yedi yıl Fransa'da çalışan ve sosyal güvenlik primi ödeyen başvurucu, Fransa Cumhuriyeti tarafından maaşında yapılan kesintiye karşı bireysel başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi, bu davada kişi ve yer yönünden yetkisizlik konularına girmemiş genel olarak "yetkisizlik" kararı vererek başvuruyu reddetmiştir.[257]

B. KONU YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONA MATERIAE

Anayasa Mahkemesinin konu yönünden yetki incelemesi, "ne" sorusunun sorulduğu, öğretide ve Strazburg içtihatlarında Latince "ratione materiae" kavramıyla da ifade edilen incelemeyi anlatır. İhlal edildiği ileri sürülebilecek hakların "ne"ler olduğu bu kapsamda ele alınmaktadır.

---

254 *Nada/İsviçre*, İHAM [BD], 10593/08, 12/009/2012, §§ 120-122.

255 *Behrami ve Behrami/Fransa (k.k)* ve *Saramati/Fransa, Almanya ve Norveç (k.k)*, İHAM [BD], 71412/01 ve 78166/01, 02/05/2007. Atfedilebilirlik konusundaki kriterler için bkz. *Al-Jedda/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 27021/08, 07/07/2011, §§ 84-85. Birleşmiş Milletler tampon bölgesinde yapılan eylemler konusunda bkz. *Isaak ve diğerleri/Türkiye (k.k)*, İHAM, 44587/98, 28/09/2006.

256 *Gasparini/İtalya ve Belçika (k.k)*, İHAM, 10750/03, 12/05/2009.

257 *Ali Kemal Renklioğlu başvurusu*, AYM, 2012/171, 12/02/2013.
Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı yönünden Fas devletine atfedilebilecek türden bir başvuru için bkz. *Ali Zeki Irmak başvurusu*, AYM, 2014/15990, 16/02/2017, § 69.

İnsan Hakları Mahkemesinin önüne gelen bireysel başvurularda konu yönünden yetkisi, Sözleşme'deki ve ek protokollerdeki haklardır. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurulardaki konu yönünden yetkisi ise Anayasa'nın md. 148/3 hükmünde "Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi biri" şeklinde ifade edilmiştir. AYM Kanunu'nun 45'inci maddesinin 1'inci fıkrası ise "Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi biri" şeklinde bir ifadeye yer vererek, Türkiye'nin taraf olduğu protokollerdeki hakların da bu kapsamda olabileceğini söylemiştir. Öte yandan, söz konusu maddenin son fıkrasında ise bireysel başvuruya konu edilemeyecek tedbirlere yer verilmiş, başka bir deyişle "ne"lerin bireysel başvurunun konusu olamayacağını düzenlemiştir.

Bu düzenlemeler uyarınca konu yönünden yetki meselesinin üç alt başlıkta ele alınması mümkündür: (1) Bireysel başvuruya konu edilebilecek haklar, (2) bireysel başvuruya konu edilemeyecek haklar, (3) bireysel başvuruya konu edilemeyecek tedbirler.[258]

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yargılamalarında, konu yönünden yetkili olduğu haklar "Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi biri" şeklinde ifade edilmiştir.

Bu ifade iki küme hak ve özgürlükler arasındaki "ortak koruma alanı"nda yer alan hak ve özgürlükleri ifade etmektedir. "Ortak koruma" alanı ifadesi, Anayasa Mahkemesi tarafından da aynen kullanılmaktadır.[259] Bu ifade şöyle bir şemayı akla getirmektedir:

258 Tedbir kavramı, ceza hukukunun teknik anlamıyla değil anayasa hukukunun özerk anlamıyla anlaşılmalıdır.

259 Örn. bkz. *Mehmet Yiğiner başvurusu*, AYM, 2014/1944, 23/07/2014, § 20.

Burada daha büyük küme Anayasadaki hak ve özgürlükler olduğu için İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ndeki hakların neler olduğu ve bu hakların Anayasa'da yer alan hak ve özgürlükler kümesinin içinde yer alıp almadığını sorgulamak daha yerindedir. Bu yapılırken İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Yer Alan Haklar, Türkiye'nin Taraf Olduğu Ek Protokollerde Yer Alan Haklar şeklinde bir ayrım yapılabilir.

1. Sözleşme'de Yer Alan Hak ve Özgürlükler

İnsan Hakları Sözleşmesi'nde 14 temel hak bulunmaktadır. Bunların yanında bireysel başvuru hakkının kendisi de ayrı bir hak olarak kabul edilebilir.

Madde 2: Yaşama Hakkı **Madde 3:** İşkence Yasağı **Madde 4:** Kölelik ve Zorla Çalışma Yasağı **Madde 5:** Özgürlük ve Güvenlik Hakkı **Madde 6:** Adil Yargılanma Hakkı **Madde 7:** Suçta ve Cezada Kanunilik	**Madde 9:** Din ve Vicdan Özgürlüğü **Madde 10:** İfade Özgürlüğü **Madde 11:** Toplanma ve Örgütlenme Hakkı **Madde 12:** Evlenme Hakkı **Madde 13:** Etkili Başvuru Hakkı **Madde 14:** Ayrımcılık Yasağı

a. Yaşama Hakkı

Yaşama hakkı Sözleşme'nin 2'nci maddesinde yer almaktadır. Sözleşme'nin 2'nci maddesine göre:

> 1. Herkesin yaşama hakkı hukuk tarafından korunur. Kanunun ölüm cezası öngördüğü bir suç nedeniyle bir mahkemenin verdiği ölüm cezasının infazı dışında, hiç kimse yaşama hakkından kasten yoksun bırakılamaz.
>
> 2. Aşağıdaki hâllerde yaşamdan yoksun bırakma, kullanılması mutlaka gerekli bir gücün sonucu olarak meydana gelmişse, bu maddeye aykırı sayılmaz:
>
> a) bir kimsenin hukuka aykırı şiddette karşı savunması;

b) hukuka uygun bir gözaltına alma kararını uygulama veya hukuka uygun olarak tutulan bir kimsenin kaçmasını önleme;

c) bir ayaklanma veya isyanı hukuka uygun olarak bastırma.

Anayasa'nın 17'nci maddesine göre ise:

"Herkes, yaşama (…) hakkına sahiptir.

Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı hâller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz.

Meşrû müdafaa hâli, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hâllerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır."

Bu iki hüküm arasında kural olarak bir uyum vardır. Sözleşme'de yer alan ölüm cezası istisnası, Anayasa'da yer almamaktadır. Ne var ki İnsan Hakları Mahkemesi 2005 yılında verdiği bir kararda, ölüm cezası yasağını getiren ve Türkiye'nin de tarafı olduğu 6 no.lu Protokol'ün Sözleşme'nin ayrılmaz parçası olduğunu ve Sözleşme'deki ölüm cezası kaydının eylemli olarak değiştiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu yönden de bir koşutluk vardır. Yaşam hakkı, ortak koruma alanında yer almaktadır.

b. İşkence Yasağı

İşkence yasağı, Sözleşme'nin 3'üncü maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre:

Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.

Anayasa'nın 17'nci maddesine göre ise:

"Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz."

Bu iki hüküm arasında terminoloji farkı vardır. Sözleşme'de ağırlık derecesine göre işkence, insanlık dışı muamele/ceza, aşağılayıcı muamele/ceza şeklinde sıralanabilecek müdahale biçimleri, Anayasa'da işkence, eziyet ve insan haysiyetiyle bağdaşmayan muamele/ceza şeklinde sıralanmıştır. Anayasa Mahkemesi, Sözleşme'deki ve Anayasa'daki yasakları, bu sıralamayla ve kavramlaştırmayla koşut şekilde algılamaktadır.

c. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, Sözleşme'nin 4'üncü maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre:

> 1. Hiç kimse köle veya kul olarak tutulamaz.
>
> 2. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz veya zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.
>
> 3. Aşağıdaki hâller bu madde bakımından zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma sayılmaz:
>
> a) bu Sözleşme'nin beşinci maddesi hükümlerine göre bir kimsenin tutulu bulunduğu sırada veya şartla tahliyeli olduğu süre içinde kendisinden yapması istenen olağan bir iş;
>
> b) askeri nitelikte bir hizmet veya inanç nedeniyle askeri hizmetlere katılmama hakkının tanındığı ülkelerde zorunlu askeri hizmet yerine yüklenen başka bir hizmet;
>
> c) toplumun yaşamını veya huzurunu tehdit eden olağanüstü bir durum veya bir felaket hâlinde yüklenen bir hizmet;
>
> d) normal yurttaşlık yükümlülüklerinin bir parçasını olan bir iş veya hizmet.

Anayasa'nın 18'inci maddesine göre ise:

> "Hiç kimse zorla çalıştırılamaz. Angarya yasaktır.
>
> Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hâllerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıl-

dığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz."

Dikkat edilirse Anayasa'da "kulluk ve kölelik yasağı" yer almamaktadır. Bununla birlikte zorla çalıştırma ve angarya yasağının olduğu bir sistemde kulluk ve kölelik yasağının evleviyetle geçerli olduğu, insan haklarına saygılı devlet ilkesi de dikkate alındığında savunulabilir. Bu yasağa getirilen istisnalar yönünden de açık bir terminoloji uyumu olmasa da içerik itibarıyla koşutluk olduğu söylenebilir.

Anayasa Mahkemesi iki hükmü uyumlu yorumlama ve bu yasağı, ortak koruma alanında kabul etme eğilimindedir. Mahkeme'nin bu bağlamdaki mevcut içtihadına bakıldığında; hekimler için öngörülen "zorunlu hizmet" yükümlülüğünü "ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışması" olarak kabul ettiği ve konu bakımından yetkisizlik kararı verdiği görülmektedir.[260]

ç. Özgürlük ve Güvenlik Hakkı

Kişinin özgürlük ve güvenlik hakkı, Sözleşme'nin 5'inci maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre:

> 1. Herkes kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına sahiptir. Aşağıdaki hâller dışında ve hukukun öngördüğü bir usule uyulmadıkça, hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:
>
> a) bir kimsenin yetkili mahkemenin mahkûmiyet kararından sonra hukuka uygun olarak hapsedilmesi;
>
> b) bir kimsenin mahkemenin hukuka uygun bir kararına uymaması nedeniyle veya hukukun öngördüğü bir yükümlülüğü yerine getirmesini sağlamak için hukuka uygun olarak gözaltına alınması veya tutulması;
>
> c) bir kimsenin suç işlediğinden makul kuşku duyulması üzerine veya suç işlemesini önlemek ya da işledikten sonra kaçmasını engellemek için, kendisini tutmayı gerektiren makul nedenler bulunması

260 *Meltem Sukan başvurusu*, AYM, 2013/9459, 21/04/2016, § 35-36.

hâlinde, kendisini kanunen yetkili makamların önüne çıkarmak amacıyla hukuka uygun olarak gözaltına alma veya tutma;

d) bir küçüğün eğitiminin izlenmesi amacıyla hukuka uygun bir kararla tutulması veya kendisini kanunen yetkili makamların önüne çıkarmak amacıyla hukuka uygun olarak tutulması;

e) bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için bunu taşıyanların, akıl zayıflığı, alkolik, uyuşturucu bağımlısı olanların veya serserilerin hukuka uygun olarak tutulması;

f) ülkeye izinsiz girmek isteyen bir kimsenin girişinin önlenmesi veya hakkında sınırdışı etme veya geri verme kararı alınan kişinin sınırdışı edilmesi veya geri verilmesi için hukuka uygun olarak gözaltına alınması veya tutulması.

2. Gözaltına alınan bir kimse, gözaltına alınma nedenleri ile kendisine isnat edilen suç hakkında anlayabileceği bir dilde derhâl bilgilendirilir.

3. Bu maddenin birinci fıkrasının c) bendine göre gözaltına alınan veya tutulan bir kimse, derhâl bir yargıç veya hukuken yargılama yetkisine sahip diğer bir görevlinin önüne çıkarılır; bu kimse makul bir sürede yargılanma veya yargılama sürerken salıverilme hakkına sahiptir. Salıverme, bu kimsenin duruşmada hazır bulunması için güvenceye bağlanabilir.

4. Gözaltına alınma veya tutulma nedeniyle özgürlüğünden yoksun bırakılan bir kimse, tutulmasının hukukiliği hakkında süratle karar verebilecek ve tutulması hukuki değilse salıverilmesine hükmedebilecek bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.

5. Bu madde hükümlerine aykırı olarak gözaltına alınmaktan veya tutulmaktan mağdur olan herkes, icrası mümkün bir tazminat alma hakkına sahiptir.

Anayasa'nın 19'uncu maddesine göre ise:

"Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir.

Şekil ve şartları kanunda gösterilen:

Mahkemelerce verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi; bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması; bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi; toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması; hâlleri dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz.

Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmalarını, delillerin yokedilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen diğer hâllerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Hâkim kararı olmadan yakalama, ancak suçüstü hâlinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhâlde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması hâlinde sözlü olarak derhâl, toplu suçlarda en geç hâkim huzuruna çıkarılıncaya kadar bildirilir.

Yakalanan veya tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırksekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılır. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Bu süreler olağanüstü hâl, sıkıyönetim ve savaş hâllerinde uzatılabilir.

Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı, yakınlarına derhâl bildirilir.

Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Serbest bırakılma ilgilinin yargılama süresince duruşmada hazır bulunmasını veya hükmün yerine getirilmesini sağlamak için bir güvenceye bağlanabilir.

Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı hâlinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir.

Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir."

Bu iki madde arasında tam bir uyum görülmektedir. Hatta 19'uncu maddede, Sözleşme'de yer almayan ve zorla kaybetme sorunuyla bağlantılı ve Anayasa'nın 17'nci maddesindeki güvenceyi pekiştiren ek bir güvenceye yer verilmiştir.[261]

Anayasa Mahkemesi de iki maddedeki bazı terminolojik farklılaşmalara rağmen bu hükümleri tamamen uyumlu şekilde algılamaktadır. Bununla beraber Mahkeme'nin "hüküm özlü tutukluluk" durumlarını, ulusal hukuktaki farklı algıya rağmen, Anayasa'nın kapsamında bir tutma durumu olarak görmediği izlenmektedir.[262] Öte yandan Mahkeme, CMK uyarınca yapılan tutukluluk durumunun resen incelenmesi sonucunda verilen kararları, Anayasa'nın md. 19/8 hükmünde yer alan özgürlüğünden yoksun bırakılan kişinin serbest bırakılmak için yargı merciine itiraz etme hakkı kapsamında görmediği ve bu bağlamda yapılan başvuruları "konu yönünden yetkisizlik" kararıyla sonuçlandırdığı görülmektedir.[263]

d. Adil Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkı, Sözleşme'nin 6'ncı maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre:

---

261 Ayrıntılar için bkz. Tolga Şirin, *Özgürlük ve Güvenlik Hakkı,* (Ankara: Avrupa Konseyi Yay., 2018).

262 Bkz. ibid.

263 *Firas Aslan ve Hebat Aslan başvurusu*, AYM, 2012/1158, 21/11/2013, § 30-32; *Hanefi Avcı başvurusu*, AYM, 2013/2814, 18/06/2014, § 40.

"1. Herkes, kişisel hak ve yükümlülükleri ile hakkındaki bir suç isnadının karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından, makul bir sürede, adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir. Karar aleni olarak açıklanır. Ancak duruşmayı izleyenler ve basın mensupları, çocuk ve gençlerin menfaatlerini veya tarafların özel yaşamlarını korumanın gerektirmesi hâlinde ve adaletin zarar göreceği özel hâllerde mahkemenin kesinlikle gerekli olduğuna inandığı ölçüde, demokratik bir toplumdaki genel ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik amacıyla duruşmanın tamamından veya bir bölümünden çıkarılabilir.

2. Hakkında suç isnadı bulunan bir kimse, hukuka göre suçlu olduğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılır.

3. Hakkında suç isnadı bulunan bir kimse asgari şu haklara sahiptir:

(a) kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebepleri hakkında anlayabileceği dilde ve ayrıntılı olarak derhâl bilgilendirilme;

(b) savunmasını hazırlamak için yeterli zamana ve kolaylıklara sahip olma;

(c) kendisini bizzat veya seçeceği bir avukat aracılığıyla savunma; avukata ödeme yapabilmek için yeterli imkânı yoksa ve adaletin yararı gerektiriyorsa ücretsiz hukuki yardım alma;

(d) aleyhine olan tanıkları sorguya çekme ve sorguya çektirme; lehine olan tanıkların aleyhine olan tanıklarla aynı şartlarda hazır bulunmalarını ve sorguya çekilmelerini sağlama;

(e) mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenden ücretsiz yararlanma."

1982 Anayasası'nın ilk hâlinde, diğer hakların aksine adil yargılanma hakkına yer verilmemiştir. 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte Anayasa'da (md. 36/son) "herkes adil yargılanma hakkına sahiptir" şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Bunun yanında, Anayasa'nın temel haklar kısmında yer almayıp yargı bölümünde bulunan ve doktrinde "temel hak benzeri" olarak ifade edilebilecek bazı düzenlemelerde adil yar-

gılanma hakkı güvencelerinin bulunduğu görülmektedir. Örneğin, "Mahkemelerin Bağımsızlığı" başlıklı 138'inci madde ile bunu destekleyen 9, 139 ve 140'ıncı maddeler, "masumiyet karinesi"ne yer veren 38'inci madde, "Duruşmaların Açık ve Kararların Gerekçeli Olması" başlıklı 141'nci madde bu türden maddelerdendir.

Sözleşme'de yer alan güvenceler, Anayasa'da mevcut olsa da; Anayasa'daki adil yargılanma hakkı güvencesinin kapsamı, Sözleşme'deki adil yargılanma hakkı kapsamında göre daha geniştir. Anayasa'da adil yargılanma hakkı, bütün yargılamalar için geçerlidir. Oysa Sözleşme'de adil yargılanma hakkı güvencesi "suç isnadı altındaki kişiler"in yargılamaları ve "kişisel haklara ilişkin uyuşmazlıklarla ilgili yargılamalar" ile sınırlıdır. Bunun anlamı; ceza muhakemesinde adil yargılanma hakkının sadece şüpheli ve sanıklar için geçerli bir hak olduğudur. Bu gibi olaylarda müşteki, katılan veya suçtan zarar gören kişilerin adil yargılanma hakkını bireysel başvuruya konu etmeleri mümkün değildir. Ceza yargılaması dışındaki suç isnatları da iddia olunan suçun tasnifi, suçun gerçek niteliği, suç için öngörülen cezanın niteliği ve ağırlığı dikkate alınmak kaydıyla kapsam içinde sayılabilir.[264] Anayasa Mahkemesi, bu yaklaşımı benimsemekte ve kişilere, mesleğin disiplinini bozucu olarak kabul edilen hareketine yönelik meslek örgütü tarafından kesilen para cezası yaptırımı, (a) mevzuatta "disiplin suçu" olarak görüldüğü, (b) bu cezanın sadece belli bir meslek grubuna yönelik olduğu ve (c) öngörülen cezanın asgari muayene ücreti üzerinden belirlenen bir miktar paranın ödenmesinden ibaret olduğunu dikkate alarak "suç isnadı" olarak görmemiştir.[265]

Bu testi geçmek kaydıyla idari (vergi usulü dâhil) yargıdaki veya isnatlar da duruma göre suç isnadı sayılabilir. Bu durumda kendisine suç isnat edilmeyen üçüncü kişilerin (suç isnadıyla ilgili olarak) adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini ileri sürmeleri mümkün değildir.[266]

---

264 Buna "Engel kriterleri" denmektedir. Bkz. *Engel ve diğerleri/Hollanda*, İHAM, 5100/71 vd, 08/06/1976, § 82.

265 *Recep Eşkar başvurusu*, AYM, 2014/14784, 05/04/2018, § 31-33. Ayrıca özel olarak bir teste sokmaksızın bariz bir durumla ilgili olarak bkz. *D.M.Ç. başvurusu*, AYM, 2014/16941, 24/01/2018, § 41.

266 Ceza yargılamasında mağdur ve katılanların durumuyla ilgili ilke kararı olarak bkz.

Görülmekte olan davanın "kişisel hak ve ödevler" ile ilgili olması durumunda ise davanın bütün tarafları adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürebilir. Bu, kural olarak, özel hukuk yargılamaları ile büyük ölçüde idari ve askeri idari yargıdaki davalar, bu kapsamda görülebilir. Gelgelelim kat söz konusu tespit mutlak değildir. Her bir uyuşmazlık yönünden özerk değerlendirme yapılacağı akılda tutulmalıdır.[267] Ancak iç hukukta herhangi bir kişisel hak ile ilişkilendirilemeyen bir iddianın bu kapsamda sayılmayacağı açıktır. Örneğin boşanmakta olduğu eşinin üçüncü bir kişiyle aynı evde yaşamamasını isteme hakkı şeklinde bir kişisel hak ve buna dayalı bir usul yoktur. Bu bağlamda ileri sürülen tedbir talebinin reddiyle ilgili bireysel başvurular, adil yargılanma hakkı temelinde, konu yönünden yetkisizlikle sonuçlanacaktır.[268] Aynı şekilde, Türkiye Orman İşçileri Sendikası tarafından yapılan bir bireysel başvuruda başvurucu sendika, bir kanun değişikliği nedeniyle, rekabet içerisinde bulunduğu davalı sendikanın kuruluşundaki hukuka aykırılığın ortadan kalkacağını ve başvurucunun iş kolunun tespitinin iptali sonucunda dile getirebileceğini iddia etmiştir. Sendika, bu iddiasını adil yargılanma hakkı temelinde ileri sürmüştür. Fakat Anayasa Mahkemesi, bu iddiayı "kişisel hak ve ödev" kapsamı içinde görülmemiştir.[269]

ÖNEMLİ NOT!

Ceza yargılamasında müşteki (şikâyetçi), müdahil (katılan) vb. sıfatla yer almış kişiler, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri süremezler. Bu kişilerin davanın konusuna göre ilgili hakkın usul boyutu yönünden hak ihlali iddiasında bulunması gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesinin şimdiye kadarki kararlarına bakıldığında; Anayasa yönünden adil yargılanma hakkı kapsamında olmasına rağmen,

Onurhan Solmaz başvurusu, AYM, 2012/1049, 26/03/2013, § 24 vd.

267 Burada ayrıntılı bir kapsam değerlendirmesi yapmak mümkün değildir. Bu kapsama yönelik ayrıntılı değerlendirme için bkz. Sibel İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı*, (Ankara: Avrupa Konseyi Yay., 2018), ss. 3-21.

268 Bkz. *D. K. başvurusu*, AYM, 2014/19060, 21/09/2017, §§ 37-38.

269 *Türkiye Orman İşçileri Sendikası başvurusu*, AYM, 2014/15831, 20/09/2017, § 40.

İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kapsamı dikkate alınarak ortak koruma alanında görülmeyen usuller, şöyle bir görüntü sunmaktadır:

- Cezanın infazının geciktirilmesi talebiyle ilgili muhakeme[270],
- Yargısal süreç tamamlandıktan sonraki içtihadı birleştirme talebinin reddedildiği muhakeme[271],
- İddianamenin kabulü kararına karşı iddiaların incelendiği muhakeme[272],
- Kanun değişikliği uyarınca görülen uyarlama davasına ilişkin muhakeme[273],
- Görülmekte olan ceza davaların birleştirilmesi ve yargı yerinin belirlenmesi incelemesi[274],
- Yargı yerinin belirlenmesi hakkında Yargıtay Savcısı'nın yazılı görüşünü tebliğ etmemesine karşı iddialarla ilgili muhakeme,
- Cezai olmayan konularda iki/üç dereceli yargılanma hakkına ilişkin uyuşmazlık uyuşmalık[275],
- Sınır dışı edilme kararlarına ilişkin yargılamalar[276],

---

270 Topo Kaya tarafından yapılan bireysel başvuruda infazın ertelenmesi talebinin reddedilmesinin ve bu karara yönelik bir kanun yolu öngörülmemesinin adil yargılanma hakkının ihlal ettiğine ilişkin iddianın başvurucunun taleplerinin suç isnadı altında olduğu bir aşamaya ilişkin olmadığından bahisle konu bakımından yetkisizlik sebebiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Bkz. *Topo Kaya başvurusu*, AYM, 2014/5363, 05/12/2017, § 29.

271 *Doruk İplik Kumaş Tekstil Paz. Tic. A.Ş. başvurusu*, AYM, 2014/10451, 10/05/2017, § 29.

272 İddianamenin veya kabul edildikten sonra iddianamenin kabulü kararının taraflara tebliği konusunda bir usulün bulunmaması ve iddianamenin kabulüne itiraz edilememesiyle ilgili olarak bkz. *Abdullah Topçu başvurusu*, AYM, 2014/8868, 19/04/2017, § 60.

273 *İnan Çoban başvurusu*, AYM, 2014/15208, 19/12/2017, § 32.

274 *Sertaç Kılıçarslan başvurusu*, AYM, 2013/7090, 18/02/2016, §§ 119-121.

275 *Muhbet Adanır başvurusu*, AYM, 2014/10261, 08/12/2016, § 85; *A. Ü. başvurusu*, AYM, 2014/17190, 19/04/2017, § 38. Karar düzeltme yoluna başvuru hakkı da kapsam dışındadır. Bkz. *Mustafa Çelikoğlu başvurusu*, AYM, 2014/3007, 02/02/2017, § 39. Ceza yargılamalarında ise 7 no.lu Protokol'e taraf olma tarihinden önceki aşama için böyle bir güvence yoktu. Bu, non bis in idem ilkesi yönünden de geçerliydi. Bkz. *İffet İnci Gültekin başvurusu*, AYM, 2013/9585, 09/03/2016, § 42; *Ali Dündar başvurusu*, AYM, 2014/3568, 06/04/2017, §§ 32-33; *Adil Özer (2) başvurusu*, AYM, 2014/13231, 21/06/2017. Ceza yargılamasında katılan/mağdur sıfatını taşıyan kişiler yönünden iki dereceli yargılanma hakkından bahsedilemez. Örn. bkz. *Mehmet Bayraktar başvurusu*, AYM, 2014/2316, 15/02/2017, §§ 26-27.

276 Çok sayıda karar içinde örn. bkz. *R. K. başvurusu*, AYM, 2014/13794, 22/02/2017, § 23.

- İcra mahkemesinin, yetkili icra dairesinin tespitine ilişkin muhakemesi[277],
- Yargıtay üyelerinin görev yaptığı dairelerin değiştirilmesi değerlendirmesi[278],
- Seçim uyuşmazlıkları[279],
- Devletin yurttaşları "askere alma" kararına ilişkin uyuşmazlıklar.[280]

İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile koşut bir görüntü sunan bu yaklaşım, salt vergisel uyuşmazlıklar konusunda başkalaşmaktadır. Strazburg organları bu tür olaylarda mülkiyet hakkı ile kurulan ilişkiyi yeterli görmemesine rağmen Anayasa Mahkemesi bu tür davaları adil yargılanma hakkı içinde saymaktadır.[281]

Anayasa Mahkemesi, Nihat Akbulak kararında, mahkûmiyetten sonra ortaya çıkan yeni ve önemli bir delil bulunmasına karşın yargılamanın yenilenmesi talebinin somut durumla ilgisiz gerekçeyle reddedilmesi nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddianın konu bakımından yetkisizlik sebebiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.[282]

e. Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaz

Sözleşme'nin 7'nci maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

> 1. Hiç kimse işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir fiil veya ihmalden dolayı suçlu bulunamaz. Hiç kimseye suçu işlediği zaman verilebilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Anlaşmalı evlilik bağlamında oturma izninin iptali konusunda bkz. *Oksana Chicheiscvili başvurusu*, AYM, 2014/19023, 20/12/2017.

277 *Erdem Enerji Elektrik İnşaat İmalat Taahhüt San. Tic. Ltd. Şti. başvurusu*, AYM, 2013/8524, 13/04/2016, § 33.

278 *Ahmet Kütük başvurusu*, AYM, 2015/19099, 23/03/2016, §§ 33-34.

279 *Nevzat Azak başvurusu*, AYM, 2014/973, 05/04/2017, § 35.

280 *Çağlar Yılmaz başvurusu*, AYM, 2014/6835, 25/10/2017, § 30.

281 İnceoğlu, s. 18.

282 *Nihat Akbulak başvurusu*, AYM, 2015/10131, 07/06/2018.

> 2. Bu madde, işlendiği zaman uygar ülkeler tarafından tanınmış hukukun genel ilkelerine göre suç sayılan bir eylem veya ihmal nedeniyle bir kimsenin yargılanmasına ve cezalandırılmasına engel değildir.

Bu maddenin ilk fıkrası, neredeyse aynı içerikle Anayasa'nın 38'inci maddesinin ilk fıkrasında düzenlenmiştir:

> "Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılamaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez."

Sözleşme'de uluslararası hukuka da atıf yapılmakta, Anayasada ise bu atıf açıkça 38'inci maddede yer almasa da Anayasanın farklı maddeleri (Başlangıç, md. 2, 15/2, 38/son, 90/son vb.) bu boşluğu tamamlamaktadır. 2'nci fıkradaki istisna yönünden de anılan hükümlerin tamamlayıcı olduğu düşünülebilir.

Anayasada Sözleşme'den farklı olarak "Suç ve ceza zamanaşımı ile ceza mahkûmiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır" şeklinde bir hükme de yer verilmiştir. Bu güvence Sözleşme'de yoktur. Hatta İnsan Hakları Mahkemesi, ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda, zamanaşımı kurallarının aleyhe geriye yürütülmesinde Sözleşme'ye aykırılık görmemiştir. Dolayısıyla "suç ve ceza zamanaşımının geriye yürüme yasağı"nın "ortak koruma alanı"nda olmadığını söylemek gerekiyor. Ne var ki Anayasa Mahkemesi bu konuyu henüz netleştirebilmiş değildir.

Suç kavramına ilişkin olarak ise az önce de değinildiği gibi Anayasa Mahkemesi, Strazburg organlarının "Engel testi"ni uygulamakta ve (a) suçun tasnifi ve suçun gerçek niteliği, (b) suç için öngörülen cezanın niteliği ve (c) suçun ağırlığı dikkate alarak özerk bir "suç" değerlendirmesi yapmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, bu testi uyguladığı *Recep Eşkar* kararında İstanbul Diş Hekimleri Odası'nın, başvurucuya mesul müdür olduğu özel sağlık kurumunun internet kullanıcılarına göndermiş olduğu elektronik postanın "reklam yasağına aykırılık" yarattığı gerekçesiyle vermiş olduğu para cezasını, (a) mevzuatta "disiplin suçu" olarak görülmesi, (b) bu

cezanın sadece belli bir meslek grubuna yönelik olması ve (c) öngörülen cezanın asgari muayene ücreti üzerinden belirlenen bir miktar paranın ödenmesinden ibaret olması gerekçeleriyle "suç isnadı" olarak görmemiş ve başvuruyu bu temelde "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamıştır.[283]

Mahkeme, bir başka kararında da çok daha ağır nitelikteki "devlet memurluğundan ilişiğin kesilmesi" yaptırımını da (a) TCK kapsamında bir suç olmaması, (b) sadece aday memurlara uygulanması ve belli sıfattaki kişilerce işlenebilmesi gibi unsurları dikkate alarak "suç" olarak kabul etmemiştir. Ancak söz konusu yaptırımın caydırıcı olmasının veya belli şartlar dâhilinde özgürlüğü bağlayıcı sonuçları olmasının dikkate alınabileceği kaydını koymuştur.[284]

f. Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı

"Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı", Sözleşme'nin 8'inci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "1. Herkes özel ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir.
>
> 2. Bu hakların kullanılmasına ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, suçun veya düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuka uygun olarak yapılan ve demokratik bir toplumda gerekli bulunan müdahalelerin dışında, kamu makamları tarafından hiçbir müdahale yapılamaz."

ÖNEMLİ NOT!

Başvurucular, müdahalenin öznel gelişimleriyle ilgili olduğunu düşündükleri ve içtihat gelişiminin sağlanmasını istedikleri durumunda özel ve aile yaşamına saygı hakkının üzerinde daha çok durmalıdırlar.

283 *Recep Eşkar başvurusu*, § 31-33. Çok daha tartışmalı olarak bkz. *F. Ç. başvurusu*, AYM, 2014/8019, 24/05/2018, § 30. Bir kararda da "sözleşmeli er ön sözleşmesi"nin, güvenlik soruşturması neticesinde iptal edilmesiyle ilgili bir iddia, ayrıca bir test uygulamaya gerek suç isnadı bulunmadığı için konu yönünden yetkisizlik ile sonuçlanmıştır. *D.M.Ç. başvurusu*, § 41.

284 *F. Ç. başvurusu*, § 30.

Bu hükümde birden çok hak bulunmaktadır. Bunlar, kişinin (i) özel yaşamına, (ii) aile yaşamına, (iii) konutuna (iv) haberleşmesine saygı gösterilmesini hakkı olmak üzere en az dört tanedir. Söz konusu madde, bu haklara dayanılmak kaydıyla, bünyesinden en çok içtihat temelli çıkarım yapılan haklardan biridir. Öyle ki; İnsan Hakları Mahkemesinin bir kararında karşı oy kullanan bir yargıç, nükteli bir şekilde bu maddenin numarasının "∞" (sonsuz işareti) değil, "8" olduğunu hatırlatmış ve bu maddeden ucu açık şekilde hak türetilemeyeceğini söyleyerek tepki göstermiştir.[285] Gerçekten de söz konusu maddeden "cinsel kimlik hakkı", "çevre hakkı", "isim hakkı", "kürtaj hakkı" ile hatta bazen sosyal haklarla bağlantılı sayılabilecek güvenceler türetildiği görülmektedir.

Bu maddede yer alan güvenceler, Anayasa Mahkemesi tarafından somut olayın koşullarına göre "kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı" (md. 17), "özel hayatın gizliliği" (md. 20) ve "ailenin korunması ve çocukların hakları" (md. 40) başlıklı maddeleri uyarınca Anayasa Mahkemesinin konu yönünden yetkisinin dışında sayılmamaktadır.[286]

Burada yeniden altını çizmek gerekir ki Anayasa Mahkemesi, yurt dışına çıkış yasağı içeren başvuruları "konu yönünden yetki"sinin dışında görmektedir.[287] Fakat İnsan Hakları Mahkemesi bu gibi başvurularda farklı çıkarımlar yapabilmektedir.[288]

g. Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü

"Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü", Sözleşme'nin 9'uncu maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "1. Herkes düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü, din veya inancını tek

285 Bkz. *Erményi/Macaristan*, İHAM, 22254/14, 22/02/2017, Yargıç Egidijus Kūris'in karşıoyu § 14.

286 *Gönül Nevşat başvurusu*, AYM, *Melahat Karkin başvurusu*, AYM, 2014/17751, 13/10/2016; 2014/3648, 21/11/2017. 17'nci madde kapsamında değerlendirmeler de minimis testine tabi tutulmaktadır. Örn. bkz. *Hüseyin Sezer (2)*, AYM, 2014/2041, 05/12/2017.

287 Örn. bkz. *Sebahat Tuncel başvurusu*, AYM, 2012/1051, 20/02/2014, § 55.

288 Örn. bkz. *İletmiş/Türkiye*, İHAM, 29871/96, 06/12/2005, § 50; *Paşaoğlu/Türkiye*, İHAM, 8932/03, 08/07/2008. Aksi yönde bkz. *Kömürcü/Türkiye*, İHAM, 77432/01, 22/06/2002, § 37; Farklı bir bağlamda örn. bkz. *Fathi/Türkiye*, İHAM, 32598/06, 30/06/2009.

başına veya topluluk hâlinde, aleni veya gizli olarak ayin yapma, ibadet etme, öğretme ve uygulama şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Bir kimsenin din veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak, kamu güvenliği, kamu düzeninin korunması, genel sağlık ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukukun öngördüğü ve demokratik bir toplumda gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir."

Anayasa'da ise bu özgürlük en az iki farklı maddede düzenlenmiştir:

"VI. Din ve vicdan hürriyeti

Madde 24.– Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

VII. Düşünce ve kanaat hürriyeti

Madde 25.– Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaat-

lerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."

Anayasa'da "din ve inancını değiştirme özgürlüğü" açıkça düzenlenmiş değildir.

Sözleşme'deki ibadet, uygulama ve ayin sözcüklerinin Anayasa'daki ibadet, dinî ayin ve törenler ifadesiyle karşılandığını söyleyebiliriz.

Anayasa din öğretimi konusundaki özgürlüğü, "kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı" kılarak güvence altına almışsa da, "Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" hükmü, buna bir istisna olarak düzenlenmiştir. Söz konusu hükmün, "zorunlu" niteliği oldukça tartışmalıdır. Doktrinde bu dersin verilmesinin değil, müfredatta bulunmasının zorunlu olduğu görüşü ileri sürülmüştür.[289] Danıştay da bu dersin Anayasa'da zorunlu kılınan ders ile isim benzerliği olsa da içeriğinin farklı olduğunu ve bu nedenle zorunlu kılınamayacağı görüşünü ortaya koymuştur.[290] Bu yorumlar, söz konusu hükmü, Sözleşme ile uyumlu hâle getirmektedir. Aksi bir yaklaşım, din ve eğitim özgürlükleri bağlamında Anayasa ile Sözleşme'nin çatışması gibi pek de istenmeyen bir sonuca ulaştırabilir.[291]

Sözleşme'nin gerektirdiği dinsel tarafsızlık konusunda Anayasa'daki bir diğer tartışmalı konu da Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile ilgilidir. İnsan Hakları Mahkemesi, Doğan/Türkiye davasında DİB'in yapısı ve uygulamasıyla ilgili çok kapsamlı bir değerlendirme yapmış ve ihlal kararı ver-

289 Öncelikle bkz. Kerem Altıparmak, "Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu mu?", *Radikal* 2, 13/02/2005; takiben bkz. Özgür Heval Çınar, "An Unsolved Issue: Religous Education in International Human Rights Law and the Case of Turkey", Özgür Heval Çınar/Mine Yıldırım, (eds.), *Freedom of Religion and Belief in Turkey*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, ss. 187; Tolga Şirin, "Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görünmeyenleri", *Güncel Hukuk Dergisi*, Mart 2015.

290 Danıştay 8. Daire, E. 1986/518, K. 1987/54, T. 10.2.1987; Danıştay 8. Daire, E. 1997/6285, K.2000/3653, T. 15.5.2000; Danıştay 8. Daire, E. 2002/2939, K. 2003/1720, T. 14.4.2003.

291 Bkz. *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*, İHAM, 1448/04, 09/10/2007.
Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 21163/11, 16/09/2014.

miştir. Bu karardan sonra Anayasa'nın 136'ncı maddesinde düzenlenen DİB'e ilişkin bir reform gerekli hâle gelmiştir. Ancak bu reformun Anayasa hükmü yönünden yapılması zorunlu değildir. Anayasa'nın 136'ncı maddesine göre:

> "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."

DİB'in özel kanununda gösterilen görevlerini, başta laiklik ilkesine olmak üzere Anayasa'nın öngördüğü şartlara uyarak yerine getirdiği ölçüde metin düzeyinde bir uyumsuzluktan bahsedilmeyebilir fakat kurumun personel yapısının ve uygulamalarının Sözleşme'yle uyumlu olmadığı çok nettir. Anayasa Mahkemesi, henüz bu yönde bir karar vermemiştir.

Son olarak; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü konusunda Sözleşme'nin bu özgürlüklerin dışa vurulmasına (*forum externum*) ilişkin bazı özel sınırlama nedenleri düzenlediği görülmektedir. Anayasa'da ise bu özel sınırlama nedenlerine birebir yer verilmiş değildir. Anayasa'nın 24'üncü maddesinde "temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması" başlıklı 14'üncü maddeye atıf yapılarak sınırlama nedenine yer verilmiş; öte yandan son fıkrada şöyle bir hüküm düzenlenmiştir:

> "Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

Anayasa'nın Başlangıç kısmı ile 2, 13, 14, 68, 81, 103, 136, 174'üncü maddelerinde ısrarla vurgulanan laiklik ilkesinin, Sözleşme'den farklı olarak, bu hakkın koruma alanına ve sınırlarına ilişkin dikkate alınması gerekmektedir, öte yandan bu hakkın da "zımnî sınırlarının bulunduğu" kabuledilmelidir.[292]

---

292 Karş. *Esra Nur Özbey başvurusu*, AYM, 2013/7443, 20/05/2015, §§ 69 vd.

ğ. İfade Özgürlüğü

İnsan Hakları Mahkemesi tarafından "demokratik toplum düzeninin temellerinden biri" olarak görülen ifade özgürlüğü, Sözleşme'nin 10'uncu maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ulusal sınırlarla kısıtlanmaksızın, bir görüşe sahip olma, haber ve fikirleri elde etme ve bunları ulaştırma özgürlüğünü de içerir. Bu madde Devletin radyo yayıncılığını, televizyon ve sinema işletmeciliğini izne bağlamasına engel değildir.
>
> 2. Bu özgürlükleri kullanırken ödev ve sorumluluk içinde hareket edilmesi gerektiğinden, ulusal güvenlik, ülke bütünlüğü veya kamu güvenliği, suçun veya düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının şeref ve haklarının korunması, gizli bilgilerin açığa vurulmasının önlenmesi, yargı organının otorite ve tarafsızlığının korunması amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli bulunan formalitelere, şartlara, yasaklara ve yaptırımlara tabi tutulabilir.

Anayasa Mahkemesince de anayasal düzen için büyük bir değer atfedilen ifade özgürlüğü, Anayasa'nın "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlıklı 26'ncı maddesinde düzenlenmiştir:

> "Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.
>
> Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek

sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellememek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir."

İnsan Hakları Mahkemesi, bazı kişilerin, yaptıkları iş veya yerine getirdikleri hizmet uyarınca daha geniş bir ifade özgürlüğü korumasından yararlanmaları gerektiğini söylemektedir. Bu çerçevede bilimsel, sanatsal ifade özgürlükleri ile basın özgürlüğü çok daha özenle korunmaktadır.[293] Anayasa da buna koşut şekilde, genel ifade özgürlüğünün yanında 27'nci maddede "bilim ve sanat hürriyeti"ne, 28-32'nci maddelerde ise "basın hürriyeti"ne ve "basın yayımla ilgili hükümler"e yer vermiştir. Bu hükümlerde yer alan güvenceler, ifade özgürlüğünün kapsamında olduğu için ortak koruma alanında sayılması gerekir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de gazetecilerin ifade özgürlüğü ile ilgili davalarda bu kişilerin ifade özgürlüğü korumasının daha geniş olduğunu ortaya koymuş ve ihlal kararını genel olarak ifade özgürlüğü yönünden değil özel olarak basın özgürlüğü yönünden vermiştir.[294]

h. Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü

İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11'inci maddesi "Toplanma ve Dernek Kurma Özgürlüğü" başlığını taşımaktadır. Madde şu şekildedir:

1. Herkes barışçıl bir biçimde toplanma özgürlüğü ile kendi çıkarlarını korumak için sendika kurma ve sendikalara girme hakkı dâhil, örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir.

2. Bu hakların kullanılmasına ulusal güvenlik, kamu güvenliği, suçun ve düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaç-

293 Christoph Grabenwarter, *European Convention on Human Rights: ECHR*, Commentary, (Manz: C.H. Beck, 2014), s. 253.

294 *Erdem Gül ve Can Dündar başvurusu*, AYM, 2015/18567, 25/02/2016.

larının dışında, hukukun öngörmediği ve demokratik bir toplumda gerekli bulunmayan hiçbir sınırlama koyulamaz. Bu madde, bu hakların silahlı kuvvetler, polis teşkilatı ve devlet idaresi mensupları tarafından kullanılmasına hukuka uygun sınırlamalar koyulmasını engellemez.

Bu hükmün getirdiği ilk güvence "toplantı özgürlüğü"dür. Toplantı özgürlüğü, Anayasa'nın "Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı" başlıklı 34'üncü maddesinde yer almaktadır:

> "Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.
>
> Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir.
>
> Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir."

Dikkat edilirse Anayasa'da, Sözleşme'den farklı olarak "önceden izin almadan" ifadesine yer verilmiştir. Sözleşme'de açıkça böyle bir güvenceye yer verilmemişse de içtihatta bildirim ve izin yükümlülüğünün gizli bir yasak anlamına gelmemesi gerektiği söylenerek, nispeten benzer bir güvence geliştirilmiştir. Bu hakkın sınırlama nedenleri arasında da uyum bulunmaktadır.

Sözleşme'nin 11'inci maddesinde yer alan bir diğer güvence ise "Dernek Kurma Özgürlüğü"dür. İnsan Hakları Mahkemesi bu maddede yer alan dernek ifadesinin özerk olduğunu söyleyerek örgütlenme özgürlüğünün kapsamını genişletmiştir. Öte yandan maddede sendika kurma ve sendikalara üye olma hükmüne de yer verildiği görülmektedir.

Anayasa'nın 33'üncü maddesinde dernek kurma özgürlüğü şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir.

Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz.

Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.

Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.

Dernekler, kanunun öngördüğü hâllerde hâkim kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Ancak, millî güvenliğin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin yahut yakalamanın gerektirdiği hâllerde gecikmede sakınca varsa, kanunla bir merci, derneği faaliyetten men ile yetkilendirilebilir. Bu merciin kararı, yirmidört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını kırksekiz saat içinde açıklar; aksi hâlde, bu idarî karar kendiliğinden yürürlükten kalkar.

Birinci fıkra hükmü, Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensuplarına ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurlarına kanunla sınırlamalar getirilmesine engel değildir.

Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır."

Anayasa'daki güvencenin Sözleşme'den farklılık taşıyan dört öğesinin olduğu görülmektedir.

Birincisi; Anayasa'da dernek kurma özgürlüğü, "önceden izin almaksızın" kaydıyla düzenlenmiştir. Sözleşme'de böyle bir kayıt yoktur. (…)

İkincisi; Anayasa'da hiç kimsenin bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamayacağı ifade edilmiştir. Sözleşme'de böyle bir kayıt yoktur. (…)

Üçüncüsü; Anayasa'da "Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensuplarına ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurlarına kanunla sınırlamalar getirilmesi" mümkün görülmüştür. Sözleşme'de böyle bir kayıt yoktur. (…)

Dördüncüsü, Sözleşme'de sendika kurma hakkı aynı maddede ve aynı koşullarla düzenlenmiştir. Oysa Anayasa'da Sendika Kurma Hakkı, ayrı

bir maddede (md. 51) düzenlenmiş ve bu hakkın uzantısı sayılabilecek toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı (md. 53), grev hakkı ve lokavt (md. 54) da ayrıca düzenleme konusu yapılmıştır. Anayasa'da sendika kurma hakkı, çalışanlar ve işverenlere "üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek" amacıyla sınırlı olarak tanınmış, ayrıca "önceden izin almaksızın" kaydıyla ek güvence getirilmiştir. Öte yandan sendika kurma hakkının uzantısı olan grev hakkına ilişkin daha az sınırlama nedenine (iyi niyet kurallarına aykırılık, toplum zararına ve millî serveti tahrip yasağı) yer verilmiştir.

1. Evlenme Hakkı

Evlenme hakkı Sözleşme'nin 12'nci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Evlenme çağına gelen her erkek ve kadın, evlenme hakkının kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara göre evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir."

Anayasa'da açıkça evlenme hakkının düzenlendiği bir hüküm yoktur. Anayasanın "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz" şeklindeki md. 20/1 hükmü ile "Aile, Türk toplumunun temelidir (…) Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar" şeklinde bir hükme yer veren 41'inci maddeden hareketle evlenme hakkının Anayasa'da da yer aldığı söylenebilir.

Anayasa'da özel bir daraltma yer almıyor olsa da, Sözleşme'de evlenme hakkının "kadınlar ve erkekler"e tanınmış bir hak olduğu görülmektedir. Bu kayıt geçmişte eş cinsel evliliklerin evlenme hakkı bünyesinde yer almadığına dayanak olarak kullanılmışsa da bu alanda yeni tartışmalar yaşanmaktadır.[295] Anayasa'da evlenmeyle ilgili açık hüküm yer alma-

295 Bkz. *Oliari ve diğerleri/İtalya*, İHAM, 18766/11 ve 36030/11, 21/07/2015. Bu konuya ilişkin bkz. Emre Birden, "Eşcinsel Birlikteliklerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Tanınması", *Anayasa Hukuku Dergisi*, S. 8, 2015.

makla birlikte "Ailenin korunması" başlıklı 41'inci maddeden bu hak türeyebilmektedir.

Anayasa'nın "İnkılap Kanunlarının Korunması" başlıklı 174'üncü maddesinde yer alan "17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmünün" "Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı" düzenlemesidir. İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'den evlendirme memuru dışında bir başka merciin önünde evlenme hakkı türetmediği için bu hükmün daralttığı bir güvenceden de bahsedilemez.

i. Etkili Başvuru Hakkı

Etkili başvuru hakkı, İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13'üncü maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Bu Sözleşme'de düzenlenen hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, ihlal fiili resmî sıfatla hareket eden kişilerden başka kimseler tarafından işlenmiş olsa da, ulusal bir makam önünde etkili bir hukuk bir yoluna başvurma hakkına sahiptir."

Etkili başvuru hakkı, Anayasa'nın 40'ıncı maddesinde ise şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.
>
> Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır.
>
> Kişinin, resmî görevliler tarafından vâki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır."

Bu iki hükmün ortak kesişim alanında 40'ıncı maddenin 2'nci ve 3'üncü fıkraları yer almamaktadır. Öte yandan söz konusu hak İnsan

Hakları Mahkemesi tarafından "bağımlı hak" olarak kavranmaktadır. Bunun anlamı etkili başvuru hakkının tek başına bireysel başvuruya konu edilememesidir. Başvurucular, sadece Sözleşme'deki haklardan herhangi biri yönünden etkili başvuru hakkının ihlal edildiğini ileri sürebilirler.

Anayasa Mahkemesi de "ortak koruma alanı"nda yer alan etkili başvuru hakkını, bağımlı biçimiyle konu yönünden yetkisi içinde görmüştür.[296] İmdi, tek başına veya ortak koruma alanının dışında kalan bir hak yönünden etkili başvuru hakkının ihlal edildiği iddiası ileri sürülemez. Etkili başvuru hakkı ihlali iddiasının mutlaka ortak koruma alanında yer alan haklardan biri ile birlikte ileri sürülmesi gerekmektedir.

j. Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı, Sözleşme'nin 14'üncü maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Bu Sözleşmede beyan edilen hak ve özgürlüklerin kullanılması cins, ırk, renk, dil, din, siyasal veya başka bir inanç, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum veya başka bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın güvence altına alınır."

Anayasa'nın "eşitlik" başlıklı 11'inci maddesi ise şu şekildedir:

> "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.
>
> Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.
>
> Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.
>
> Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

296 Bkz. *Onurhan Solmaz başvurusu*, AYM, 2012/1049, 26/03/2013, §§ 28 vd.

> Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."

Bu maddelerden Anayasa'nın getirdiği güvence daha geniştir. Anayasa genel olarak ayrımcılık yasağını düzenlemişken; Sözleşme, sözleşmede yer alan haklardan biri yönünden ayrımcılık yasağını düzenlemiştir. Yani Sözleşme'deki ayrımcılık yasağı, tıpkı etkili başvuru hakkı gibi "bağımlı" niteliktedir.[297]

Anayasa Mahkemesi de "ortak koruma alanı"nda yer alan ayrımcılık yasağını, bağımlı şekliyle konu yönünden yetkisi içinde görmüştür. Şu hâlde, tek başına veya ortak koruma alanının dışında kalan bir hak yönünden ayrımcılık yasağının (eşitlik ilkesinin) ihlal edildiği iddiası ileri sürülemez. Ayrımcılık yasağının (eşitlik ilkesinin) ihlal edildiği iddiasının, mutlaka ortak koruma alanında yer alan haklardan biri bakımından ileri sürülmesi gerekmektedir.

2. Türkiye'nin Taraf Olduğu Ek Protokollerde Yer Alan Hak ve Özgürlükler

Türkiye, 1 no.lu Ek Protokol'e taraftır. Bu Protokol'de mülkiyet hakkı, eğitim özgürlüğü ve serbest seçim hakkı düzenlenmiştir.

a. Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet hakkı, 1 no.lu Protokol'ün 1'nci maddesinde "Mülkiyetin Korunması" başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir:

> Her gerçek ve tüzel kişi, maliki olduğu şeylerden barışçıl bir biçimde yararlanma hakkına sahiptir. Kamu yararı gerektirmedikçe ve uluslararası hukukun genel ilkeleri ile hukukun aradığı koşullara uyulmadıkça, hiç kimse mülkiyetinden yoksun bırakılamaz.
>
> Ancak yukarıdaki hükümler hiçbir biçimde, mülkiyetin genel yarara uygun olarak kullanılmasını düzenlemek, vergiler ile diğer harç veya cezaların ödenmesini sağlamak için devletin gerekli gördüğü ya-

297 *Onurhan Solmaz başvurusu*, § 28 vd.

saları yürürlüğe koyma yetkisini ortadan kaldırmaz.

Bu hak, Anayasa'da daha sade şekilde şöyle düzenlenmiştir:

"Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.

Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz."

Anayasa Mahkemesi ile İnsan Hakları Mahkemesinin konu yönünden yetki belirlemeleri kural olarak koşuttur. Bu yaklaşımlar uyarınca, öncelikle "mülkiyet" kavramına, özel hukuktaki veya idare hukukundaki kullanımlarından farklı ve anayasa hukukuna özgü özerk bir anlam verilmektedir.[298] Ana kural mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri süren başvurucunun, böyle bir hakkın varlığını kanıtlama yükümlülüğü bulunmasıdır.[299] Zira söz konusu hak, mülk edinme talebini değil, kişinin mevcut ve kazanılmış olan mülkiyetine ilişin hakkını güvence altına almaktadır.[300] Ancak ekonomik değer veya icrası mümkün bir alacağı elde etmeye yönelik meşru bir beklenti de anayasal yönden mülkiyet hakkının içinde sayılmaktadır.[301]

Meşru beklentiden bahsedilebilmesi için bu beklentinin yeterli somutlukta olması gerekir. Bu somutluğun kabul edilebilmesi için (i) makul bir şekilde ortaya konmuş icra edilebilir ve (ii) ulusal mevcuta veya başvurucuyu başarılı kılma potansiyeli gösteren yerleşik bir içtihada dayanan bir iddia ileri sürülebilmelidir.[302] Bu iddia ise her olayın kendi koşullarıan göre değerlendirilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında, anılan ilkesel belirleme uyarınca mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasını içeren çok sayıda başvuruyu konu yönünden kabul edilebilir bulmadığı görülmektedir.[303]

298 *Hüseyin Remzi Polge başvurusu*, AYM, 2013/2166, 25/6/2015, § 31.

299 *Mustafa Ateşoğlu ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/1178, 5/11/2015, §§ 49-54.

300 *Zekiye Şanlı başvurusu*, AYM, 2012/931, 26/6/2014, § 32-33.

301 *Kemal Yeler ve Ali Arslan Çelebi başvurusu*, AYM, 2012/636, 15/4/2014, §§ 36-37.

302 *Selçuk Emiroğlu*, B. No: 2013/5660, 20/3/2014, § 28.

303 Haziran 2018 itibarıyla bu yönde verilen 54 karar bulunmaktadır. Bu kararların listesi için bkz. https://tinyurl.com/y9t349yk

Bunları burada sıralamak mümkün değildir. Burada, mülkiyet hakkının kapsamı ve kapsamının dışında kalan alanların anlaşılması için H. Burak Gemalmaz'ın "Mülkiyet Hakkı" adlı kitabına gönderme yapmakla yetinilecektir.[304]

b. Eğitim Özgürlüğü

Eğitim özgürlüğü, Sözleşme'ye ek 1 no.lu Protokol'ün 2'nci maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre:

> "Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim ile ilgili üzerine aldığı görevleri yerine getirirken, anne ve babaların çocuklarına, kendi dinî ve felsefi inançlarına uygun olan bir eğitim ve öğretimin verilmesini isteme haklarına saygı gösterir."

Anayasa'da ise bu özgürlük, çok daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir:

"Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

> Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

> İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.
>
> Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.
>
> Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ih-

304 Bkz. Burak Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı*, (Ankara: Avrupa Konseyi Yay., 2018).

tiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.

Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası andlaşma hükümleri saklıdır."

Parasız ve zorunlu ilköğretim hakkı veya devletin burs vb. türden yatırımlar sunmasına ilişkin eğitim hakkının sosyal hak boyutunu içeren özellikleri ve eğitimin diline ilişkin bazı düzenlemeleri içeren bu hüküm, Sözleşme'deki asgari güvenceleri evleviyetle içermektedir. "Ana ve babaların bu eğitimin dinî ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama hakkı" Anayasa metninde açıkça yer almasa da bu güvence, Anayasa'nın 24 ve 25'inci maddeleriyle birlikte ele alındığında ortak koruma alanının içinde görülebilir.

c. Serbest Seçim Hakkı

Serbest seçim hakkı, Sözleşme'ye ek 1 no.lu Protokol'ün 3'üncü maddesinde düzenlenmektedir:

"Sözleşmeci Taraflar, yasama organının seçimi için, halkın kendi düşüncelerini serbestçe ifade etmesinin güvence altına alındığı koşullarda, makul aralıklarla ve gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler."

Bu hak, seçme hakkı (aktif serbest seçim hakkı) ve seçilme hakkı (pasif serbest seçim hakkı) şeklinde iki unsur içermektedir. Bu unsurlar kural olarak Anayasanın 67'nci maddesinde düzenlenmiştir:

"Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasî parti içinde siyasî faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir.

Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler.

Onsekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir.

Bu hakların kullanılması kanunla düzenlenir.

Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askerî öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde oy kullanılması ve oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından alınması gerekli tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından tespit edilir ve görevli hâkimin yerinde yönetim ve denetimi altında yapılır.

Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir."

Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz."

Bunun yanında Anayasa'nın "milletvekili seçilme yeterliliği" başlıklı 76'ıncı maddesi, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçim dönemi" başlıklı 77'inci maddesi ve "Türkiye Büyük Millet Meclisinin seçimlerinin geriye bırakılması ve ara seçimleri" başlıklı 78'inci maddesi de bu hak kapsamında hükümler içermekte ve "ortak koruma alanı" yönünden dikkate alınmaktadır.

Bu hak bağlamında "ortak koruma alanı"na ilişkin iki temel tartışma bulunmaktadır.

Öncelikle; Anayasa'da serbest seçim hakkı bütün seçimler için geçerli olan bir hak olmasına rağmen Sözleşme'de bu hak "yasayıcı" seçimleriyle sınırlı olarak tanınmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, ilk elden kural koy-

ma yetkisine sahip olmayan organlara ilişkin seçimleri, yasayıcı seçimi olarak kabul etmemektedir. Bu bağlamda Mahkeme, ulusal parlamento seçimlerini, federe devletlerdeki seçimleri ve Avrupa Parlamentosu seçimlerini yasayıcı seçimi olarak görmüş; fakat belediye seçimlerini, meslek örgütü seçimlerini, devlet başkanı seçimlerini ve referandumları "yasayıcı seçimi" olarak görmemiştir.[305] İnsan Hakları Mahkemesi, bu kararların tamamında seçimi yapılacak organın ismine göre karar vermemiş, söz konusu organın nasıl adlandırılırsa adlandırılsın "yasayıcı" olarak görülmesine olanak tanıyan yetkilerinin bulunup bulunmadığına yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 2018 yılından itibaren geçerli olan yeni siyasal rejimi uyarınca Cumhurbaşkanı'nın yeni yetkilerinin, bu seçimi "yasayıcı seçimi" kılıp kılmadığı özel bir değerlendirmeyi gerekli kılacaktır.[306]

Anayasa Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımına bakıldığında siyasi parti kongresi[307], meslek odası[308], yerel yönetimler[309] ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri[310] ile referandum[311] bağlamında ileri sürülen serbest seçim hakkı ihlallerini, "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle incelemediği görülmektedir.

İkinci olarak; İnsan Hakları Mahkemesi, mahkûmların oy hakkından kategorik olarak yoksun bırakılmasını Sözleşme'ye aykırı bulmuştur.[312] Bu yaklaşım uyarınca mahkûmlar da oy hakkına sahiptir. Buna karşılık; Anayasa'nın 67'inci maddesinin 5'inci fıkrasına göre ise: "Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askerî öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm

305 Tolga Şirin, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Göre Serbest Seçim Hakkı", *MÜHF-HD*, C. 17, S. 1-2.

306 Bu konuda bkz. Tolga Şirin, "Anayasa Şikâyeti Usulünde Serbest Seçim Hakkı Bağlamında Karşılaşılan Sorunlar", *Seçim, Demokrasi ve Seçim Sistemleri,* (İstanbul: MEF Üniversitesi, 2018).

307 *Mustafa Ekici başvurusu*, AYM, 2014/13675, 08/09/2014, §§ 18-19.

308 *Mehmet Yiğiner başvurusu*, §§ 23-24.

309 *Mansur Yavaş ve Cumhuriyet Halk Partisi başvurusu*, AYM, 2014/5425, 23/07/2014, §§ 34-35; *Zeki Bingöl başvurusu*, AYM, 2013/3651, 25/03/2015, § 44.

310 *Ahmet Çalışkan başvurusu*, AYM, 2014/11717, 04/11/2014, §§ 22-24

311 *Nurullah Efe ve Halkın Kurtuluş Partisi başvurusu*, AYM, 2017/20127, 07/06/2017, §§ 22-24.

312 *Murat Vural/Türkiye*, İHAM, 9540/07, 21/10/2004, § 80.

giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar." Anayasa'nın açıkça yasak getirdiği bu düzenlemeyi göz ardı edemeyen Anayasa Mahkemesi, Sözleşme'de yer alan "mahkûmların oy hakkı"nı ortak koruma alanında görmemiş ve bu konuda yapılan başvuruları "konu yönünden yetkisizlik" ile sonuçlandırmıştır.[313]

ÖNEMLİ NOT!

Yasama organı seçimleri dışındaki seçimler (örn. muhtarlık seçimleri, belediye başkanlığı seçimleri, meslek örgütleri seçimleri vb.) yönünden serbest seçim hakkı ihlali iddialarının Anayasa Mahkemesine veya İnsan Hakları Mahkemesine değil BM İnsan Hakları Komitesi'ne yapılması, başvurucuların yararına olur.

d. 7 no.lu Protokol'ün Getirdiği Yeni Haklar Kategorisi

Türkiye, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne (İHAS) ek 7 no.lu Protokol'e taraf olma sürecini uzun bir aradan sonra tamamlamıştır. 22 Kasım 1984 tarihinde imzaya açılan ve 1 Ocak 1988 tarihinde yürürlüğe giren bu Protokol, Türkiye tarafından 14 Mart 1985 tarihinde imzalanmıştı. Buna rağmen Türkiye, uygun bulma kanununu (6684 sayılı Kanun) ancak 31 yıl sonra, 10 Mart 2016 tarihinde kabul etmiştir. Uygun bulma kanununun, 25 Mart 2016 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmasına rağmen; uygun bulma belgesi, Avrupa Konseyi'ne 2 Mayıs 2016 tarihinde iletilmiştir. Sonuç itibariyle Protokol, Türkiye yönünden (9'uncu maddenin öngördüğü iki aylık süre uyarınca) 1 Ağustos 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

"Anayasa Mahkemesi, 7 no.lu Ek Protokol'de yer alan haklara yönelik bu tarihten önceki müdahaleleri zaman yönünden yetkisizlik gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamaktadır" ifadesi "Anayasa Mahkemesi, 7 no.lu Ek Protokol'de yer alan haklara yönelik bu tarihten önceki müdahaleleri zaman yönünden, bu tarihten sonraki müdahaleleri ise konu yönünden yetkisizlik gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamaktadır.".[314] Bu tarihten sonraki müdahaleler yönünden ise durum farklı olacaktır.

313 *Musa Kaya*, İHAM, 2014/19397, 25/03/2015.

314 Örn. bkz. *İffet İnci Gültekin başvurusu*, § 42; *Ali Dündar başvurusu*, §§ 32-33; *Adil Özer (2) başvurusu*, op. cit.

1 No.lu Ek Protokol	7 No.lu Ek Protokol
Madde 1: Mülkiyet Hakkı **Madde 2:** Eğitim Özgürlüğü **Madde 3:** Serbest Seçim Hakkı	**Madde 1:** Yabancıların sınır dışı edilmesinde usulü güvence hakkı **Madde 2:** Cezai konularda temyiz hakkı **Madde 3:** Haksız mahkûmiyet için temyiz hakkı **Madde 4:** Ne bis in idem **Madde 5:** Eşler arası eşitlik hakkı

- ***Yabancıların sınır dışı edilmesinde usul güvencesi hakkı***, İHAS md. 6'nın, "medeni hak ve ödevler" ile "suç isnadı" içeren yargılamalarla sınırlı olması karşısında, md. 6/1 ve 6/3'teki güvenceleri, yabancıların sınır dışı edilmesiyle ilgili yargılamalara da teşmil eder görünmektedir. Türkiye'de, Anayasa'nın adil yargılanma (md. 36) hakkı yönünden dava sınırlaması yapılmadığı için, Protokol'ün sağladığı genişlemenin, Anayasa'da karşılık bulduğunu kabul etmek gerekir. Öte yandan, "duruşmaların açık ve kararların gerekçeli olması" (md. 141) ve "Yüksek Mahkemeler" başlığı altındaki temyiz makamları (md. 146 vd.) da ortak koruma alanını pekiştirmektedir.

- ***Cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı***, Türkiye'nin tarafı olduğu BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (MSHS) 14/5'inci maddesinde yer aldığı için, zaten hâlihazırda anayasal düzeye yakın bir güvence altındaydı. Uluslararası sisteme uygun yorum gereği ve de Anayasa md. 40 ile "Yüksek Mahkemeler" başlığı altındaki hükümlerin birlikte yorumu, bu hakkı da ortak koruma alanına sokmaktadır. Ne var ki Mahkeme çok yakın zaman önce verdiği bir kararında bu hakkı ortak koruma alanı dışında görmüştür.[315]

- ***Haksız mahkûmiyet için tazminat hakkı*** da hukukumuzda hâlihazırda MSHS'nin 14/6'ncı maddesi gereğince ceza kanunlarından daha yukarı bir düzeyde hukukumuzda açıkça yürürlükteydi. Ayrıca Anayasa'nın 40/son hükmüne göre, "Kişinin, resmî görevliler tarafından vâki haksız iş-

315 Bkz. *Erkan Sancaklı ve Selatin Sancaklı*, AYM, 2016/74436, 18/07/2018, §§ 17-18.

lemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir." Bu hüküm karşısında, hatalı bir mahkeme kararına dayalı mahkûmiyetin bu nitelikte olmadığı söylenemez. Ayrıca Anayasa'nın md. 19/son hükmünün öngördüğü tazminatın gözaltı ve tutuklamayla sınırlı olmaması da bu çıkarımı pekiştirmektedir.

- ***Non bis in idem***, örneğin CMK md. 223/7'de ve Kabahatler Kanunu'nun 15'inci maddesinde yer alıyor olsa da Anayasada açıkça düzenlenmemiştir. AYM, geçmişte verdiği bir kararında[316] bu hakkın anayasada korunma görmediğini söylemişse de bu ilkenin hukuk devleti ilkesinin bir unsuru olduğunu ve bu bağlamda ortak koruma alanında olduğunu kabul etmek gerekir. Böyle bir yorum, hem 7 no.lu Protokol yönünden hem de MSHS md. 14/7 yönünden Türkiye'nin tabi olduğu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gereklidir.

- ***Eşler arası eşitlik hakkı***, çok net bir şekilde Anayasa'nın 10 ve 41'inci maddelerinde düzenlenmiştir.

3. Bireysel Başvuruya Konu Edilemeyecek Haklar

Bireysel başvuruya konu edilemeyecek haklar, iki kümede toparlanabilir. (a) Türkiye'nin tarafı olmadığı protokollerde yer alan haklar, (b) Anayasa'daki hak ve özgürlüklerden İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi sistemi dışında kalan haklar. a. Türkiye'nin Tarafı Olmadığı Protokollerde Yer Alan Haklar

Türkiye, 2018 yılı itibarıyla Sözleşme'ye ek 4 ve 12 no.lu protokollerin tarafı değildir. Türkiye, 4 no.lu Protokol'ü imzalamış ve TBMM uygun bulma kanununu çıkartmıştır. Gelgelelim depo belgesi Avrupa Konseyi sekreterliğine sunulmamıştır, bu nedenle Türkiye Protokol'e taraf sayılmamaktadır.[317] Türkiye 12 no.lu Protokol'ü ise imzalamamıştır.

Doktrinde bu protokollerdeki haklar yönünden de bireysel başvuru yapılabileceği ileri sürülmekteyse de Anayasa Mahkemesi, AYM Kanu-

316 316 AYM (GK), E. 29.04.1980, E. 1980/1, K. 1980/25 K., T. 19/04/1980.

317 Ece Göztepe'nin 4 no.lu Protokol bağlamında geniş yorumu için bkz. Ece Göztepe, "Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 4. Protokolle Bağlı Mıdır? Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Rona Aybay' a Armağan*, (İstanbul: Legal Yay., 2014), ss. 1121-1151.

nu'nun 45'inci maddesinde yer alan taraf olma kaydını katı yorumlamakta ve bu protokollerdeki hakları konu eden bireysel başvuruları kabul edilemez bulmaktadır. Bu protokollerde yer alan haklar, 4 no.lu Protokol yönünden "borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı", "serbest dolaşım özgürlüğü", "yurttaşların sınır dışı edilmeleri yasağı" ve "yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı"dır. 12 no.lu Protokol'de ise "genel ayrımcılık yasağı" düzenlenmiştir.

Yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı hariç olmak üzere bu haklar, Anayasa'da yer almaktadır. Anayasa'nın 38'inci maddesinin 8'inci fıkrasındaki "Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz" hükmü, "borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakma yasağı"nı karşılamakta; Anayasa'nın "Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti" başlıklı 23'üncü maddesi ise "serbest dolaşım özgürlüğü" ve "yurttaşların sınır dışı edilmeleri yasağı" güvencelerini içermektedir:

> "Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir;
>
> Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak;
>
> Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek;
>
> Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir;
>
> Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir;
>
> Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz."

12 no.lu Protokol'ün Sözleşme'nin 14'üncü maddesindeki ayrımcılık yasağını, Sözleşme'deki haklara bağımlı olmaktan çıkartan "Genel Ayrımcılık Yasağı" başlıklı 1'nci maddesi de Anayasa'nın 10'uncu maddesi ile uyumludur:

1. Hukuk tarafından tanınmış bir haktan yararlanma cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer bir görüş, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum veya başka bir statü gibi herhangi bir sebeple ayrımcılık yapılmadan güvence altına alınır.

2. Hiç kimse, yukarıda birinci fıkrada belirtilen sebepler gibi herhangi bir sebeple, kamu makamları tarafından ayrımcılığa tabi tutulamaz.

Ancak Anayasa Mahkemesi, bu haklara dayanan başvuruları kabul etmemekte ve konu yönünden yetkisizlik kararı vermektedir.[318] Ne var ki Anayasa Mahkemesinin, özellikle seyahat özgürlüğü konusundaki yaklaşımının İnsan Hakları Mahkemesinin yaklaşımı ile uyumlu olduğu söylenemez. Anayasa Mahkemesi, yurt dışına çıkış yasağı tedbirine karşı seyahat özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasını içeren bireysel başvuruları kolaylıkla "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle reddetmektedir fakat İnsan Hakları Mahkemesi bu gibi başvurularda farklı çıkarımlar yapabilmiştir.[319]

a. Anayasa'daki İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi Dışında Kalan Haklar

Anayasa'da yer alan hak ve özgürlüklerden İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında olmayan haklar bireysel başvuruya konu edilemezler. Bunlar, çalışma hakkı[320], kamu hizmetine girme hakkı[321], adaletli bir ücret edinme hakkı[322], tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması hakkı[323], sosyal güvenlik hakkı[324], vatandaşlık hakkı, dilekçe hakkı gibi haklardır.

318 Örn. bkz. *Sebahat Tuncel başvurusu*, AYM, 2012/1051, 20/02/2014, § 55.

319 Örn. bkz. *İletmiş/Türkiye*, İHAM, 29871/96, 06/12/2005, § 50; *Paşaoğlu/Türkiye*, İHAM, 8932/03, 08/07/2008. Aksi yönde bkz. *Kömürcü/Türkiye*, İHAM, 77432/01, 22/06/2002, § 37; Farklı bir bağlamda örn. bkz. *Fathi/Türkiye*, İHAM, 32598/06, 30/06/2009.

320 *Mustafa Kupal başvurusu*, AYM; 2013/7727, 04/02/2016; *Tülay Arslan ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/7051, 02/02/2017.

321 Çok sayıda karar içinde özellikle tartışmaların bulunduğu (yargıçlık mülakatı bağlamında) bkz. *Selma Altundağ başvurusu*, AYM, 2014/14474, 05/07/2017.

322 *Halil Üstündağ başvurusu*, AYM, 2013/5062, 14/01/2014, § 34.

323 *Hayrettin Aktaş başvurusu*, AYM, 2013/1205, 17/09/2013, §§ 59-60.

324 *Mehmet Hadi Tunç başvurusu*, AYM, 2013/1958, 07/07/2015, § 28.

Bu hakların ihlal edildiği iddiası, İnsan Hakları Mahkemesinin de konu yönünden yetkisinin dışındadır. Bunlardan sosyal haklarla ilgili olanlar Avrupa Sosyal Haklar Komitesinin ve BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesinin yetki alanı içindedir. Gelgelelim Türkiye, bu bağlamda bireysel başvuru hakkını tanıyan ek protokolü onaylamamıştır.

Ancak unutulmamalıdır ki İnsan Hakları Mahkemesine göre Sözleşme'de yer alan haklar ile Avrupa Sosyal Şartı'nda da düzenlenmiş olan sosyal haklar arasında keskin bir ayrım yoktur. Bu haklar arasında geçişler mümkündür. Söz konusu haklar, bireysel başvuruya konu edilmese de Sözleşme'de yer alan diğer haklar yoluyla yansımalı olarak korunabilmektedir. Örneğin çalışma hakkı bireysel başvuruya konu edilememekteyse de bazı sözlerinden dolayı işten çıkartılan bir kişi, pekâlâ ifade özgürlüğünün ihlal edildiğini ileri sürebilir. Benzer şekilde, sosyal güvenlik hakkı Sözleşme'de yer alan bir hak olmamasına rağmen, gerekli koşulların bulunması durumunda bu bağlamda ileri sürülecek şikâyetler mülkiyet hakkı kapsamında incelenebilirler.[325]

b. Anayasa'da ve Sözleşme'de Yer Almayan Haklar

Anayasa'da ve Sözleşme'de yer almayan hak ve özgürlüklerin ne Anayasa Mahkemesine ne de İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuruya konu edilmesi mümkündür. Sığınma hakkı, su hakkı, besin hakkı, çevre hakkı gibi haklar, farklı sözleşmelerde yer alsalar da Anayasa'da ve Sözleşme'de yer almamaktadır.

Öte yandan, "silah taşıma hakkı" gibi bazı anayasalarda yer alan, ancak insan hakkı niteliği tartışmalı hakların da anayasadaki haklarla bağlantısı kurulmadıkça bireysel başvuruya konu edilemeyeceği açıktır.

4. Bireysel Başvuruya Konu Edilemeyecek Tedbirler

Anayasa Mahkemesi Kanunu'nun 45'inci maddesinin son fıkrasına göre:

325 Yansımalı koruma örnekleri için bkz. Tolga Şirin, "Bir İhtimal Daha Var O Da Ölmek Mi Dersin? Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler", *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, (İstanbul: Petrol İş Yay., 2014), ss. 341 vd. http://www.sosyalhaklar.net/2014/bildiriler/sirin.pdf

> "Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz."

Bu hükümde yer alan (sözcüğün ceza hukuku değil, anayasal özerk anlamıyla) tedbirler, bireysel başvuruya konu edilememektedirler.

a. Yasama İşlemleri

Yasama işlemi ifadesi öncelikle kanunları anlatır. Kanunlara karşı doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı Anayasa Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir.[326] AYM Kanunu'nun ilk hâlinde, ihlalin bir kanundan kaynaklanması durumunda bu kanunun Genel Kurul'a sevk edilmesine ilişkin bir hüküm bulunuyordu. Ancak sonradan bu hüküm kaldırıldı. Öğretide bu denetimin mümkün olduğuna yönelik farklı görüşler ileri sürülmekteyse de AYM kanunlara karşı doğrudan başvuruları "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle kabul edilemez bulmaktadır.[327] İnsan Hakları Mahkemesi, özellikle "potansiyel mağdurluk" durumlarında kanunlara, hatta Anayasa hükümlerine karşı başvuruları incelemektedir. Anayasa Mahkemesi şimdiye kadar bu yönde bir karar vermemiştir fakat "potansiyel mağdurluk" başlığı altında üzerinde durulduğu gibi, bu yönde kararlara kapı aralanmıştır.[328]

> **ÖNEMLİ NOT!**
>
> Kanunlara karşı bireysel başvuru konusu büyük ölçüde "potansiyel mağdurluk" konusuyla ilgilidir. Bu konuda daha fazla bilgi için o başlığın altına bakılmalıdır.

326 Örn. bkz. *Mahmut Mahir Çelikbaş başvurusu*, AYM, 2014/12971, 01/02/2017; § 31; *Abdurrahman Şanda başvurusu*, AYM, 2014/3907, 07/12/2016, § 45; *Mümin Karaşinik başvurusu*, AYM, 2014/15386, 19/06/2017 § 26; *Mehmet Fatih Durak başvurusu*, AYM, 2015/7630, 19/12/2017.

327 Doktrin görüşleri için bkz. Tolga Şirin, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*, (İstanbul: XII Levha Yay.), s. 85 vd.

328 Potansiyel mağdurluk içtihadı, büyük olasılıkla, Anayasa'nın "İnkılâp kanunlarının korunması" başlıklı 174'üncü maddesi uyarınca İnkılap Kanunlarına uygulanamaz.

Parlamento kararlarından milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması veya milletvekilliğinin düşmesi kararlarına karşı itirazları ve TBMM İçtüzüklerindeki değişiklikleri inceleme mercii, Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesi bu bağlamda kararını verdikten sonra bu kararın ayrıca bireysel başvuruya konu olması mümkün değildir. Diğer parlamento kararları yönünden ise Anayasa Mahkemesi henüz bir karar vermemiştir.

Öte yandan "yasama işlemi" ifadesi organik anlamda anlaşılacak olursa TBMM'nin idari nitelikteki işlemlerine karşı da bireysel başvuru yapılamayacağı düşünülecektir. Anayasa Mahkemesi henüz bu yönde de bir karar vermiş değildir.

b. Düzenleyici İdari İşlemler

Düzenleyici idari işlemler de tıpkı kanunlar gibi bireysel başvuru denetimine kapalı görülmektedir. İnsan Hakları Mahkemesi ise "potanisyel mağdurluk" konusundaki yaklaşımını düzenleyici idari işlemler için de kullanmaktadır. Mahkeme, *Michaud/Fransa* kararında, bir yönetmeliğe karşı yapılan bireysel başvuruyu "potansiyel mağdurluk" kavramlaştırmasıyla ele almıştır.[329]

c. Anayasa Mahkemesi Kararları

Anayasa Mahkemesinin kendi kararları bireysel başvuruya konu edilmemektedir. Bu anlaşılır bir durum olabilir. Mahkeme'nin soyut ve somut norm denetimi sonucunda verdiği kararlar, yüce divan sıfatıyla verdiği kararlar, siyasi partilerin kapatılması veya mali denetimi sonucunda verdiği kararlar bireysel başvuruya konu edilmez. Benzer şekilde milletvekilliği sıfatının düşürülmesi veya dokunulmazlığının kaldırılması ya da TBMM İçtüzüğü değişikliği kararlarına karşı yapılan başvurular sonucunda verilen Anayasa Mahkemesi kararlarına karşı da bireysel başvuru yapılamaz.

Bu kararlara karşı İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru yapılabilir. Örneğin *Demokratik Toplum Partisi ve diğerleri/Türkiye*[330] davasında

329 *Michaud/Fransa*, §§ 52 vd. ve 90-93.

330 *Demokratik Toplum Partisi ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 3840/10 vd, 12/01/2016.

Anayasa Mahkemesinin parti kapatma kararı, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından incelenmiş ve ihlal kararı verilmiştir. *Cumhuriyet Halk Partisi/Türkiye*[331] davasında da Anayasa Mahkemesinin mali denetim sonucunda verdiği karar, aynı şekilde incelenmiş ve ihlal sonucuna ulaşılmıştır.

Norm denetimi bağlamında ise Anayasa Mahkemesi, bir normun Anayasa'ya uygun bulunmuş olmasının, bu normun uygulanmasının bireysel başvuruya konu edilmesine engel olmadığı görüşündedir.[332] Bu yaklaşım, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir. Ancak konunun "potansiyel mağdurluk" üreten normlar olması (yani normun uygulamasına değil kendisine karşı bireysel başvuru yapılması) durumunda meselenin nasıl sonuçlandırılacağı açık değildir.

Kesin nitelik taşımayan ara kararlarının veya idari nitelikteki kararlarının bu kapsamda olup olmadığı da henüz netlik kazanmamıştır. Mahkemenin 15 Temmuz sürecinde kendi üyesiyle ilgili vermiş olduğu bir karar, yeniden bireysel başvuruya konu edilmeden İnsan Hakları Mahkemesinin önüne taşınmıştır. Bu başvuru şu anda İnsan Hakları Mahkemesinin önündedir.[333]

ç. Anayasa'nın Yargı Denetimi Dışında Bıraktığı İşlemler

Anayasa'nın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemlerin neler olduğu Anayasa'da ve kanunlarda açıkça ve sınırlı sayıda yazılmış değildir. Bu konuda bir yorum yapılması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi kararlarının karşı oylarında[334] yargısal nitelik taşıyan kurulların ve mercilerin kararlarına karşı bireysel başvuru yapılabileceği savunulmaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi konuya şekilci yaklaşmaktadır. Buna göre "Anayasa'nın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler" kategorisi şu unsurları içermektedir:

---

331 *Cumhuriyet Halk Partisi/Türkiye*, İHAM, 19920/13, 26/04/2016.

332 *Sevim Akat Eşki başvurusu*, AYM, 2013/2187, 19/12/2013.

333 Bkz. Anayasa Mahkemesi Genel Kurul Kararı, E. 2016/6 (Değişik İşler), K. 2016/12, 04/08/2016. İnsan Hakları Mahkemesinin önünde bekleyen dava için bkz. Altan/Türkiye, 12778/17, 29/09/2017.

334 *İsmet Özkorul başvurusu*, AYM, 2013/7582, 11/12/2014. Erdal Tercan'ın karşıoyu.

- Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma kararları
- Olağanüstü hâl döneminde çıkartılan kanun hükmünde kararnameler
- Yüksek Seçim Kurulunun kararları
- Hakimler ve Savcılar Kurulunun meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararları
- (Sporda) Tahkim Kurulunın kararları

d. Yüksek Askerî Şûranın Terfi İşlemleri ve Kadrosuzluk Nedeniyle Emekliye Ayırma Kararları

Anayasa'nın 125'inci maddesinin 2'nci fıkrasına göre "Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır." Bu hüküm, iki farklı şekilde yorumlanabilir. Birinci yoruma göre Anayasa, yargı yolunun açık olması kuralının dışında bıraktığı bu işlem ve kararlara yargı denetimini kapatmaktadır. İkinci yoruma göre ise Anayasa ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolunun açık olduğunu düzenlemekte fakat bu düzenlemeyi terfi işlemleri ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma kararları için geçerli saymamaktadır. Dolayısıyla söz konusu işlem ve kararlar için yargı denetiminin açılması veya kapatılması Anayasa'ya aykırı olmayacak; bu konu, yasama organının takdirinde olacaktır.

Anayasa Mahkemesinin önüne şimdiye kadar bu konuda bir bireysel başvuru gelmemiştir.

e. Olağanüstü Hâl Döneminde Çıkartılan Kanun Hükmünde Kararnameler

Anayasa'nın 148'inci maddesinin (mülga) 1'inci fıkrasına göre "olağanüstü hâllerde, sıkıyönetim ve savaş hâllerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz." Söz konusu hükmün, AYM Kanunu'nun 45'inci maddesinin getirdiği yasağın kapsamı içinde olup olmadığı henüz Anayasa Mahkemesi tarafından netleştirilmiş değildir.

Bu normlara karşı başvuruların AYM Kanunu'nun 45'inci maddesindeki "yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı" kuralı veya "Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz" kuralı uyarınca konu yönünden yetkisizlikle sonuçlanması olasıdır. Buna karşılık bu normların içerik itibarıyla düzenleyici nitelikte olmayan ve birel işlem tesis eden hükümlerine karşı bireysel başvuruların ise Anayasa'nın 148'inci maddesinde işaret edilen iptal davası ve somut norm denetimi davası yasağıyla ilgili olmadığı da düşünülebilir.

15 Temmuz 2015'ten sonraki süreçte çıkartılan bazı kararnamelere karşı Anayasa Mahkemesine ikinci görüş çerçevesinde bazı bireysel başvurular yapılmışsa da Mahkeme bu konuda "konu yönünden yetki" bağlamında bir karar vermemiş, başvuruları "Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu"na (OHAL Komisyonu) yönlendirmiştir.[335] Buna karşılık söz konusu normların uygulamalarına karşı bireysel başvuru yapılması ve bu başvurular sırasında olağanüstü hâl kanun hükmünde kararnamelerinin incelenmesi mümkündür.

İnsan Hakları Mahkemesi de OHAL KHK'lerinin uygulamalarını incelemekte ve bu normların kanunilik koşulunu karşılayıp karşılamadığını denetlemektedir.[336] Hatta bazı durumlarda somut olayda OHAL KHK'sinin uygulanmasını gerektirecek bir durum olmadığı sonucuna dahi ulaşabilmektedir.[337]

f. Yüksek Seçim Kurulunun Kararları

Anayasa'nın 79'uncu maddesinin 1'inci fıkrasına göre "Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz." Öte

335 Konuyla ilgili basın duyurusu için bkz. http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/duyurular/detay/65.html

336 Örn. 430 sayılı OHAL KHK'si bağlamında gazete dağıtımı yasaklarıyla ilgili olarak bkz. *Çetin ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 40153/98 ve 40160/98, 13/02/2003; *Saygılı ve Seyman/Türkiye*, İHAM, 51041/99, 27/06/2006. Örn. 285 sayılı OHAL KHK'si bağlamında öğretmenlerin farklı şehirlere tayini konusunda *Akat/Türkiye*, İHAM, 45050/98, 20/09/2005; *Bulğa ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 43974/98, 20/09/2005; *Ertaş Aydın ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 43672/98, 20/09/2005; *Ademyılmaz ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 41496/98 vd, 21/03/2006; *Kazım Ünlü/Türkiye*, İHAM, 31918/02, 06/03/2007.

337 *Aksoy/Türkiye*, İHAM, 21987/93, 18/12/1996, §§ 76 vd.

yandan; 298 sayılı Kanun'un 132'nci maddesine göre de "*Kurulun kararı kesindir. Aleyhine hiçbir mercie ve kanun yoluna başvurulamaz.*" Öğretide bu hükmün bireysel başvuru yasağı anlamına gelmediği savunulmaktaysa da Anayasa Mahkemesi aksi görüştedir.[338] Anayasa Mahkemesine göre söz konusu hükümlerde yer alan merci ifadesiyle başvurulacak idari ve yargısal tüm yer veya makamlar kastedilmektedir. Anayasa Mahkemesi de buna dâhildir.[339] Dikkat edilirse Anayasa Mahkemesi, Kurulun yargısal kararları ile idari kararları arasında da özel bir ayrıma gitmemiştir.

İnsan Hakları Mahkemesi ise Yüksek Seçim Kurulu kararlarına karşı yapılan bireysel başvuruları incelemektedir.[340]

g. Hâkimler ve Savcılar Kurulunun Meslekten Çıkarma Dışındaki Kararları

Anayasa'nın 159'uncu maddesinin 10'uncu fıkrasına göre Hâkimler ve Savcılar Kurulunun "meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz." Doktrinde ve Anayasa Mahkemesi kararlarının karşı oylarında bu hükmün bireysel başvuru yasağı anlamına gelmediği savunulsa da Anayasa Mahkemesi aksi görüştedir. Örneğin *Nesin Kayserilioğlu (3)* kararında başvurucu, idari yargıda görülmekte olan bir davada görev alan hâkimler hakkında şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyet, işleme konulmamış; başvurucunun bu karar aleyhine yaptığı itirazlar da Kurul tarafından reddedilmiştir. Konu Anayasa Mahkemesinin önüne geldiğinde Mahkeme, söz konusu kararın AYM Kanunu'nun md. 45/3 hükmü kapsamında olduğunu söyleyerek "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle başvuruyu kabul edilebilir bulmamıştır[341].

İnsan Hakları Mahkemesi ise Kurulun her türlü kararına karşı bireysel başvuruları inceleyebilir. Örneğin bazı davranışlarından dolayı "yer de-

338 Bkz. Şirin, "Anayasa Şikâyeti Usulünde Serbest Seçim Hakkı Bağlamında Karşılaşılan Sorunlar", op. cit.

339 *Atila Sertel başvurusu*, AYM [GK], 2015/6723, 14/07/2015, §§ 38-42.

340 *Söyler/Türkiye*, İHAM, 29411/07, 17/09/2013.

341 *Nesin Kayserilioğlu (3) başvurusu*, AYM, 2013/1581, 16/04/2013, §§ 14-16.

ğiştirme" ve "kınama" disiplin cezaları alan bir yargıcın, ifade özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasının tartışıldığı *Albayrak/Türkiye* davası incelenmiş ve ihlal kararı verilmiştir.[342]

ğ. Sporda Tahkim Kurulu Kararları

Anayasa'nın 59'uncu maddesinin 2'nci fıkrasına göre "Tahkim kurulu kararları kesin olup bu kararlara karşı hiçbir yargı merciine başvurulamaz." Doktrinde aksi yönde görüşler olsa da Anayasa Mahkemesi bu hükümden hareketle Tahkim kurulu kararlarına karşı bireysel başvuru yapılamayacağı sonucuna ulaşmıştır.[343] Örneğin *Abdurrahman Akyüz* kararının konusu, Türkiye Wushu Federasyonunun başkanı olan başvurucuya, Çin'de düzenlenen bir organizasyona götürdüğü tercümanının dönüş biletinin isteği dışında iptal edilerek geç dönmesi nedeniyle verilen "üç ay hak mahrumiyeti"dir. Bu karar, Spor Genel Müdürlüğü Tahkim Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu onay kararına karşı yapılan bireysel başvuru ise Anayasa'nın anılan hükmüne atıfla "konu yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle kabul edilebilir bulunmamıştır.[344]

İnsan Hakları Mahkemesinin bu tür kararlara karşı bireysel başvuruları incelemesinde kategorik bir engel yoktur. Ancak ihlal iddiasının bağlamına göre başvuru kabul edilebilir bulunmayabilmektedir.[345]

---

342 *Albayrak/Türkiye*, op. cit. Ancak söz konusu yaptırımların, suç ve ceza kavramı içine girmemesi nedeniyle Sözleşme'nin 6 ve 7'nci maddeleri bağlamında "konu yönünden yetkisizlik" ile sonuçlandırılması da mümkündür. Örn. bkz. *Altın/Türkiye (k.k)*, İHAM, 39822/98, 06/04/2000.

343 Seyircisiz oynama cezası kararı ile bu cezanın onanması hakkındaki Tahkim Kurulu kararı hakkında bkz. *Öztürk Yazıcı başvurusu*, AYM, 2014/4549, 22/02/2017, §§ 16-17. Ayrıca bkz. *Ertan Hatipoğlu başvurusu*, AYM, 2015/1993, 18/04/2018; *Ziya Özel başvurusu*, AYM, 2015/1996, 10/05/2018.

344 *Abdurrahman Akyüz* başvurusu, AYM, 2012/620, 12/02/2013.

345 Örneğin *Kolgu/Türkiye* kararında futbolcu olan başvurucu, iki sezon için protokol imzaladığı Vestel Manisaspor Futbol Kulübü'nün kendisine disiplinsiz davranışları ve düşük performansı için verilen para cezasının iptali ve kendisine para ödenmemesi nedeniyle tek taraflı gerçekleştirdiği feshin tescili talebini Türkiye Futbol Federasyonuna ve ardından da Tahkim Kuruluna taşımıştır. Başvurucu Tahkim Kurulu önündeki usulün aleni olmamasından yakınmışsa da İnsan Hakları Mahkemesi, tarafların sözlü savunma yapabildikleri ve incelemenin oldukça teknik konularla ilgili olduğundan hareketle, olayın özel mahiyeti uyarınca adil yargılanma hakkının ihlali iddiasını açıkça dayanaktan yoksun görmüştür. Diğer yönleri için bkz. *Kolgu/Türkiye*, İHAM, 2935/07, 27/08/2013.

h. Anayasa'daki Eski "Denetime Kapalı Konular"

Anayasa'da 2010 ve 2017 Anayasa değişikliklerinden önce yargı denetimine kapalı konular vardı. Bu konulardaki müdahalelere karşı da bireysel başvuru yapılamamaktadır.

(1) Cumhurbaşkanının Tek Başına Yaptığı İşlemler

Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, 2017 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte yargısal denetime açık hâle gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için Anayasa Mahkemesine, türev nitelikteki işlemler için ise Danıştay'a dava açılabileceğini düzenlenmiştir.[346] Bunlardan türev ve birel niteliktekilere karşı Danıştay yoluna başvuru yapılması, ihlal iddiasının karşılanmaması durumunda ise Danıştay kararına karşı bireysel başvuru yapılması gerekecektir.

(2) Yüksek Askerî Şûranın Kadrosuzluk Nedeniyle Emekliye Ayırıma Hariç İlişik Kesme Kararları

YAŞ'ın, kadrosuzluk nedeniyle olmayan ilişik kesme kararları, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte yargısal denetime tâbi hâle gelmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararları konu yönünden yetkisi içinde görmektedir. Ne var ki geçmiş dönemdeki ilişik kesme kararları "zaman yönünden yetki" sorunu içerebilmektedir. Mahkeme, kritik tarih olan 23/09/2012 tarihinden sonra sonuçlanan davaları incelemekte, önce sonuçlanan davaları ise zaman yönünden yetkisizlik nedeniyle kabul edilebilir bulmamaktadır.[347]

İnsan Hakları Mahkemesi bu konuda önüne gelen kararları inceleyebilmektedir.[348] Ancak Mahkeme'nin bu yaptırımları adil yargılanma hakkı

346 Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve Cumhurbaşkanlığı kararı arasındaki fark için bkz. Özen Ülgen/Tolga Şirin, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ≠ Cumhurbaşkanı Kararnamesi", *Güncel Hukuk*, Mart-Nisan 2018.

347 *B.Ç. başvurusu*, AYM, 2013/2349, 20/11/2014; *Mehmet Körkü başvurusu*, AYM, 2013/1628, 10/06/2015; *Cem Ateşkan başvurusu*, AYM, 2013/4694, 10/06/2015; *Gökhan Günaydın başvurusu*, AYM, 2012/1099, 06/05/2015; *Cumhur Erman Çakmak başvurusu*, AYM, 2012/659, 06/05/2015; *Hüseyin Barzan başvurusu*, AYM, 2012/921, 25/03/2015.

348 Kalaç/Türkiye, İHAM, 20704/92, 01/07/1997. Bu olayda din ve vicdan özgürlüğünün ihlal edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

bağlamında suç isnadı olarak görmediği ve bu nedenle konu yönünden yetkisizlik kararı verdiği de dikkate değerdir:

Mahkeme, başvuruculara uygulanan atılma yaptırımının esasının, silahlı kuvvetlerdeki disiplin süreçleri alanında kaldığını ve sadece belli bir statüdeki belirli bir gruba yönelik olduğunu kaydeder. Sonuç olarak Mahkeme, atılma kararının Sözleşme'nin 6'ncı maddesi anlamında "suç isnadı" (*criminal charge*) olarak düşünülemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.[349]

Anayasa Mahkemesinin daha önce değinildiği gibi "*Engel kriterleri*"ni kabul ettiği dikkate alındığında, benzer bir yaklaşım geliştirmesi sürpriz olmasa gerek.

(3) Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun Meslekten Çıkarma Kararları

Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun meslekten çıkarma kararları 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte yargısal denetime tâbi hâle gelmiştir. Ancak şimdiye dek bu konu Anayasa Mahkemesinin önüne özel bir bağlamda gelmiştir. Yargıç olan başvurucular, 667 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname'nin verdiği yetkiye dayanan HSYK tarafından, FETÖ/PDY örgütü ile iltisak ve irtibatı sabit görülerek meslekten çıkartılmışlardır. Başvurucuların HSYK'ya yaptıkları yeniden inceleme talepleri de reddedilmiştir. Konu Anayasa Mahkemesine taşındığı süreçte çıkartılan 685 sayılı Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ise bu kararlara karşı yeni bir yol oluşturmuştur. Anayasa Mahkemesi, başvuruları, bu yol tüketilmediği için kabul edilebilir bulmamıştır.[350] Aynı yaklaşım, İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir.

Bununla birlikte, anılan süreçte meslekten çıkartılan yargıç ve savcıların söz konusu yolu tükettikten sonra veya başkaca nedenlerle meslekten

349 Mahkeme konuyu esastan inceleyebilecek olsaydı ihlal kararı verilme olasılığı tartışmaya açıktır. Bkz. *Çelikateş ve diğerleri/Türkiye (k.k)*, İHAM, 45824/99, 03/10/2002.

350 Bkz. *Murat Hikmet Çakmakçı başvurusu*, AYM, 2016/35094, 15/02/2017; *Hacı Osman Kaya başvurusu*, AYM, 2016/41934, 16/02/2017.

çıkartılan yargıç ve savcıların bu yola dahi başvurmadan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapmaları mümkündür.

İnsan Hakları Mahkemesi, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğinden önce HSYK tarafından meslekten çıkartılan bir savcının yaptığı bireysel başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur. 1999 yılında cumhuriyet savcısı olan başvurucu, 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren generaller aleyhine Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısına bir mektup yoluyla şikâyette bulunmuş, şikâyeti takipsizlikle sonuçlanmış ve basına yansımıştır. HSYK, başvurucuya bu şikâyetinden dolayı kınama cezası vermiştir. Bir süre sonra söz konusu generallere karşı bizzat soruşturma başlatan başvurucu, Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren hakkında bir iddianame hazırlamıştır. Bu süreçte başvurucu hakkında çok sayıda dava açılmış ve HSYK başvurucunun savcılık görevinden azledilmesine karar vermiştir. İnsan Hakları Mahkemesi, başvurucunun ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermekle birlikte HSYK kararına karşı bir başvuru olanağının bulunmamasının da "etkili başvuru hakkı"nı ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır.[351]

(4) Memurların Uyarı ve Kınama Cezaları

Anayasa'nın 129'uncu maddesinin ilk hâlinde "Uyarma ve kınama cezaları ile ilgili olanlar hariç disiplin kararları yargı denetimi dışında bırakılamaz" şeklinde bir hüküm bulunmaktaydı. Bu hüküm, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kaldırılmış ve bu cezalara karşı da yargısal denetim mümkün hâle gelmiştir. Danıştay, değişikliğin yürürlüğe girmesinden sonra olağan "süre aşımı" kurallarını uygulamış ve bu kararlar Anayasa Mahkemesinin önüne taşındığında Mahkeme, değişiklikten önce alınan uyarma ve kınama cezaları için açılan davaların süre aşımı yönünden reddedilmesinde Anayasa'ya aykırılık görmemiştir.[352]

Değişiklikten sonraki uyarı ve kınama cezaları yönünden ise Anayasa Mahkemesi olağan denetimlerini yapmakta ve ihlal kararı verebilmekte-

351 *Kayasu/Türkiye (1)*, İHAM, 64119/00 ve 76292/01, 13/11/2008.

352 Örn. bkz. *Sema Öktem başvurusu*, AYM, 2013/852, 06/03/2014.

dir.[353] İnsan Hakları Mahkemesi için böyle bir engel, kural olarak zaten mevcut değildi.[354]

(5) Geçici Madde 15'te Yer Alan Çıkış Garantileri

2001 ve 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliklerinden önce Anayasa'nın geçici 15'inci maddesinde 12 Eylül Darbesi yönünden bir takım "çıkış garantileri" bulunmaktaydı.

> "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.
>
> Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır.
>
> Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez."

Aktarılan hükmün getirdiği yargısal bağışıklıklar bazı kanunlar ve kanun hükmünde kararnameler ile karar, tasarruf ve uygulamalarla ilgiliydi. Bu bağışıklıkların İnsan Hakları Mahkemesi yönünden diğer koşullar bulundukça bir etkisinin olmadığı açıktır. Anayasa Mahkemesi yönünden ise durum belirsizdir. AYM, süregelen ihlal durumu ortaya çıkmadıkça bu tür başvuruları zaman yönünden yetkisizlik kararı ile sonuçlandırma eğilimindedir.[355]

---

353 Örn. bkz. *Tayfun Cengiz başvurusu*, AYM, 2013/8463, 18/09/2014.

354 Örn. bkz. *Kaya ve Seyhan/Türkiye*, İHAM, 30946/04, 15/09/2009.

355 Örn. bkz. *Abdullah Aydar başvurusu*, AYM, 2013/64, 30/12/2014. Özellikle çok açık

5. Devletin Nitelikleri ve Bireysel Başvuru

1982 Anayasası'nın 2'inci maddesine göre "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir." Bu hükümde insan haklarına saygı ilkesinin yanında özellikle demokratik devlet, laik devlet, sosyal devlet ve hukuk devleti ilkeleri temel hak ve özgürlüklerle ilişkilidir. Örneğin demokratik devlet ilkesi, serbest seçim hakkıyla; laik devlet ilkesi, din ve vicdan özgürlüğüyle; sosyal devlet ilkesi, sosyal haklarla; hukuk devleti ilkesi, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı ve suçta/cezada kanunilik ilkesiyle ilgili görülebilir.

Acaba bu ilkelerin ihlal edildiği iddiası bireysel başvuruya konu edilebilir mi? Anayasa Mahkemesi bu soruya olumsuz yanıt vermektedir. Bu ilkeler, bireysel başvuruya konu edilebilecek haklar içermemekte, hakların yorumlanmasına yol gösterici nitelik taşımaktadır. Aynı durum İnsan Hakları Mahkemesi yönünden de geçerlidir. Mahkeme, Sözleşme'nin tamamına içkin olan demokrasi ilkesini ve Sözleşme'nin başlangıcında yer alan hukukun yönetimi (rule of law) ilkesini tek başına bireysel başvuruya konu edilebilir şekilde değil, yorum yaparken yol gösterici nitelikte algılamaktadır.

6. Yanlış Niteleme ve Yargıç Hukuku Resen Uygular (Bilir) İlkesi

Bireysel başvuru sırasında başvurucuların ihlal edildiğini ileri sürdükleri hakları yanlış nitelendirmeleri mümkündür. Böyle durumlarda eğer başvurucular, meselenin özü itibarıyla ihlal iddialarını ortaya koyabilmişse, yanlış yaptıkları nitelemeler kendiliğinden düzeltilebilmektedir. İnsan Hakları Mahkemesi bunu şu tespitiyle ortaya koymuştur:

> "Mahkeme olayın unsurlarına ilişkin hukukun nitelendirilmesinin uzmanı olduğu için, kendisini başvurucu veya hükümet tara-

---

tartışmalı olarak bkz. *Zeycan Yedigöl başvurusu*, AYM, 2013/1566, 10/12/2015. Ayrıca bkz. Kerem Altıparmak, "Anayasa Mahkemesi ve Zaman: 12 Eylül Davaları", https://anayasatakip.ku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2017/08/Kerem-Altıparmak-Anayasa-Mahkemesi-ve-Zaman.pdf

> fından yapılan nitelendirme ile bağlı görmez. *Jura novit juria* (yargıç hukuku bilir) ilkesinin sonucu olarak, örneğin taraflar tarafından dayanılmayan maddeler ve paragraflar uyarınca Komisyon'un kabul edilebilir gördüğü, bir başkasında ise kabul edilemez bulduğu bir konuda Mahkeme resen tanımlama yapabilir. Bir başvuru, sadece dayanılan hukuki temeller ve argümanlarla değil, ileri sürülen olaylarla nitelendirilir."[356]

Anayasa Mahkemesi de aynı yaklaşımı sürdürmüş, başvurucuların yanlış nitelendirdiği bazı hak ihlali iddialarını düzelterek inceleme yapmıştır.[357] Ancak bu ilke, Anayasa Mahkemesine ne olursa olsun başvurudan doğru bir nitelendirme çıkartma yükümlülüğüne sokup başvurucuların, ihlal edildiğini ileri sürdükleri hakkı doğru adlandırma ve bu bağlamda ikna edici açıklamalarda bulunma yükümlülüklerini ortadan kaldıran bir ilke değildir. Başvurucular, AYM Kanunu'nun md. 47/3 ve md. 48/1, 2 hükümleri ve Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün md. 59/2, 3, 4 hükümleri uyarınca, başvuru konusu olaylarla ilgili kanıtları sunmak suretiyle olaylar hakkındaki iddialarını ve dayanılan Anayasa hükmünün kendilerine göre ihlal edildiğine dair açıklamalarda bulunmalı ve hukuki iddialarını kanıtlamalıdırlar. Başka bir deyişle "bireysel başvuru kapsamındaki haklardan hangisinin hangi nedenle ihlal edildiği ve buna ilişkin gerekçeler ve deliller açıklanmalıdır".[358] Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru usulünün yürürlüğe girdiği ilk yıllarda bu konuda daha esnek bir yaklaşım sergilemiş fakat 2017 yılında verdiği bir kararda daha katı bir yaklaşıma yönelmiştir. Mahkeme, *Sabah Yıldızı Radyo ve Televizyon Yayın İletişim Reklam ve Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi* başvurusunu, şu tespite dayanarak kabul edilebilir bulmamıştır:

> "Somut olayda başvurucu, ihlal iddiasına ilişkin delillerini sunma ve bireysel başvuru kapsamındaki haklardan hangisinin hangi nedenle ihlal edildiğine ilişkin açıklamalarda bulunma yönündeki

356 *Scoppola/İtalya (2)*, İHAM [BD], 10249/03, 17/09/2009, § 54.

357 Bunlara yönelik analiz için bkz. Şirin, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*, s. 75 vd.

358 *Veli Özdemir başvurusu*, AYM, 2013/276, 09/01/2014, §§ 19-20; *Ünal Yiğit başvurusu*, AYM, 2013/1075, 30/06/2014, §§ 18-19.

yükümlülüğünü yerine getirmemiş; dolayısıyla ileri sürdüğü iddiaları temellendirememiştir."[359]

C. YER YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE LOCI

İnsan Hakları Mahkemesinin yer yönünden yetkisi, Sözleşme'ye taraf olan devletin egemenlik alanı ile etkili şekilde kontrol ettiği bölgelerdir.[360] Sözleşme'ye taraf devletin ülkesinin dışında kalan ve kendisine atfedilebilecek bir sorumluluğun mümkün olmadığı müdahalelere karşı başvurular yer yönünden yetkisizlik gerekçesiyle reddedilmektedir. Bir devletin yurtdışındaki diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin eylemlerine dair sorumluluğu, Mahkeme'nin "yer yönünden yetki"sinin içinde görülebilir.[361] Türkiye'deki konsolosluklar ise bazı fonksiyonel ayrıalık ve bağışıklıklara sahip mekânlar olmakla birlikte yabancı bir ülke toprağı olarak görülemez. Ayrıca devletin bayrağını taşıyan veya devlete kayıtlı olan uçak ve gemilerdeki eylemlerin o devletin "yer yönünden yetkisi" içinde olduğunu akılda tutmak gerekir.[362]

Anayasa Mahkemesinin şimdiye kadar yer yönünden yetkisizlik kararı verdiği tek karar, *Ali Zeki Irmak* kararıdır. Bu olayda başvurucu hakkında, uyuşturucu madde ticareti suçuna ilişkin yürütülen soruşturma kapsamında ağır ceza mahkemesinde bir kamu davası açılmıştır. 2006 yılında yakalama emri, 2013 yılında ise gıyabi tutuklama müzekkeresi çıkartılmış ve kırmızı bülten formu düzenlenmiştir. 2014 yılında Türkiye'ye iade edilmek üzere Fas Krallığı'nda tutuklanan başvurucu, Türkiye ve Fas adli makamları arasında gerçekleşen usul sonucunda İstanbul'a getirilmiş ve Ağır Ceza Mahkemesi tarafından tutuklanmıştır.

Geçici tutuklamaya ilişkin azami sürenin aşılmasından yakınan başvurucunun, Fas Krallığı yetkili makamlarının verdiği kararlar ve uyguladığı

---

359 *Sabah Yıldızı Radyo ve Televizyon Yayın İletişim Reklam ve Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi başvurusu*, AYM, 2014/12727, 25/05/2017.

360 *Kıbrıs/Türkiye*, İHAM [BD], 25781/94, 10/05/2001, §§ 75-81.

361 *Al-Skeini/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 55721/07, 07/07/2011, § 134.

362 *Bankovic ve diğerleri/Belçika ve diğerleri* (k.k), İHAM [BD], 52207/99, 12/12/2001, § 73; *Hirsi Jamaa ve diğerleri/İtalya [BD]*, §§ 77 ve 81; *Bakanova/Litvanya*, İHAM, 11167/12, 31/05/2016, § 63.

tedbirlere karşı bireysel başvurusu, "yer yönünden yetkisizlik" kararı ile sonuçlanmıştır.[363] Anayasa Mahkemesinin, İnsan Hakları Mahkemesinin yaklaşımı ile uyumlu bu kararı "yer yönünden yetki" konusunda tipik bir örnektir.

Türkiye bağlamında özellikle ileride tartışmalı şekilde öne çıkabilecek olan konular şu üç başlıkta toparlanabilir: (a) Kıbrıs Sorunu, (b) Sınır Ötesi Askeri Harekâtlar (c) Türkiye Cumhuriyeti Bayrağı Taşıyan Araçlar

1. Kıbrıs Sorunu

Türk Silahlı Kuvvetleri, 1974 yılında Kıbrıs adasına "Barış Harekâtı" ismiyle bir askerî harekât düzenlemiştir. Harekâttan sonra adanın kuzey kısmında "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" (KKTC) isimli bir devletin kurulduğu ilan edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu devleti tanıdığını beyan etmiştir. KKTC, Türkiye Cumhuriyeti dışında herhangi bir devlet tarafından tanınmamaktadır. KKTC'yi tanımayan devletler yönünden Kıbrıs adasında "Kıbrıs Cumhuriyeti" isimli Avrupa Konseyi'nin de üyesi olan bir devlet bulunmaktadır.

"Barış Harekâtı" sürecinde ve sonrasında yaşananlar, İnsan Hakları Mahkemesinin önüne taşınmıştır. Bu başvurular Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yapılmıştır. Hükûmet, iddia edilen ihlal iddialarına dayanak olan müdahalelerin Türkiye'nin "yer yönünden yetki" alanı dışında olduğunu ileri sürmüşse de İnsan Hakları Mahkemesi bu tezi reddetmiş ve Türkiye aleyhine ihlal kararları vermiştir.

Bu davalarda Mahkeme'nin dayandığı temel kriter, "bir alanı etkili şekilde kontrol altında tutmak" (*effective control over an area*) olmuştur.[364] Mahkeme'ye göre, bir taraf devlet, kendi ulusal topraklarının dışında bir alanı etkili şekilde kontrol altında tuttuğu durumlarda da Sözleşme yö-

363 *Ali Zeki Irmak başvurusu*, § 69.

364 Bu içtihat sadece Türkiye'ye uygulanmamaktadır. Örn. Rusya ve Moldova'nın "Transdniestria Moldova Cumhuriyeti" topraklarındaki sorumluluğu için bkz. *Ilaşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya*, İHAM [BD], 48787/99, 08/07/2004; *Ivantoc ve diğerleri/Moldova ve Rusya*, İHAM, 23687/05, 15/11/2011; *Mozer/Moldova ve Rusya*, İHAM [BD], 11138/10, 23/02/2016. Ermenistan'ın "Dağlık Karabağ"daki sorumluluğu için bkz. *Chiragov ve diğerleri/Ermenistan*, İHAM [BD], 13216/05, 16/06/2015.

nünden yargılama yetkisi geçerlidir. Bu kontrol, askerî güçler tarafından gerçekleştirilebileceği gibi, hiyerarşiye tâbi yerel idare tarafından da gerçekleştirilebilir.[365] (İkinci tür durumlarda siyasal veya ekonomik destek de dikkate alınmaktadır). Öte yandan söz konusu kontrol, Avrupa Konseyi üyesi devletler arasında geçerli olabileceği gibi, başka ülkeler yönünden de geçerli olabilir.[366] Ayrıca bu kontrolün geçici nitelikte olması da taraf devleti sorumlu olmaktan kurtarmaz.[367] Ancak NATO ve Avrupa Konseyi üyesi devletlerinin Sırbistan Radyo Televizyon merkezine düzenledikleri hava akını gibi uluslararası örgüt operasyonları bu türden bir "kontrol altında tutma" olarak görülmemektedir.[368]

İnsan Hakları Mahkemesinin bu yaklaşımının Anayasa Mahkemesi tarafından benimsenip benimsenmediği henüz netlik kazanmamıştır. Mahkeme bu tür iddiaları kategorik olarak reddedebileceği gibi somut olayın koşullarına göre özgün değerlendirme yapıp kendisini yer yönünden yetkili görebilir. Bu ikinci olasılığın uluslararası hukuk yönünden bazı hassas sonuçları olabilir. Ne var ki böyle bir durumda İnsan Hakları Mahkemesine Türkiye aleyhine Kıbrıs'tan yapılan başvuruların öncelikle Anayasa Mahkemesine taşınması gibi özgün bir sonuç da gündeme gelebilir.[369]

2. Sınır Ötesi Harekâtlar

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve güvenlik güçlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında eylemleri olabilmektedir. Acaba bu gibi eylemler bireysel başvuru konusu yapılabilecek midir? Bu soru, Anayasa Mahke-

365 *Kıbrıs/Türkiye [BD]*, § 77; *Djavit An/Türkiye*, İHAM, 20652/92, 20/02/2003, §§ 18-23.

366 Bkz. *Al-Skeini ve diğerleri/Birleşik Krallık* [BD], §§ 138-142.

367 Bkz. *Issa ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 31821/96, 16/11/2004, § 74.

368 *Banković ve diğerleri/Belçika ve diğerleri*. Bununla birlikte, devletlerin bazı yetkilerini uluslararası örgütlere devretmekle sorumluluklarından tamamen kurtulmaları da mümkün değildir. Bkz. *Beer ve Regan/Almanya*, İHAM [BD], 28934/95, 18/02/1999; *Waite ve Kennedy/Almanya.* Avrupa Birliği mevzuatını uygulayan devletin bu uygulamadan dolayı sorumluluğu konusunda bkz. *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret A.Ş./İrlanda [BD].*

369 Eğer bir iddia ulusal mahkemede görülebilir durumda ise bu yargılamanın Sözleşme'nin 6'ncı maddesindeki adil yargılanma hakkı koşullarına uygun görülmesi gerekir. Bkz. NATO bombardımanından mağdur olan kişilerin yakınlarıyla ilgili *Markovic ve diğerleri/İtalya*, İHAM [BD], 1398/03, 14/12/2016.

mesinin "yer yönünden yetki"si ile ilgilidir. Anayasa Mahkemesi bu bağlamda yapılan bir başvuruyu sonuçlandırmış değildir fakat İnsan Hakları Mahkemesinin konuyla ilgili kararları artmaktadır. Mahkemenin bu konudaki kriteri "devlet temsilcisi yetkisi ve kontrol" (*state agent authority and control*) şeklinde ifade edilebilir. Sözleşmeci devletin, söz konusu ülkedeki hükûmetin onayı, daveti veya muvafakati ile gerçekleştirdiği eylemler ile yabancı bir ülkedeki diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin eylemlerinden dolayı sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk, sadece, bir kişinin tutulduğu binalar, uçak veya gemi gibi araçların üzerinde kontrolünün bulunmasından kaynaklanmamaktadır. Mahkeme'ye göre bu tür olaylarda belirleyici olan şey, "söz konusu kişinin üzerinde fiziksel bir güç uygulanması ve kontrol altında tutulması"dır.[370] Bu kriter, uluslararası bir silahlı çatışma sırasında kişi, aktif bir düşmanlık yapıyor olsa bile geçerlidir.[371]

Örneğin Türkiye Cumhuriyeti güvenlik güçlerinin Kenya güvenlik güçleriyle iş birliği hâlinde gerçekleştirdiği bir operasyon sırasında başvurucuyu yakalayıp Nairobi havaalanının uluslararası kısmında uçağa bindirdiği *Öcalan/Türkiye* olayında müdahale, başvurucu "etkili denetim altına girdiği" için Türkiye'nin yer yönünden yetkisi içinde görülmüştür. Mahkeme bu tespiti yaparken başvurucunun, Türkiye devletinin yetki ve kontrolü altında tutulacağı Türkiye'ye götürülmek üzere uçağa binmeye fiziksel olarak zorlandığını kaydetmiştir.[372] Bu tür operasyonlarda eğer iş birliğinde bulunan devletin güvenlik güçlerinin kontrolünden bahsedilebiliyorsa o devletin sorumluluğu gündeme gelebilir. Örneğin *Belozorov/Rusya ve Ukrayna* kararında, Ukrayna'daki evi Rusya ve Ukrayna polisleri tarafından aranan ve yakalanan başvurucuya yönelik Moskova'ya ininceye kadarki müdahaleden dolayı sadece Ukrayna devleti sorumlu tutulmuştur. Mahkeme'yi bu sonuca ulaştıran şey, operasyonun Ukrayna polislerince kontrol edilmiş olmasıdır.[373]

Sınır ötesi harekâtların diğer bir boyutunu da askerî harekâtlar oluşturmaktadır. Anayasa'nın 92'nci maddesi, kural olarak TBMM'ye, istisnaî

370 *Al-Skeini ve diğerleri/Birleşik Krallık*, § 136.

371 *Hassan/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 29750/09, 16/09/2014, §§ 76-77.

372 *Öcalan/Türkiye*, İHAM [BD], 46221/99, 12/05/2005, §§ 104-105 ve atıflar.

373 *Belozorov/Rusya ve Ukrayna*, İHAM, 43611/02, 15/10/2005.

olarak Cumhurbaşkanı'na, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) belli koşullar dâhilinde yabancı ülkelere gönderilmesine izin verme yetkisi tanımıştır. Bu yetkinin kullanılması durumunda TSK'nın, Türkiye'nin sınırları dışında kişilerin haklarına müdahale etmesi gündeme gelebilir. Örneğin Mart 2003'te Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği ve Birleşik Krallık askerlerin de bulunduğu koalisyon gücü tarafından gerçekleştirilen askeri operasyon ve devam eden işgal sırasında, münhasıran Britanya güçleri tarafından kontrol edilen bir cezaevinde tutulan Iraklı başvurucunun, bütün tutukluluk süresi boyunca Birleşik Krallık'ın denetim ve otoritesi altında kaldığı kabul edilmiş ve Irak toprakları üzerindeki bu tedbiri uygulayan Birleşik Krallık'a karşı yaptığı başvuru kabul edilebilir görülmüştür.[374] Mahkeme, Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın 103'üncü maddesi uyarınca Şart'ın Sözleşme yükümlülüklerinin önüne geçme olasılığını dışlamamakla birlikte, BM kararlarının, insan haklarına yönelik derogasyon hükümleri anlamında yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Somut olayda, başvurucunun tutukluluğuna cezaevini yöneten Britanya subayı karar vermiştir. Tutukluluğa devam kararının verilmesinde Iraklı memurlar ile çokuluslu gücün diğer devlet temsilcileri de rol almışlarsa da bu durum, sorumluluğun Birleşik Krallık'a yüklenmesini engellememiştir.

Burada şu noktanın vurgulanmasında yarar vardır: Devletin, aktarılan türden bir sorumluluğundan bahsedilebilmesi için, söz konusu tedbirin, bu devletin personeli tarafından gerçekleştiğine dair iddianın, konuyla ilgili belgeler ve diğer kanıtlar ışığında "makul kuşkudan arındırılmış" şekilde ortaya konması gerekir. Bu düzeye ulaşmamış soyut iddiaların bulunduğu durumlarda başvurular açıkça dayanaktan yoksunluk ile sonuçlanacaktır. Örneğin, Türk Silahlı Kuvvetlerinin 19 Mart-16 Nisan 1995 tarihleri arasında, Kuzey Irak'ta 6 hafta süren Çelik Harekâtı sırasında gerçekleşen bazı olaylar ile ilgili sorumluluğunun tartışıldığı *Issa ve diğerleri/Türkiye* davasında, askeri operasyonun varlığı konusunda bir ihtilaf bulunmamasına rağmen, başvuruculara Kuzey Irak'ta çobanlık yapan yakınlarına yönelik müdahalelerin Türk Silahlı Kuvvetlerince gerçekleştiğine dair "makul kuşkudan arınmış" somut bir kanıt sunulamamıştır.

374 *Al-Jedda/Birleşik Krallık* [BD], § 62.

Herhangi bir komutan veya birlikten bahsetmeyen, bağımsız tanıklık sunamayan ve tedbir uygulayan askerlerin üniformalarını tanımlayamayan başvurucuların iddiaları açıkça dayanaktan yoksun görülmüştür.[375] Ancak aksi durumda, yani bu yöndeki iddiaların somutlaştırıldığı hâllerde, müdahalenin Türkiye Devleti yönünden esastan inceleneceği söylenebilir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Bayrağı Taşıyan Araçlar

Uluslararası hukukta geçerli olan bayrak ilkesi uyarınca bazı yerlerde, Türk bayrağı taşıyan bazı araçlardaki müdahaleler (örn. açık denizde seyreden Türk bayraklı gemi) de Türkiye'nin yer yönünden yetkisinin içinde kabul edilebilir. Ancak somut olayın koşullarına göre farklı sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Örneğin *Medvedyev ve diğerleri/Fransa* olayında da konu, Kamboçya bandıralı bir kargo gemisinin mürettebatında yer alan başvurucuların, açık denizde seyir hâlindeyken, Fransa makamları tarafından uyuşturucu kaçakçılığı yaptıkları iddiası ile yakalanmalarıdır. Bu olayda yakalama tedbiri, Fransa topraklarında gerçekleşmese de Fransa Devleti'nin, olay sırasında Kamboçya'ya kayıtlı geminin ve gemi mürettebatının üzerinde en azından *de facto* olarak, sürekli, kesintisiz, sıkı denetimi bulunduğu için, müdahaleye karşı başvurunun muhatabı olacağı kabul edilmiştir.[376]

Anayasa Mahkemesinin şimdiye dek bu konuda sonuçlandırdığı bir başvuru yoktur.

D. ZAMAN YÖNÜNDEN YETKİ: RATIONE TEMPORIS

Uluslararası hukukun genel bir kuralı olarak Sözleşmelerin geriye yürümezliği ilkesi uyarınca Sözleşme hükümleri, Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihten önce meydana gelen eylem veya olay ya da sona ermiş herhangi bir durum yönünden taraf devleti bağlamaz.[377] İnsan Hakları Mahkemesinin zaman yönünden yetkisi, Sözleşme veya protokollerinin ilgili devlet tarafından onaylandığı tarihten itibaren geçerlidir.[378] Ancak

375 *Issa ve diğerleri/Türkiye*, §§ 72-81.

376 *Medvedyev ve diğerleri/Fransa*, İHAM [BD], 3394/03, 29/03/2010, §§ 64-67.

377 *Varnava ve diğerleri/Türkiye [BD]*, § 130.

378 *Silih/Slovenya, İHAM [BD]*, 71463/01, 09/04/2009, § 164.

Komisyon, taraf devletin bireysel başvuru hakkını tanıyan ilk beyan tarihinin esas alınacağını ifade etmiştir.[379]

Türkiye, Sözleşme'nin 46'ncı maddesine uygun olarak İnsan Hakları Mahkemesinin zorunlu yargılama yetkisini tanıdığını 22/01/1990 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir.[380] Sözleşme ve protokollerinin Türkiye yönünden yürürlüğe girdiği tarihler ise şu şekildedir:[381]

	Sözleşme	1 no.lu Protokol	4 no.lu Protokol	6 no.lu Protokol	7 no.lu Protokol	12 no.lu Protokol	13 no.lu Protokol	14 no.lu Protokol
Türkiye	18/05/1954	18/05/1954	-	01/12/2003	01/08/2016	-	01/06/2006	01/06/2010

Söz konusu kritik tarih, Anayasa Mahkemesinin zaman yönünden yetkisi açısından ise AYM Kanunu'nda düzenlenmiştir. Kanun'un geçici 1'inci maddesinin 8'inci fıkrasına göre:

> "Mahkeme, 23/9/2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceler."

Buna göre Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru için kritik tarih 23/09/2012 tarihidir.

Eğer aleyhine bireysel başvuru yapılan kamu gücü müdahalesi bir mahkeme kararıysa, bu kararın kesinleşip kesinleşmediğini ve bu tarihin "kritik tarih"ten önce olup olmadığını tespit etmek kolaydır. Ancak böyle durumlarda bile kesinleşmiş mahkeme kararının, kritik tarihten sonra tebliğ edilmesi[382] ve kritik tarihten sonra başvurucunun talebi üzerine kesinleştirilmiş olması[383] durumu birtakım tereddütlere neden olabilir. Ana-

379 *Cankoçak/Türkiye*, İHAM, 25182/94 ve 26956/95, 20/02/2001, § 26. *Yorgiyadis/Türkiye*, İHAM, 48057/99, 19/10/2004, § 24; *Varnava ve diğerleri/Türkiye [BD]*, § 133.

380 *Loizidou/Türkiye*, İHAM [BD], 15318/89, 18/12/1996, § 24.

381 Türkiye, 4 no.lu Protokol'ü 19/10/1992 tarihinde; 12 no.lu Protokol'ü 18/04/2011 tarihinde; 15 no.lu Protokol'ü 13/09/2013 tarihinde imzalamış ve 02/05/2016 tarihinde onaylamıştır. Türkiye, 16 no.lu Protokol'ü 20/12/2013 tarihinde imzalamıştır.

382 Örn. bkz. *Ahmet Melih Acar* başvurusu, AYM, 2012/329, 12/02/2013, §§ 18–20; aynı yönde bk. *Hasan Taşlıyurt başvurusu*, AYM, 2012/947, 12/02/2013, §§ 19–20.

383 Örn. bkz. A*yla Dündar başvurusu*, AYM, 2013/6047, 23/01/2014, §§ 23–25.

yasa Mahkemesi, böyle durumlarda dahi kesinleşme tarihini esas almış ve zaman yönünden yetkisizlik sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan her hak yönünden kesinleşme ifadesinin farklı bir anlam taşıyabileceği de akılda tutulmalıdır. Örneğin tutuklu durumda olan bir kişinin kritik tarihten önce serbest bırakılması durumunda, eğer yargılaması devam ediyorsa, diğer bazı hakları yönünden ihlal iddiaları Mahkeme'nin zaman yönünden yetkisi içinde kalacaksa da; özgürlük ve güvenliği hakkının ihlal edildiği iddiası yönünden geçerli olmayacaktır.[384] Bu durum, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı bağlamındaki diğer bazı koşullar için de benzerdir. Örneğin kısıtlılık kararı kritik tarihten önce kalkmış ise[385] veya başvurucunun tutukluluk kararına itirazı kritik tarihten önce reddedilmiş[386] ise bu bağlamdaki ihlal iddiaları, zaman yönünden yetkisizlikle sonuçlanacaktır.

Konuyla ilgili tereddüt yaratabilecek bir diğer konu da kritik tarihten önce kesinleşmiş bir karar bulunmasına rağmen, başvurucuların kritik tarihten önce veya sonra, ihlal iddiasını giderme olanağı bulunmayan etkisiz[387], olağan hukuk yolları içinde sayılmayan, başarılı olmayacağı açık olan[388] veya olağanüstü nitelikteki[389] hukuk yollarından birine başvurma-

384 Örn. bkz. *A. C. ve diğerleri başvurusu*, AYM [GK], 2013/1827, 25/02/2016; *Hilmi Yıldız başvurusu*, AYM, 2013/299, 06/01/2016; *Mehmet Emin Sumeli ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/3585, 07/07/2015; *Mahmut Çevik başvurusu*, AYM, 2013/2896, 10/06/2015; *Hayreddin Güzel başvurusu*, AYM, 2014/2075, 22/06/2015; *Mehmet Ali Aydın başvurusu*, AYM, 2013/9343, 04/06/2015; *Selçuk Demir başvurusu*, AYM, 2014/9783, 22/01/2015.

385 *Nail Yılmaz başvurusu*, AYM, 2014/4147, 10/06/2015, §§ 29–30; aynı yönde bkz. *Serkan Akbaş başvurusu*, AYM, 2013/2342, 21/01/2016; *Abdulvahap Aydemir ve Yusuf Candemir başvurusu*, AYM, 2013/7349, 01/12/2015; *Ersin Ekmekçi ve Sinan Ekmekçi başvurusu*, AYM, 2013/6068, 18/11/2015; *Ahmet Şanci başvurusu*, AYM, 2012/29, 05/11/2014.

386 *Gamze Erol başvurusu*, AYM [GK], 2013/3072, 02/07/2015, §§ 34–35.

387 *Nurdan Sesiz başvurusu*, AYM, 2012/317, 16/04/2013, § 19. Etkisiz bir başvuru sırasında ileri sürülen somut norm denetimi söz konusu yolu etkili hâle getirmez. Bkz. *Remziye Güney Uyanıker başvurusu*, AYM, 2013/1717, 18/11/2015, §§ 33–37; aynı yönde bkz. *Nesin Kayserilioğlu başvurusu*, AYM, 2012/613, 13/06/2013; *Nurettin Haldun Gelelioğlu başvurusu*, AYM, 2013/9579, 26/06/2014; *Yalçın Yanık başvurusu*, AYM, 2013/3718, 20/01/2016.

388 *İbrahim Oğuz Yapar başvurusu*, AYM, 2012/829, 05/03/2013, § 32.

389 Örn. kanun yararına bozma yönünden bkz. *Estaş Kum ve Ticaret Mad. Nak. San. A.Ş. başvurusu*, AYM, 2012/644, 05/03/2013, § 22, yargılamanın yenilenmesi yönünden bkz. *Lokman Sapan başvurusu*, AYM, 2013/723, 21/11/2013, § 21; aynı yönde bkz. *Ümit Tekin başvurusu*, AYM, 2013/781, 26/03/2013; *Keskinkılıç Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. başvurusu*, AYM, 2013/4413, 21/11/2013; *Gülşen Bozkurt başvurusu*, AYM, 2013/4211, 01/12/2015.

ları ve kritik tarihten sonra yeni bir mahkeme kararı alarak bu "yeni karar"a karşı bireysel başvuru yapmaları durumlarıdır. Hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi bu tür "karar canlandırma amaçlı başvuruları", "zaman yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle reddetmektedir.

İnsan Hakları Mahkemesi de benzer yönde ve istikrarlı kararlar vermektedir. Ancak Strazburg organları yönünden, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun durumu biraz daha tartışmalı olmuştur. Hırvatistan'ın Sözleşme'ye taraf olmasından önce kesinleşmiş bir mahkeme kararına karşı kritik tarihten sonra sonuçlanan anayasa şikâyetiyle ilgili *Blečić* kararında İnsan Hakları Mahkemesi, 6'ya karşı 11 oyla zaman yönünden yetkisizlik kararı vermiştir.[390]

Son olarak Türkiye özelinde, kritik tarihten önce yargısal denetime kapalı olan fakat daha sonradan açılan hukuk yollarının durumu tereddüt ve tartışma yaratabilir. Anayasa Mahkemesi, kritik tarihten önce kesinleşen disiplin cezaları ve yargı denetimine kapalı diğer ilişik kesme kararlarına karşı yargı denetimi açıldıktan sonraki bireysel başvuruları da "zaman yönünden yetkisizlik" nedeniyle reddetmiştir.[391] Mahkeme için kritik tarihten önce kesinleşen bu kararların kritik tarihten sonra uygulanmış olması, bu bağlamda önem taşımamıştır.[392]

Kritik tarihten önce kesinleşmiş bir karara karşı, hiçbir yeni delil olmamasına rağmen yapılan suç duyurusuna yönelik verilen takipsizlik kararı, kritik tarihten sonra olsa bile bu karar, zaman yönünden yetkisizlik nedeniyle incelenmeyecektir.[393]

---

390 *Blečić/Hırvatistan*, İHAM [BD], 59532/00, 08/03/2006.

391 Örn. bkz. *Özgür Yıldırım başvurusu*, AYM, 2012/595, 26/03/2013, § 19.

392 *G.S. başvurusu*, AYM, 2012/832, 12/02/2013, § 16; aynı yönde bk. *Y.C.K. başvurusu*, AYM, 2012/889, 26/03/2013.

393 Örn. bkz. 23/9/2012 tarihinden önce kesinleşmiş olması nedeniyle zaman bakımından yetki dışında kalan bir şikâyetin, yeni bir delil ileri sürülmeksizin yapılan yeni bir suç duyurusuyla canlandırılamayacağını belirtmiş, kovuşturmaya yer olmadığı yönündeki ilk kararın tarihini dikkate alarak başvuruyu kabul edilemez bulmuştur (*C.K. (2) başvurusu*, AYM, 2014/1920, 22/09/2016, §§ 28–30; aynı yönde bkz. *Abdullah Öcalan (2) başvurusu*, AYM, 2013/7816, 16/12/2015; *Zeycan Yedigöl başvurusu*; *Serap Keskin başvurusu*, AYM, 2013/1815, 16/04/2015; *Önder Şanlı başvurusu*, AYM, 2013/6176, 06/05/2015; *Bekir Resuloğlu başvurusu*, AYM, 2013/3253, 16/07/2014).

Bu konudaki istisnaî alan, TSK'dan ilişik kesme sonucu doğuran, 12/3/1971 tarihi sonrasındaki yargı denetimine kapalı idari işlemleri (YAŞ kararlarıdır.). 2011 yılında yayımlanan 6191 sayılı Kanun, kritik tarihten önce kesinleşen bu kararlara karşı, Kanun'un yürürlük tarihinden itibaren 60 gün içinde Millî Savunma Bakanlığına başvuru olanağı getirmiş, Bakanlık tarafından reddedilen başvurular ise idari yargı denetimine tâbi olmuştur. Mahkeme, kritik tarihten önce kesinleşmiş olan bu kararlara karşı açılan yeni davalar, eğer kritik tarihten sonra kesinleşmiş ise bu başvuruları zaman yönünden yetkisizlik gerekçesiyle reddetmemiştir.[394]

1. Zaman Yönünden Yetki ve Kritik Tarihten Önceki Olayların Dikkate Alınması Gerekliliği

Zaman yönünden yetki konusu, her somut olayın kendi koşullarına ve ihlal edildiği ileri sürülen hakkın kapsamına göre değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu bakımdan, kritik tarihten önce gerçekleşen bazı olayların, (kritik tarihten sonraki müdahalelerin ihlal oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesinde) dikkate alınması gerekebilir. Başka bir deyişle Mahkemeler, kritik tarihten önce meydana gelen olayları, bu tarihten sonrasına uzayan bir durum yaratır şekilde algılayabilir veya sonraki olayların anlaşılması için önemli görebilir.[395] Örneğin başvurucunun vasilik hakları ve kızıyla iletişime geçememesiyle ilgili bir başvuruda, başvuruya konu edilen davanın başladığı tarih kritik tarihten önce olmasına ve davanın sadece kritik tarihten sonraki kısmı yönünden inceleme yapılıyor olmasına rağmen İnsan Hakları Mahkemesi,, "başvurucu tarafından çok sayıda dava açılmış olması", "başvurucunun lehine aldığı kararlara karşı çocuğun büyük anne ve babasının bu kararlara direnmesi" ve "başvurucu ile çocuğun büyük ebeveyni arasındaki gerilimli ilişkinin işbirliğine girişmelerine olanak tanımıyor olması" gibi kritik tarihten önceki faktörleri

394 Bu durumda bile eğer Bakanlık kararına karşı açılan dava kritik tarihten önce kesinleşmişse Mahkeme kendisini zaman yönünden yetkisiz görmüştür. Bkz. *B.Ç., başvurusu*; *Mehmet Körkü başvurusu*, op. cit; *Cem Ateşkan başvurusu*, op. cit.; *Gökhan Günaydın başvurusu*, op. cit.; *Cumhur Erman Çakmak başvurusu*, op. cit.; *Hüseyin Barzan başvurusu*, op. cit.

395 *Hutten-Czapska/Polonya*, İHAM [BD], 35014/97, 19/06/2006, §§ 147-153; *Kuric ve diğerleri/Slovenya*, İHAM [BD], 26828/06, 12/03/2014, §§ 240-241.

incelemesinde dikkate almıştır. Buna benzer durumlar farklı haklar yönünden de gündeme gelebilir. Örneğin adil yargılanma hakkı yönünden kritik tarihten önce başlamış davalarda kritik tarihten sonraki ihlal iddiaları, önceki usuli hatalar ve bunların gideriminin mümkün olup olmadığı dikkate alınarak sonuçlandırılır.

2. Zaman Yönünden Yetki ve Makul Süre

Bireysel başvuru incelemeleri sırasında bir sürenin makul olup olmadığı belirlenirken, kritik tarihten önceki sürelerin de dikkate alınması mümkündür. Bu, makul sürede yargılanma hakkı için geçerli olduğu gibi tutukluluk sürelerinin makullüğü yönünden de geçerlidir.

a. Yargılama Süresinin Makullüğü

Başvurucuların kritik tarihten önce başlayan fakat bu tarihten sonra da devam eden yargılamalarının süresinin makul olmadığı iddiaları incelenirken sadece kritik tarihten sonraki süre değil, yargılama sürecinin başladığı tarihten itibaren geçen süre de dikkate alınmaktadır. Anayasa Mahkemesinin[396] ve İnsan Hakları Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımları uyumludur.

b. Tutukluluk Süresinin Makullüğü

Başvurucuların kritik tarihten önce başlayan ama bu tarihten sonra da devam eden tutukluluklarının süresinin makul olmadığı iddiaları incelenirken sadece kritik tarihten sonraki süre değil, tutukluluk sürecinin başladığı tarihten itibaren geçen süre dikkate alınmaktadır. Anayasa Mahkemesinin ve İnsan Hakları Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımları uyumludur.[397]

Bununla beraber eğer başvurucu hakkında uygulanan gözaltı tedbiri, kritik tarihten önce tutukluluk tedbirine[398] veya tutukluluk tedbiri, kritik

396 *Cevdet Genç başvurusu*, AYM, 2012/142, 09/01/2014, § 45.

397 Ibid.

398 *Salih Şahin başvurusu*, AYM, 2013/7040, 11/12/2014, §§ 22–23; aynı yönde bkz. *Süleyman Demir başvurusu*, AYM, 2014/7307, 26/10/2016.

tarihten önce "hüküm özlü tutukluluk" tedbirine dönüşmüş[399] ise; bu durumda, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı bağlamında tutukluluk süresinin makul olmadığı iddiası kabul edebilir olmayacaktır.

3. Zaman Yönünden Yetki ve Süregelen İhlaller

Bir hakka yönelik müdahale kritik tarihten önce gerçekleşmiş olmakla birlikte bu müdahalenin veya sonuçlarının kritik tarihten sonrasına sarkması mümkündür. Bu tür durumlar "süregelen ihlal" şeklinde ifade edilmektedir.

a. Anlık Eylemler ve Süregelen İhlaller Ayrımı

İnsan Hakları Mahkemesi, süregelen ihlallerin, "anlık eylemler"den farklı olduğunu kritik tarihten önceki anlık eylemlere karşı bireysel başvurular için "zaman yönünden yetkisiz" olduğunu ifade etmiştir. Örneğin *Acimovic/Hırvatistan* kararında Hırvatistan güvenlik güçlerinin "kritik tarih"ten önce mülkünü yıkmasından yakınan başvurucunun talebi, bu eylemin anlık olmasından dolayı "zaman yönünden yetkisizlik" nedeniyle incelenmemiştir.

Sargsyan/Azerbaycan kararında ise kritik tarihten önce, silahlı çatışmalardan dolayı konutlarını ve mülklerini kaybederek kaçmak zorunda kalan başvurucuların şikâyetleri, yıkım eylemi ani nitelikte olduğu için bu bakımdan kabul edilemez bulunmuştur. Bu olayda başvurucuların hâlâ konutlarına ulaşamıyor olmaları ise "süregelen ihlal" olarak görülmüş ve incelenmiştir.[400]

b. Maddi ve Manevi Bütünlük Bağlamında "Ayrılabilir Yükümlülük" Kriteri

İnsan Hakları Mahkemesi, yaşam hakkı veya işkence yasağı gibi maddi ve manevi bütünlüğe saygı duyulmasını isteme hakkına yönelik kritik tarihten önceki müdahaleler söz konusu olduğunda "ayrılabilir yükümlülük" (*detachable obligation*) olarak ifade ettiği kriterini uygulamaktadır.

---

399 *Hüseyin Güneş Özmen başvurusu*, AYM, 2014/1514, 22/9/2016; Aynı yönde kararlar için bkz. Cetvel- 1
Ayrıca bkz. *Nevzat Ongün başvurusu*, AYM, 2014/2683, 10/03/2015, §§ 22–23.

400 *Sargsyan/Azerbaycan*, İHAM [BD], 40167/06, 16/06/2015.

Buna göre bu haklara yönelik müdahaleler kritik tarihten önce gerçekleşmiş ise hakkın maddi boyutu bağlamında zaman yönünden yetkisizlik söz konusudur. Buna karşılık; söz konusu hakların taraf devlete yüklediği usul yükümlülükleri hakkın maddi boyutundan ayrı ve özerk şekilde değerlendirilmelidir.[401] Yani kişilerin maddi ve manevi bütünlüklerine yönelik müdahale, kritik tarihten önce gerçekleşmiş bile olsa Mahkeme'nin etkili soruşturma bağlamında yetkili olabileceği akılda tutulmalıdır.

c. Etkili Soruşturma Yükümlülüğü ve Süregelen İhlaller

Maddi ve manevi bütünlüğe saygı hakkı bağlamında ayrılabilir yükümlülükler uyarınca ayrıca ele alınan etkili soruşturma yükümlülüğüne uyulmaması süregelen ihlal yaratabilir. Böyle bir ihlal incelemesinin yapılması için iki kriter kullanılmaktadır: (a) Gerçek bağlantı ve önemli kısım kriterleri, (b) "değerler ve güvencelerin gerçek ve etkili şekilde korunması" kriteri.

(1) "Gerçek Bağlantı" ve "Önemli Kısım" Kriterleri

Mahkemenin, süregelen ihlaller bağlamında taraf devletlere yüklediği yükümlülük, "açık uçlu" bir yükümlülük değildir. Kritik tarihten sonraki sadece usuli eylemler veya ihmaller, Mahkeme'nin yetki alanı içindedir. Mahkeme'ye göre Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi ile ölüm arasında "gerçek bir bağlantı" bulunmalıdır. Böyle bir bağlantı kurulamaz ise süregelen ihlal tespiti yapılmamaktadır. Ayrıca Mahkeme, etkili soruşturmanın gerektirdiği usuli adımların "önemli kısmı"nın söz konusu tarihten sonra atılmış olduğu hâllerde de kendini, zaman yönünden yetkili görmektedir.

Örneğin *Janowiec ve diğerleri/Rusya* kararında 1940 yılında 21 binden fazla asker veya memurun Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB) gizli polisi tarafından öldürülmesiyle ilgili soruşturmalar, 1990 ve 2004 yılında sona ermiştir. Rusya, Sözleşme'yi 1998 tarihinde onaylamıştır. Mahkeme iki olay arasında "gerçek bir bağlantı" bulmamıştır. Yetkililer, 1990'lı yılların başında bazı adımlar atmışlardır. Buna rağmen 1998 yılından sonrası için bu denli girişimlerde bulunduklarına dair bir kanıt yoktur. Mahkeme,

401 *Silih/Slovenya*, op. cit.

söz konusu olayların on yıllar önce gerçekleşmiş olduğunu da dikkate almıştır.

Söz konusu olayların on yıllar önce gerçekleşmiş olduğunu da dikkate alan Mahkeme, iki olay arasında "gerçek bir bağlantı" bulmamış ve "zaman yönünden yetkisizlik" kabul edilmiştir.[402]

Örneğin *Silih* kararında başvurucunun oğlu kritik tarihten bir yıl kadar önce ölmesine rağmen, ön soruşturma süreçleri hariç olmak üzere medeni ve cezai yargılamaların kritik tarihten sonra olduğunu dikkate alan Mahkeme, kendisini zaman yönünden yetkili görmüştür.[403]

12 Kasım 1980 tarihinde gözaltına alındıktan sonra vefat eden eşinin ölümünden sorumlu olan devlet görevlilerinin görevde kalmaya devam etmeleri ve cezalarının infaz edilmemesiyle ilgili olan *Teren Aksakal/Türkiye* kararı da bu çerçevede dikkat çekicidir.[404]

(2) "Değerler ve Güvencelerin Gerçek ve Etkili Şekilde Korunması" Kriteri

Bir bağlantı, Sözleşme'nin temelinde bulunan değerlerin ve güvencelerin gerçek ve etkili şekilde korunmasını güvence altına almak için gerekli ise bu durumda ortaya konulabilecek herhangi bir bağlantı (Mahkeme'nin yetkisinin kabul edilmesi için) "gerçek" olmasa bile yeterli olabilir.[405]

(3) Zorla Kaybedilme Olayları ve Süregelen İhlaller

Mahkeme *Varnava ve diğerleri/Türkiye* kararında ise ölüm olaylarının soruşturulması ile kaybedilme vakaları arasında bir ayrıma gitmiştir:

> "Mahkemenin içtihadındaki kuşkulu bir ölümün soruşturulması yükümlülüğü ile kuşkulu bir kaybın soruşturulması yükümlülüğü arasındaki farkı belirtmek önemlidir. Kaybolma, veya hatta yaşananlara dair bilginin bulunmadığı hatta bunun kasten saklandığı ve üstünün örtüldüğü bir belirsizlik ve hesap verilebilirlik yokluğu

402 *Janowiec ve diğerleri/Rusya*, İHAM [BD], 55508/07 ve 29520/09, 21/10/2013.

403 *Silih/Slovenya*, op. cit.

404 *Teren Aksakal/Türkiye*, İHAM, 51967/99, 11/09/2007.

405 *Janowiec ve diğerleri/Rusya*, § 141.

> içinde süregelen bir durum olarak karakterize olan farklı bir fenomendir (…) Bu durum, sıklıkla mağdurun yakınlarının eziyetini uzatacak şekilde uzun sürer. Bu nedenle kaybolmanın basitçe 'anlık' bir eylem veya olay olduğu söylenemez (…) Dolayısıyla usul yükümlülüğü, potansiyel olarak, kişinin kaderine ilişkin hesap verme bulunmadıkça devam edecektir. Gerekli soruşturmanın süregelen şekilde sağlanmaması süregelen bir ihlal olarak görülecektir. Bu, sonuç itibarıyla ölümün gerçekleştiğinin varsayıldığı durumda bile böyledir."[406]

Yakınılan eylem, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşmişse bu durumda Sözleşme'nin ihlalinin devam edip etmediği özenle dikkate alınmalıdır. Örneğin başvurucunun hastanede yeni doğmuş bebeğinin ölmesiyle ilgili *Jovanovic/Sırbistan* kararında ölüm veya kayıp olayı, 1983 yılında gerçekleşmişse de yetkili makamların, hâlen başvurucunun oğlunun akıbetine yönelik inandırıcı bilgi sunmaması, süregelen ihlal olarak görülmüştür.

Anayasa Mahkemesinin zorla kaybetme, işkence ve ölüm unsurları içeren ve bu bağlamda tartışmalı olabilecek kararlarına bakıldığında bunların, iki kümede toplandığı görülmektedir. Bunlardan ilki 12 Eylül dönemindeki davalardır. Söz konusu davaların bir kısmında 1980'li yıllarda suç duyurusunda bulunulmuş ama bu dosyalar, bireysel başvuru usulünün yürürlüğe girdiği 2012 yılından önce o zamanki ulusal mevzuat uyarınca zamanaşımına uğratılmıştır. Başvurucular, bireysel başvuru usulünün yürürlüğe girmesiyle birlikte yaptıkları suç duyurularının takipsizlikle sonuçlanmasından yakınmaktadırlar. AYM, bu davaları kategorik bir yaklaşımla "zaman yönünden yetkisizlik" gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamıştır.[407] Mahkeme bu kategorideki davalardan *Hayrettin Bülent Tarakçıoğlu* kararında ise başvurucunun 12 Eylül'den itibaren 30 yıl boyunca suç duyurusunda bulunmamış olmasının üzerinde durmuş

406 *Varnara ve diğerleri/Türkiye*, § 148.

407 *Zeycan Yedigöl başvurusu*; op. cit.; *Abdullah Aydar başvurusu*; op. cit.; *Ali Rıza Aksoy başvurusu*, AYM, 2013/4836, 09/03/2016; *Mukadder Aksoy başvurusu*, AYM, 2013/2943, 14/04/2016.

ve "bir dönemde bu konuda herhangi bir engelleyici durum söz konusu olmamasına rağmen soruşturma makamlarının önüne taşımamış olmasından soruşturma makamlarının sorumlu tutulması ve dolayısıyla işkence yasağı bağlamında devlet tarafından etkili soruşturma yükümlülüğünün ihlal edildiğinin kabul edilmesi mümkün değildir" tespitiyle birlikte açıkça dayanaktan yoksunluk kararı vermiştir.[408]

İkinci kategorideki davalar ise 1990'lı yıllardaki kayıp, işkence ve ölüm iddialarını içeren davalardır. Bu davalardan *Maşallah Güzelsoy* kararı da tıpkı yukarıdakiler gibi zaman yönünden yetkisizlik ile sonuçlandırılmıştır.[409] Zamanaşımından dolayı "kovuşturmaya yer olmadığı" kararlarının AYM bireysel başvuruları kabul etmeye başladığı tarihten sonra verildiği örneklerde ise ihlal belirlemesi yapılmıştır.[410] Ne var ki bu olaylarda, dosyalar yeniden soruşturma yapılması için derece mahkemelerine gönderilmemiştir. Mahkeme, böyle yaparak 2013 yılından sonra, devlet görevlilerinin ihmali ve/veya bilinçli eylemleri sonucunda zamanaşımına sokulmuş olan ağır insan hakları ihlali dosyalarında sadece ihlal ve (talep edilmişse tazminat) tespitiyle yetinmekte ama konunun sürüncemede bırakılmış olmasından dolayı hesap sorulabilirliğini sağlayamamış görünmektedir.

408 *Hayrettin Bülent Tarkaçıoğlu* başvurusu, AYM, 2013/4559, 23/03/2016.

409 *Maşallah Güzelsoy başvurusu*, AYM, 2014/14583, 18/05/2016.

410 *Birsen Gülünay başvurusu*, AYM, 2013/2640, 21/04/2016; *Hıdır Öztürk ve Dilif Öztürk başvurusu*, AYM, 2013/7832, 21/04/2016; *İsak Tepe başvurusu*, AYM, 2014/4038, 06/06/2016.

IV. USULE YÖNELİK KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ

IV. Usule Yönelik Kabul Edilebilirlik Kriterleri

Usule yönelik kabul edilebilirlik kriterleri, (a) olağan hukuk yollarının tüketilmesi kuralı ve (b) bireysel başvuru süresi şeklinde iki öğe içermektedir.

A. Olağan Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralı

Uluslararası teamül hukukunun parçası olan bu kural, farklı insan hakları belgelerinde yer bulmaktadır. İnsan Hakları Mahkemesinin "Sözleşme koruma sisteminin ayrılmaz bir parçası" olduğunu ve "temel bir ilke getirdiğini" söylediği[411] bu kural, Sözleşme'nin 35'inci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra (…) başvurulabilir."

Bu hükümde yer alan "iç hukuk yolu" ifadesi ulusal hukuk yollarını anlatır. Uluslararası nitelikte bir hukuk yolunu kapsamaz.[412] Hatta uluslararası bir hukuk yoluna başvurulması, Mahkeme'ye yapılan başvurunun reddedilmesine neden olabilir.

Bu kuralın temel amacı, ulusal makamlara, iddia edilen hak ihlallerini önleme veya düzeltme olanağı sağlamaktır. Bu amaç, Anayasa Mahkemesi tarafından da şu cümlelerle iç hukuka aktarılmıştır:

> "Temel hak ve özgürlüklere saygı, devletin tüm organlarının anayasal ödevi olup, bu ödevin ihmal edilmesi nedeniyle ortaya çıkan hak ihlallerinin düzeltilmesi idari ve yargısal makamların görevidir. Bu nedenle, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği iddialarının öncelikle derece mahkemeleri önünde ileri sürülmesi, bu makamlar tarafından değerlendirilmesi ve bir çözüme kavuşturulması esastır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru, iddia edilen hak ihlallerinin derece mahkemelerince düzeltilmemesi hâlinde başvurulabilecek ikincil nitelikte bir kanun yoludur."[413]

---

411 *Demopoulos ve diğerleri/Türkiye (k.k)*, İHAM [BD], 46113/99 vd, 01/03/2010, §§ 69-97.

412 Bir hukuk yolunun, ulusal mı yoksa uluslararası mı olduğuna Mahkeme bizzat karar verir. Bu değerlendirmede organının hukuksal niteliği, kurucu belgesi, yetkileri, finansmanı ve uluslararası hukuk sistemindeki yeri gibi faktörler dikkate alınır.

413 *İsmail Buğra İşlek başvurusu*, AYM, 2013/1177, 26/03/2013, §§ 16-17; *Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt başvurusu*, AYM, 2012/403, 26/03/2013, §§ 16-17.

Hukuk yollarının tüketilmesi kuralı yargılamanın her aşamasında resen dikkate alınır. Birden fazla başvurucunun bulunduğu durumlarda her başvurucunun olağan hukuk yollarını tüketip tüketmediği ayrı ayrı ele alınmaktadır.[414]

İnsan Hakları Mahkemesinin önündeki yargılamada Hükûmet, başvurucunun iç hukuk yollarını tüketmediğini ileri sürüyorsa bunu, başvuru yapılmadan önce verilen[415] ve söz konusu başvuruyla bağlantılı[416] örnekler sunarak kanıtlamalıdır. Hükûmet'in bunu kanıtlaması durumunda söz konusu hukuk yolunun neden tüketilmemesi gerektiğini kanıtlamak başvurucuya düşer. Anayasa Mahkemesinin önündeki yargılamada ise Hükûmet savunması usulü yoktur. Bu nedenle ispat yükü kuralları daha belirsizdir.

1. Özellikler

İnsan Hakları Mahkemesi, tüketilmesi gereken iç hukuk yollarında üç özellik aramaktadır. Bunlar, "ulaşılabilirlik", "etkililik" ve "yeterlilik" koşullarıdır. Bu özellikler, Anayasa Mahkemesi tarafından da aranmaktadır.

Ulaşılabilirlik, bir muhakemenin bir kamu makamının veya organının takdirine bağlı ve güç koşullara tâbi olmaksızın, başvurucular tarafından doğrudan başlatılabilmesi niteliğini ifade eder.[417] Eğer bir hukuk yolunun çalışması, başvurucunun dışında bir makamın veya organın takdirine tâbi ise veya söz konusu hukuk yolunun harekete geçmesi için güç koşullar bulunuyor ise bu yolun tüketilmesi gerekmez. Örneğin Türkiye'deki olağanüstü hukuk yolları, başvurucular yönünden ulaşılabilir olmayan hukuk yollarıdır.

---

414 Örn. ikinci başvurucunun temyiz kanun yoluna başvurduğu, birinci başvurucunun başvurmadığı bir olayda bireysel başvuru birinci başvurucu yönünden olağan hukuk yolları tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilebilir bulunmamıştır. Bkz. *Necati Gündüz ve Recep Gündüz başvurusu*, AYM, 2012/1027, 12/02/2013, §§ 22, 23.

415 *Norbert Sikorski/Polonya*, İHAM, 17599/05, 22/10/1999, § 115.

416 *Sakhnovskiy/Rusya*, İHAM [BD], 21272/03, 02/11/2010, §§ 43-44.

417 *Akçiçek/Türkiye*, İHAM, 40965/10, 18/10/2011.

Bir başvuru yolunun aşırı maliyetli veya karmaşık olması durumunda da eğer maddi durumu kötü olan başvuruculara adli yardım sunulmazsa, ulaşılabilirlik sorunundan bahsedilebilir.[418] Keza avukatı olmayan bir başvurucuya, hukuk yollarına yönelik bilgilendirmenin sadece bilmediği dilde yapılması durumunda da ulaşılabilirlik sorunu oluşabilir.[419] Ayrıca, bir hukuk yolunun yorum yoluyla açıldığı durumlarda, kamuoyunun bu karardan haberdar olması da ulaşılabilirlik ile ilgili görülebilir. Böyle durumlarda hukuk yolunun ulaşılabilir olması, başka bir deyişle söz konusu karardan haberdar olunması için somut olayın koşullarına göre değişen makul bir sürenin (örn. 6 ay) geçmesi gerekebilir.[420]

İnsan Hakları Mahkemesine göre bir hukuk yolunun teorik olarak ulaşılabilir olması yeterli değildir; bu yolun başarılı şekilde kullanıldığı da gösterilmelidir. Bu, genellikle söz konusu başvuru yolunda elde edilen başarılı kararların sunulması yoluyla olabilir.[421]

Etkililik, Sözleşme'nin 13'üncü ve Anayasa'nın 40'ncı maddesinde yer alan "etkili başvuru hakkı" ile bağlaşık koşuldur. Başvurucuların iddia ettiği hak ihlalinin esasının incelenmesi ve gerektiğinde uygun çarenin sunulabilmesini ve giderimin sağlanabilmesini ifade eder. Bu giderim sadece tazminatla sınırlı değildir, aynı zamanda başvurucunun haklarının korunmasını ve ihlalden önceki durumuna olabildiğince dönebilmesini de

418 *Airey/İrlanda*, İHAM, 6289/73, 09/10/1979; *Reuther/Almanya (k.k)*, İHAM, 74789/01, 05/06/2003.

419 *Kuijk/Yunanistan*, İHAK, 14986/89, 03/07/1991, § 245.

420 *Depauw/Belçika*, İHAM, 2115/04, 15/05/2007; *Provide S.R.L./İtalya*, İHAM, 62155/00, 05/07/2007; *Vincic ve diğerleri/Sırbistan*, İHAM, 44698/06 vd, 01/12/2009; *Broca ve Texier-Micault/Fransa*, İHAM, 27928/02 ve 31694/02, 21/10/2003, § 20.

421 *Dulaş/Türkiye*, İHAM, 25801/94, 30/01/2001, § 46. Bu olayda Türkiye Hükûmeti, güvenlik güçleri tarafından kasten tahrip edilen mülklere ilişkin tazminat ödendiğine dair bir örnek sunamamıştır.
Örneğin Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu, Slovakya ve Hırvatistan'da bu yolun kullanılmasına bir ön incelemenin ardından Anayasa Mahkemesi tarafından karar verildiği için, Azerbaycan'da ise bu yola ancak yeniden yargılama talebinde bulunulduktan sonra başvurulabildiği için ulaşılabilir görülmemiştir. *Feldek/Slovakya (k.k)*, İHAM, 29032/95, 15/06/2000; *Mikulic/Hırvatistan (k.k)*, İHAM, 53176/99, 07/12/2000; *İsmayilov/Azerbeycan*, İHAM, 4439/04, 17/01/2008, §§ 39–40, 17.

gerektirir.[422] Bir hukuk yolunda verilen karar, başkaca makamlarca sorgulanabiliyor ve duruma göre uygulanmayabiliyor ise bu hukuk yolunun etkili olduğu söylenemeyecektir. Örneğin Slovakya ve Hırvatistan'da Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu, bu yollardaki ihlal kararı, tazminat ve doğrudan yeniden yargılama etkisi doğurmayıp diğer mercilerin takdirine bağlı uygulama bulduğu için etkili görülmemiştir.[423]

Etkililik, her hak ihlali iddiasına ve her somut olayın kendi koşullarına göre ayrıca değerlendirilmesi gereken bir ölçüttür. Örneğin tutuklu bir kişi yönünden, serbest bırakmayı sağlayacak bir yol etkili iken; serbest kalmış bir kişi yönünden, tazminat sağlayan yol etkili yol olacaktır.[424] Öte yandan bir hukuk yolunun etkili olduğu kâğıt üzerinde değil, somut içtihatlar gösterilerek ispatlanabilir. Bir yol etkili bile olsa, eğer buna dair bir karar sunulamaz ise söz konusu yolun tüketilmesi gerekli değildir.[425]

Yeterlilik, bir ihlal iddiası içeren uyuşmazlığın olaylar ve hukuki nitelendirme bakımından bütününü inceleme ve çözebilme yetkisini; eğer tazminat söz konusu ise bu tazminatın tatmin edici olmasını ifade eder. Örneğin *Stefanec/Çek Cumhuriyeti* kararında bir idari yaptırıma karşı başvurulan anayasa yargısı yolu, uyuşmazlığın her yönü incelenmeyip sadece anayasaya uygunluk denetimi yapıldığı için "yeterli" görülmemiştir.[426] *Scordino/İtalya* kararında ise Mahkeme, dava süresinin uzunluğundan ötürü verilen tazminatı, benzer davalarda kendisinin hükmettiği miktarın %10'una denk geldiğini dikkate alarak yetersiz görmüş ve bu hukuk yolunu tüketmeyi gerekli saymamıştır.[427]

Türkiye'de Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu, ulaşılabilir, etkili ve yeterli bir iç hukuk yolu olarak ifade edilmiştir. Hak ihlali mağdurları, Anayasa Mahkemesine doğrudan başvuru yapabilmekte; Anayasa Mahkemesi de ihlal iddialarını tüm yönleriyle inceleyebilmekte ve gerek-

422 *Gherghina/Romanya (k.k)*, İHAM [BD], 42219/07, 09/07/2015.
423 *Sergey Smirnov/Rusya*, İHAM, 14085/04, 06/07/2006.
424 Örnekler için bkz. Şirin, *Özgürlük ve Güvenlik Hakkı*, op. cit.
425 *Barać ve diğerleri/Karadağ*, İHAM, 47974/06, 13/12/2011, § 28.
426 *Stefanec/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 75615/01, 18/07/2006.
427 *Scordino/İtalya (no. 1) [BD]*, op. cit.

tiğinde kesin ve bağlayıcı kararlarla tazminata veya yeniden yargılamaya hükmedebilmektedir.[428] Bu bakımdan Türkiye'de, hak ihlallerini önleme veya düzeltme olanağı sunduğu düşünülen ve etkili olduğuna karar verilen son merci Anayasa Mahkemesidir. İnsan Hakları Mahkemesine başvurmadan önce Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun tüketilmesi -ayrıksı durumlar oluşmadıkça- bir zorunluluktur.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun ön koşullarından biri ise "olağan hukuk yolları"nın tüketilmesidir. Bu kural Anayasa'nın 148'inci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır."

"Olağan hukuk yollarının tüketilmesi" kuralının anlamının net bir şekilde anlaşılması için, olağan-olağanüstü hukuk yolları ayrımlarının, "tüketme" kavramının "şeklî ve maddi" anlamlarının ve kuralın istisnalarının bilinmesi gerekir.

a. Olağan Hukuk Yolları

Anayasa, her türlü hukuk yolunun tüketilmesini gerekli kılmamakta, sadece "olağan hukuk yolları"nın tüketilmesini şart koşmaktadır.

Olağanüstü hukuk yollarının tüketilmesine gerek yoktur. Hatta tüketilmesi gerekli olmayan olağanüstü hukuk yoluna başvurmak ve bu yolun sonucunu beklemek, başvuru süresinin kaçırılması riskini barındırdığı için bu noktaya özellikle dikkat edilmesi gerekir.

Olağan hukuk yolları sınırlı sayıda değildir. Kanun koyucunun düzenlediği bir hukuk yolu, eğer "ulaşılabilirlik", "etkililik" ve "yeterlilik" gibi koşulları sağlıyorsa tüketilmesi gereken bir olağan hukuk yolu olarak kabul edilebilir.

Henüz süregelen yargılama içindeki, nihai olmayan ve giderimi mümkün kararlara karşı bireysel başvuru yapılamaz. Bu tür başvurular erken (*olgunlaşmamış-prematüre*) başvuru olarak ifade edilmektedir ve kabul edi-

428 *Uzun/Türkiye*, İHAM, 48544/99, 20/04/2006.

lebilir bulunmamaktadır. Ancak somut olayın koşulları ve ihlal edildiği ileri sürülen hakkın niteliği mutlaka dikkate alınmalıdır. Örneğin mülkiyet hakkıyla bağlantılı davalarda yargılama yapan mahkemelerin almış oldukları ihtiyati tedbir kararlarına karşı yapılan bireysel başvurular, esasa ilişkin yargılama devam ettiği ve davanın esasına ilişkin kararlara karşı başvuru yolları tüketilmediği için kabul edilebilir bulunmayabilir.[429] Fakat kişinin maddi ve manevi bütünlüğüyle ilgili olan durumlarda, ihtiyati tedbir taleplerinin reddine karşı bireysel başvuruda bulunmak mümkün olabilir.[430]

Yine örneğin bir kişi hakkında görevi ihmal suçundan dolayı son soruşturma açılması kararı nihai bir karar olmadığı için bu karara karşı bireysel başvuru yapılması durumunda olağan hukuk yollarının tüketilmediği sonucuna ulaşılacaktır.[431] Fakat ifade özgürlüğüyle ilgili bir olayda, belirsiz bir kanun hükmüne dayanarak açılan soruşturma dahi nihai bir müdahale olarak algılanabilir. Örneğin Altuğ Taner Akçam kararında İnsan Hakları Mahkemesi, 1915 olaylarıyla ilgili yazdığı her yazıdan ötürü soruşturmaya tabi tutulmaktan yakınan Taner Akçam'ın, hakkındaki TCK'nın 301'inci maddesi uyarınca soruşturma kararına karşı yaptığı bireysel başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur.[432]

Anayasa Mahkemesi, şimdiye kadarki içtihadında, etkili idari başvuru yolları ile itiraz, dava açma, istinaf ve temyiz hukuk yollarını olağan hukuk yolları olarak görmüştür.

(1) İdari Başvuru Yolu

Bir hak ihlalinin giderilmesi konusunda idari başvuru yolları genellikle etkisizdir. Örneğin iç hukukta kamu baş denetçiliği kurumu, Türkiye İnsan Hakları Kurumu veya il insan hakları kurumu gibi makamlara başvuru yapılması mümkünse de bu organların ihlali giderebilecek yetkileri

429 Örn. bkz. *Abdulkadir Aşan ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/7565, 08/05/2014, § 32; *Mukaddes Özen ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/7740 08/05/2014, §§ 34.

430 *Laura Alejandra Caceres başvurusu*, AYM, 2013/1243, 16/04/2013, §§ 24, 25.

431 *Ömer Osman Soylu başvurusu*, AYM, 2012/363, 05/03/2013, § 1.

432 *Altuğ Taner Akçam/Türkiye*, op. cit.

yoktur. Kararları bağlayıcı etki göstermezler. Dolayısıyla bu tür yollara başvurulması gerekmemektedir.[433]

Buna karşılık, bazı durumlarda ihlal iddialarının idari makamlarca incelenmesi ve giderilmesi mümkün olabilmektedir.[434] Örneğin akciğer kanseri olan bir başvurucunun, cezaevi şartlarında tedavi edilmesinin mümkün olmadığını ifade eden bir rapora rağmen infazının ertelenmemesinden yakındığı *Halil Güneş* başvurusunda Anayasa Mahkemesi, Ceza ve Güvenlik Tedbirleri İnfazı Hakkında Kanun'un 16'ncı maddesi uyarınca infazın yapıldığı yer Cumhuriyet Savcısının bu tür taleplerle ilgili karar vermekle yetkili olduğunu söylemiş ve başvurucunun bu idari başvurunun sonucunu beklemeden bireysel başvuru yapmasından ötürü başvuruyu kabul edilebilir bulmamıştır.[435]

Öte yandan, idari yargıda olduğu gibi, idareye başvuru yapılmasının dava açılmasının ön koşulu olduğu durumlarda da öncelikle idari başvurunun yapılması ve bu başvuruların reddine karşı dava açma yoluna gidilmesi gerekmektedir.[436] Bu bağlamda ilgili usul kanunlarına uyulması da önem taşır. Örneğin *Öz/Türkiye* davasında 657 sayılı kanun uyarınca hakkında disiplin soruşturması açılan bir kamu çalışanının kendisine tanınan savunma süresi içinde soruşturma dosyasını inceleme, tanık dinletme ve savunma yapma konusunda özen göstermediği dikkate alınmış, din özgürlüğü veya ifade özgürlüğü konusunda bir tartışma yürütmediği için olağan hukuk yollarını tüketmediği sonucuna ulaşılmıştır.[437]

---

433 *Denizci ve diğerleri/Kıbrıs*, İHAM, 25316/94 vd, 23/05/2001, § 362; *Mironovas ve diğerleri/Litvanya*, İHAM, 40828/12 vd, 08/12/2015; *Devlin/Birleşik Krallık*, İHAM, 29545/95, 30/10/2001; *Eğmez/Kıbrıs*, İHAM, 30873/96, 21/12/2000.

434 Örneğin cezaevi idaresine verdiği dilekçelerin ve mektupların kaybedilerek taleplerinin sonuçsuz bırakılmasından yakınan başvurucunun bireysel başvurusu, Cezaevi idaresine başvuru yaptığına ilişkin bir bulgu olmadığı için kabul edilebilir bulunmamıştır. *Mehmet Reşit Arslan başvurusu*, AYM, 2013/750, 15/12/2015, §§ 44-45.

435 *Halil Güneş başvurusu*, AYM, 2014/354, 30/12/2014, §§ 26.

436 *M.E. başvurusu*, AYM, 2012/74, 05/03/2013, §§ 20, 21; *Sedat Vural başvurusu*, AYM, 2014/555, 25/04/2014, §§ 23; *Emine Sağırlıbaş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/9793, 17/07/2014 48 3 (saya sayısı!); *Adil Özer başvurusu*, AYM, 2014/192, 20/11/2014.

437 *Öz/Türkiye*, İHAM, 49346/99, 14/09/2004.

Bunların yanında mülkiyet hakkı bağlamında Kamu İhale Kuruluna (KİK) itirazen şikâyet yoluna gidilmesi, itirazen şikâyetinde haklı çıkması durumunda da başvuru bedelinin iadesine ilişkin talebini, öncelikli olarak KİK'e iletmesi, KİK'ten alacağı cevaba göre de yargı yoluna başvurması gerekmektedir.[438] Öte yandan Anayasa Mahkemesi, kültür ve tabiat varlığı ilan edilen taşınmazlara ilişkin uyuşmazlıklarda başvuruculardan 2863 sayılı Kanunun 15 ve 17'nci maddeleri ile Sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları İle Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelikte düzenlen takas yolunun tüketilmesini beklemektedir.[439]

(2) İtiraz Yolu

İtiraz, özellikle ceza muhakemesindeki koruma tedbirleri yönünden gündeme gelen bir yoldur. Bu gibi durumlarda itiraz yolu tüketilmelidir. Örneğin tutuklu kişilerin, tutuklulukları devam ettiği müddetçe, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkına yönelik ihlal iddialarının incelenmesi, tutukluluk kararlarına karşı itiraz yolunun tüketilmiş olması koşuluna bağlıdır.[440]

Benzer şekilde, hakkında "hükmün açıklanmasının geri bırakılması" kararı verilen kişilerin, CMK'nın "Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına itiraz edilebilir" şeklindeki md. 231/12 hükmü uyarınca bu kararlara karşı öngörülen itiraz yoluna başvurmaları gerekmektedir.[441]

İtiraz yolu, farklı hukuk alanlarındaki mevzuat tarafından düzenlenebilir. Bu durumlarda da kanunun öngördüğü itirazların yapılması gerekir. Örneğin *Ahmet Hakan Akfırat* kararında bir ceza infaz kurumundan başka bir ceza infaz kurumuna isteği dışında nakledilmesi işlemine ve sonrasında da bulunduğu ceza infaz kurumundan başka bir ceza infaz kurumuna

438 Bkz. *Turkuaz Yemek Temizlik Güvenlik Hizmetleri ve Gıda Sanayi Ticaret LTD. ŞTİ. başvurusu*, AYM, 2013/3389, 16/09/2015, § 38.

439 Örn. bkz. *S.S. Okumuşlar Konut Yapı Kooperatifi başvurusu*, AYM, 2014/5326, 28/09/2016, §§ 61-63. Bu yolun İnsan Hakları Mahkemesi yönünden tüketilmesinin gerekliliği tartışmalıdır. Bkz. Gemalmaz, s. 135.

440 *Korcan Pulatsü başvurusu*, AYM, 2012/726, 02/07/2013, § 30.

441 *Ali Rıza Baran başvurusu*, AYM, 2013/1779, 10/03/2015, §§ 37-39. Strazburg içtihadında karş. *Dilek Aslan/Türkiye*, İHAM, 34364/08, 20/10/2015, § 63.

nakil talebi reddedilen başvurucunun bireysel başvurusu, 4675 sayılı Kanun (md. 4 ve 5) uyarınca Cumhuriyet Savcısı kararına İnfaz Hâkimliğine itiraz edilmeden yapıldığı gerekçesiyle kabul edilebilir bulunmamıştır.[442]

Bunun yanında tutukluluk veya el koyma gibi tedbirlere karşı da itiraz yoluna başvurulması gerekliliği açıktır.[443]

(3) Dava Açma Yolu

Bireysel başvuru yolunu kullanabilmek için ihlalin dayanağı olduğu iddia edilen işlem, eylem veya ihmale karşı ulusal mevzuat, bir yargı kolunda bir dava yolu öngörmüş ise bu yola başvurulması gerekir. Anayasa'nın 40'ıncı maddesine göre "Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir." Anayasa, bu hükmün yanı sıra 125'inci maddede "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır" şeklinde bir hükme yer vermiştir. Öte yandan, Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 36'ncı maddesinde yer alan adil yargılanma hakkının bünyesinde "mahkemeye erişim hakkı" olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Anayasa'nın yargısal denetime kapattığı düşünülen hükümleri hariç olmak üzere, her türlü hukuka aykırılık iddiası, gerekli koşullara uyulması şartıyla dava konusu edilebilir. Eğer böyle bir dava yolu yoksa bizzat bu durum Anayasa'ya aykırılık oluşturur. Başvuru yolları yönünden ise böyle bir hukuk yolunun yokluğu durumunda ihlalin öğrenildiği andan itibaren 30 gün içinde bireysel başvuru yapılması gerekir.[444]

Eğer devlete atfedilebilecek bir eylem söz konusu ise bu durumda özel hukuk davası açılması gereklilik değildir. İnsan Hakları Mahkemesi bu gibi durumlarda devlet görevlilerinin eylemlerine odaklanmaktadır. Ör-

---

442 *Ahmet Hakan Akfırat başvurusu*, AYM, 2013/723, 01/12/2015, § 43-44.
İnsan Hakları Mahkemesi, kabul edilebilirlik incelemesi sırasında yürürlükte olan 4675 sayılı Kanun hükümleri uyarınca itirazda bulunulmadan yapılan bir bireysel başvuruyu, söz konusu kanun, müdahale tarihinde yürürlükte olmadığı gerekçesiyle kabul edilebilir bulmuştur. Bkz. *Ekinci ve Akalın/Türkiye*, İHAM, 77097/01, 30/01/2007.

443 El koyma tedbirine yönelik CMK md. 271/4 uyarınca itiraz yoluna başvurulması konusunda bkz. *Hanife Ensaroğlu başvurusu*, No. 2014/14195, 20/09/2017, § 68

444 *Yusuf Karabaş başvurusu*, AYM, 2013/1615, 15/04/2015.

neğin başvurucunun jandarmalar tarafından dövüldüğü iddiasının tartışıldığı *İlhan/Türkiye* davasında Hükûmet, başvurucunun kamu görevlilerinin yasadışı eylemlerine karşı hukuk davası açılması gerektiğini ileri sürmüştür. İnsan Hakları Mahkemesi, bu tür bir dava açılması durumunda başvurucunun zarar ile eylem arasındaki illiyet bağını ortaya koymaktan önce bir davalı bulması gerektiğini, buna karşın savcılığın bu konuda etkili adımları atmamış olduğunu, jandarmanın ise konuyla ilgili dosyayı sunmadığını, bu nedenle başvurucunun herhangi bir tanığa dahi ulaşamadığını dikkate alarak Hükûmet'in savını reddetmiştir.[445]

Ceza yargılamasında bir suçun mağduru olan ve bu mağdurluk durumunun bir hakkın ihlaline neden olduğu durumlarda bizzat dava açmak mümkün değilse de şikâyete bağlı suçlarda başvurucuların şikâyetçi olması, şikâyete tabi olmayan suçlarda ise yargılama süreçlerine mağdur veya suçtan zarar gören sıfatıyla katılım sağlaması, kabul edilebilirlik kararı verilebilmesi için önem taşır.[446]

(4) İstinaf Yolu

Türkiye'de istinaf incelemesi yapılacak adliye mahkemeleri 20/07/2016 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır. Anaysa Mahkemesi bu tarihten itibaren söz konusu başvuru yolunu olağan hukuk yolu olarak kabul etmiştir.

İlgili usul kanunlarının istinaf yolunu öngördüğü durumlarda istinaf yolunun tüketilmesi şarttır.

---

445 *İlhan/Türkiye [BD]*, § 62.

446 Bu konuda iki mahkemenin yaklaşımlarında farklılık bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi işkence iddiasıyla ilgili bir olayda dahi mağdurun şikâyetçi olması koşulunu aramıştır. Mahkeme'ye göre "devletin sahip olduğu resen soruşturma yükümünü yerine getirmemesi; bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği, başvurucunun sahip olduğu, iddialarını idari ve yargısal mercilere usulüne uygun olarak iletme yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır." Bkz. *Zeki Güngör başvurusu*, AYM, 2013/8491, 31/03/2016, §42.
İnsan Hakları Mahkemesine göre ise "(…) Herhangi bir şikâyetin bulunmaması hâlinde dahi, işkence ya da kötü muameleye ilişkin elde çok sarih göstergelerin mevcut olması hâlinde derhâl bir soruşturma başlatılmalıdır. Yetkililer işkence gören mağdurların özellikle kırılgan ve hassas durumda oldukları ve çok ciddi kötü muameleye maruz kalan kişilerin genellikle bir şikâyette bulunmak konusunda isteksiz ya da çekingen olacakları gerçeğini mutlaka göz önüne almalıdırlar." Bkz. *Batı ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 33097/96 ve 57834/00, 03/06/2014, § 133.

(5) Temyiz Yolu

Temyiz yolu hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi yönünden başvurucuların tüketmelerini bekledikleri en yaygın hukuk yoludur. Kuşkusuz bu yol, otomatikman etkili sayılmaz, eğer ihlal iddiasını giderme olanağı sunuyorsa tüketilmelidir.[447]

Temyiz talebinin reddine ilişkin ek kararlar da temyize tabidir. Anayasa Mahkemesi bu gibi durumlarda da temel yaklaşımından ayrılmamakta ve bu tür ek kararlara karşı temyiz yoluna gidilmeden yapılan başvuruları kabul edilebilir bulmamaktadır.[448]

Esas davanın incelenmesi için gerekli bazı unsurlara yönelik taleplerin reddedilmesi de temyize tâbi ise bu durumda o red kararına karşı da temyiz yoluna gidilmelidir. Örneğin *Orhan Ersoy* kararında, adli yardım talebinin reddi sonrasında verilen davanın açılmamış sayılmasına ilişkin karara karşı temyiz yolu açıktır. Anayasa Mahkemesi, bu yolun adli yardım talebi hakkında verilen kararın hukuksal denetimi yönünden başarısız olacağı iddiası kanıtlanmadığı için, bu yola başvurmadan yapılan başvuruyu kabul edilebilir bulmamıştır.[449]

Ulusal mevzuat, miktar itibarıyla bazı nihai kararlarını "temyizi kabil" görmemekte ve kesin nitelikte görmektedir. Kesin nitelikteki bu tür kararlara karşı temyize gitmeden bireysel başvuru yapılabilir. Öte yandan hukuk yargılamalarında bu gibi durumlarda temyiz yolunun yokluğunun bir ihlal yaratmadığı da bilinmelidir. Çünkü adil yargılanma hakkı "temyiz yoluna başvurma hakkı" içermemektedir.[450] Buna karşılık; eğer savcılık, olay ve olguların nitelendirilmesine itiraz ederek davayı üst mahkemeye taşıma yetkisine sahip ise buna karşın başvuruculara bu olanak tanınmıyor ise bu, silahların eşitliği ilkesine aykırı olacağı için adil yargı-

447 *Civet/Fransa*, İHAM [BD], 29340/95, 28/09/1999.

448 *Mehmet Şerif Ay başvurusu*, AYM, 2012/1181, 17/09/2013 § 36.

449 *Orhan Ersoy başvurusu*, AYM, 2013/2844, 20/03/2014, § 48.

450 *Kadir Gürbüz Kaynar başvurusu*, AYM, 2012/744, 20/02/2014, § 43-45; *Aleattin Sevimli başvurusu*, AYM, 2012/1097, 20/02/2014, § 43-45; *Mehmet Gençoğlu başvurusu*, AYM, 2012/1180, 20/02/2014, § 43-45; *Mustafa Kemal Sungur başvurusu*, AYM, 2013/2507, 06/03/2014, § 44-46.

lanma hakkının ihlaline neden olabilir.[451] Ayrıca Anayasa Mahkemesinin bu konuda verdiği bir iptal kararı[452] ile Türkiye'nin de tarafı olduğu 7 no. lu Protokol'ün 2'nci maddesinde "Cezai konularda iki dereceli yargılama hakkı"nın düzenlenmiş olduğu kaydedilmelidir.[453]

(6) Uyuşmazlık Mahkemesi Yolu

Ulusal hukukta bazı durumlarda yargı kolları arasında uyuşmazlık çıkabilmektedir. Bu uyuşmazlıklar, farklı yargı kollarındaki mahkemelerin her ikisinin de davayı görmekle görevli olduğu (olumlu görev uyuşmazlığı) veya görevli olmadığı (olumsuz görev uyuşmazlığı) kararlarını verdiği zamanlarda ortaya çıkar. Anayasa Mahkemesi görev uyuşmazlıklarının Uyuşmazlık Mahkemesine taşınması yolunu tüketilmesi gereken bir yol olarak görmüştür. Hüküm uyuşmazlıkları bakımından da uyuşmazlığın Uyuşmazlık Mahkemesine taşınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.[454]

b. Özgün Bir Kategori: Karar Düzeltme Yolu

Karar düzeltme yolu, başvurucular tarafından adli yargı (hukuk), idari yargı ve askeri idari yargı kollarında doğrudan talep edilebilen bir hukuk yoluydu. Ceza yargılamasında ise bu yola başvurma yetkisi Cumhuriyet Başsavcısına tanınmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, ceza yargılamalarındaki karar düzeltme yolunu olağanüstü bir yol olarak tüketilmesi gerekli yollar arasında görmemekteydi.[455] Hukuk davaları ile adli yargı yönünden ise bu yol, her ne kadar "olağan hukuk yolu" olarak kabul edilse de İnsan Hakları Mahkemesi, bu yolun etkililik koşulunu sağlamadığını söylemekte ve tüketilmesini zorunlu görmemekteydi.[456]

---

451 Örn. bkz. *Bayar ve Gürbüz/Türkiye*, İHAM, 37569/06, 27/11/2012, § 46 vd.

452 AYM, E. 2006/65, K. 2009/114, T. 23/07/2009.

453 *Ali Atlı başvurusu*, AYM, 2013/500, 20/03/2014, § 46.

454 *Erol Güler başvurusu*, AYM, 2013/8173, 14/04/2016.
İnsan Hakları Mahkemesi bünyesinde kabul edilebilir bir örnek için bkz. *Zeytinli/Türkiye*, İHAM, 42952/04, 26/01/2010.

455 *Aksaç/Türkiye*, İHAM, 41956/98, 15/07/2004.

456 Örn. bkz. *İhsan ve Satun Önel/Türkiye*, İHAM, 9292/02, 21/09/2006, § 12; *Karaduman/Türkiye*, İHAK, 16278/90, 05/03/1993.

Anayasa Mahkemesi ise söz konusu yolun etkili görülüp görülmeyeceği konusunu başvuruculara bırakmıştır. Bu durumda iki olasılık gündeme gelmektedir.

Birincisi; başvurucular, karar düzeltme yolunu etkili görebilir ve bu yola başvurabilirler. Bu durumda Anayasa Mahkemesi o yolu artık tüketilmesi gereken hukuk yolu olarak değerlendirecektir. Böyle bir tercihte bulunmuş olan başvurucular, söz konusu taleplerinin sonuçlanmasını beklemeden bireysel başvuru yapamazlar. Dolayısıyla bireysel başvuru için öngörülen 30 günlük süre de henüz işlemez.

Öte yandan, bu yola bir defa başvurulduktan sonra "feragat" edilecek olursa, etkili görülen bir yolun usulüne uygun tüketilmediği sayılacak ve söz konusu başvuru kabul edilebilir bulunmayacaktır.[457]

İkincisi; başvurucular, karar düzeltme yolunu etkisiz bir yol olarak görebilir ve bu yola başvurmayabilirler. Bu durumda temyiz onama kararının öğrenilmesinden itibaren 30 günlük bireysel başvuru süresi başlar. Bireysel başvuru süresinin başlaması için ilgili kanunlarda karar düzeltme yolu için öngörülen 15 günlük başvuru süresinin dolmasını beklemeye gerek yoktur.[458]

c. Olağanüstü Hukuk Yolları

Ulusal hukukta "olağanüstü hukuk yolları", yargılamanın yenilenmesi, kanun yararına bozma ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının itirazı olarak sıralanır. Söz konusu yollar, başvurucular yönünden doğrudan ulaşılması mümkün olmayan yollardır. Bu yollarda inceleme yapılabilmesi bir makamın takdirindedir. Bu çerçevede, davayı görmekte olan mahkemenin takdirine bağlı kılınmış olan Anayasa Mahkemesine itiraz yolu (somut norm denetimi) gibi yolların da bu kümede olduğu söylenebilir.[459]

---

457 *Halit Abdullah başvurusu*, AYM, 2012/26, 26/03/2013, § 21.

458 *Burhan Seçilir başvurusu*, AYM, 2014/7274, 10/06/2015, § 26; *İsmail Buğra İşlek başvurusu*, § 18; *Mahmut Ekrem Erhun ve Cole e Monique Jourovsky Erhun*, AYM, 2013/3588, 18/09/2014, § 46; *Cemal Ay başvurusu*, AYM, 2013/8674 16/10/2014, § 36; *Nurettin Eroğlu başvurusu*, AYM, 2013/3075, 25/02/2015, § 2, *Memet Ali Bağrıyanık* başvurusu, AYM, 2013/4440, 12/03/2015, § 28.

Askeri: *Sadık Koçak ve diğerleri* başvurusu, § 64.

459 İnsan Hakları Mahkemesi bu yolu ulaşılabilirlik taşımadığı için tüketilmesi gereken

Hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesinin ilkesel yaklaşımı başvurucuların doğrudan ulaşmalarının mümkün olmadığı, başka bir makamın takdirine bağlı olan hukuk yollarının tüketilmesinin zorunlu olmadığı yönündedir. Tüketilmesi zorunlu olmayan bir hukuk yoluna başvurulması mümkündür, ancak bu hukuk yoluna yapılan başvurunun sonuçlanmasını beklemenin olağan hukuk yollarının tüketilmesinden sonra başlayan bireysel başvuru süresinin kaçırılmasına neden olabileceği akılda tutulmalıdır.[460]

(1) Yargılamanın Yenilenmesi

Yargılamanın yenilenmesi usulü farklı usul kanunlarında düzenlenmiştir. HMK'nın 375'inci maddesinde, İYUK'ın 53'üncü maddesine, CMK'nın 311'inci maddesinde yargılamanın yenilenmesi nedenlerine yer verilmiştir.

İnsan Hakları Mahkemesi, yargılamanın yenilenmesi yolunu, kural olarak, tüketilmesi gereken etkili bir hukuk yolu olarak görmemektedir.[461] Anayasa Mahkemesi de bu yolu kural olarak tüketilmesi gereken bir yol olarak görmemektedir. Bu yollara başvurulsa bile derece mahkemeleri kararlara ilişkin kesinleşme şerhlerini düşmekte ve kararın infaz edilmesi için savcılara göndermektedir. Bu yollara yapılan başvurunun bireysel başvuru süresine bir etkisi yoktur.

Ancak İnsan Hakları Mahkemesi, kesin hükmün iptal edilmesinin tek olanağının bu olduğu durumlarda söz konusu yolun etkili olabileceğini ifade etmiştir.[462] Ayrıca, İnsan Hakları Mahkemesinin vermiş olduğu bir ihlal kararının yerine getirilmesi için başvurulacak yeniden yargılama yolu, tüketilmesi gereken bir hukuk yolu olarak kabul edilmektedir.[463]

---

bir iç hukuk yolu olarak görmemektedir. Örn. bkz. *Immobiliare Saffi/İtalya*, İHAM [BD], 22774/93, 28/07/1999, § 42.

460 *Orhan Ersoy (2) başvurusu*, AYM, 2013/7320, 20/03/2014, § 48; *Teoman Yeğenoğlu başvurusu*, AYM, 2013/5338, 17/07/2014, § 41; *Mehmet Hasan Altan başvurusu*, AYM, 2013/6947, 30/12/2014, § 47, 32.

461 *Riedl-Riedenstein ve diğerleri/Almanya*, İHAM, 48662/99, 22/01/2002; *Tripcovici/Karadağ*, İHAM, 80104/13, 07/11/2017.

462 *Kiiskinen/Finlandiya (k.k)*, İHAM, 26323/95, 01/06/1999; *Nikula/Finlandiya (k.k)*, İHAM, 31611/96, 21/03/2002.

463 Avrupa devletlerinin büyük bir kısmında İnsan Hakları Mahkemesinin ihlal kararlarının

(2) Kanun Yararına Bozma

Kanun yararına bozma yolu, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 309 ve 310'uncu maddelerinde düzenlenmiştir.[464] Kanun'un 309'uncu maddesine göre hâkim veya mahkeme tarafından verilen ve istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeksizin kesinleşen karar veya hükümde hukuka aykırılık bulunduğunu öğrenen Adalet Bakanlığı, o karar veya hükmün Yargıtayca bozulması istemini, yasal nedenlerini belirterek Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı olarak bildirir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, bu nedenleri aynen yazarak karar veya hükmün bozulması istemini içeren yazısını Yargıtayın ilgili ceza dairesine verir. Yargıtayın ceza dairesi, ileri sürülen nedenleri yerinde görürse, karar veya hükmü kanun yararına bozar. Kanun'un 310'uncu maddesine göre ise hükümlünün cezasının kaldırılmasının veya daha hafif bir cezanın verilmesinin gerekmesi durumlarında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı da bu yetkiyi kullanabilir.

Bu düzenlemeler uyarınca kanun yararına bozmaya gitme yetkisi, Adalet Bakanlığına ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısına tanınmıştır. Başvurucunun bu yönde bir talepte bulunması mümkündür; fakat böyle bir talebin varlığı, bu yollara başvurulacağı anlamına gelmemektedir. Başvurucuların istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeksizin kesinleşen bir hâkim veya mahkeme kararının Yargıtay tarafından bozulması için kanun yararına bozma yoluna yoluna gidilmesi yönündeki talebi, Adalet Bakanlığının veya Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının takdirini harekete geçirmeye yöneliktir, takdir yetkisi başvurucuda değildir.[465]

İnsan Hakları Mahkemesi kanun yararına bozma olağanüstü hukuk yolunun ulaşılabilir olmadığını, dolayısıyla da tüketilmesinin gerekli olmadığını söylemiştir.[466] Anayasa Mahkemesi bu yolu tüketilmesi gereken bir yol olarak görmemektedir.[467] Bu yollara başvurulsa bile derece mah-

---

yerine getirilmesinin en yaygın yolu yargılamanın yenilenmesi yoludur. Bkz. Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*, (Strasbourg: CoE, 2008), s. 19.

464 Bu kurum 1412 sayılı Kanun döneminde "yazılı emir" şeklinde ifade edilmekteydi.

465 *Menduh Ataç* başvurusu, AYM, 2013/1751, 13/06/2013, § 16.

466 *Zarakolu/Türkiye (no. 3)*, İHAM, 37062/97, 02/10/2003.

467 *Estaş Kum ve Ticaret Mad. Nak. San. A.Ş. başvurusu*, § 22. İnsan Hakları Mahkemesi açısından dolaylı olarak bkz. *Çaralan/Türkiye*, İHAM, 28889/02, 08/11/2007.

kemeleri kararlara ilişkin kesinleşme şerhlerini düşmekte ve kararın infaz edilmesi için savcılara göndermektedir. Bu yollara yapılan başvurunun bireysel başvuru süresine bir etkisi yoktur.

(3) Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının İtirazı

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının itirazı yolu, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 308'inci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

> "1) Yargıtay ceza dairelerinden birinin kararına karşı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, resen veya istem üzerine, ilâmın kendisine verildiği tarihten itibaren otuz gün içinde Ceza Genel Kuruluna itiraz edebilir. Sanığın lehine itirazda süre aranmaz.
>
> (2) İtiraz üzerine dosya, kararına itiraz edilen daireye gönderilir.
>
> (3) Daire, mümkün olan en kısa sürede itirazı inceler ve yerinde görürse kararını düzeltir; görmezse dosyayı Yargıtay Ceza Genel Kuruluna gönderir."[468]

Bu düzenleme uyarınca itiraz yoluna başvurma yetkisi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına tanınmıştır. Başvurucunun bu yönde bir talepte bulunması mümkündür; fakat böyle bir talebin varlığı, bu yollara başvurulacağı anlamına gelmemektedir. Başvurucuların itiraz yoluna gidilmesi yönündeki talebi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının takdirini harekete geçirmeye yöneliktir, takdir yetkisi başvurucuda değildir.

İnsan Hakları Mahkemesi bu olağanüstü hukuk yolunun ulaşılabilir olmadığını, dolayısıyla da tüketilmesinin gerekli olmadığını söylemiştir.[469] Anayasa Mahkemesi de aynı yaklaşımı benimsemiştir.[470] Başvurucular

---

468 Madde 308A ise şu şekildedir: (1) Bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin kesin nitelikteki kararlarına karşı bölge adliye mahkemesi Cumhuriyet başsavcılığı, resen veya istem üzerine, kararın kendisine verildiği tarihten itibaren otuz gün içinde kararı veren daireye itiraz edebilir. Sanığın lehine itirazda süre aranmaz. Daire, mümkün olan en kısa sürede itirazı inceler ve yerinde görürse kararını düzeltir, aksi hâlde itirazı reddeder. İtirazın reddine ilişkin kararlar kesindir.

469 *Akçiçek/Türkiye*.

470 *Mehmet Mercan başvurusu*, AYM, 2013/2001, 16/05/2013, § 18; *Rafet Ünal başvurusu*, AYM, 2013/1610, 13/06/2013, § 16.

bu yola başvursalar bile derece mahkemeleri kararlara ilişkin kesinleşme şerhlerini düşmekte ve kararın infaz edilmesi için savcılara göndermektedir. Bu yollara yapılan başvurunun bireysel başvuru süresine bir etkisi yoktur.

(4) Somut Norm Denetimi

Kanunların bizzat haklara müdahale oluşturduğu durumlarda bu kanunlara karşı ulusal hukukta gidilebilecek tek hukuksal yol, anayasa yargısındaki diğer dava türleri olabilir. Ancak söz konusu yol, tüketilmesi gereken hukuk yollarından değildir. Öte yandan İnsan Hakları Mahkemesi yönünden kanunlara karşı bireysel başvuru yolu bazı ülkelerde mümkün olduğu için bu yola başvurulması gerekse de, kanunlara karşı doğrudan başvuru olanağı bulunmayan ülkelerde, doğrudan doğruya İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvurular kabul edilebilir bulunmuştur.[471]

(5) Maddi Hatanın Düzeltilmesi

Maddi hatanın düzeltilmesi, kararın tüm yönleriyle yeniden incelendiği yeni bir kanun yolu değildir. Bu hukuk yolu, maddi hata olduğu kabul edilen durumlara uygulanan ayrıksı bir yoldur. Tüketilmesi zorunlu bir hukuki yol değildir. Bu hukuk yoluna başvurulmuş olmasının bireysel başvuru süresinin başlangıcına da bir etkisi olmayacaktır.[472]

(6) Bireysel Başvuru Yapıldıktan Sonra Olağanüstü Kanun Yollarında Başarı Elde Edilmesi

Bireysel başvuru usulünde başvurucuların, olağanüstü kanun yollarına başvurmaları bir zorunluluk değildir. Bu yollara başvurmadan bireysel başvuru yapılabileceği gibi, bu yollara başvurulmuş olması, bireysel başvurunun kabul edilebilir bulunmasına ve esastan incelenmesine engel olmaz. Bununla birlikte bu yollarda bireysel başvuru yapılmasından sonra başarı elde edilmesi durumunda karar farklı olabilir.

Örneğin *Aziz Yıldırım (3) kararında* Fenerbahçe Spor Kulübünün başkanı olan başvurucu, "spor müsabakalarının sonucunu etkilemek amacıyla

471 Örn. bkz. *R. R./Polonya*, İHAM, 27617/04, 26/05/2011; *Iordachi ve diğerleri/Moldova*, op. cit.

472 *Setenay Çereren başvurusu*, AYM, 2014/5669, 16/06/2016, § 43.

Türkiye Profesyonel Süper Ligi'nde şike ve teşvik primi suçlarını işlemek suretiyle suç örgütü kurup yönetmek" ve çeşitli maçlarla ilgili olarak "müsabakalarının sonucunu etkilemek amacıyla teşvik pirimi" suçu işlediği gerekçesiyle mahkûm edilmiştir. Başvurucunun bu mahkûmiyeti Yargıtay tarafından da onanmıştır. Başvurucunun bireysel başvuru yapmasından bir süre sonra yargılamanın yenilenmesi talebi kabul edilmiştir. Bu gelişme üzerine bireysel başvuruya konu olayın derece mahkemesi önünde derdest olduğunu kaydeden Anayasa Mahkemesi, başvurucunun "adil yargılanma hakkı" ile "özel hayatın gizliliği hakkı ile haberleşme hürriyeti"nin ihlal edildiğine ilişkin iddialarının, görülmekte olan davada incelenmesi gerektiği gerekçesiyle başvuruyu kabul edilebilir bulmamıştır.[473] Buna benzer örnekler Yargıtay Cumhuriyet başsavcılığının olağanüstü kanun yolu niteliğindeki itirazı bağlamında da gerçekleşmiştir.[474]

2. İstisnalar

Olağan hukuk yollarının tüketilmesi kuralı altın gibi değerli bir kural olmasına rağmen, altın mermere kazılmış, yani sabit değildir.[475] Bu altın kuralın mutlak bir uygulaması yoktur. Hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi yönünden başarı şansı bulunmayan kanun yollarının tüketilmesi bir gereklilik olarak görülmemektedir.

> "Olağan başvuru yolları ibaresinin, başvurucunun şikâyetleri açısından makul bir başarı şansı sunabilecek ve bir çözüm sağlayabilecek nitelikte, kullanılabilir ve etkili başvuru yolları olarak anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca başvuru yollarını tüketme kuralı ne kesin ne de şeklî olarak uygulanabilir bir kuraldır. Bu kurala riayetin denetlenmesinde münferit başvurunun koşullarının dikkate alınması esastır. Bu anlamda yalnızca hukuk sisteminde birtakım başvuru yollarının varlığının değil, aynı zamanda bunların uygulama şartları ile başvurucunun kişisel koşullarının gerçekçi bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle başvurucunun

473 *Aziz Yıldırım (3) başvurusu*, AYM, 2014/1957, 23/07/2014, § 57. Benzer şekilde bkz. *Orhan Eren başvurusu*, AYM, 2014/3003, 09/03/2017.

474 *Fuat Karaosmanoğlu başvurusu*, AYM, 2013/9044, 05/11/2014.

475 *Pratical Guide on Addmissibility Criteria*, s. 20.

kendisinden başvuru yollarının tüketilmesi noktasında beklenebilecek her şeyi yerine getirip getirmediğinin başvurunun özellikleri dikkate alınarak incelenmesi gerekir."[476]

Buna göre ana kural, ulaşılabilir, etkili ve yeterli olağan hukuk yollarının tüketilmesidir. Bir hukuk yolunun bu özellikleri karşıladığına yönelik bir kuşku bulunsa bile, sadece kuşku, bu yükümlülüğü ortadan kaldırmaz.[477] Böylesi bir yolun, etkililik testinin uygulanması için dahi izlenmesi gerekli olabilir.[478] Zira, derece mahkemelerinin yorumu yoluyla mevcut hakların geliştirilmesi olanağı ve başvurucuların da bu yöndeki tezlerini ileri sürme olanağı göz ardı edilemez.[479] Nitekim önceleri etkisiz görülen bir yol sonradan etkili görülebileceği gibi[480], bunun tersi de mümkündür.[481] İnsan Hakları Mahkemesini geçmişte etkili gördüğü için başvurucuları yönlendirdiği hukuk yollarını, sıklıkla uzun sürüyor ve sonucunda da anlamlı bir etki doğuran sonuca ulaşılamıyor olmasından ötürü etkisiz görmeye başlayabilmiştir.[482] Türkiye'de de CMK md. 141 yolunun geçmişte etkili bir hukuk yolu olmadığı söylenmesine[483] rağmen, Yargıtay'ın bu konuda verdiği yeni bir karardan sonra etkili görülmeye başlanması[484] da diğer yönde bir örnektir. Bunun yanında, bazen etkisiz ve tüketilmesi gerekli olmayan bir hukuk yolunun, içtihat değişikliği yoluyla değil, yasama organının yaptığı değişikliklerle de etkili ve tüketilmesi gerekli bir yola dönüşmesi mümkün olabilir.[485]

---

476 *S. S. A. başvurusu*, AYM, 2013/2355, 07/11/2013, § 28. Bu çıkarıma aşağı yukarı benzer yönde bkz. *İlhan/Türkiye [BD]*, § 59.

477 *Taner Kurban başvurusu*, AYM, 2013/1582, 07/11/2013, §23; *Ayşe Sena Sezgin Arslan başvurusu*, AYM, 2014/13367 15/04/2015 § 15; *Güley Uğur ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/9083 07/07/2015, § 22.

478 *Ignats/Letonya*, İHAM, 38494/05, 24/09/2013.

479 *D/İrlanda*, İHAM, 26499/02, 27/06/2006.

480 *Benmouna ve diğerleri/Fransa*, İHAM, 51097/13, 15/09/2015.

481 Örn. bkz. *Ignats/Letonya*, op. cit.

482 *Kaverzin/Ukrayna*, İHAM, 23893/03, 15/05/2012.

483 *Er ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 23016/04, 31/07/2012; *Mahmut Öz/Türkiye*, İHAM, 6840/08, 03/07/2012.

484 Örn. bkz. *Beştaş/Türkiye*, İHAM, 16857/12, 17/05/2016.

485 Bkz. *Stella ve diğerleri/İtalya*, İHAM, 49169/09, 16/09/2014.

Bununla birlikte, söz konusu kuralın katı ve aşırı şekilcilikle değil, esnek şekilde uygulanması gerektiği hem Anayasa Mahkemesi hem de İnsan Hakları Mahkemesi tarafından benimsenmektedir. Ancak bir çare sunmayacak ve giderim sağlayamayacak yolların tüketilmesine gerek yoktur.[486] Bu durum, sınırlı sayıda olmamakla birlikte söz konusu kuralın uygulanmasına yönelik bazı istisnaları beraberinde getirmektedir.

a. Yerleşik veya Değişme Olanağı Olmayan Kararların Bulunması

İnsan Hakları Mahkemesine göre bir hukuk yolunun tüketildiği ve mahkemelerin konuyla ilgili yaklaşımlarının ortaya çıktığı durumlarda, bu kararlarda değişiklik getirmeyecek yollara başvurmaları gerekmemektedir. Örneğin *Bellizzi/Malta* kararında Anayasa Mahkemesi tarafından bozulan bir karardan sonra buna koşut karara karşı yeniden Anayasa Mahkemesine başvurulması, söz konusu yargılamanın uzunluğu da dikkate alınarak külfetli görülmüş ve bu yola başvurulması zorunlu sayılmamıştır.[487]

Öte yandan başvurulması gereken yargı organlarının ihlal iddiasıyla ilgili yerleşik içtihadının bulunduğu durumlarda da istisnaya gidilebilmektedir. Örneğin eşi vefat eden homoseksüel bir başvurucunun, eşinin kiracısı olduğu dairede kiracı olmaya devam etmesiyle ilgili *Kozak/Polonya* kararında İnsan Hakları Mahkemesi, ulusal mahkemelerinin "fiili evlilik birliğinde olduğu bir kiracı ile yaşayan bir kişi" tanımlamasının sadece heteroseksüel çiftler için uygulanması konusunda "süregelen ve yerleşik bir yorum" olduğunu söylemiş ve bu yorumda değişme olanağı olmadığı için hukuk yolunun tüketilmesi kuralında istisnaya gitmiştir. Mahkeme, diğer yandan "aynı cinsiyetten ilişkilere yönelik genel hukuksal ve siyasal bağlamı" da hesaba katmıştır. İnsan Hakları Mahkemesi, bu tür istisnalara giderken, sadece mahkeme kararlarına değil, aynı zamanda değişme olanağı olmayan uygulamaları da dikkate alabilmektedir. Örneğin Yugoslavya'nın yıkılmasından sonra bu ülkenin bazı yurttaşlarına keyfî şekilde Slovenya yurttaşlığı verilmemesiyle ilgili *Kurić ve diğerleri/Slovenya*

486 *Csikós/Macaristan*, İHAM, 37251/04, 05/12/2006.
487 *Bellizzi/Malta*, İHAM, 46575/09, 21/06/2011.

davasında Mahkeme, bu uygulamanın kanunsuz ve Anayasaya aykırı olduğunun Anayasa Mahkemesi tarafından iki defa tespit edilmiş olmasına rağmen, herhangi bir genel önlemin alınmadığını kaydetmiş ve başvurucunun Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yoluna gitmesini gerekli görmemiştir.[488]

Anayasa Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımı da benzerdir. Örneğin Mahkemeye göre temyiz mahkemesinin yakın zamanda vermiş olduğu ve başvurucunun davasına da uygulanacak nitelikte bir karar varsa ve temyiz mahkemesinin bu kararını değiştirmesi ihtimal dâhilinde görünmüyorsa başvurucu, olağan başvuru yollarını tüketmiş sayılacaktır.[489] Bu özellikle bir yerel mahkemenin karar düzeltme yolundan da geçen bozma ilamına uyması durumunda gündeme gelmektedir.[490]

Örneğin İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Genel Müdürlüğünce kamulaştırma işlemi yapılmaksızın ve bedeli ödenmeksizin taşınmaza el konulması iddiasıyla ilgili *Emel Kaynar ve diğerleri* başvurusunda başvurucunun taşınmaz bedelinin ödenmesi için açtığı dava, yerel mahkemede kabul edilmiştir. Ancak Yargıtay, somut olayda geçerli bir kamulaştırma işlemi olduğu, yani kamulaştırmasız el atmanın söz konusu olmadığı ve davanın süresinde açılmadığı gerekçesiyle kararı bozmuştur. Yerel mahkeme, bozma kararına karşı direnmiş fakat Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, yerel mahkemenin direnme kararını bozmuştur. Genel Kurul, başvurucunun karar düzeltme talebini de reddetmiştir. Bunun üzerine yerel mahkeme Genel Kurulun bu kararına uymuş ve başvurucu uyma kararına karşı bireysel başvuruda bulunmuştur.

Bu son uyma kararına karşı temyiz yolu açık olmasına rağmen başvurucu, bireysel başvuru yapmıştır. Anayasa Mahkemesi, bu başvuruya yönelik şu tespitte bulunmuştur:

---

488 *Kurić ve diğerleri /Slovenya* [BD], op. cit.

489 *Deniz Baykal başvurusu*, AYM, 2013/7521, 04/12/2013, § 30.

490 Böyle durumlarda artık yeniden kanun yollarının tüketilmesi gerekli değildir. Bkz. *Şahin Tosun başvurusu*, AYM, 2014/10857, 11/01/2017, § 36. Ancak bu yola başvurulup tüketildiğinde de başvuru incelenebilir olabilir. Karş. *S.S. Okumuşlar Konut Yapı Kooperatifi başvurusu*,2014/5326, 28/09/2016, § 33.

> "Somut olayda başvurucular açısından temyiz yoluna başvurulması, tüketilmesi gerekli bir yol olarak kabul edilemez. Zira aynı karara yönelik olarak temyiz mercileri kararlarını vermişler ve Derece Mahkemesince de temyiz mercilerinin verdikleri karar doğrultusunda hüküm kurulmuştur. Bu anlamda Mahkemece verilen son karara karşı temyiz yolunun etkili bir başvuru yolu olarak kabul edilmesi, başvuruculara aşırı bir külfet yükleyebilir. Dolayısıyla Mahkemece verilen son karara karşı temyiz yoluna başvurulmadan yapılan bu başvuru, olağan kanun yoluna başvurulmadığı için başvuru yollarının tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez nitelikte değerlendirilemez. Zira başvurucular Mahkemece verilen davanın kabulü kararına yönelik olarak, olayın şartları dâhilinde, olağan kanun yollarını tüketmek için kendilerinden beklenen her şeyi yapmışlardır. Bu aşamadan sonra başvuruculardan Derece Mahkemesince verilen son karara yönelik olarak da temyiz yoluna başvurmalarını beklemek, bireysel başvuru hakkının kullanılması önünde orantısız bir engel oluşturabilir. (…) Temyiz yolu açık olan bir hükme yönelik olarak, etkili görmedikleri veya hukuki yararları olmadığı için bu yola başvurmayan başvurucular doğrudan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru haklarını kullanabilirler."[491]

Söz konusu içtihat, yerel mahkemenin, kararının bozulması kararına karşı verdiği direnme kararının Yargıtay Genel Kurulu tarafından bozulduğu ve yerel mahkemenin de bu karara uyduğu aşamalar için geçerlidir. Anayasa Mahkemesine göre bu aşamadan sonra başvurucudan ilk derece mahkemesince verilen son karara karşı temyiz yoluna başvurulmasını beklemek, bireysel başvuru hakkının kullanılmasının önünde orantısız bir engel oluşturur.[492]

b. Başvuru Yollarının Hatalı Gösterilmesi veya Hiç Gösterilmemesi

Anayasa'nın 40'ıncı maddesinin 2'nci fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir:

> "Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır."

491 *Emel Kaynar ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/3667, 10/06/2015, §§ 51-52. Aynı yönde *Deniz Baykal başvurusu*.

492 *Şahin Tosun başvurusu*, AYM, 2014/10857, 11/01/2017, § 36.

Anayasa'nın getirdiği bu pozitif yükümlülük, bazen yetkili makamlarca yerine getirilmemekte veya yanlış şekilde yerine getirilmektedir. Anayasa Mahkemesi böyle durumların iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı yönünden bir istisna ürettiği düşüncesindedir.

Örneğin *Kommersan Kombassan* başvurusunun konusu, iş kazası sonucunda yaşamını yitiren bir kişinin yakınlarının açtıkları tazminat davasıdır. Bu dava asliye hukuk mahkemesinde açılmıştır. Davayı gören mahkeme, davayı iş mahkemesi sıfatıyla gördüğünü tutanaklarda belirtmemiştir. Kısa ve gerekçeli kararda da kanun yolu süresi, tebliğ tarihinden itibaren 15 gün olarak belirtilmiştir. Yargıtay ise söz konusu davayı iş davası olarak almış, mahkemenin de iş mahkemesi sıfatıyla karar verdiğini, bu nedenle de ilgili kanun uyarınca temyiz süresinin tefhim süresinden itibaren 8 gün olduğunu belirterek temyiz dilekçesini reddetmiştir.

Konu, Anayasa Mahkemesinin önüne geldiğinde ise Mahkeme, Yargıtay'ın bu yorumunun başvurucuların temyiz hakkını kullanmalarını imkânsız kılacak ölçüde ve kanunun hükümlerine olağanın dışında bir anlam verir nitelikte olduğunu ve öngörülebilir olmadığını söylemiştir. Bu olayda başvurucuların ilgili hukuk yolunu tüketmemiş olmaları başvurunun kabul edilebilir olmasına engel oluşturmadığı gibi mahkemeye erişim hakkının ihlali yönünde karar verilmiştir.[493]

c. Telafisi İmkânsız Zararların Ortaya Çıkma Olasılığı Bulunan Durumlar

Anayasa Mahkemesine göre başvuru yolunun tüketilmesinin başvurucunun hakkına yönelik ihlalin giderilmesi açısından herhangi bir etkisi yoksa, anayasal haklara saygı ilkesi, bu başvuruların incelenmesini gerektirebilir. Mahkeme, bu etki değerlendirmesini "başvuru yolunun tüketilmesinin beklenmesi hâlinde başvurucunun haklarına yönelik ciddi ve geri dönülmesi imkânsız bir tehlike ortaya çıkartması" kriterine göre yapmaktadır.[494]

493 *Kommersan Kombassan Mermer Maden İşletmeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/7114, 20/01/2016.

494 *Rıda Boudraa başvurusu*, § 26.

Mahkemenin ilk kez *Yaman Akdeniz ve diğerleri* başvurusunda uyguladığı bu yaklaşımın bağlamı "Twitter" isimli sosyal medya sitesine Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) tarafından getirilen erişim engellenmesi kararıdır. TİB, ulaşımı engellenen "twitter.com" adresine kullanıcıların DNS ayarlarını değiştirerek girdiğinin tespit edilmesi üzerine Google DNS adreslerine erişimi engellenmiştir. Başvurucular, TİB'in bu kararına karşı idari yargı mercileri önünde iptal davası açılmasının tüketilmesi gerekli etkili bir yol olmadığı iddiası ile doğrudan bireysel başvuruda bulunmuşlardır. Öte yandan Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı da bu süreçte, söz konusu erişimin engellenmesi işlemine karşı yürütmeyi durdurma istemiyle dava açmış ve erişimin engellenmesi kararına karşı yürütmeyi durdurma talebi, idare mahkemesi tarafından kabul edilmiştir. Buna karşılık; söz konusu yürütmeyi durdurma kararı TİB tarafından derhâl uygulanmamış ve site erişime açılmamıştır. Bu durum karşısında Anayasa Mahkemesi şu şekilde bir belirleme yaparak başvuruyu esastan incelemiştir:

> "Ülkemizde milyonlarca kullanıcısı olan bir sosyal paylaşım sitesine erişimin engellenmesinin bu kişilerin demokratik toplumun temellerinden olan ifade özgürlüğünü sınırlayıcı etkisi dikkate alındığında, bu tür sınırlamaların hukuka uygunluğunun acilen denetlenmesi ve hukuka aykırılık tespiti hâlinde sınırlamanın hemen kaldırılması demokratik hukuk devleti ilkesinden kaynaklanan bir zorunluluktur. Söz konusu idari uygulamaya ilişkin yukarıda belirtilen yürütmeyi durdurma kararına rağmen başvurucuların ihlal iddiasına konu olan twitter.com isimli siteye erişimin hâlen mümkün olmadığı görülmektedir. Sosyal medyada belli olay ve olgulara ilişkin olarak paylaşılan haber ve düşüncelerin zamanın geçmesiyle güncelliğini yitirip etki ve değerini kaybedebileceği açıktır. Bu durumda yargı kararının yerine getirilerek siteye erişimin ne zaman sağlanacağı konusundaki belirsizliğin sürmesi karşısında ihlali ve olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak bakımından etkili ve erişilebilir nitelikte bir koruma sağladığının söylenemeyeceği ve böylece başvurucuların idare mahkemesine başvurmalarının etkili bir yol olmadığı sonucuna ulaşılmıştır."[495]

495 *Yaman Akdeniz ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/3986, 02/04/2014, § 26.

Mahkeme bu yaklaşımını benzer nitelikteki *Youtube* kararında da sürdürmüştür.[496] Anayasa Mahkemesinin söz konusu istisnai yaklaşımını uyguladığı bir diğer bağlam da sınır dışı etme kararlarıdır. Mahkeme bu konudaki yaklaşımını şu cümlelerde ortaya koymuştur:

> "İdari bir işlem olan sınır dışı edilme işlemine karşı hukukumuzda idari yargı yollarına başvurulması ve yürütmeyi durdurma talebinde bulunulması mümkündür. Ancak idari yargıya yapılan başvuru -yürütmenin durdurulması kararı verilmedikçe- sınır dışı edilmeyi engellememektedir. Başka bir deyişle yargı yoluna başvurunun sınır dışı edilme kararını otomatik olarak askıya alma etkisi yoktur. Elbette idare mahkemeleri sınır dışı edilme kararı hukuka aykırıysa ya da ilgilinin sınır dışı edilmesi hâlinde gönderileceği ülkede yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğu anlaşılırsa yürütmeyi durdurma kararı verebilir. Ancak başvurulmasına rağmen idari yargı mercilerince yürütmeyi durdurma talebinin ve buna karşı yapılan itirazın reddine karar verilmiş ve kişinin yaşamına ya da maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik tehlike devam ediyorsa anayasal haklara saygı ilkesi Mahkemenin bu başvuruları incelemesini gerektirir. Bu durumda ilgili bireysel başvuru yapabilmek için idari yargı mercileri önündeki davanın sonuçlanmasını beklemek zorunda bırakılamaz. (…) O hâlde yürütmeyi durdurma talebinin ve buna karşı yapılan itirazın reddedilmiş ve henüz davanın esası hakkında da bir karar verilmemiş olduğu hâllerde, bireysel başvuruda bulunulması durumunda, idari davaya konu edilen uyuşmazlığın konusunu oluşturan hak ve özgürlükler kategorisi dikkate alınarak bir çözüm üretilmesi, eğer başvurucunun yaşamına ya da maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik ciddi ve kişiselleşmiş bir riskin varlığı kapsamlı dayanaklar ile ortaya konulmuş ise bireysel başvuru Mahkemece incelenmeli ve gerekirse tedbire hükmedilmelidir. Buna karşılık kişinin yaşamına ya da maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike söz konusu değilse somut olayın özellikleri dikkate alınıp, daha sınırlı

496 *Youtube Llc Corporation Service Company ve diğerleri başvurusu*, AYM [GK], 2014/4705, 29/5/2014, § 40.

bir yaklaşım benimsenerek gerekirse hukuk yollarının tüketilmesi beklenmelidir."[497]

Bu içtihattan da anlaşıldığı gibi sınır dışı edilme durumlarında tedbir kararı hakkında karar verilmese veya esastan bir hüküm verilmemiş olsa bile, olayın bağlamı uyarınca ciddi ve geri dönülemez zarar oluşacağı düşünüldüğünde başvuru esastan incelenebilmektedir. Anayasa Mahkemesi, bu yaklaşımını zaman içinde değiştirmiş ve esastan inceleme yapmak yerine geçici tedbir kararı vermeye başlamıştır. Öte yandan yasama organı da mevzuatta değişikliğe gitmiş ve yargı yoluna başvurunun sınır dışı edilme kararını otomatik olarak askıya alma etkisi getirilmiştir.

İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarında, hukuk yollarının tüketilmesi kuralının istisnaları arasında "telafisi imkânsız zararların ortaya çıkma olasılığı" genellikle kullanılmaz. Bu kavramlaştırmaya daha çok Alman AYM'sinin kararlarında rastlanmaktadır.[498]

ç. Soruşturmanın Bağımsız, Süresinin Makul Olmaktan Çıkması

İnsan Hakları Mahkemesinin geliştirdiği "pozitif yükümlülükler kuramı"nın bünyesinde yer alan yükümlülüklerden biri etkili soruşturma yükümlülüğüdür. Taraf devletlerin, Sözleşme'deki haklardan birinin ihlal edilmesinden sonra yükümlülükleri sona ermemektedir. Taraf devletler iddiaya dayanak olan olayı derhâl, resen, etkili delilleri toplayarak süratli şekilde soruşturmak ve bir failin tespit edilmesi durumunda da faili caydırıcı şekilde cezalandırmakla yükümlülüdürler. Pozitif yükümlüklerin usul boyutunu oluşturan bu unsurlara uyulmaması durumunda bireysel başvuru koşulları oluşabilir. Bu, özellikle soruşturmanın bağımsız şekilde yürütülmemesi[499] ve daha yaygın olarak süründemede bırakılması ve soruşturma süresinin makul olmaktan çıkması durumlarında gündeme gelmektedir. Mağdurlar süründemede kalan, başka bir deyişle, soruşturma süreci, makul sürenin dışına taşan durumlarda bireysel başvuruda bulunabilirler. Örneğin *Tanlı/Türkiye* davasına konu olan olayda başvurucunun

497 Ibid., §§ 25-26.

498 Şirin, *Anayasa Şikâyeti*, s. 523.

499 Bkz. *Eremiasova ve Pechova/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 23944/04, 16/02/2012.

oğlu polisin gözetimi altında öldürülmüştür. Olayla ilgili başlayan ceza soruşturması bir yıl sekiz aydır derdesttir. Suçun ağırlığını dikkate alan Komisyon, söz konusu ceza soruşturmasının etkisiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.[500]

d. Yargılamanın Makul Süreden Uzun Sürmesi

İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6'ncı maddesinde yer alan "adil yargılanma hakkı"nın bünyesinde makul sürede yargılanma hakkı yer almaktadır. Anayasa'nın 141'inci maddesinin son fıkrasına göre de "Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sınuçlandırılması, yargının ödevidir." Her iki metinde de bu güvence mevcut olsa da Türkiye'de bu hakkın ihlal edilmesi durumunda başvurulabilecek bir hukuk yolu yoktur. İnsan Hakları Mahkemesi bu eksikliği *Cengiz Kılıç* kararında tespit etmiştir.[501] Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası taşıyan başvuruları, herhangi bir iç hukuk yoluna başvurulmamış olmasına rağmen kabul edilebilir bulabilmiştir. İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun açılmasıyla birlikte bu yola başvurulmasını gerekli görmeye başlamıştır.

Anayasa Mahkemesi ise henüz makul sürede yargılanma hakkı bağlamında etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine yönelik bir karar vermiş değilse de herhangi bir yola başvurmadan önüne gelen bireysel başvuruları kabul edilebilir bulmaktadır. Bu tür başvurular için başvuru süresi, yargılamanın makul olmaktan çıktığı andır. Makullükten çıkma anı, her olayın kendi koşullarına göre değerlendirilir. Bu andan itibaren başvurucunun bu bağlamdaki ihlal iddialarını ileri sürmek için davanın sonunu ve hakkındaki kararın kesinleşmesini beklemesine gerek yoktur. Bu davanın sonucunda verilen kararlara dayanan hak ihlali iddiaları, sonradan ayrı bir bireysel başvuruya konu olabilir.

e. Tutukluluğun Kanuniliği İncelemesinin Süratle Yapılmaması

Sözleşme'nin md. 5(4) hükmü, tutulmanın kanuniliği hakkında "süratle" (*speedily*) bir yargısal karar verilmesini ve hukuka aykırı ise tutulmanın

500 *Tanlı/Türkiye*, İHAM, 26129/95, 10/04/2001.

501 *Cengiz Kılıç/Türkiye*, İHAM, 16192/06, 06/12/2011.

sona erdirilmesini gerektirmektedir.[502] Maddedeki "süratle" ifadesi Anayasa'nın md. 19(8) hükmünde "kısa sürede" şeklinde ifade edilmiştir. Bu iki kavramın birbiriyle uyumlu yorumlanması gerekir.

İnsan Hakları Mahkemesi etkili hukuk yollarının tüketilmesi kavramını, Sözleşme'nin 13'üncü maddesindeki etkili başvuru hakkı bağlamındaki değerlendirmeleriyle uyumlu şekilde yorumlamaktadır. Mahkeme, Sözleşme'nin md. 5/4 hükmünün ise Sözleşme'nin 13'üncü maddesinin özel bir görünümü (*lex specialis)* olduğunu ifade etmektedir.[503] Aynı durum, Anayasa'nın md. 19/8 hükmü ile md. 40 hükmü arasında da bulunmaktadır. Şu hâlde etkili başvuru hakkı, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin tutulmalarının kanuniliğinin incelenmesi bağlamında "süratlilik" güvencesiyle donatılmıştır. Tutmanın kanûnîliğinin incelenmesi için öngörülen bir yolun, madde 5/4'ün amacı olan "süratli" olmaktan çıkması durumunda o yolun tüketilmesine gerek yoktur.[504] Başka bir ifadeyle, tutmanın hukukiliğine itirazları süratlice karara bağlamayan yargı mercileri atlanarak bireysel başvuru yapılabilir.[505] Süratle inceleme şartı ve bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda etkili bir hukuk yolu olmaktan çıkma olasılığı -daha esnek de olsa- Anayasa Mahkemesi için dahi geçerlidir.[506]

f. Sözleşme'ye Aykırı İdari Pratikler

İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme ile uyumsuz eylemlerin tekrar ettiği ve buna devlet otoritelerinin resmî hoşgörüsünün bulunduğu durum-

502 *Musial/Polonya*, İHAM [BD], 24557/94, 25/03/1999, § 43; *Rehbock/Slovenya*, İHAM, 29462/95, 28/11/2000, § 84.

503 *Chahal/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 22414/93, 15/11/1996, § 126.

504 *Sabeur Ben Ali/Malta*, İHAM, 35892/97, 29/06/2000, § 40; *Kadem/Malta*, İHAM, 55263/00, 09/01/2003, § 53.
OHAL koşullarında farklı sonuç için bkz. *Şahin Alpay/Türkiye*, İHAM, 16538/17, 20/03/2018.

505 *M.A./Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti*, İHAM, 41872/10, 23/07/2013, § 163.

506 *Sabeur Ben Ali/Malta*, § 42; *Smatana/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 18642/04, 27/09/2007, § 132; *Zubor/Slovakya*, İHAM, 7711/06, 06/12/2011, §87-91; *Stephens/Malta (2)*, İHAM, 33740/06, 21/04/2009; *Fesar/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 76576/01, 13/11/2008, §§68-70; *Getos-Magdic/Hırvatistan*, İHAM, 56305/08, 02/12/2010, § 106. Bu konudaki anayasa yargısı konusundaki yeni esneme için bkz. *İlnseher/Almanya*, 10211/12 ve 27505/14. Olağanüstü Hâl bağlamında esneme için bkz. *Şahin Alpay/Türkiye*, op. cit.

larda Sözleşme'ye aykırılıkları idari pratik olarak kabul etmektedir. Bu tür idari pratiklerin tespit edildiği başvurularda başvuruların olağan hukuk yollarını tüketmesi yararsız ve etkisiz bir çaba olarak algılanmaktadır.[507] Başvurucunun evinin, görevlerini kötüye kullanan güvenlik güçleri tarafından yakıldığını ve eziyete maruz kaldığını ileri süren *Akdıvar/Türkiye* davasında ulusal makamların soruşturma yapmamaları ve destek sunma konusundaki eksiklikleri "özel koşul" olarak görülmüş ve Sözleşme'ye aykırılığın idari pratik olduğu tespit edilerek hukuk yollarının tüketilmesine gerek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[508]

g. Özel Koşullar

İnsan Hakları Mahkemesi, özel koşullar (…) olarak kavramlaştırdığı bazı hâllerde iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralından sapabilmektedir. Bu özel durumlar, iç içe geçtikleri için birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmamakla birlikte, meselenin sistemli anlatılabilmesi adına "başvurucunun özel koşullar" ve "olayın özel koşulları" gibi alt başlıklarla ele alınabilir.

(1) Başvurucunun Özel Koşulları

İnsan Hakları Mahkemesi, iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralını uygularken başvurucuların kırılgan ve dezavantajlı durumlarına tamamen kulak tıkamamaktadır. Özellikle zihinsel engellilik ile ilgili durumlarda bu kurala istisna getirilmektedir. Örneğin Mahkeme, başvurucunun psikiyatri hastanesinde tutulduğu ve bu müdahaleye karşı anayasa şikâyetinde bulunmadığı *M. S. ve Hırvatistan (2)* kararında başvurucunun kırılganlığı, ciddi zihinsel bozukluğu ve bir yandan özel avukat tutmasının mümkün olmaması, diğer yandan adli yardım kapsamında da fiilen destek almamış olmasını dikkate almış ve söz konusu hukuk yoluna başvurmamış olmasından olumsuz bir sonuç çıkartmamıştır.[509] Benzer şekilde *Premininy/Rusya* kararında Mahkeme, başvurucunun zihinsel sağlığının zayıf

507 Benzer bir idari pratik belirlemesi Rusya'nın Gürcistan'da 2006-2007 yıllarındaki gözaltı, tutma ve sınırdışı etme *Gürcistan/Rusya*, İHAM [BD], 13255/07, 03/07/2014.

508 *Akdıvar ve diğerleri/Türkiye*, İHAM [BD], 21893/93, 16/09/1996.

509 *M. S./Hırvatistan (no. 2)*, İHAM, 75450/12, 19/02/2015.

olduğuna ilişkin "açık ve kesin kanıt" bulunduğunu ve kendisinden ulusal giderim kanallarını kullanmasının makul şekilde beklenemeyeceğini söylemiştir.[510]

Başvurucuların özel durumları, diğer sağlık koşulları ile yaşları gibi faktörler çerçevesinde de dikkate alınabilmektedir. Örneğin *Güveç/Türkiye* kararında Hükûmetin iç hukuk yollarının gerektiği gibi tüketilmediği yönündeki savı, başvurucunun 15 yaşında olması, ciddi sağlık sorunları yaşaması ve uygun hukuksal temsilcisinin olmaması gibi faktörler çerçevesinde reddedilmiştir.[511]

Mahkeme, bazı durumlarda somut olayın koşulları ile başvurucunun özel koşullarını birleşik şekilde ele alabilmektedir. Örneğin Öcalan/Türkiye kararında başvurucunun tamamen izolasyon içinde tutulması, hukuki -eğitiminin olmaması ve bir avukata danışma olanağının bulunmaması dikkate alınmıştır. Bu olayda başvurucunun avukatlarının ona danışmadan çözüm arayabilecekleri savı da reddedilmiştir. [512]

(2) Olayın Özel Koşulları

Bireysel başvuruya konu edilen olayın özel koşulları da iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralında istisnaya gidilmesine neden olabilmektedir. Örneğin ev içi şiddet ile ilgili *Opuz/Türkiye* kararında kadın başvurucuya ve annesine eşit koruma sağlamayan ulusal hukuk yollarının etkisiz olduğu söylenmiş ve bu durumun iç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekli olmadığı özel koşullara neden olduğu ifade edilmiştir.[513] Yine güneydoğudaki mülklerin tahribatıyla ilgili *Ayder ve diğerleri/Türkiye* kararında kıdemli bir kamu görevlisinin, başvuruculara zarar değerlendirme raporu hazırlanacağı ve bütün mülkiyet sahiplerinin zararlarının tazmin edileceği taahhüdünde bulunmuş olması kaydedilmiş ve bu durumun "özel koşul" yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Mahkeme bu olayda başvurucuların karşılaşabileceği güvencesizlik ile kırılgan durumlarını da dikkate almıştır.[514]

510 *Dzugayeva/Rusya*, İHAM, 44971/04, 12/02/2013.

511 *Güveç/ Türkiye*, op. cit.

512 *Öcalan/Türkiye [BD]*, §§ 71-72.

513 *Opuz/Türkiye*, İHAM, 33401/02, 09/06/2009.

514 *Ayder ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 23656/94, 08/01/2004.

Olayın özel koşulları uyarınca çok daha ilginç olan bir durum ise başvurucuların, belli bir zaman dilimine yayılan "ihlaller örüntüsü" ortaya koyabildikleri durumlardır. Başvurucunun Kürt meselesiyle ilgili yayımladığı makaleler ve yayınlarla ilgili olarak 19 farklı ceza yargılamasına tabi olduğu *Öztürk/Türkiye* kararında Mahkeme, başvurunun tekil eylemler veya olaylarla ilgili olmadığını, başvurucunun şirketinin yayımcılığını engellemek amacıyla görece uzun bir süre boyunca ısrarlı eylemler örüntüsüne dayandığını tespit etmiştir. Başvurucunun yakınmakta olduğu bu genel durumu değiştirebilecek etkili olan bir hukuk yolunun bulunmadığını söyleyen Mahkeme, başvurucunun hakkındaki bir mahkûmiyete karşı temyiz yoluna gitmemiş olmasını hukuk yollarının tüketilmesi kuralı yönünden ayrıksı görebilmiştir.[515]

3. Usuller

Hukuk yollarının tüketilmesi kuralının iki boyutu vardır. Bu boyutlar doktrinde hukuk yollarının şeklî anlamda (dikey) tüketilmesi ve maddi anlamda (yatay) tüketilmesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır.[516]

a. Hukuk Yollarını Şeklî Anlamda (Dikey) Tüketmek

Hukuk yollarının tüketilmesi kuralının ilk anlamı şeklî niteliktedir. Anayasa Mahkemesi bu şeklî anlamı şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

> "Bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmek için öncelikle hukuk sisteminde düzenlenen başvuru yollarının tüketilmesi zorunludur. Bu ilke uyarınca başvurucunun Anayasa Mahkemesi önüne getirdiği şikâyetini öncelikle ve süresinde yetkili idari ve adli mercilere usulüne uygun olarak iletmesi ve bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunması ve aynı zamanda bu

515 *Ünsal Öztürk/Türkiye*, İHAM, 29365/95, 04/10/2005. Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin raporlarına rağmen mahkûmların tutulma koşullarına ilişkin temel hijyenik ve insancıl gerekliliklerin bir yıla yakın süredir sağlanmamış olması, hapishanelerdeki önemli ve ciddi yapısal sorunların varlığı karşısında özel koşulların olduğu söylenerek kuralda istisnaya gidilmiştir. Bkz. *A.B./Hollanda*, İHAM, 3738/97, 29/01/2002, § 73.

516 Christoph Grabenwarter/Katharina Pabel, *Europäische Menschenrechtskonvention*, (Manz: C. H. Beck, 2016).

süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekir."[517]

Mahkeme, iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralında dört unsur türetmektedir. Bunlar; iç hukuktaki başvuruların (1) yetkili idari ve yargısal mercilere, (2) süresinde, (3) usulüne uygun şekilde ve (4) gerekli özen gösterilerek yapılmasıdır.

(1) Başvurunun Yetkili İdari ve Yargısal Makamlara Yapılması

Başvurucuların yetkili olmayan idari veya yargısal makamlara yaptıkları başvurular, hukuk yollarının tüketilmesi kuralının gereklerini karşılamaz. Örneğin iç hukuk uyarınca idare mahkemesinde açılması gereken bir davanın asliye hukuk mahkemesinde açılması durumunda bu mahkeme, görevsizlik kararı verecektir. Bu görevsizlik kararının ardından görevli mahkemede dava açılmadan bireysel başvuru yapılması durumunda bu başvuru kabul edilebilir bulunmaz.[518] Bu konuda bir örnek daha vermek gerekirse; bir ceza soruşturması sırasında başvurucuya ait taşıta CMK md. 128 uyarınca el konulmasının mülkiyet hakkının ihlaline neden olduğu düşünülüyorsa, bu yöndeki giderim için gidilmesi gereken hukuk yolu tam yargı davası değil, bu konuda özel olarak düzenlenmiş olan CMK md. 141 yoludur. Tam yargı davası yoluna gidilmesi durumunda söz konusu yol tüketilse bile başvuru kabul edilebilir bulunmayacaktır.[519]

(2) Başvurunun Süresinde Yapılması

Bir hakkının ihlal edildiğini düşünen başvurucular görevli mahkemede dava açmış olmalarına rağmen eğer söz konusu dava, iç hukukun öngördüğü sürelerde yapılmaz ise derece mahkemeleri bu davaları süre aşımı nedeniyle reddedeceklerdir. Bu red kararlarından sonra yapılacak bireysel başvurular da olağan hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle kabul edilebilir bulunmayacaktır.[520]

---

517 *Bayram Gök başvurusu*, AYM, 2012/946, 26/03/2013, § 19; *Ramazan Acar başvurusu*, § 36.

518 *Gülişan Yeşil başvurusu*, AYM, 2013/1448 19/11/2014, §§ 28-32.

519 *Mehmet Ali Aslan* başvurusu, AYM, 2013/2429, 30/03/2016, §§ 26-33.

520 Örn. bkz. *Özlem Türkeş başvurusu*, AYM, 2014/505, 17/07/2014, §§ 31-32; *Mylana Bilyankin ve D. B başvurusu*, AYM, 2013/5609, 18/09/2014, §§ 33-34; *Abdulkadir Güneşdoğdu başvurusu*, AYM, 2013/6590, 21/01/2015 § 62.

(3) Başvurunun Usulüne Uygun Şekilde Yapılması

Olağan hukuk yollarının kendine özgü usullerine uymadan yapılan başvurular, hukuk yollarının tüketilmesi kuralına uygun değildir. Örneğin *Şükrü Küçük ve diğerleri* kararında yakınlarının ölümünün görevli doktorun kişisel kusuru neticesinde gerçekleştiğini düşünen başvurucular görevli doktora karşı adli yargıda tazminat davası açmışlar bu dava "husumet yokluğu" nedeniyle reddedilmiştir. Danıştay'ın bu konudaki yerleşik içtihadına göre adli yargı mercilerince husumet yokluğu nedeniyle verilen ret kararlarının kesinleşmesinden itibaren 1 yıl içinde idare aleyhine tam yargı davası açılması mümkün olmasına rağmen başvurucular bu usule uygun bir başvuru yapmamışlardır. Dolayısıyla başvuruları, başvuru yollarının tüketilmemiş olması nedeniyle kabul edilebilir bulunmamıştır.[521]

Lokman Ateş başvurusunda 1982 yılında açtığı evliliğin nispi butlana bağlı feshi talepli davaya yönelik yeniden yargılama talebinin reddedilmesi üzerine özel hayata saygı hakkının ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulmuştur. Anayasa Mahkemesi bu olayda da başvurucunun taleplerini karşılayan hukuk yolu olan soy bağının reddi davası açmak yerine yeniden yargılama talebinde bulunulması usulünü hukuk yollarının tüketilmesi kuralı yönünden kabul edilebilir bulmamıştır.[522]

Ancak bir temyiz mahkemesi usulüne uygun olmadığı için reddettiği bir başvuruyu esastan tamamen[523], kısmen[524] veya özü itibarıyla[525] incelemişse bu durumda o hukuk yolu tüketilmiş sayılabilir.

(4) Başvurunun Gerekli Özen Gösterilerek Yapılması

Başvurucuların başvurularında özen göstermeleri gerekliliği, özellikle devletin etkili soruşturma yürütmediğine ilişkin iddialarda görünür olmaktadır.

---

521 Aynı yönde bkz. *Ahmet Sevim başvurusu*, AYM, 2013/474, 09/09/2015.

522 *Lokman Ateş başvurusu*, AYM, 2013/7920, 10/03/2016, §§ 42-45.

523 *Voggenreiter/Almanya*, İHAM, 47169/99, 08/01/2004.

524 *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) /Isviçre (no. 2)*, İHAM [BD], 32772/02, 30/06/2009, §§ 43-45.

525 *Vladimir Romanov/Rusya*, İHAM, 41461/02, 24/07/2008, § 52.

Örneğin *Gökdemir/Türkiye* davasında eşi balıkçılık yaparken boğulan başvurucu, tedbirsizlikleri ve ihmallerinden ötürü belediye meclisi üyeleri hakkında suç duyurusunda bulunmuş, savcılık ise otopsi, tanıklıklar, olay yerinin kroki planı ve raporlar çerçevesinde ölümün, başvurucunun eşinin kendi kusuruyla gerçekleştiği sonucuna ulaşarak soruşturmayı 2005 yılında bitirmiştir. Savcılık, soruşturma sonucunun başvurucuya gönderilmesi gerektiğini ifade etmişse de bu gerçekleşmemiş ve başvurucu, takipsizlik kararını 2009 yılında yaptığı başvuru neticesinde almış ve bu karara yaptığı itiraz reddedilmiştir. Konu İnsan Hakları Mahkemesine taşındığında, soruşturmanın süratli yapılıp yapılmadığını ele alan Mahkeme, sürecin dört yıldan uzun sürmüş olduğunu kaydetmiş ama başvurucunun mahkemeye başvurup kararı almak için dört yıl beklemiş olduğunu, yani "özel yükümlülüğü" göstermediğini ve kararı almak için makul adımları atmadığını dikkate alarak açıkça dayanaktan yoksunluk sonucuna ulaşmıştır.[526]

İnsan Hakları Mahkemesi buna benzer yaklaşımı, güvenlik güçlerinin eylemlerine karşı iddiaların bulunduğu ağır insan hakları ihlalleriyle bağlantılı "zorla kaybetme" olaylarına da uygulamaktadır. Bu gibi davalarda mağdurun yakınlarının, soruşturmanın akıbeti için bilgi almaya yönelik uygun adımları atmak konusunda özen yükümlülüğü vardır.[527] İnsan Hakları Mahkemesine göre başvurucular, uzun süre boyunca soruşturmanın gidişatıyla ilgilenmemişlerse ve soruşturmada anlamlı bir ilerleme olmadığını, bu nedenle ilgili yolun etkili olmaktan çıktığını uzun süre (örn. 10 yıl) boyunca fark edememişlerse, başvurucuların ihmalinden bahsedilebilir ve bu ihmalin sonucu başvuruların süre aşımından reddedilmesi olacaktır.[528]

---

526 *Gökdemir/Türkiye (k.k)*, İHAM, 66309/09, 19/05/2015, Aynı yönde bkz. *Ölmez/Turkey*, İHAM, 39464/98, 20/02/2007.

527 Örn. İspanya'da Franko rejimiyle ilgili olarak bkz. *Guitierrez Dorado ve Dorado Ortiz/İspanya*, İHAM, 30141/09, 27/03/2012.

528 *Açış/Turkey*, İHAM, 7050/05, 01/02/2011, § 42; *Fındık ve Kartal/Türkiye*, İHAM, 33898/11 ve 35798/11, 09/10/2012, § 15. Anayasa Makemesinin, yaklaşık yirmi yıl önce gözaltına alındıktan sonra kaybolan eşi ile ilgili soruşturmanın etkili yürütülmemiş olması ve zamanaşımına uğramış olmasıyla ilgili Birsen Gülünay başvurusundaki çıkarımı konusunda bkz. *Birsen Gülünay başvurusu*, AYM, 2013/2640, 21/04/2016.

b. Hukuk Yollarını Maddi Anlamda (Yatay) Tüketmek

Bireysel başvuru yapmadan önce, yetkili idari ve yargısal makamlara süresi içinde ve usulüne uygun şekilde gerekli özeni göstererek başvuruda bulunulması ve bu çerçevede olağan iç hukuk yollarını tüketmek gereklidir, ancak yeterli değildir. Söz konusu hukuk yollarında bireysel başvuruya konu olan hak ihlali iddialarının açıkça veya özü itibarıyla dile getirilmiş olması gerekmektedir.[529] Derece mahkemelerinin Sözleşme'nin veya Anayasa'nın ihlal edilip edilmediğini kendiliğinden dikkate almalarının gerekmesi dahi başvurucuları bu yükümlülükten kurtarmamaktadır.[530] Bu yükümlülük, Sözleşme'deki veya Anayasadaki bir maddenin açıkça zikredilmesi düzeyinde bir yükümlülük değildir, söz konusu hakkın karşılığı olan mevzuata atıf yapılması yeterli sayılabilmektedir.[531] Derece mahkemeleri ve ulusal makamlar, ihlal iddiasından haberdar olabilmeli ve bunu giderebilmelidirler. İhlal iddiası, özü itibarıyla da olsa ilk kez bireysel başvuru sırasında dile getirilmiş olmamalıdır.[532]

Anayasa Mahkemesi de benzer bir yaklaşım içindedir. Mahkemeye göre:

> "Bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmek için öncelikle olağan kanun yollarının tüketilmesi zorunludur. Bu ilke uyarınca, başvurucunun Anayasa Mahkemesi önüne getirdiği şikâyetini öncelikle ve süresinde yetkili idari ve yargısal mercilere usulüne uygun olarak iletmesi, bu konuda sahip olduğu bilgi ve kanıtlarını zamanında bu makamlara sunması ve aynı zamanda bu süreçte dava ve başvurusunu takip etmek için gerekli özeni göstermiş olması gerekir."[533]

c. Birden Fazla Hukuk Yolunun Bulunması Sorunu

İnsan Hakları Mahkemesine göre potansiyel olarak birden fazla etkili hukuk yolu varsa, başvurucunun bunlardan sadece bir tanesini kullanma-

529 *Akdıvar ve diğerleri/Türkiye*, § 66; *Avşar/Türkiye*, İHAM, 25657/94, 10/07/2001, § 375.

530 *Van Oosterwijck/Belçika*, İHAM, 7654/76, 06/11/1980, § 38.

531 *Azinas/Kıbrıs*, İHAM [BD], 56679/00, 28/04/2004, § 38.

532 Bkz. *Association Les témoins de Jéhovah/Fransa*, İHAM, 8916/05, 30/06/2011.

533 *İsmail Buğra İşlek başvurusu*, § 17.

sı gereklidir.[534] Bu yollardan hangisinin başvurucunun amacına uygun hukuk yolu olduğunu seçmek başvurucuya düşer. Başvurucunun amacına uygun olan bir hukuk yolu tüketildikten sonra, aynı amacı taşıyan bir diğer hukuk yolunu tüketmek gerekmez. Ancak birden çok hukuk yolu içinde başarı şansı bulunmayan hukuk yoluna gidilmemelidir.[535]

Tüketilmesi gereken hukuk yolu her olayda farklılık gösterir. Bazen sadece tazminat yeterlidir fakat bazen tazminat yolu, başvurucunun amacına uymayabilir. Örneğin idari bir işlemin iptal edilmesi ve işlemden önceki duruma geri dönülmesini isteyen bir başvurucudan tazminat yolunu tüketmesi beklenmez. *Iatridis/Yunanistan*[536] kararında sahip olduğu açık hava tiyatrosundan idari bir kararla tahliye ettirilen başvurucunun, *Hornsby/Yunanistan*[537] kararında İngilizce dil okulu açma talebi kabul edilmeyen başvurucunun amacı dikkate alınmış ve Hükûmetin, tazminat yolunun tüketilmediğine ilişkin itirazı reddedilmiştir.

Her olayın kendi koşullarına göre değerlendirme yapılması gerekiyorsa da bazı haklar yönünden genel nitelikte tespitler yapılabilir.

Öncelikle, yaşam hakkı ile işkence yasağı gibi ağır insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda zararların giderilmesi, yani tazminat yolu tek başına etkili bir giderim sağlamayabilir. Bu gibi durumlarda devletin ihlalin failini belirlemesi ve tespit edildiğinde de cezalandırılması için etkili bir soruşturma yapması gerekmektedir.[538] Bu nedenle böyle durumlarda suç duyurusunda bulunmuş olan başvuruculardan, ayrıca adli veya idari tazminat yoluna gitmeleri beklenmez.[539] Öte yandan bu gibi olaylarda çoğu kez fail meçhul olduğu için tazminat davası açılacak olan kişi tespit

534 *Moreira Barbosa/Portekiz (k.k)*, İHAM, 65681/01, 21/12/2004; *Jeličić/Bosna Hersek (k.k)*, İHAM, 41183/02, 31/10/2006; *Karakó/Macaristan*, İHAM, 39311/05, 28/04/2009, § 14; *Aquilina/Malta*, İHAM [BD], 25642/94, 29/04/1999, § 39.

535 *Miailhe/Fransa (no. 1)*, İHAM, 12661/87, 25/02/1993, § 27.

536 *Iatridis/Yunanistan*, İHAM [BD], 31107/96, 25/03/1999, § 47.

537 *Hornsby/Yunanistan*, İHAM, 18357/91, 19/03/1997, § 37.

538 *Yaşa/Türkiye*, İHAM, 22495/93, 02/09/1998, § 74.

539 *Elçi ve diğerleri/Türkiye*, İHAM 23145/93 ve 25091/94, 13/11/2003, § 607.

edilememektedir.[540] Böyle bir tespit için dahi devletin etkili soruşturma yürütmesi gerekmektedir.[541] Devletin kusursuz sorumluluğuna dayanan bir tam yargı davasında ise, yasadışı fiiller gerçekleştiren devlet görevlilerinin tespiti dava şartı değildir ve bu yolda da yaşam hakkı ve işkence yasağı yönünden sorumluların tespit edilmeleri ve cezalandırılmaları mümkün olmayacaktır.[542]

Yaşam hakkının kasıtlı bir eylemle ihlal edilmediği durumlarda ise başvurulacak hukuk yolları farklılaşmaktadır. Bu gibi durumlarda tazminat davası, ihlalin giderimini sağlayabilecek bir hukuk yolu olabilir.[543] Örneğin *Güvenç/Türkiye* kararında başvurucu, bir caminin bahçesinde bulunan çeşmedeki su pompasındaki elektrik kaçağı nedeniyle ölmüştür. Başvurucu, bu olayda suç duyurusunda bulunmuş ve çeşmenin bakımından sorumlu olan belediye çalışanına karşı soruşturma söz konusu olmuştur. Başvurucu bu sürecin çok uzun sürmüş olmasından ötürü yaşam hakkının usulü boyutu ile adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. İnsan Hakları Mahkemesi ise başvurucunun tazminat davası açmamış olmasından dolayı hukuk yollarını tüketmediği sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme bu sonuca ulaşırken tazminat davasının, ceza yargılamasının sonucuyla ve bu yargılamadaki kişilerin sorumluluğu konusundaki değerlendirmelerle bağlı olmadan incelendiğini ve özgün değerlendirmeye gidildiğini dikkate almıştır.[544] Anayasa Mahkemesi de kasıtlı olmayan ölüm olaylarında benzer yaklaşımı paylaşmaktadır. Mahkeme'nin, özellikle tıbbi kusura dayalı ihlal iddiaları karşısında eğilimi bu yönde olmuştur. Mahkeme'nin şu tespiti yaklaşımını özetlemektedir:

> "Bedensel ve ruhsal yönelik eylem ve suç etmesi durumunda cezai bir konusu olmakla birlikte bu eylem ve tazminat hukuku da dava konusu olabilmektedir. Konuya içtihatlar dikkate kamu görevlisi veya özel hukuk hükümlerine göre olarak idari veya adli dava

540 *Yaşa/Türkiye*, § 73.

541 *Yaşa/Türkiye*, § 74; Oğur/Türkiye, İHAM [BD], 21594/93, 20/05/1999, § 66; *İlhan/Türkiye* [BD], § 61.

542 Ibid.

543 *Vo/Fransa*, §§ 91 vd.

544 İHAM [BD], 47287/99, 12/02/2004.

yoluyla giderme (YHGK, E.2012/9-1925, K.2013/1407, 25/9/2013; Sekizinci Dairesi, E.2008/10606, K.2012/1736, 16/4/2012). Ceza hukukunda ancak kanunda belirtilen eylemler suç suç olabilirken tazminat hukukunda fiil için böyle bir Ceza hukukunda taksire sorumluluk istisnai nitelik kasten veya taksirle verilen zarar nedeniyle tazminat giderim daha yüksek ceza objektif yer verilmezken tazminat objektif sorumluluk ilkesinin etkin ve maddi çerçevesinde daha bir ispat görülmektedir. Tazminat gayenin zarar görenin telafi edilmesi dikkate bu yolun daha yüksek sunabilecek etkili bir yolu olduğu anlaşılmaktadır."[545]

Bununla birlikte burada, yaşam hakkının taksirle ihlal edildiği her olayı benzer şekilde kavramamak gerektiğinin altı çizilmelidir.[546]

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı yönünden tazminat yolu, özgürlüğünden yoksun kalan ve serbest bırakılmak isteyen bir kişi için etkili bir hukuk yolu değildir; fakat serbest kaldıktan sonra etkili bir yol olarak görülebilir. [547]

Adil yargılanma hakkı yönünden özellikle makul sürede yargılanma hakkı konusunda etkili bir hukuk yolu Türkiye'de derece mahkemeleri önünde henüz mevcut değildir. İnsan Hakları Mahkemesine göre bu tür hak ihlallerinin giderimini sağlayacak yollar, davayı hızlandıran[548] veya tazminat sağlayan hukuk yollarıdır.[549]

Özel yaşama saygı hakkı konusunda ise durum nispeten karmaşıktır. İnsan Hakları Mahkemesi bu gibi ihlal iddiaları karşısında hem ceza hem de hukuk/idari yargı davalarını etkili görebilmektedir. Buna karşılık; Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı farklıdır. Mahkemeye göre devletin, maddi ve manevi varlığa yönelik müdahalelere karşı etkili mekanizma kurma yükümlülüğü, mutlaka ceza soruşturması yapılmasını gerekli kılmaz.

---

545 *Işıl Yaykır başvurusu*, AYM, 2013/2284, 15/04/2014, § 44.; *Necati Arslan başvurusu*, AYM, 2014/20535, 07/06/2017, § 24.

546 Bu konuda ayrıntılar için bkz. Osman Doğru, *Yaşam Hakkı* (Ankara: Avrupa Konseyi Yay., 2018).

547 Ayrıntılar için bkz. *Şirin, Özgürlük ve Güvenlik Hakkı*, op. cit.

548 *Castell/Fransa*, İHAM, 38783/97, 21/03/2000; *Gonzalez Marin/İspanya (k.k)*, İHAM, 39521/98, 05/10/1999.

549 *Camilla/Fransa*, İHAM, 38840/97, 26/09/2000.

Üçüncü kişilerin haksız müdahalelerine karşı bireyin korunması hukuk muhakemesi yoluyla da mümkündür. Hakaret, ceza hukuku anlamında suç, özel hukuk anlamında ise haksız fiil olarak nitelendirilmekte ve tazminat davasına konu edilebilmektedir. Dolayısıyla bireyin, şeref ve itibarına müdahale edildiği iddiasıyla tazminat davası yoluyla giderim sağlaması mümkündür.[550] Tazminat davalarının "daha yüksek başarı şansı sunabilecek bir başvuru yolu" olduğu düşüncesindeki Mahkeme, sözlü, yazılı veya basın yoluyla yapılması arasında bir ayrım gözetmeksizin sadece ceza soruşturması yolunu tüketip tazminat davası yolunu tüketmeden yapılan bireysel başvuruları kabul edilebilir bulmamaktadır.[551] Basın veya internet yoluyla yapılan haberlerde şeref ve itibar hakkının ihlal edildiği iddialarıyla ilgili olarak da Mahkeme, aynı yaklaşımı sürdürmekte suç duyurusunda bulunarak veya cevap-düzeltme (tekzip) talebinde bulunmak suretiyle sadece ceza yargılaması yolunu tüketen başvurucuların başvurularını, diğer ceza veya hukuk yollarının daha yüksek başarı şansı sunabilecek, kullanılabilir ve etkili başvuru yolları olduğunu söyleyerek kabul edilebilir bulmamaktadır.

Mahkeme'nin bu konudaki ayrıksı yaklaşımı nefret söyleminin muhatapları ile sosyal medya yoluyla gerçekleşen ve faili belli olmayan hakaretlerle ilgili durumlar olmaktadır. Mahkeme, *Sinem Hun* kararında, nefret söyleminin muhatabı olan kişilerin ceza hukuk yolunu tükettikten sonra bireysel başvuru yapabilecekleri tespitinde bulunmuştur.[552] Başvurucunun kendisine Twitter yoluyla yapılan hakaretlere karşı savcılığın takipsizlik kararından yakındığı *Burhan Kuzu* kararında da Mahkeme, hakareti gerçekleştiren kişi müstear isimli olduğu için, başvurucuların tazminat davası açmalarının mümkün olmadığını dikkate almış ve ceza yargılaması yoluna başvurmuş olmanın yeterli olduğunu ifade etmiştir.[553]

---

550 *Adnan Oktar (3) başvurusu*, AYM, 2013/1123, 02/10/2013, § 35.

551 *Adnan Oktar (2) başvurusu*, AYM, 2013/514, 02/10/2013, § 40; *S.S.A. başvurusu*, AYM, 2013/2355, 07/11/2013, §35; *Zeki Bingöl başvurusu*, § 47; *Fetullah Gülen başvurusu*, AYM [GK], 2014/12225, 14/07/2015, § 48; *Mehmet Seyfi Oktay başvurusu*, AYM, 2013/6367, 10/12/2015, § 35.

552 *Sinem Hun başvurusu*, AYM, 2013/5356, 08/05/2014, § 32.

553 *Burhan Kuzu başvurusu*, AYM, 2014/4988, 19/12/2017.

Bu durumda somut olayda nefret söylemi veya anonim bir fail söz konusu olmadıkça üçüncü kişilerin hakaret, iftira vb. türden kişilik hakları saldırılarına karşı yeterli korumaya ulaşamadığını düşünen başvurucuların Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapmadan önce sadece ceza hukuku yoluna başvurmaları yeterli değildir.

İnsan Hakları Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımı ise farklıdır. Örneğin *Karakó/Macaristan* kararında milletvekili olan bir başvurucu, seçim sürecinde dağıtılan bir bildiride kendisine iftirada bulunulduğu iddiasıyla suç duyurusunda bulunmuş, ceza yargısında başarılı olamaması üzerine konuyu İnsan Hakları Mahkemesine taşımıştır. Macaristan Hükûmeti, başvurucunun tazminat davası açma yolunu seçmediği için iç hukuk yollarını tüketmediğini ileri sürmüşse de İnsan Hakları Mahkemesi bu itirazı reddetmiştir.[554] Mahkeme'ye göre çeşitli hukuk yollarının uygulanabilir olduğu durumlarda başvurucunun bunlardan birini seçmesi gerekir. Somut olayda başvurucunun ayrıca bir hukuk davası açması gerekmemektedir.[555]

Hakaret suçuyla ilgili *Popovski* kararında ise İnsan Hakları Mahkemesi, "başvurucunun, madde 8 kapsamındaki haklarının zarar gördüğünü tespit edilmesini ayrıca sağlayabilecek hukuk mahkemelerine müstakil ve ek olarak tazminat talebinde bulunmalarına gerek olmadığını" söylemiş ve şu şekilde bir sonuca ulaşmıştır: "Cezai süreçlerden sonra hukuk mahkemelerinde parasal veya diğer tazminat yollarını izleme seçeneği, başvurucunun takdirindedir ve bir tüketme gerekliliği olarak yorumlanamaz."[556]

Bu olayda da tazminat yoluna gitmeyen, sadece suç duyurusunda bulunmakla yetinen başvurucunun hukuk yollarını tükettiği kabul edilmiştir. Ancak bu kararda İnsan Hakları Mahkemesi, bir kayıt da koymuş gibidir. "Taraf devletler, ulusal düzeyde uygulanabilirlikler, öncelikler ve çatışan menfaatleri değerlendirmekte daha iyi pozisyondadır ve uygun çareyi oluşturmak ve hukuk yollarını seçmekte serbesttir" diyen Mahkeme, bu tür davalarda taraf devletlerin uygun hukuk yollarını seçerken

554 *Karakó/Macaristan*, op. cit.

555 Aynı yönde bkz. *Barta/Macaristan*, İHAM, 26137/04, 10/04/2007, § 47.

556 *Popovski/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti,* İHAM, 12316/07, 31/10/2013, § 83.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından 1577 (2007) numaralı "Hakaretin Suç Olmaktan Çıkartılmasına Doğru" başlıklı tavsiye kararında dile getirilen bakış açısının üzerinde durmaları gerektiğini de kaydetmiştir.

Bu bağlamda Anayasa Mahkemesinin hakaretin muhatabı olduğunu düşünen başvurucuları, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin suç olmaktan çıkartılması gerektiği söylenen bir yola yönlendirmemesinin ulusal bir organının takdiri olduğu akılda tutulmalıdır.

Öte yandan Anayasa Mahkemesinin önüne gelen mobbing iddiaları yönünden de Mahkeme benzer bir yaklaşım sergilemekte ve tazminat yolu tüketilmeden gelen başvuruları kabul edilebilir bulmamaktadır. Bu konuda İnsan Hakları Mahkemesinin yaklaşımı henüz netlik kazanmış değildir.

Mülkiyet hakkı yönünden ise özellik taşıyan bazı durumlara dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu konudaki önem taşıyan olayların başında imar planları ve uygulamalarından kaynaklanan ihtilaflar veya tapu kaydının iptali veya tapu sicilinin yanlış tutulması bağlamında ileri sürülen ihlal iddiaları gelmektedir. Bu gibi durumlarda başvurucuların sadece iptal davası yoluna başvurmaları yeterli görülmemekte, ayrıca zararlarını tazmin etmek için tam yargı davası da açmaları gerekmektedir.[557] Mahkeme, bu yaklaşımını idarenin neden olduğu zararlarla bağlantılı başkaca vakalarda da uygulamaktadır.[558] Öte yandan somut olayın koşulları uyarınca idarenin neden olduğu zararın tazminatın tam yargı davası yoluyla değil, adli yargıdaki tazminat yoluyla giderilmesinin olanaklı olduğu durumlarda Mahkeme, bu yolun tüketilmesini beklemektedir. Örneğin or-

557 Çok sayıda karar içinde örn. bkz. *Yenibaşaran Uluslararası Nakliyat ve Ticaret A.Ş. başvurusu*, AYM, 2013/3300, 18/9/2014, §§ 37-38; *Alaattin Yüksel ve İbrahim Yüksel başvurusu*, AYM, 2013/9463, 05/11/2015; §§ 46-47; *Recep Tarhan ve Afife Tarhan başvurusu*, AYM, 2014/1546, 02/02/2017; *Kocaman Balıkçılık Şti. ve Öz Callut Şti. başvurusu*, AYM, 2014/13827, 23/03/2017, §§ 50-57. *İsmail Akçayoğlu başvurusu*, AYM, 2014/1950, 13/09/2017, §§ 38-39.

558 Örn. kaçak olduğu düşünülen bir yapının idare tarafından mühürlenmesi ve yıkılmasına karşı açılan iptal davasıyla ilgili olarak bkz. *Christiana Neuhofer başvurusu*, AYM, 2013/9580, 10/06/2015, §§ 44 vd.;

man alanlarında kalan taşınmazların tapularının iptalinden kaynaklanan uyuşmazlıklar (MK md. 1007)[559], ceza yargılaması sürecinde mülkiyete el koyulması veya kayyım atanması gibi koruma tedbirlerinin neden olduğu zararlarla ilgili uyuşmazlıklar (CMK md. 141)[560] adli yargıdaki başvuru yolları tüketilmeden AYM önüne taşınamaz.[561]

Bu bağlamda dikkate değer ikinci bir kategori, icra takibine konu taşınmazların icra müdürlüklerince belirlenen değerleriyle ilgili uyuşmazlıklardır. AYM'ye göre bu yöndeki itirazlar, "icra mahkemelerine yapılmakta, icra mahkemelerince yapılan değerlendirme sonucu verilen kararlar 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun 128/a-son maddesi gereğince kesin nitelikte olup bu kararlara karşı başvurulabilecek bir kanun yolu bulunmamaktadır. Ancak, süresinde şikâyet yoluna başvurularak kıymet takdirine karşı çıkılmış olması kaydı ile kıymet takdiri sırasındaki eksikliklerin ihalenin feshi davası sırasında ileri sürülmesi mümkündür. Bu durumda yasal süresi içinde şikâyet yoluyla kıymet takdirine karşı çıkılması hâlinde, kıymet takdiri ile ilgili iddialarının Yargıtay denetimine açık olacak şekilde ihalenin feshi davasıyla ileri sürmesi mümkün görülmekle, bu yola başvurmadan yapılan bireysel başvurularda başvuru yollarının tamamının tüketildiği sonucuna ulaşılamamaktadır."[562]

4. Zaman

Hem İnsan Hakları Mahkemesi hem de Anayasa Mahkemesi yönünden bireysel başvurunun yapıldığı anda hukuk yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Ana kural budur. Bununla birlikte bu kuralın iki istisnası vardır.

559 *Erdem Yurdaer başvurusu*, AYM, 2012/1315, 16/04/2013; *Nazmiye Akman başvurusu*, AYM, 2013/1012, 16/04/2013; *Hatice Avcı ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/9788, 22/09/2016; *Ahmet Hilmi Serter başvurusu*, AYM, 2014/10954, 17/11/2016; *Mahmut Koç başvurusu*, AYM, 2014/1724, 1/2/2017.

560 *Nuray Işık başvurusu*, No. 2014/7561, 28/09//2016, § 60; *Yıldıray Soysal başvurusu*, No. 2014/14887, 17/11/2017, §§ 45-50; *Hamdi Akın İpek başvurusu*, AYM, 2015/17763, 24/5/2018, § 76.

561 El koyma tedbirine yönelik CMK md. 271/4 uyarınca itiraz yoluna başvurulması gerekmektedir. Bkz. *Hanife Ensaroğlu başvurusu*, 2014/14195, 20/09/2017, § 68.

562 *Necati Törekara başvuru*, AYM, 2014/11102, 30/4/2015, §§ 10-11. Karar, arama motorunda bulunamamıştır. Akt. *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, s. 223.

a. Hukuk Yolunun Bireysel Başvurudan Sonra, Kabul Edilebilirlik İncelemesinden Önce Tükenmesi

Tüketilmesi gereken bir iç hukuk yoluna başvurulması durumunda bu başvurunun sonuçlandırılmasını beklemek gerekir. Çünkü başvurunun sonuçlanmaması söz konusu hukuk yolunun tüketilmemesi anlamına gelir. Ancak bazı ayrıksı durumlarda başvurucular, başvurdukları hukuk yolu sonuçlanmadan bireysel başvuru yapmakta fakat henüz kabul edilebilirlik incelemesine geçilmeden önceki bir aşamada bu hukuk yolundan kesin karar çıkmaktadır. Hem İnsan Hakları Mahkemesi[563] hem de Anayasa Mahkemesi[564] bu gibi durumlarda, dar bir şekilcilikle başvuru anını değil, amaçsal bir yorumla kabul edilebilirlik incelemesi anını esas almakta ve başvurucuların olağan hukuk yollarını tükettiğini kabul etmektedir.

b. Bireysel Başvurudan Sonra Yeni Bir Etkili Hukuk Yolunun Açılması

Başvurucuların bireysel başvuru yaptıkları anda mevcut olan hukuk yollarını tüketmeleri esastır. Ancak bazı durumlarda bireysel başvuru yapıldıktan sonra yeni hukuk yolları açılabilmektedir. İnsan Hakları Mahkemesi, geriye dönük olarak kurulan yeni hukuk yolunu etkili görürse ve bu yol bakımından henüz süre aşımı da söz konusu değilse başvuruculardan, bu hukuk yolunu da tüketmelerini beklemektedir.[565] Bu yükümlülük, söz konusu hukuk yolu etkili olmadan önce yapılan başvurular için dahi uygulanmaktadır.[566]

Örneğin Türkiye'de terörle mücadele (köy boşaltma) sürecinde köyünü terk etmek zorunda kalan kişilerin uğradıkları zararlarla ilgili bireysel başvurularda bulunan başvurucular, 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun uyarınca sonradan kurulan tazmin komisyonlarına başvuru yoluna yönlendirilmiştir.[567]

---

563 *Luberti/İtalya*, İHAM, 9019/80, 23/02/1984.

564 *Ziver Demircan başvurusu*, AYM, 2014/235, 03/02/2016. Bu, usul ekonomisinin de bir gereğidir.

565 *Scordino/İtalya (no. 1) [BD].*

566 *Turgut ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 1411/03, 08/07/2008.

567 *İçyer/Türkiye (k.k)*, İHAM, 18888/02, 12/01/2006.

İnsan Hakları Mahkemesi, *Xenides–Arestis/Türkiye*[568] (pilot) kararında, Kıbrıs'ın kuzeyinde meydana gelen mülkiyet hakları ihlallerini etkili bir şekilde tazmin etmeyi güvenceye alan bir yol oluşturulmasını istemiş başvurucular, bu karardan sonra 67/2005 sayılı kanun ile oluşturulan Taşınmaz Mal Komisyonuna yönlendirilmiştir.[569]

İnsan Hakları Mahkemesinin *Ümmühan Kaplan/Türkiye*[570] (pilot) kararından sonra 2013 yılında çıkartılan 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" uyarınca "ceza hukuku kapsamındaki soruşturma ve kovuşturmalar ile özel hukuk ve idare hukuku kapsamındaki yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmadığı" ve "mahkeme kararlarının geç veya eksik icra edildiği ya da hiç icra edilmediği" durumlar için kurulan Komisyon'a başvuru yolu da, sonradan kurulmuş bir hukuk yoludur. Buna rağmen İnsan Hakları Mahkemesi, başvuruculardan bu hukuk yolunu tüketmelerini beklemiştir.[571] Bu tür hukuk yollarının etkili olmaktan çıktığı durumlarda ise farklı bir sonuca ulaşılabilir.[572]

Bu konuda en son gelişme Olağanüstü Hâl döneminde çıkartılan kanun hükmünde kararnameler (OHAL KHK) yoluyla gerçekleşen kamu görevinden çıkartma tedbirleriyle ilgili yaşanmıştır. Başvurucuların bireysel başvuru yaptıkları tarihte OHAL KHK'lerine karşı başvurulabilecek bir yargısal yol olmamasına rağmen İnsan Hakları Mahkemesi, sonradan 685 sayılı Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile oluşturulan yeni hukuk yolunu (OHAL Komisyonuna başvuru yolunu) etkili görmüş ve bu hukuk yolu tüketilmeden yapılan başvuruları reddetmiştir.[573]

---

568 *Xenides-Arestis/Türkiye*, İHAM, 46347/99, 22/12/2005.

569 *Demopoulos ve diğerleri/Türkiye (k.k)* [BD].

570 *Ümmühan Kaplan/Türkiye*, İHAM, 24240/07, 20/03/2012.

571 *Turgut ve diğerleri/Türkiye*. (Fakat bkz. *Behçet Taş/Türkiye*, İHAM, 48888/09, 10/03/2015.)

572 Örneğin *Behçet Taş/Türkiye* kararında makul sürede yargılanma hakkı ihlali iddialarının tazmin edilmesi için kurulan hukuk yolunda ivedilikle karar verilmemiş olması Sözleşme'ye aykırı bulunmuştur. Bkz. *Behçet Taş/Türkiye*.

573 *Çatal/Türkiye*, İHAM, 26808/08, 17/04/2012. Mahkeme, daha önce bu hukuk yolu kurulmadan önce doğrudan OHAL KHK'si hükümlerine karşı yapılan bireysel

Anayasa Mahkemesi de aynı yaklaşımı benimsemiştir. Mahkeme, 685 sayılı OHAL KHK'si çıkartılmadan önce yapılan başvuruları, sonradan kurulan bu hukuk yolu tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamıştır.[574]

Mahkemelerin bu yaklaşımları ilk bakışta hakkaniyetsiz görülebilir. Ne var ki böyle durumlarda başvurucuların gelecekteki bireysel başvuru haklarının saklı olduğu bilinmelidir. Başvurucular, söz konusu hukuk yoluna başvurduktan sonra bu yolu tükettikten veya bu yol etkili olmaktan çıktıktan sonra yeniden bireysel başvuru yapabilirler. Bu konuda dikkat çekici sorun, Anayasa Mahkemesinin, harç iadesi yapmaması olabilir. Zira başvuru anında başvurucuya atfedilemeyecek bir nedenden ötürü davanın kabul edilebilir bulunmaması karşısında başvurucunun cebinden çıkan başvurucu harcının kendilerine iade edilmesi hakkaniyetin gereğidir.

B. BİREYSEL BAŞVURU SÜRESİ

Bireysel başvuru yapılması için belli bir süre kaydı vardır. İnsan Hakları Mahkemesine başvuru süresi 6 (altı) aydır. Türkiye'nin tarafı olduğu 15 no.lu Protokol yürürlüğe girdiğinde bu süre 4 (dört) aya düşecektir.

Anayasa Mahkemesine başvuru süresi ise 30 (otuz) gündür. Avrupa Konseyi organları bu süreyi makul olarak kabul etmiştir. Kamu düzeniyle ilgili olduğu düşünülen bu kural, Mahkeme tarafından resen incelenebilmektedir.

---

başvuruları da iç hukuk yolları tüketilmediği için reddetmiştir. Darbe girişimini müteakip görevden ihraç edilen bir yargıcın tutuklanmasına ilişkin başvurunun kabul edilemez olduğuna ilişkin bkz. *Mercan/Türkiye*, İHAM, 56511/16, 08/11/2016. Meslekten ihraç edilen bir müdür yardımcısıyla ilgili olarak bkz. *Zihni/Türkiye*, İHAM, 59061/16, 29/11/2016.

574 Yargıçlarla ilgili olarak bkz. Murat Hikmet Çakmakçı başvurusu; *Hacı Osman Kaya başvurusu*. Bir öğrenciyle ilgili olarak bkz. *Sait Orçan başvurusu*, AYM, 2016/29085, 19/07/2017; Bir özel öğretim kurumuyla ilgili olarak bkz. *Ramazan Korkmaz başvurusu*, AYM, 2016/36550, 19/07/2017; Bir öğretmenle ilgili olarak bkz. *Remziye Duman başvurusu*, AYM, 2016/25923, 20/07/2017. Bir normun iptalinin sonradan bir dava yolunu açması üzerine bu yolun tüketilmesi gerekliliği konusunda bkz. *Fatma Gül Balıkçıoğlu ve Zeynep Nur Yazıcıoğlu başvurusu*, AYM, 2014/11026, 27/6/2018, §§ 46-47.

Anılan süre kayıtları, en az üç işlev görmektedir[575].

Birincisi; bir kesin hükmün sürekli sorgulanmasına engel olma isteği ile düzen, istikrar ve barış adına meşru bir kaygının ürünü olan bu kural, hukuksal kesinlik sağlayarak yetkililerin ya da ilgili diğer kişilerin uzun süre belirsiz durumlarla karşı karşıya kalmalarına engel olabilir. Başka bir deyişle kural, hukuk güvenliğine hizmet eder.

İkincisi; olaylar ile inceleme arasındaki zamanın makul olmayan şekilde geçmesini engelleyerek ihlale dayanak olan olayların daha kolay kanıtlanmasını sağlayabilir.

Üçüncüsü; başvuru yapacak olan kişilere, başvuruları hakkında düşünme, danışmanlık alma ve ileri sürecekleri iddiaları geliştirerek yeni savlar üretme olanağı sağlayabilir.

1. Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı

Bireysel başvurunun süresine ilişkin zaman kayıtları "özerk kavramlar doktrini" içinde ele alınır. Yani ulusal mevzuat ve süreye ilişkin yargısal uygulamalar dikkate alınmakla birlikte bunlar, sürenin başlangıç anının tespit edilmesi yönünden belirleyici değildir. Mahkeme, söz konusu kuralı etkili kullanmak adına, her davanın somut koşullarına göre sürenin başlangıç anını yorumlar ve uygular. Anayasa Mahkemesi de bu şekilde bir yaklaşım sergilemiştir.

AYM Kanunu'nun 47'nci maddesine göre: *"Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir."*

Başvuru yolunun tüketildiğinden haberdar olmayan bir başvurucunun, haberdar olmadığı bir konuda yükümlülük altına sokulması mantıksal değildir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi söz konusu hükümdeki "başvurucu yollarının tüketildiği tarih" ifadesini, "nihai kararın gerekçesinin öğrenilebildiği tarih" olarak yorumlamış ve bunu her olayın kendi koşullarına göre somutlamıştır.[576]

575 *Sabri Güneş/Türkiye*, İHAM [BD], 27396/06, 29/06/2012, § 39.

576 *Bülent Aktaş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/19389, 07/12/2016, § 11.

a. "Nihai Karar Gerekçesinin Öğrenilebildiği" Durumlar

Bu öğrenme şeklinin tek bir biçimi yoktur. Anayasa Mahkemesi şimdiye kadarki içtihadında şu durumların "nihai kararın gerekçesinin öğrenilebildiği tarih" olduğunu söylemiştir[577]:

- Nihai kararın gerekçesinin tebliğ tarihi
- Başvurucunun dosyadan nihai kararın gerekçesinin suretini aldığı tarih
- Başvurucunun kararı öğrendiğini beyan ettiği tarih
- Derece mahkemesinden kararın gerekçesinin öğrenilmesinin mümkün olduğu durumlarda nihai kararın sonucunun öğrenildiği tarih
- Dosyanın içeriğinden başvurucunun karardan haberdar olduğunun anlaşıldığı durumlarda haberdar olma tarihi
- Yargıtay'daki duruşma sırasında tefhim tarihi
- Başvurucunun ceza infazı amacıyla yakalanma tarihi
- Müddetnamenin tebliğ tarihi
- Çağrı kağıdının tebliğ tarihi
- Ödeme emrinin tebliğ tarihi
- Dosyadan fotokopi alınma tarihi

Bu durumlardan bazılarının dayanağı olan olaylara örnek vermek gerekirse Mahkeme, özellikle ceza yargılamasında temyiz mahkemesinin onama kararı kendilerine tebliğ edilmeyen başvurucuların bu kararlara karşı kanun yararına bozma[578] veya Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına itiraz yoluna gittikleri anda bu kararı öğrenmiş olduklarını varsaymıştır. Öte yandan mesela bir başvurucunun, görülmekte olan hukuk davası sırasında bu davanın arka planında yer alan ceza davasının sonucunu içeren bir bilirkişi raporuna itiraz tarihi de başvurucunun bu ceza davasındaki nihai karardan haberdar olduğu tarih olarak kabul edilmiştir.[579]

577 Kısa karar değil, gerekçeli kararın öğrenildiği tarih esastır. Bkz. *Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt başvurusu*, § 20.

578 *Halil Aslan başvurusu*, AYM, 2014/3038, 10/12/2014, § 38; *Menduh Ataç başvurusu*, AYM, 2013/1751, 13/06/2003, § 17.

579 *Aydın Selçuk başvurusu*, AYM, 2014/3149, 20/11/2014, § 24.

Başvurucunun cezaevinde olduğu durumlarda kendisine, 5275 sayılı Kanun (md. 20/4) uyarınca hükümlünün hangi suçtan dolayı, hangi nitelikte bir ceza aldığı, bu cezayı veren Mahkeme ile eğer Yargıtay aşamasından geçmiş ise ilgili ilama ilişkin bilgileri ve bu cezanın ceza infaz kurumunda ne kadar süre kalacağını gösteren "müddetname" tebliğ edilmektedir. Anayasa Mahkemesi bu gibi durumlarda da söz konusu tebliğ tarihinin, en geç nihai kararın öğrenildiği tarih olduğunu ifade etmiştir.[580]

Benzer şekilde *Arafat Yılmaz* kararında hapis cezası hükmü Yargıtay tarafından onaylanan başvurucu hakkında, asıl hürriyeti bağlayıcı cezanın infazı için çıkartılan yakalama emri henüz infaz edilememişse de para cezasına ilişkin ödeme emri ve para cezasından çevrilen hapis cezasıyla ilgili çağrı kâğıdı başvurucuyla (MERNİS adresi uyarınca) aynı konutta oturan yakınlarına tebliğ edilmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu tarihleri öğrenme tarihi olarak kabul etmiştir.[581]

Avukatlar yönünden özellikle vurgulanması gereken bir konu ise "dosyadan fotokopi alma" durumlarıdır. Bu konuyla ilgili *Özgür Çapkın* kararı oldukça önem taşımaktadır. Söz konusu davada başvurucu hakkındaki mahkûmiyet kararı Yargıtay tarafından onanmıştır. Ancak bu karar başvurucuya tebliğ edilmemiştir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesinin, başvurucunun "nihai kararın gerekçesini öğrenebildiği" anı tespit etmesi gerekmiştir. Söz konusu kararın ilk derece mahkemesine gönderilmiş ve kesinleşme şerhi işlenmiş olduğunu kaydeden Anayasa Mahkemesi, başvurucu vekilinin -tevkil de dâhil olmak üzere- her türlü hukuki işlemi yapmak üzere yetkilendirdiği avukat vasıtasıyla dosyadan fotokopi aldığını tespit etmiştir. Dosyadan fotokopi alındığı tarihi başvurucunun nihai karardan haberdar olduğu tarih olarak gören Anayasa Mahkemesi, başvuruyu süre aşımı gerekçesiyle kabul edilebilir bulmamıştır.[582]

Bu örneklerden anlaşılması gereken şey, "öğrenme" kriterinin sadece tebliğ ve tefhimle sınırlı olarak değil, fiili gerçeklere dayanarak belirlendiğidir. Bu nedenle başvurucuların, bireysel başvuru süresinin usuli forma-

580 *Hakan Fuat Komili* başvurusu, AYM, 2013/2470, 17/09/2013 § 18.

581 *Arafat Yılmaz başvurusu*, AYM, 2014/4232, 20/05/2015, § 34.

582 *Özgür Çapkın başvurusu*, AYM, 2014/2546, 30/12/2014, § 24.

litelere ve mutlaka tebligata dayanarak değil, kararın eylemli olarak öğrenildiği tarihe göre başladığını akılda tutmalarında yarar vardır.

b. Bireysel Başvuru Süresinin Başladığı Gün

Sürenin hesaplanmasında ilk gün, nihai kararın gerekçesinin öğrenilebildiği tarih değil, bu günü takip eden gündür. İlgili kanun, kararın tefhim edilmesini düzenlemişse tefhim tarihi, tebliğ edilmesini öngörmüşse tebliğ tarihi sürenin başlangıcında dikkate alınacak tarihler olabilir. Ancak bu gibi durumlarda dahi yine de başvurucunun kararı öğrendiği tarih esastır, bu nedenle ayrıksı hâller söz konusu olabilir.

c. Hukuk Yollarına Göre Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı ve Bazı Ayrıksı Durumlar

Bireysel başvuru süresinin başlangıcına ilişkin ayrıksı durumlar en az dokuz tanedir.

(1) Kesin Nitelikteki Kararlara Karşı Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı

Ulusal hukuktaki bazı kararlar, verilmekle kesinleşen ve itiraz, temyiz vb. yollara gidilmesi mümkün olmayan kararlardır. Örneğin CMK'ya (md. 272/3(3)) göre hapis cezasından çevrili olmayan "3.000 ₺" ve altındaki adlî para cezası içeren hükümler, İYUK'a (md. 45/1) göre ise konusu "5.000 ₺"yi geçmeyen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları hakkında verilen kararlar bu türden kararlardandır. Bu tür kesin nitelikteki kararların öğrenilmesinden itibaren bireysel başvuru süresi başlar. Bu nitelikteki kararlara karşı hukuk yoluna başvurulmasının bireysel başvuru süresine bir etkisi bulunmamaktadır.[583] Bu kararlar başvurucunun yüzüne karşı verilmiş ise tefhiminden, tebliğ edilmişse tebliğinden veya başvurucu tarafından başka bir şekilde öğrenildiği tarihten itibaren başlamaktadır.

583 *Nesin Kayserilioğlu başvurusu*, § 17.

(2) Devletin Etkili Soruşturma Yükümlülüğünün İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı

Devletin etkili soruşturma yükümlülüğü uyarınca, maddi ve manevi bütünlüğe yönelik bir müdahale söz konusu olduğunda resen bir soruşturma başlatılmalı, uygulamada da bağımsız olan kişilerce yürütülecek soruşturmada olayı aydınlatabilecek ve sorumluların tespitine yarayabilecek bütün deliller toplanmalı, kendisi veya sonuçları kamu denetimine açık olan soruşturmada mağdurun veya yakınlarının meşru menfaatlerini korumak için gerekli ölçüde katılımları sağlanmalı ve nihayet sorumlular tespit edildiğinde, caydırıcı bir ceza ve/veya tazminat yoluyla giderim sağlanmalıdır. Bu bağlamda makul derecede ***"ivedilik ve özen"*** şartı zımnen bulunmaktadır. Yetkililerin hızlı şekilde harekete geçmesi, genel olarak, kamunun yasallık ilkesine olan güvenini korumak, suça iştirak edildiği veya hukuka aykırı eylemlere göz yumulduğu yönündeki izlenimin oluşmasını önlemek için büyük önem taşımaktadır. Soruşturmanın ilerlemesi önünde kimi engel ve güçlükler oluşabilecekse de yetkililer tarafından ***ivedilikle*** soruşturma başlatılması, genel olarak kamuoyunun güvenini sürdürmek, hukuk devletine olan inancı korumak ve yasadışı eylemler ve suçların işlenmesine hoşgörü gösterildiği kanısının oluşmasını önlemek bakımından büyük önem taşımaktadır.[584]

Bu çerçevede bir ihlal iddiasının makul bir hızla soruşturulmaması veya süründemede bırakılması devletin usul yükümlülüğünün ihlali anlamına gelecektir. Süründemede kalmış bir soruşturma söz konusu olduğunda, bireysel başvuru yapmak için soruşturmanın sona ermesini beklemeye gerek yoktur. Kamu makamlarının yetersizliğinin anlaşıldığı andan itibaren bireysel başvuru yapılabilir. Bu konuda net, bağlayıcı, genel geçer bir süre olmamakla birlikte genellikle iki yıllık sürede bu durumun anlaşılabilir olacağı tahmin edilebilir.[585]

---

584 *Cezmi Demir ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/293, 17/07/2014, §§ 114-117; *Deniz Yazıcı başvurusu*, AYM, 2013/6359, 10/12/2014, § 96.

585 *Necati Yılmaz/Türkiye*, İHAM, 15380/09, 12/02/2013, § 43-45. Ancak eğer ihlali giderecek bir iç hukuk yolu yoksa ve ihlal devam ediyorsa bu durumda süre, durumun sona erdiği anda başlayacaktır. Bkz. *Varnava ve diğerleri/Türkiye*, § 157.

(3) Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının ihlal edildiğini düşünen kişilerin tutulma sürelerinin makul olmadığını düşünmeleri durumunda bu yöndeki ihlal iddialarını ileri sürmek için görülmekte olan davanın sona ermesini beklemelerine gerek yoktur. Kişinin ardı ardına birden fazla tutukluluk periyodundan bahsedilebildiği hâllerde ise başvuru süresi, son tutukluluk döneminin sona ermesi anında başlayacaktır.[586] Tutukluluk dönemlerinin arasında kesinti bulunması, yani kişinin serbest kaldığı dönemlerin olması durumunda her tutukluluk kesimi için süre başlangıcı başvurucunun özgürlüğüne kavuştuğu an olarak düşünebilecekse de somut olayın koşullarına göre başvurucunun tutulduğu önceki sürelerin de dikkate alınması olasıdır.[587]

(4) Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlali İddiaları Yönünden Sürenin Başlangıcı

Bir kişinin makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürmesi için görülmekte olan davanın sonunu beklemesine gerek yoktur. Yargılamanın karmaşıklığı ve kaç dereceli olduğu, tarafların ve ilgili makamların yargılama sürecindeki tutumları ve başvurucunun yargılamanın süratle sonuçlandırılmasındaki menfaatinin niteliği gibi noktalar dikkate alınarak belirlenen makullüğün dışına çıkıldığı düşünüldüğünde bireysel başvuruda bulunulabilir.[588]

(5) Temyize Tabi Bir Kararın Temyiz Edilmemesi Durumunda Sürenin Başlangıcı

Temyize tabi bir kararın temyiz edilmeden kesinleşmesi durumunda başvuru süresi, bu kararın tebliğinden veya tefhiminden itibaren başlar.[589] (Bu durumda olağan hukuk yolunun tüketilmemesi sorunu gündeme gelecektir.).

---

586 *Solmaz/Türkiye*, İHAM, 27561/02, 16/01/2007, § 36.

587 *Süveges/Macaristan*, İHAM, 50255/12, 05/01/2016, § 75.

588 *B.E. başvurusu*, AYM, 2012/625, 09/01/2014, § 29.

589 *Mirze Aydın ve Metin Karabulut başvurusu*, AYM, 2013/7837, 06/04/2016, § 24.

(6) Temyiz Onama Kararının Tebliğ Edilmediği Durumlarda Sürenin Başlangıcı

Temyiz yolu tüketildikten sonra yapılan bireysel başvurularda başvuru süresi, onama, kısmen onama veya düzelterek onama kararlarının öğrenilmesinden itibaren işlemeye başlar.[590] Bu kararlar adli (hukuk) ve idari yargıda taraflara tebliğ edilmektedir. Ancak adli (ceza) yargıda durum farklıdır. Ceza yargılamasında Yargıtay ceza daireleri tarafından verilen kararların taraflara tebliğine ilişkin bir düzenleme yoktur. Bu nedenle bu davalarda temyiz onama kararı tebliğ edilmeyebilmekte ve bu da başvuru süresinin başlangıç anı konusunda tereddüt yaratabilmektedir.

Anayasa Mahkemesi *İlyas Türedi* kararında dosya kapsamından temyiz onama kararının başvurucuya tebliğ tarihi anlaşılmıyorsa, başvurucunun kararı beyan ettiği tarihte öğrendiğini kabul ettiğini ifade etmiş ve başvuru süresini bu tarihten başlatmıştır.[591] Böyle durumlarda başvurucunun kararı öğrendiğini gösteren her tutarlı ve somut bulgu dikkate alınabilir. Örneğin bir başvurucunun, ilk derece mahkemesi dosyasına gelen temyiz onama kararının kendisine "tebliğe çıkartılması" için talepte bulunduğu an, temyiz onama kararının "öğrenildiği an" olarak kabul edilebilir. Bu durumda bireysel başvuru süresi, temyiz onama kararının "tebliğ edildiği an"dan itibaren değil, "öğrenildiği an"dan itibaren başlayacaktır.

Öte yandan bu tür bir "öğrenme anı"nın başvurucu tarafından beyan edilmediği, dosyanın içeriğinden de bunun tespit edilmesinin mümkün olmadığı durumlar söz konusu olabilir. Böyle bir olasılıkta bireysel başvuru süresinin sonsuza kadar başlayamaması gibi, hukuk güvenliği yönünden riskli sonuçlar ortaya çıkabilir.

İnsan Hakları Mahkemesi bu bağlamda "özen yükümlülüğü" kriterini getirmiştir. Örneğin *Ölmez/Türkiye* davasında kolluk kuvvetleri tarafından çeşitli işkencelere maruz bırakıldıklarını iddia eden başvurucuların şikâyetleri sonucu kolluk güçleri hakkında açılan ceza davasında ilk derece

590 *Fikret Güney başvurusu*, AYM, 2013/1936, 18/09/2013, § 24; *Ahmet Sağlam başvurusu*, AYM, 2013/2251, 18/09/2013, §§ 27-28.

591 *İlyas Türedi başvurusu*, AYM, 2013/1267, 13/06/2013, § 22-23.

mahkemesinin kararı temyiz mahkemesi tarafından 5 Mart 1997 tarihinde onaylanmış ve sanık kolluk güçleri beraat etmiş, karar ilk derece mahkemesine 25 Mart 1997'de dönmüş ve başvurucu avukatları bu kararın bir kopyasını 8 Temmuz 1997'de almışlardır. Başvurucular, etkin soruşturma yükümlülüğünün ihlali iddiasıyla 3 Ekim 1997'de İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Mahkeme öncelikle Türkiye hukukunda temyiz mahkemesi kararlarının müdâhil ve müştekilere tebliğ edilmediğini dikkate almış, bu nedenle altı aylık başvuru süresinin hesabında başvurucuların karardan haberdâr olabilecekleri tarihin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme'ye göre somut olayda bu tarih, temyiz mahkemesi kararının ilk derece mahkemesine geri döndüğü 25 Mart 1997 tarihidir. Mahkeme bazı özel durumlarda altı aylık başvuru süresinin kesilebileceğini ya da yeniden başlayabileceğini not etmiş, ancak İstanbul'da yaşayan ve tebligatlara ilişkin kuraldan haberdâr olan başvurucu avukatlarının 25 Mart'tan, kararın bir kopyasının alındığı 8 Temmuz'a kadarki gecikmeye ilişkin ikna edici bir açıklama yapmadıklarını belirtmiştir. Bu nedenle Mahkeme, kararın bir kopyasının alınmasındaki gecikmenin salt başvurucunun ihmâlinden kaynaklandığına karar vermiş ve başvurunun kabul edilebilir olmadığı sonucuna ulaşmıştır.[592]

Söz konusu boşluğu gözeten Anayasa Mahkemesi de ceza yargılamasında nihai kararın tebliği edilmediği durumlarda kararın derece mahkemesine ulaşmasından ve böylece gerekçesinin erişilebilir olmasından sonra başvurucuların "özen yükümlülüğü" olduğunu söylemiştir.

Mahkemeye göre bu koşullarda "özen yükümlülüğü", başvurucuların makul bir süre içinde karara erişmelerini ve karar gerekçelerini öğrenmelerini gerektirmektedir. Bu makul süre Mahkeme tarafından "3 ay" olarak belirlenmiştir.[593]

Aksi bir durum tespit edilmedikçe, ceza yargılamasında nihai kararın tebliğ edilmediği durumlarda kararın derece mahkemesine ulaşmasından ve böylece gerekçesinin erişilebilir olmasından 3 ay sonra bireysel başvuru süresi başlamaktadır. Bu içtihadi çıkarım, akılda kalması için ***"3 ay + 30***

592 *Ölmez/Türkiye (k.k)*, op. cit.

593 *A. C. ve diğerleri başvurusu*, § 30; *Fatma Gökot başvurusu*, AYM, 2013/5967, 21/04/2016.

gün kuralı" şeklinde adlandırılabilir. Bu kuralda esneklik, başvurucuların ilgili kararı öğrenmek için gerekli özeni göstermelerine rağmen bunun mümkün olmadığını kanıtlamalarına bağlıdır. Bu kurala benzer durum Strzburg organları tarafından da uygulanmaktadır.

(7) Kararın Avukata Değil Başvurucuya Tebliğ Edildiği Durumlarda Sürenin Başlangıcı

7201 sayılı Tebligat Kanunu'nun 11'inci maddesine göre vekil vasıtasıyla takip edilen işlerde tebligat vekile yapılır ve tebliğ edilen evrakın içeriğine göre bu kanun yoluna başvurulması söz konusu ise kanunda öngörülen süreler bu tarih itibarıyla işlemeye başlar.[594] Ancak bir başvurucu vekil tarafından temsil ediliyor olsa bile eğer nihai kararı vekilinden önce öğrenmişse, bu durumda (vekiline haber vermemiş olsa bile) bireysel başvuru süresi başlayacaktır. Diğer yargılama usullerinde geçerli olmayan bu duruma dikkat edilmesi ve avukatların müvekkillerine bu konuda bilgi vermeleri gerekmektedir.

(8) Bir Hukuk Yolunun Etkili Olmadığının Düşünüldüğü Durumlarda Sürenin Başlangıcı

Bir başvurucunun etkili görmediği bir hukuk yolunu, bu yolun etkisiz olduğunu bireysel başvuru sırasında kanıtlayabilmesi şartıyla, tüketmesine gerek yoktur. Böyle durumlarda başvurucunun ihlali (eğer bu, yerel mahkeme kararından kaynaklanıyorsa mahkeme kararını) öğrenmesinden itibaren başvuru süresi işler.[595]

(9) Karar Düzeltme Yolu Yönünden Bireysel Başvuru Süresinin Başlangıcı

Anayasa Mahkemesi, İnsan Hakları Mahkemesinden farklı olarak, karar düzeltme yolunun etkili sayılıp sayılmamasını başvurucuların takdirine bırakmıştır. Bu durum, bireysel başvuru süresinin başlangıcı yönünden bazı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Anayasa Mahkemesi, bu konuda tartışmalı olabilecek üç farklı duruma yönelik üç farklı belirlemede bulunmuştur.

---

594 *Yasin Yaman başvurusu*, AYM, 2012/1075, 12/02/2013, § 25.

595 *Deniz Baykal başvurusu*, §§ 34 ve 39.

(a) Karar Düzeltme Yolu Kapalı Olan Kararlara Karşı Sürenin Başlangıcı

Karar düzeltme yolu kapalı olan kararların öğrenilmesinden itibaren bireysel başvuru süresi başlayacaktır. Başvurucular, karar düzeltme yolu kapalı olmasına rağmen bu yola başvurmuşlarsa bu başvurunun süreye bir etkisi olmayacaktır.[596]

(b) Karar Düzeltme Yolunu Etkili Görmeyen Başvurucular Yönünden Sürenin Başlangıcı

Başvurucuların karar düzeltme yolunu etkili görmemeleri mümkündür. Bu durumda temyiz sonucunda verilen kararın öğrenilmesinden itibaren bireysel başvuru süresi başlar. Burada altı çizilmesi gereken nokta, eğer bu hukuk yoluna gidilmemişse, karar düzeltme yolu için öngörülen 15 günlük sürenin hesaba katılmayacağıdır. Başka bir deyişle karar düzeltme yolunu etkili görmeyen başvurucular yönünden 30 günlük bireysel başvuru süresi, 15 günlük karar düzeltme süresinin sonundan değil, temyiz kararının sonucunun öğrenilmesinden (örn. temyiz onama kararının tebliğinden) itibaren başlar.[597]

(c) Karar Düzeltme Yolunu Etkili Gören Başvurucular Yönünden Sürenin Başlangıcı

Karar düzeltme yolu açık olan bir hükme karşı bu hukuk yolu etkili görülerek işletilmiş ise bireysel başvuru süresi, karar düzeltme isteminin reddi kararının öğrenildiği tarihten itibaren başlayacaktır.[598] Unutulmamalıdır ki bu hukuk yoluna bir defa başvurduktan sonra, ana kural bu yolun tüketilmesini beklemektir.

2. Bireysel Başvuru Süresinin Sona Ermesi

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru süresinin sonu, ihlalin öğrenilmesinden (eğer kararsa kararın tefhim veya tebliğinden) sonraki gün birinci gün olarak sayılmak üzere otuzuncu gündür. Sona erme anı olarak, 30'uncu günün son saati mi yoksa mesai saatinin sona ermesinin mi

596 *Erendiz Önal başvurusu*, AYM, 2014/1133, 30/06/2014, § 32.

597 *Fikret Güney başvurusu*, § 23; *Taner Kurban başvurusu*, AYM, 2013/1582, 07/11/2013, § 23.

598 *Neriman Kongur ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/1557, 16/04/2013, §§ 23-27.

dikkate alınacağı açık değildir. AYM Kanunu'nun (md. 49/7) ve İçtüzüğün (84) bireysel başvuruların incelenmesinde kararların infazında Kanun ve İçtüzükte hüküm bulunmayan hâllerle ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümlerinin uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu hükümden hareketle 6100 sayılı HMK'nın 92 ve 93'üncü maddeleri uyarınca sürenin sonu olarak "mesai saatinin sonu"nun esas alınması gerektiği savunulmaktadır. Karşılaştırmalı anayasa hukukunda da oldukça tartışmalı olan bu konuda katı bir yorum yapılmaması, eğer mesai saatinden sonra bir başvuru evrakı kabul edilmişse, kanunda geçen "gün" ifadesinin lafzi yorumuna dayanarak bu başvurunun da incelenmesi gerektiği ileri sürülebilir.[599]

Sürenin sona ermesiyle ilgili bir diğer tartışmalı konu da tatillerdir. 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'da düzenlenen tatiller genel tatillerdir. Anayasa Mahkemesi, sürenin son gününün resmî tatil gününe rastlaması durumunda sürenin tatili takip eden ilk iş gününde sona ereceği düşüncesindedir. Buna karşılık; İnsan Hakları Mahkemesi yönünden durum farklıdır. Eğer altı aylık sürenin son günü tatilse süre, tatilden sonraki güne uzamamaktadır.[600]

AYM Kanunu'nda adlî tatiller konusunda bir hüküm yoktur. Anayasa Mahkemesi, öteden beri adli tatil zamanlarında da faaliyet sürdürmektedir. Bu nedenle bireysel başvuru açısından adli tatil hükümleri süre hesabında dikkate alınmamaktadır.[601]

İdari izinler konusunda da Anayasa Mahkemesi aynı yaklaşımı sürdürmektedir. 2429 sayılı Kanun'da sayılan genel tatiller dışında Başbakanlık tarafından yayımlanan genelgelerle kamu kurum ve kuruluşlarındaki çalışanların idari izinli sayıldıkları ama kamu kurumlarının açık kaldığı ve resmî işlemlerine devam ettiği zamanlar da bireysel başvuru süresinin hesabında dikkate alınmamaktadır.[602] Sürenin son gününün idari izin tarihine denk gelmesi hâlinde o gün, başvurunun son günüdür.

---

599 Almanya'da sürenin sonu için mesai saati mi yoksa 23.59'un mu esas alınacağı konusundaki tatışmaya ilişkin bkz. Şirin, s. 546.

600 *Sabri Güneş/Türkiye [BD]*, §§ 44 vd.

601 *Turgut Tayyar başvurusu*, AYM, 2013/7168, 15/10/2014, § 18.

602 *Abdulkadir Önen başvurusu*, AYM, 2014/16212, 28/09/2016, § 32.

Bireysel başvurunun yapıldığı tarihe yönelik tereddüt oluşması durumunda başvuru sırasında başvuruculara verilen "alındı belgesi"nin üzerindeki tarihin esas alınacağı akılda tutulmalıdır.[603]

3. Mazeret Hukuku

AYM Kanunu'nun 47'nci maddesine göre:

> "Haklı bir mazereti nedeniyle süresi içinde başvuramayanlar, mazeretin kalktığı tarihten itibaren onbeş gün içinde ve mazeretlerini belgeleyen delillerle birlikte başvurabilirler. Mahkeme, öncelikle başvurucunun mazeretinin geçerli görülüp görülmediğini inceleyerek talebi kabul veya reddeder."

Bu hüküm, İçtüzük'ün 64'üncü maddesine şu şekilde somutlaştırılmıştır:

> "Başvurucu mücbir sebep veya ağır hastalık gibi haklı bir mazereti nedeniyle süresi içinde başvurusunu yapamadığı takdirde, mazeretinin kalktığı tarihten itibaren onbeş gün içinde ve mazeretini belgeleyen delillerle birlikte başvurabilir. Komisyonlar raportörlüğünce mazeretin kabulünün gerekip gerekmediği yönünde karar taslağı hazırlanır. Komisyon, öncelikle başvurucunun mazeretinin geçerli görülüp görülmediğini inceleyerek mazereti kabul veya reddeder."

Söz konusu hüküm, sözü itibarıyla sadece başvuruculardan bahsediyor olsa da, başvurucunun temsilcisinin veya avukatının haklı mazeretlerinin bulunması durumunda, bu kişiler yönünden de uygulanabilir niteliktedir.[604] Yani mazeret hukuku hem başvurucular hem de temsilcileri için ayı ayrı uygulanmaktadır. Bununla birlikte başvurucuların birden fazla avukata vekâlet vermesi ve başvuruyu bizzat yapan avukatın hastalığıyla ilgili bir sağlık raporunun bulunması, diğer avukatın süresi içinde bireysel başvuruda bulunmasına engel bir durum teşkil etmemektedir.[605]

---

603 Ceza İnfaz Kurumlarında böyle bir belge verilmeyebilmektedir. Bu durumda dilekçe tarihi esas alınır.

604 *Ramazan Sönmez başvurusu*, AYM, 2013/6325, 15/04/2014, § 22.

605 *Seyitahmet Çavuş ve diğerleri*, AYM, 2013/6613, 07/01/2016, § 36.

Mazeret hukukunun doğası gereği, hangi durumların haklı mazeret olduğunun önceden belirlenmesi mümkün değildir. İleri sürülen mazeretlerin haklı olup olmadığı, her olayın kendi koşulları ışığında değerlendirilebilir.[606] Bu konuda Anayasa Mahkemesinin şimdiye kadar verdiği kararlar, konuyla ilgili fikir sahibi olunmasını sağlayabilir.

Anayasa Mahkemesi, bir başvurucunun köyde oturması ve şehir merkezine sürekli otobüsün olmamasını, kendisine bir vekil tayin ettiği ve tebligat işlemlerinin vekile yapıldığını da dikkate alarak haklı bir mazeret olarak görmemiştir.[607] Mahkeme, benzer şekilde, başvurucunun "tutukluyken bireysel başvuru yapabileceğini bilmemesi"[608] ve "hakkında oda hapsi cezası uygulandığı tarihlerde bireysel başvuru yapması durumunda Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki jandarma uzman çavuşluk sözleşmesinin feshedileceği korku ve endişesi taşıması"[609] gibi mazeretleri bu hüküm kapsamında kabul etmemiştir.

Sağlık sorunlarıyla ilgili olarak ise Mahkeme, İçtüzük "ağır hastalık" ifadesini kullandığı için bu düzeye ulaşmayan hastalıklar için mazeret kurallarını uygulamamaktadır. Örneğin 10 gün istirahat edilmesini gerektiren "akut bronşit"[610], 5 gün istirahat gerektiren "nazofaranjit" ve "miyalji"[611], 3 gün istirahat edilmesini gerektiren "akut farenjit"[612], 2 gün isirahat edilmesini gerektiren "adenomyosis"[613], 1 gün istirahat edilmesini gerektiren "bel ağrısı"[614], düşme nedeniyle "akut ağrı"[615], "ağır hastalık" olarak görülmemiştir.

---

606 *Yasin Yaman başvurusu*, § 25.

607 *Selahattin Keskin başvurusu*, AYM, 2013/701, 31/10/2013, § 15.

608 *Süleyman Özçelik başvurusu*, AYM, 2013/1715, 20/05/2015, § 27.

609 *Yusuf Karabaş başvurusu*, § 43.

610 *Ramazan Sönmez başvurusu*, § 28; *Feyzullah Özer başvurusu*, AYM, 2014/17343, 05/04/2018, § 19.

611 *Mehmet Encü ve diğerleri*, AYM, 2014/11864, 24/02/2016, § 37.

612 *Mehmet Tahir Karakoç başvurusu*, AYM, 2013/2295, 13/09/2013, § 17.

613 *Turgut Kaya ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/5859, 19/11/2015, § 39.

614 *Seyitahmet Çavuş ve diğerleri başvurusu*, § 36.

615 *B. L. B. başvurusu*, AYM, 2013/4690, 25/02/2016, § 41.

Bunlara karşın; nöroloji uzmanı tarafından düzenlenen rapor uyarınca 10 gün yatak istirahati gerektiren "servikal spazm ve dorsal fibromüyozit" hastalıkları ve düşme sonucu omurga sonrası travmasına bağlı "akut lumbago" hastalığı[616] "ağır hastalık" olarak görülmüştür. Mahkeme, kalça kırığı ameliyatından sonra hekim tarafından verilen 90 günlük istirahat önerisini de mazeret kuralları kapsamında kabul etmiştir.[617]

İçtihattan anlaşılan odur ki Anayasa Mahkemesi, kendisine sunulan doktor raporunda "ağır hastalık" belirlemesinin olup olmadığına bakmakta, bu yönde bir hüküm olmasa bile istirahatin "yatakta geçirilmesini gerektiren hastalık" olduğunu tespit ettiğinde söz konusu hastalığı "ağır" olarak görmektedir.

Konunun usulü yönleri açısından ise Anayasa Mahkemesi, hekimlerce hazırlanan sağlık raporlarının yanında "geçici durum belgesi" başlıklı tıbbi belgeleri de dikkate almakta[618] fakat mazerete ilişkin herhangi bir belge sunmayan[619] veya mazeretini 15 günlük süre içinde sunmayan[620] başvurucuların mazeretlerini kabul etmemektedir. Öte yandan Mahkemenin kendisine sunulan belgelerin üzerinde resmî bir evrak numarası bulunup bulunmadığını da dikkate aldığı kaydedilmelidir. [621]

AYM Kanunu'nda ve İçtüzük'te bireysel başvurulara yönelik mazeret hukuku düzenlenmişse de, zamanında yapılan bireysel başvuruda eksiklik bulunması durumunda, başvurucuların bu eksiklik bildirimi çerçevesine eksiklikleri tamamlama sürecindeki mazeretleriyle ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Anayasa Mahkemesi bu hükmü kıyas yoluyla doldurmuş ve 15 günlük süreyi, bu gibi durumlar için de kabul etmiştir. *Adnan Gültepe* kararında süresinde yapılmış olan bireysel başvuruda birtakım eksiklikler tespit edilmiş ve bu eksikliklerin tamamlatılması için başvurucuya 15 gün

616 *Faik Deniz Şar başvurusu*, AYM, 2014/1643, 04/11/2014, § 19.

617 *Adnan Gültepe başvurusu*, AYM, 2014/16516, 08/03/2018, § 37.

618 *Turgut Kaya ve diğerleri*, § 39.

619 *Mehmet Emin Sumeli ve diğerleri başvurusu*, § 44.

620 Yabancı uyruklu ve Türkçe bilmeyen başvurucunun tebligat içeriğinden haberdar olduktan 17 gün sonra yaptığı bir başvuru için bkz. *Haider Subhi Amenn başvurusu*, AYM, 2016/5126, 13/09/2017, § 27.

621 *Haider Subhi Amenn Amenn başvurusu*, § 37.

süre tanınmıştır. Başvurucu vekili, söz konusu süre zarfında eksiklikleri tamamlamamış fakat bu süreden sonra mazeret bildiriminde bulunmuş ve kalça kırığı ameliyatına binaen 90 günlük istirahat süresini öneren raporunu sunmuştur. Anayasa Mahkemesi bu mazereti kabul etmiştir.[622]

Kamuoyunda "Roboski/Uludere davası" olarak bilinen *Mehmet Encü ve diğerleri* kararı da bu çerçevede dikkate değer bir karardır. Söz konusu kararda bireysel başvuru sırasında bazı şeklî eksiklikler tespit edilmiş, bu eksikliklerin giderilmesi için başvurucu vekillerine tanınan 15 günlük sürede eksiklikler giderilmediği gibi, eksiklik giderimi bildiriminden yaklaşık 2 ay sonra, içeriğinde yakınılan hastalığın "ağır hastalık" veya "istirahatin yatakta geçirilmesini gerektiren türden bir hastalık" olduğuna ilişkin herhangi bir kayıt olmayan ve üzerinde resmî evrak numarası bulunmayan bir rapor sunulmuştur. Somut olayda başvurucuların mazeret beyan eden vekili dışında başvuru formunda vekil olarak imzası bulunan 31 avukatının bulunduğunu da dikkate alan Anayasa Mahkemesi, yukarıda aktarılan içtihadıyla koşut bir yaklaşımla bu mazereti kabul etmemiştir.[623]

622 *Adnan Gültepe başvurusu*, § 37.

623 *Mehmet Encü ve diğerleri başvurusu*, § 40. Aksi yönde görüş için bkz. Osman Alifeyyaz Paksüt'ün karşıoyu.

V. ESASA YÖNELİK
KABUL EDİLEBİLİRLİK KRİTERLERİ

V. Esasa Yönelik Kabul Edilebilirlik Kriterleri

Esasa yönelik kabul edilebilirlik kriterleri "açıkça dayanaktan yoksunluk" ve "anayasal ve kişisel önem" şekilnde sıralanabilir. Bu kriterlerin, usule yönelik kabul edilebilirlik kriterlerinden farkı bünyelerinde zımnen esasa ilişkin değerlendirmeler de içeriyor olmalarıdır.

A. AÇIKÇA DAYANAKTAN YOKSUNLUK

Açıkça dayanaktan yoksunluk kriteri, anlaşılması ve anlatması oldukça zor olan, öğretide bir tür "kapalı kutu"ya benzetilen bir kabul edilebilirlik kriteridir. Bu kriter, dört farklı alt başlıkta ele alınabilir: (1) Kanun yolu başvuruları, (2) bir ihlalin olmadığının açık olduğu başvurular, (3) kanıtlanmamış başvurular, (4) karmaşık ve zorlama başvurular.

1. Kanun Yolu Başvuruları

Anayasa'nın 148'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına göre:

"Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz."

Bu hüküm göstermektedir ki Anayasa Mahkemesi bir "süper temyiz mahkemesi" değildir.[624] Benzer yaklaşım İnsan Hakları Mahkemesi tarafından da benimsenmektedir. Mahkeme, çok sayıda kararında kendisinin, ulusal hukukun yorumlanması ve uygulanmasıyla yetkili olan ilk derece mahkemeleri, istinaf mahkemeleri ve temyiz mahkemelerinden sonra gelen dördüncü bir yargı mercii olmadığını ifade etmektedir. Öğretide buna, "dördüncü yargı yeri doktrini" denmektedir.[625] Anılan yaklaşımların ortak noktası Sözleşme'ye/Anayasa'ya uygunluk incelemeleri ile olağan kanuna uygunluk incelemeleri arasındaki sınırın çizilmeye çalışılması kaygısına dayanmalarıdır.

Kuşkusuz, Anayasa Mahkemesi ile diğer yüksek yargı organları arasındaki iş bölümünün sınırını belirlemek kolay değildir. Hatta bu sınır, konu

624 Bu kavramlaştırma Alman Anayasa Mahkemesine aittir. Bkz. BVerfG, - 1 BvR 400/51, 15/01/1958.

625 Maija Dahlberg, "...It is not its task to Act as a Court of Fourth Instance': The Case of the European Court of Human Rights", *European Journal of Legal Studies*, Vol. 7, No. 2, 2014, ss. 84-118.

maddi ve manevi bütünlük hakkı olduğunda her hâlükârda, özgürlük ve güvenlik hakkı ile diğer demokratik toplum düzeni hakları olduğunda büyük ölçüde belirsizleşmektedir. Bununla birlikte; konu, özellikle "adil yargılanma hakkı" olduğunda, bu sınırın nispeten daha belirgin hâle geldiği söylenebilir. Şöyle ki; Anayasa Mahkemesinin "kanun yolu başvurusu" olarak gördüğü, İnsan Hakları Mahkemesinin ise "dördüncü yargı yeri doktrini"ni uyguladığı durumlar, kural olarak, adil yargılanma hakkıyla ilgilidir.

Konuyla ilgili AYM içtihatlarına baktığımızda Mahkeme'nin konuyla ilgili ilkesel yaklaşımının şu şekilde olduğunu görmekteyiz:

> [İ]lke olarak bireysel başvuruya konu davadaki olayların kanıtlanması, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması, yargılama sırasında delillerin kabul edilebilirliği ve değerlendirilmesi ile kişisel bir uyuşmazlığa derece mahkemeleri tarafından getirilen çözümün esas yönünden adil olup olmaması, bireysel başvuru incelemesine konu olamaz. Anayasa'da yer alan hak ve özgürlükler ihlal edilmediği sürece ya da açıkça keyfilik içermedikçe derece mahkemelerinin kararlarındaki maddi ve hukuki hatalar bireysel başvuru kapsamında ele alınamaz. Bu durumda, derece mahkemelerinin delilleri takdirinde bariz bir şekilde keyfilik bulunmadıkça Anayasa Mahkemesinin bu takdire müdahalesi söz konusu olamaz.[626]

ve

> [b]ir anayasal hakkın ihlali iddiası içermeyen, yalnızca derece mahkemelerinin kararlarının yeniden incelenmesi talep edilen başvuruların açıkça dayanaktan yoksun ve Anayasa ve Kanun tarafından Mahkemenin yetkisi kapsamı dışında bırakılan hususlara ilişkin olduğu açıktır.[627]

Bu ilkenin istisnası ise hukuk kurallarının yorum ve uygulanmasının "öngörülemez" nitelikte olması ve "bariz takdir hatası" içermesi durumudur. Buna örnek olarak; Mahkeme'nin *Kenan Özteriş* kararı gösterilebilir. Bu olayın konusu, başvurucunun zorunlu askerlik görevini yedek subay

626 *Erdinç Engin başvurusu*, AYM, 2012/695, 12/02/2013, § 22.

627 *Necati Gündüz ve Recep Gündüz başvurusu*, § 25.

olarak tamamlayıp terhis olduktan sonra askerlik hizmetinin eksik olduğu gerekçesiyle yeniden askere celp edilmesiyle ilgili yargılamadır. Başvurucunun yeniden askere celp edilmesinin nedeni, geçmişte işlemiş olduğu bir hırsızlık suçundan dolayı aldığı hapisten çevrilme para cezasıdır. Bu ceza 647 sayılı Kanun (md. 6) uyarınca ertelenmiştir. Başvurucu, kararın kesinleşmesinden altı yıl sonra ise askere alınmıştır ve üniversite mezunu olduğu için askerliğini yedek subay statüsüne göre tamamlamıştır. Ancak askerlik hizmetini tamamlamasından sonraki bir tarihte yapılan arşiv araştırması sonucunda başvurucu hakkında verilen bir mahkûmiyet kararı tespit edilmiş ve başvurucunun askerlik kararı tadil edilerek 15 aylık er statüsüne geçirilmiştir. Bu kararın iptali için açılan davada ise Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) başvurucunun hırsızlık suçundan hapisten çevrilme para cezasına mahkûm olmasının Askeri Ceza Kanunu, TSK Personel kanunu uyarınca "yedek subay aday adayı statüsünden çıkarılması"nı gerektirdiğini söyleyerek kararı hukuka uygun bulmuştur.

Normal şartlarda bu olayda verilen kararın AYİM'in ilgili kanunu yorumlama biçimiyle ilgili olduğu, bu nedenle de adil yargılanma hakkı bağlamında özel bir usuli ihlal oluşturmadıkça Anayasa Mahkemesinin yetki alanında olmadığı, dolayısıyla açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verilmesi gerektiği düşünülebilirdi. Ne var ki Anayasa Mahkemesi, AYİM'in yorumuna müdahalede bulunamayacağını kabul etmekle birlikte somut olaydaki yorumun "öngörülemez" ve "bariz takdir hatası" içerdiğini söyleyerek devreye girmiştir. Çünkü bu yorum, olay sırasında geçerli olan 765 sayılı Mülga Türk Ceza Kanunu'nun "… bir cürümden … dolayı hapis cezasına ve hapis ile mahkûm olan kimse … hüküm tarihinden itibaren beş sene zarfında hapis veya daha ağır bir cezaya mahkûm olmazsa evvelki mahkûmiyeti esasen vaki olmamış sayılır" şeklindeki 95'inci maddesi hükmüne aykırılık teşkil etmektedir. Zira başvurucunun işlediği suça ilişkin mahkûmiyet hükmü, tecil koşullarına uyulması nedeniyle, hukuk nazarında esasen vaki olmamıştır. Hukuken vaki olmamış sayılan mahkûmiyetin, hüküm ve sonuçlarını devam ettiriyormuş ve hayati olmaya devam ediyormuşçasına bir idari işleme esas alınmasının ilgili idari işleme hukuki geçerlik kazandırdığı söylenemez. Buradan harekete eden Mahkeme şu sonuca ulaşmıştır:

> "Başvuru konusu olayda, başvurucu hakkında verilen mahkûmiyetin tecil edilmesinin sonuçları ile ilgili açık bir kanun hükmü mevcuttur. Bu hükme verilecek olağan anlam bellidir ve başvurucu buna göre kendisine muamele edileceğini beklemektedir. Ancak AYİM 2. Dairesi, açık olan kanun hükmüne olağanın dışında farklı bir anlam verip buna göre uygulama yapmıştır. Bu uygulama yönünde yerleşmiş içtihat olduğu ne derece mahkemesi kararında belirtilmiş ne de Bakanlık görüşünde ileri sürülmüştür. Dolayısıyla eldeki belgelere göre başvurucunun dava açarken (hukuki yardımdan yararlansa bile) açık kanun hükmünden farklı bir şekilde kendisine muamele edileceğini beklemesini gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Buna göre, AYİM 2. Dairesinin (…) kararındaki yorumu *'öngörülemez'* niteliktedir ve *'bariz takdir hatası'* içermektedir."[628]

Bu gibi sıra dışı durumlar dışında ise Anayasa Mahkemesi, tıpkı İnsan Hakları Mahkemesi gibi, derece mahkemelerinin takdirine müdahalede bulunmaz. Bu bağlamda ceza yargılamasından bir örnek vermek gerekirse *Deniz Seki* kararının üzerinde durulabilir. Bu olayda uyuşturucu madde ticareti yapma suçundan başvurucu hakkında açılan davada, delillerin eksik toplanması ve yasa ile delillerin hatalı değerlendirilmesi sonucu mahkûmiyetine karar verilmesi, telefon görüşme kayıtlarının suç unsuru taşımadığı, aksi kabul edilse dahi suçun kullanmak için uyuşturucu madde bulundurma niteliğinde olduğu belirtilerek adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini konu alan başvurunun kanun yolu şikâyeti niteliğinde olduğundan kabul edilemez olduğu kararı verilmiştir. Mahkeme, bu olayda söz konusu suçun delillerinin ve maddi unsurlarının nasıl yorumlanacağının, suçun kanunî tanımında yer alan seçimlik hareketlerden "uyuşturucu ya da uyarıcı maddeleri başkalarına verme" fiilinin gerçekleşip gerçekleşmediğinin, "fiili gerçekleştiren fail" veya "yardım eden" sıfatıyla sorumlu olup olmadığı ve somut eylemin "kullanmak için uyuşturucu madde bulundurmak" mı, yoksa "uyuşturucu madde ticareti" niteliğinde sayılacağı konusundaki değerlendirmeleri yapma yetkisinin derece mahkemesinde

628 *Kenan Özteriş başvurusu*, AYM, 2012/989, 19/12/2013, § 64.

olduğunu söyleyerek öngörülemezlik sorunu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan bariz bir takdir hatası olup olmadığı konusunda ise kararın sanık savunmalarına, diğer tanık anlatımlarına, arama tutanağına, aramada ele geçirilen delillere, kayda alınan iletişim içeriklerine, Adli Tıp Kurumu raporuna, ekspertiz raporlarına ve diğer delillere dayanılarak verildiğini kaydeden Mahkeme, açıkça dayanaktan yoksunluk kararı vermiştir.[629]

Bu olayda söz konusu ceza yaptırımının adi suç niteliğinde değil de, bir gazete yazısı (ifade özgürlüğü), bir dinî inancın dışa vurumu (din ve vicdan özgürlüğü), 2911 sayılı kanuna muhalefet (toplanma özgürlüğü) ile ilgili olması durumunda ise adil yargılanma hakkı yönünden kanun yolu başvurusu niteliğindeki iddialar, diğer maddi haklar yönünden incelenebilir olabilirdi. Ancak bu tür bir maddi hak ilişkisi olmadıkça Mahkeme'nin bir eylemin suç olup olmaması konusunda değerlendirme yapma yetkisi yoktur. Mahkeme'nin bu karardaki ceza yargılamalarıyla bağlantılı şu tespiti, söz konusu kriterin net anlaşılması adına önem taşımaktadır:

> "Belirli bir davaya ilişkin olarak delilleri değerlendirme ve gösterilmek istenen delilin davayla ilgili olup olmadığına karar verme yetkisi esasen derece mahkemelerine aittir. Mevcut yargılamada sunulan delilin geçerli olup olmadığını ve delil sunma ve inceleme yöntemlerinin yasaya uygun olup olmadığını denetlemek Anayasa Mahkemesinin görevi kapsamında olmayıp, Mahkemenin görevi başvuru konusu yargılamanın bütünlüğü içinde adil olup olmadığının değerlendirilmesidir."[630]

Bu belirleme İnsan Hakları Mahkemesinin bariz bir şekilde keyfî olmadıkça, belirli bir kanıt türünün kabul edilebilir olup olmadığına veya aslında başvurucunun suçlu olup olmadığına karar vermenin, kendi görevi olmadığı kararlarında da benzerdir. Mahkeme, kanıtların elde edil-

629 *Deniz Seki başvurusu*, AYM, 2014/5170, 25/06/2015, § 84.

630 *Deniz Seki başvurusu*, § 63. İlk olarak bkz. *Muhittin Kaya ve Muhittin Kaya İnşaat Taahhüt Madencilik Gıda Turizm Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. başvurusu*, AYM, 2013/1213, 04/12/2013, § 27.

me yöntemi de dâhil olmak üzere yargılamanın bir bütün olarak adil olup olmadığını ve Sözleşme'deki bir hakkın ihlali söz konusu ise tespit edilen ihlalin niteliğini inceleme konusu yapmakta[631], delillerle ilgili olarak başvurucuya, delillerin gerçekliğine itiraz etme ve kullanılmalarına karşı çıkma fırsatı verilip verilmediği incelenmektedir.[632]

Bu konuda öğretici kararlardan bir diğeri de *Adnan Keskin* kararıdır. Bu olayın konusu gazeteci olan başvurucunun çalıştığı gazetenin iş akdinin feshi işlemine karşı açtığı işe iade davasıdır. Başvurucunun açtığı dava kabul edilmiştir. Ancak başvurucu, çok sayıda farklı iddianın yanında, işçilik alacaklarının 5953 sayılı Basın İş Kanunu (md. 14) uyarınca %5 fazlasıyla ödenmesi gerektiği hâlde davayı gören mahkeme tarafından bu orandan %90 oranında "hakkaniyet indirimi" yapılmasından yakınmaktadır. Başvurucu, bu indirimin keyfî olduğu ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasındadır. Anayasa Mahkemesi ise somut olaydaki uygulamanın o dönem yürürlükte olan (818 sayılı) Borçlar Kanunu'nun 44'üncü maddesine dayanılarak geliştirilen Yargıtay içtihatlarıyla belirli kılındığı ve öngörülebilir olduğundan hareketle şu sonuca ulaşmıştır:

> "Başvurucu tarafından ileri sürülen iddiaların kanun yolu şikâyeti niteliğinde olduğu, Derece Mahkemesi kararlarının bariz takdir hatası veya açık keyfilik de içermediği anlaşıldığından, başvurunun, diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelenmeksizin '*açıkça dayanaktan yoksun olması*' nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir."[633]

Başvurucuların şu nitelikteki başvurularının kanun yolu başvurusu olarak görüleceğini ve kabul edilebilir bulunmayacağını bilmelerinde yarar bulunmaktadır:

---

631 *Jalloh/Almanya*, İHAM [BD], 54810/00, 11/07/2006, § 95; *Desde/Türkiye*, İHAM, 23909/03, 01/02/2011, § 125; *Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya*, İHAM, 11082/06 ve 13772/05, 25/07/2013, § 69.

632 *Bykov/Rusya*, İHAM [BD], 4378/02, 10/03/2009, § 90; *Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya*, § 700.

633 *Adnan Keskin başvurusu*, AYM, 2013/8613, 28/05/2014, § 40.

Temyiz dilekçelerinin tekrar edilmesinden ibaret başvuruların veya yargılamanın sonucunun adil olmadığına yönelik iddiaların veya mutlak nitelikte olmamakla birlikte özü itibarıyla bir temel hak ihlali iddiasıyla bağlantı kurulmadan şu şekilde cümleler içeren bir başvurunun "kanun yolu başvurusu" niteliğinde görülme olasılığı yüksektir:

- Karar adil değildir.
- Adil yargılanmadım.
- Yargılamayı yapan mahkeme hukuka aykırı bir karar verdi.
- Kanun, hatalı yorumlandı.

(i) Şikâyete konu davadaki olayların kanıtlanmasına ilişkin şikâyetler,

(ii) Hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin şikâyetler,

(iii) Yargılama sırasında delillerin kabul edilebilirliği ve değerlendirilmesine ilişkin şikâyetler,

(iv) Derece mahkemeleri tarafından getirilen çözümün esas yönünden adil olmadığına ilişkin şikâyetler,

(v) Anayasal hak ihlali içermeyip yalnızca derece mahkemesi kararlarının yeniden incelenmesini talep eden şikâyetler.

2. Bir İhlalin Olmadığının Açık Olduğu Başvurular

Anayasa Mahkemesinin "bir ihlalin olmadığının açık olduğu" sonucuna ulaştığı başvurular açıkça dayanaktan yoksunluk ile sonuçlanmaktadır. Bu karar kategorisi, her ne kadar kabul edilebilirlik incelemesinin içinde yer alsa da aslında bir tür esas incelemesi niteliğindedir. İlgili maddi hakla ilgili yerleşik içtihatlar uyarınca ihlal olarak görülmeyen durumlarda başvuru, ayrıca esasa girilmeden "kabul edilemez" bulunmaktadır.

Bu karar türünün her bir karar yönünden tek tek ele alınması, her bir maddi hak yönünden ihlal olmayan durumların da listelenmesi anlamına gelir. Bu el kitabında bu mümkün olmadığı için burada, maddi haklarla ilgili el kitaplarına gönderme yapmakla yetinilecektir.

Ancak şu notu düşmek gerekir ki söz konusu kabul edilebilirlik kriteri "anayasal ve kişisel önem" kriteriyle büyük bir kesişme içermekte, ancak ihlalin mevcut olup olmamasına göre farklılaşmaktadır. Şöyle ki her iki karar türü de Anayasa Mahkemesinin yerleşik içtihadının bulunduğu durumlarda gündeme gelmektedir. Mevcut içtihat uyarınca somut olayda ihlal olmadığı görülebiliyorsa; bu durumda açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verilmektedir. Mevcut içtihat uyarınca somut olayda ihlal olmadığı görülebiliyorsa; bu durumda kişisel önem incelemesi yapılmakta ve kişisel önem bulunmayan durumlarda başvuru kabul edilebilir bulunmamaktadır.

Mevcut içtihat uyarınca somut olayda ihlal olmadığı görülebiliyorsa ve başvuruda "kişisel önem" mevcutsa bu durumda klon (*repetetif*) bir ihlal kararı verilmektedir.

3. Temellendirilmemiş Başvurular

Bir başvuruda başvurucunu ileri sürdüğü iddialar, açıkça doğru değilse veya en azından temellendirilebiir görünmüyorsa, bu durumda açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verilebilir.[634] Anayasa Mahkemesi, daha ilk bakışta dava konusu olaylarla ilişkilendirilemeyecek, genel geçer şekilde Anayasa'nın çeşitli maddelerine atıf yapan ihlal iddiaları karşısında başvuruculardan açıklama ve delillendirme yapmalarını istemekte, buna rağmen ihlal iddiasının dayanağı olan tüm olayları gösteremeyen, başvuruyu aydınlatacak ve hükmün esasını etkileyecek argümanları destekleyici belgeleri sunamayan başvurucuların başvurularını açıkça dayanaktan yoksun bulmaktadır.[635] Kuşkusuz ki başvurucular, bazı durumlarda bir takım belge ve bilgilere erişemeyebilirler. AYM Kanunu'nun 62'nci maddesi gereğince bu olasılığı göz ardı etmeyen Mahkeme, böyle durumlarda başvuruculardan belge elde edememelerinin nedenlerini açıklamalarını beklemektedir. Buna rağmen koşullar sağlanamıyorsa şikâyet açıkça dayanaktan yoksun sayılmaktadır.[636]

634 Kersten Rogge, 'Artikel 27', in Katharina Pabel/Stefanie Schmahl (ed.), *Internationaler Kommentar zur Europäischen Menschenrechtskonvention*, Köln: Carl Heymanns, 2012, § 105.

635 *Veli Özdemir başvurusu*, § 23.

636 Örn bkz. *Veli Özdemir başvurusu*, § 26.

Mahkeme'nin bu kategorideki kararlarına bakıldığında temellenmemiş şikâyetlerin üç şekilde görünür olduğu izlenmektedir:

Birinci görünüm, başvurucunun somut olguları ortaya koyamadığı[637] ve iddialarına dayanak olan belgeleri sunamadığı şikâyetlerdir. Örnek olması açısından *Abdullah Doğtaş* kararında başvurucu, arabası üzerinde haciz olduğunu veya adının sahte fatura düzenleyenler listesinde olduğunu iddia etmiş, bu iddialarına dayanarak bazı haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesinin taleplerine rağmen başvurucu bu iddialarını doğrulayan veya gösteren herhangi bir belge sunmamıştır. Bu nedenle şikâyet, açıkça dayanaktan yoksun bulunmuştur.[638]

İkinci görünüm; başvurucuların birtakım belgeler sunduğu ancak bu belgeler ile ileri sürdükleri hak ihlali arasında bir illiyet kurmadıkları ve açıklama getirmedikleri başvurulardır. Örneğin *S.S.A.* kararında başvurucu, yaşam hakkının ihlal edildiğini ileri sürerken, buna dayanak olarak bir dergiye ait birtakım yayın nüshaları sunmuş fakat şeklen veya maddi olarak başkaca bir açıklama getirmemiştir. Mahkeme, söz konusu yayın nüshalarının başvurucunun yaşam hakkının ihlal edildiğini kanıtlamadığı gerekçesiyle başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun bulmuştur.[639]

Üçüncü görünüm ise başvurucuların sadece maddeye atıf yaptıkları ama herhangi bir illiyet kurmadıkları ve anlattıklarından hak ihlaline ilişkin bir sonucun çıkarılamadığı başvurulardır. Örnek olması açısından *Yağız Tekstil Ltd. Şti.* kararında başvurucu, prensip itibariyle davasının makul sürede bitirilmediğini ileri sürmüşse de, bunlara ek olarak Anayasanın 2, 5'inci, 10'uncu, 90'ıncı ve 148'inci maddelerinde tanımlanan haklarının ih-

637 Kronik hastalığı olan başvurucunun "mahkûmiyet kararına bağlı olarak" cezaevinde tutulmasına ilişkin şikâyetlerinin somut bir olguya dayanmadığı gerekçesiyle açıkça dayanaktan yoksun bulunan *Fatih Hilmioğlu başvurusu*, AYM, 2014/648, 18/09/2014.

638 *Abdullah Doğtaş başvurusu*, AYM, 2012/1123, 26/06/2014, § 36.

639 *S.S.A. başvurusu*, § 38. Benzer biçimde hâkimin reddinin talep edilmesi ve bunun kabul görmemiş olması da mahkemenin tarafsızlığı konusunda bir kanıtlama olamayacaktır. *Tahir Gökaltay başvurusu*, AYM, 2013/1780, 20/03/2014, § 63. Ayrıca çok sayıda iddia ve bu iddiaların kanıtlanamaması örneği olarak bkz. *Yasemin Ekşi başvurusu*, AYM, 2013/5486, 04/12/2013, § 27-35. Ayrıca bkz. *Mustafa Kıvrak başvurusu*, AYM, 2013/3175, 20/02/2014, § 26 ve *Nail İrfan Sar başvurusu*, AYM, 2012/1254, 07/03/2014, § 27.

lal edildiğini ileri sürmüş ancak bu maddelerdeki haklarının nasıl ihlal edildiğine ilişkin bir açıklama yapmamıştır. Başvuru açıkça dayanaktan yoksunluk kararı ile sonuçlanmıştır.[640]

Bu bağlamda en çok atıf yapılıp spesifik açıklama getirilmeyen maddenin etkili başvuru hakkı[641] ve eşitlik hakkı[642] üzerinde toplandığını görüyoruz. Etkili başvuru hakkı kapsamındaki olaylarda başvurucuların derece mahkemesi önündeki yargılamadan tatmin olmayıp, bu yolun etkili bir yol olmadığı kanaatine dayandıkları düşünebilirler. Böyle bir ihtimalde, söz konusu başvurular, açıkça dayanaktan yoksun olacaktır.

Bu kategorideki davaların bazılarında, dosya içeriği ile sabit olan bazı olgular başvuruculara reddedilmektedir. Ancak aksi durum ispatlanmamakta veya bu konuda açıklama getirilmemektedir. Buna, ilk derece mahkemesince resen duruşma açılarak savunmasının alınmış olduğu görülen, buna karşın başvurucunun sadece savunma hakkının ihlal edildiği iddiasını ileri sürmekle yetindiği *Abdullah Sabri Kocaman* vakası örnek gösterilebilir.[643]

4. Karmaşık ve Zorlama Başvurular

AYM'nin açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verebileceği son bir kategori ise karmaşık ve zorlama başvurular olarak görülmektedir. Şimdiye kadarki içtihatta bu nitelikte bir örnek bulunmamaktadır.

B. ANAYASAL ve KİŞİSEL ÖNEM

İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 14 no.lu Protokol, 01/06/2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Protokol, Sözleşme'nin 35'inci maddesine eklenecek yeni bir kabul edilebilirlik koşulu getirmiştir:

---

640 *Yağız Teks. ve Gıda Ürünleri Ltd. Şti başvurusu*, AYM, 2012/650, 05/12/2013; *Muhittin Kaya ve Muhittin Kaya İnşaat Ltd. Şti başvurusu*, § 30-32.; *S.S.A. başvurusu*, § 38. Yaşam hakkı yönünden ayrıca bkz. *Tahir Gökaltay başvurusu*, §§ 82-83.

641 *Mehmet Çetinkaya ve Maide Çetinkaya başvurusu*, AYM, 2013/1280, 28/05/2014; *Yusuf Gezer başvurusu*, AYM, 2013/2103, 14/01/2014, § 40.

642 *S.Ç. başvurusu*, AYM, 2014/11925, 12/06/2018, § 34; *Adnan Oktar başvurusu*, § 46; *Devrim Evin başvurusu*, AYM, 2013/2069, 20/02/2014; *Kamil Çakır başvurusu*, AYM, 2013/997, 15/10/2014, § 46.

643 *Abdullah Sabri Kocaman başvurusu*, AYM, 2013/4030, 16/10/2014.

> "Sözleşme ve Protokollerde belirtilen insan haklarına saygı ilkesi gereğince başvurunun esası hakkında incelemeye gerek bulunması ve başvuruya konu olayın ulusal bir yargı yeri tarafından gereğince incelenmemiş olması durumları hariç, başvurucunun önemli bir dezavantaja uğramamış olması"

Anayasa Mahkemesinin K.V. kararında[644] ifade edildiği gibi bu kriter "*de minimis non curat praetor*" (yargıç önemsiz ve küçük işlerle uğraşmaz) ilkesinden doğmuştur. Bu kriter, bir ihlalin uluslararası bir mahkeme tarafından incelenmeyi gerektirecek asgari bir ağırlık düzeyine ulaşmasını ifade eder. Söz konusu mantığın çıkış noktası, belli bir ağırlığa ulaşmamış başvuruların elenerek hakların etkili korunması şeklindeki temel göreve yoğunlaşmasıdır.[645]

İnsan Hakları Mahkemesi, bu kriteri uygularken üç soru sormaktadır:[646]

- Başvurucu, önemli bir dezavantaja uğramış mı?
- Sözleşme ve ek protokollerde tanımlanan biçimiyle insan haklarına saygı ilkesi, şikâyetin esası yönünden bir inceleme yapmayı gerektiriyor mu?
- Dava, ulusal makamlar tarafından gerektiği gibi incelenmiş mi?

Bu sorular, her somut olayın kendi koşulları dikkate alınarak sorulmaktadır. Birçok olayda "önem" konusu değerlendirilirken, parasal tutar dikkate alınmaktadır fakat bu tek ölçüt değildir. Bir başvuru, parasal yönden düşük değerde dezavantajla ilgili olmasına rağmen, Sözleşme sistemi yönünden önem taşıyor olabilir. Örneğin kamuoyunun yakından ilgilendiği siyasal bir tartışma bağlamında gündeme gelen bir ifadeye yönelik 30€ para cezası, miktar olarak düşük olmasına rağmen, Sözleşme'nin öngördüğü demokratik toplum düzeni yönünden oldukça önem taşır.[647]

---

644 *K. V. başvurusu*, AYM, 2014/2293, 01/12/2016.

645 *Stefanescu/Romanya*, İHAM 11774, 12/04/2011, § 35; *Korolev/Rusya*, İHAM, 225551/05, 01/07/2010; *Giusti/İtalya*, İHAM, 13175/03, 18/10/2011, § 34.

646 *Görgün/Türkiye*, İHAM, 42978/06, 16/09/2014.

647 Örn. Cumhurbaşkanına hakaret bağlamında bkz. *Eon/Fransa*, İHAM, AYM, 26118/10, 14/03/2013.

Bu kriterin uygulanabileceği haklar konusunda, özel bir sınırlandırmaya yer verilmemiştir.[648] Yani her hak yönünden söz konusu kriter uygulanabilir. Ne var ki; yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi mutlak veya ihlali durumunda ağır bir insan hakkı ihlalinden bahsedilebilecek haklar yönünden "önemsizlik" belirlemesinin yapılması gerçekçi görünmemektedir. Öte yandan, ifade özgürlüğü gibi demokratik toplum düzeni yönünden yapısal olarak önem taşıyan müdahaleler için de bu kriterin uygulanma olanağı düşüktür. Kriterin daha çok adil yargılanma hakkı, nispeten kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, sınırlı durumlarda özel yaşama saygı hakkı ve de mülkiyet hakkı gibi haklar yönünden ön planda olacağı açıktır. Söz konusu kriter, bireysel başvuru bağlamında Anayasa Mahkemesi Kanunu'na da aktarılmıştır.

AYM Kanunu'nun md. 48(2) hükmüne göre:

"Mahkeme, Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan ve başvurucunun önemli bir zarara uğramadığı başvurular[ın] kabul edilemezliğine karar verebilir."

Anılan hüküm, ilk dönem bireysel başvuru yargılamalarında kullanılmamıştır.[649] Fakat Mahkeme'nin 2018 yılının Eylül ayı itibarıyla, son 1,5 yılda, bu kritere dayanarak 30 karar verdiği görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki; Anayasa Mahkemesinin yeni eğilimi, söz konusu kritere etkinlik kazandırmak yönündedir.

"Anayasal ve kişisel önem" kriteri, yaygın olarak bilinen geleneksel kabul edilebilirlik kriterlerine eklemlenen, esasa yönelik, ek bir kabul edilebilirlik kriteridir. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesinin de ifade ettiği gibi *"diğer tüm kabul edilebilirlik kriterlerini taşısa hatta esas incelemeye ihlal verilebilecek nitelikte olsa bile Kanun'da belirtilen nitelikteki bir başvuru kabul edilemez bulunabilecektir"*.[650] Söz konusu kriterin, daha önce ihlal olmayan konulara benzer nitelikteki başvurular için uygulanan "bir ihlalin olmadı-

648 *Sylka/Polonya*, İHAM, 19219/07, 03/06/2014.

649 AYM, E. 2011/64, K. 2012/168, 01/11/2012.

650 *K. V.* , § 55.

ğının açık olduğu" kriterinden farklı olarak, bir ihlal çıkmasının muhtemel olduğu hâllerde uygulanma olanağının yüksek olduğunun altını çizelim. Yani söz konusu kriterin, daha önce incelenmiş (büyük ihtimalle ihlal kararı verilmiş), dolayısıyla içtihadi gelişime katkı sunmayacak bir konuda, başvurucular yönünden ağır bir kişisel dezavantaj yaratmayacak durumlarda uygulanacağını söylemek mümkündür.

Bu durum, Anayasa Mahkemesinin içtihatlarına bakıldığında da görülmektedir. Mahkeme söz konusu kriteri, iki basamaklı bir inceleme yöntemine uygun olarak algılamakta ve iki koşul yönünden sınama yapmaktadır:

Birinci koşul, "başvurunun Anayasa'nın uygulanması ve yorumlanması veya temel haklarının kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımaması"dır. Anayasa Mahkemesi bunu "anayasal önem" kriteri olarak ifade etmektedir.

İkinci koşul ise "başvurucunun önemli bir zarara uğramaması"dır. Anayasa Mahkemesi bunu "kişisel önem" olarak ifade etmektedir.[651] Kanunda iki koşul arasında "ve" bağlacının olması, bunların birlikte olmasının gerekli olduğu şeklinde anlaşılmıştır.

Bu koşulların anlamı ise Mahkeme'nin içtihatlarıyla somutlaştırılmaktadır."[652]

1. Anayasal Önem

İki basamaklı testte yapılan ilk değerlendirme, başvurunun anayasal önem taşıyıp taşımadığıdır. Bu değerlendirmede, başvurunun Anayasa'nın uygulanması ve yorumlanması veya temel haklarının kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşıyıp taşımadığı incelenmektedir:

> *"**Anayasa hükümlerinin yorumlanması** açısından önem taşıma unsurunun başta Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru yoluyla daha önce yorumlamadığı meseleleri kapsadığında kuşku bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mahkeme, bir meseleyle ilgili olarak daha önce Anayasa'nın il-*

651 *K. V.*, § 57.
652 *K. V.*, §§ 59-60.

gili hükümlerini yorumlamış olsa bile değişen durumları dikkate alarak yeniden yorumlama ihtiyacı duyabilir. Bu durumda da o meseleye ilişkin başvurunun anayasal öneminin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Sosyal ve ekonomik koşulların değişmesi, temel hak ve özgürlüklerle ilgili mevzuatın yeniden düzenlenmesi ya da belli bir meseleye ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin yorumları arasında Anayasa'nın uygulanması bakımından tereddüte neden olabilecek bir farklılığın ortaya çıkması gibi durumlar Anayasa'nın yeniden yorumlanması ihtiyacını ortaya çıkarabilir.

Anayasa'nın uygulanması *açısından önem taşıma unsuru ise özellikle Mahkemenin Anayasa hükümleriyle ilgili yorumu ile kamu makamları ve derece mahkemelerinin uygulamaları arasındaki farklılıkta kendisini gösterir. Ancak her uygulama farklılığı, başvurunun Anayasa'nın uygulanması açısından 'önemli' olduğu anlamına gelmez. Anayasal ve kişisel önemden yoksun olma kriterinin getirilmesinin amacı da gözetilerek temel hak ve özgürlüklere ilişkin Anayasa hükümlerinin uygulanması açısından başvurunun önem taşıdığının söylenebilmesi için kamu makamları ve derece mahkemelerinin belli bir meseleye ilişkin uygulamalarının Anayasa Mahkemesi yorumlarından farklı olması ve bu farklılığın da önemli olması gerekir. Bir başka ifadeyle bu ölçüt Anayasa'ya saygı gösterilmesiyle doğrudan bağlantılı olduğu için Anayasa Mahkemesinin yorumu ile kamu makamları ve derece mahkemelerinin uygulamaları arasında ortaya çıkan her türden farklılık değil yalnızca Anayasa'ya saygıyı zedeleyecek farklılıklar önemli kabul edilmelidir."*[653]

Mahkeme, öncelikle, söz konusu olaya yönelik geçmişte vermiş olduğu herhangi bir kararın bulunup bulunmadığını dikkate almakta ve eğer bu konuda karar verilmiş ise, özel bir durum ortaya çıkmadıkça başvurunun anayasal önem taşıma testini geçemediği sonucuna ulaşmaktadır. Ancak bunun düz bir ezberle uygulanmayacağı da bilinmelidir. Öyle ki; bu kriterin iç hukuka aktarılmasında ilham kaynağı olan İnsan Hakları Mahkemesi, devletin yükümlülüğünün netleştirilmesi veya yapısal bir eksikliğin giderilmesi için devletin teşvik edilmesinin gerektiği durumlarda başvuruları esastan incelemektedir.[654]

653 *K. V.*, §§ 63-64. Vurgu orijinal metinde yoktur.

654 *Zwinkels/Hollanda*, İHAM, 16593/10, 09/10/2012, § 28.

Anayasa Mahkemesi de bu yaklaşımı, ilke düzeyinde benimsemiş görünmektedir. Bu bağlamda tartışma *Ali Rıza Ak* başvurusunda yaşanmıştır. Trafikte kesilen idari para cezasının iptali istemiyle yapılan başvurunun, ilgisiz bir gerekçeyle reddedilmesinin adil yargılanma hakkını ihlal ettiği iddiasının tartışıldığı bu olayda, Mahkemenin çoğunluğu "anayasal önem" bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Zira çoğunluğa göre *"açık ve somut bir biçimde öne sürülen iddia ve savunmaların davanın sonucuna etkili olması, başka bir deyişle davanın sonucunu değiştirebilecek nitelikte bulunması hâlinde davayla doğrudan ilgili olan bu hususlara mahkemelerce makul bir gerekçe ile yanıt verilmesi gerektiği"* geçmişteki içtihatta netleştirilmiş ve bu olayda önem taşıyan bir yeniliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ardından "kişisel önem" testine geçilmiş ve

> (a) başvurucuya kesilen para cezasının 189 TL olduğu ve idari para cezası miktarının serbest meslek sahibi olan başvurucunun mali durumuna ciddi anlamda zarar verdiğine ve
>
> (b) bu cezanın başvurucu için ne denli önemli olduğuna ilişkin herhangi bir açıklama bulunmadığı dikkate alınmış ve başvuru kabul edilemez görülmüştür.[655]

Bu klasik iki basamaklı test yönünden azınlıkta kalan yargıçların itirazı, "Anayasal Önem" testinde tek belirleyicinin "konuyla ilgili yerleşik bir içtihadın bulunması" ve "somut olayda esaslı bir farklılaşmanın yokluğu"nun olmayacağı tezine dayanmaktadır. Yargıçlar, tıpkı Strazburg organları gibi "yapısal sorun" bulunan konularda anayasal önemin bulunduğu düşüncesini ileri sürmüşlerdir:

> "Trafik cezaları başta gelmek üzere, çok büyük miktarlarda olmayan idari cezalara ilişkin itirazların, iş çokluğu veya diğer herhangi bir nedenle, mahkemelerce incelenmeksizin, klişe kararlarla reddedildiği yolundaki şikayetlere sıkça rastlanmaktadır. Bu durum, yargı sistemimizde yapısal bir sorunun varlığına işaret etmekte, yargıya güveni zedelemektedir. Anayasal önem taşımaktadır."[656]

655 *Ali Rıza Ak başvurusu başvurusu*, AYM, 2015/15965, 27/06/2018, §§ 22-27.

656 *Ali Rıza Ak başvurusu*, Osman Alifeyyaz Paksüt ve Muammer Topal karşıoyu, §§ 9-10.

2. Kişisel Önem

Kişisel önem koşulu, Anayasa Mahkemesi tarafından aynen şu şekilde tanımlanmıştır:

> *"**Kişisel önem koşulu**, başvurucunun önemli bir zarara uğramamış olmasını ifade eder. Bu koşul, somut olayın başvurucunun kişisel durumu üzerindeki olumsuz etkisinin derecesiyle ilgilidir.*
>
> *Somut olayda ortaya çıkan kişisel zararın önemli olup olmadığını başvurucunun subjektif algısı belirlemez. Bu husus başvurucunun içinde bulunduğu koşullar da dâhil olmak üzere her olayın kendine özgü koşulları dikkate alınarak ve objektif verilerden hareket edilerek Anayasa Mahkemesi tarafından değerlendirilir.*
>
> *Zararın parayla ölçüp ölçülememesi, onun önemini değerlendirme bakımından belirleyici değildir. Parayla ölçülmesi mümkün olmayan zararlar yönünden de anayasal ve kişisel önemden yoksun olma kriterinin uygulanması mümkündür. Öte yandan parayla ölçülebilen zararlar yönünden her başvurucu yönünden geçerli olacak ve kişisel önem koşulunun belirlenmesinde esas alınacak belli bir meblağ belirlenmesi mümkün değildir. Belli bir meblağ, başvurucuların içinde bulundukları kişisel koşullara göre farklı önem derecesine sahip olabilir."*

Mahkeme'nin bu kriteri ilk kez uyguladığı *K. V.* kararının konusu şöyledir: Başvurucu, AYİM'de açmış olduğu bir davada verilen bir karara karşı başvurduğu karar düzeltme yolunda, "54,55 ₺" para cezası almıştır. Bu para cezasının tahsil edilmesi için gönderilen ödeme emrinin, usulüne uygun olmadığı ve cezanın zamanaşımına uğradığı iddiasıyla açtığı davayı kaybetmiştir. Bu davanın sonucunda başvurucunun aleyhine "660 ₺" vekâlet ücreti hükmedilmiştir. Başvurucu, aleyhine kesilen "54,55 ₺" para cezası için açtığı davayı kaybetmesi üzerine aleyhine "660 ₺" vekâlet ücreti hükmedilmesinin mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği düşüncesindedir. Konu Anayasa Mahkemesine taşındığında Mahkeme, bu bağlamda mahkemeye erişim hakkının kapsam ve içeriğinin belirlendiğini, buna benzer

---

Trafik idari para cezasının iptali davasındaki 129 ₺'nin kişisel önem taşımadığı bir örnek için bkz. *F. N. G. başvurusu*, AYM, 2014/11928, 21/06/2017, § 57 vd.

şikâyetlerin daha önceden incelendiğini ve Anayasa kurallarının yorumlandığını, somut olaydaki farklı noktaların eski içtihattan farklı genel bir sorunla ilgili olmadığını kaydetmiştir.[657] Başvurucunun toplam maddi zarar miktarı olan "1.058,85 ₺"nin serbest avukat olarak çalışan başvurucuya ekonomik yönden ciddi bir zarar vermediğini de kaydeden Mahkeme "anayasal ve kişisel önemden yoksunluk" nedeniyle başvurunun kabul edilebilir olmadığına karar vermiştir.[658]

Başvurucuların dezavantajının maddi yönden gündeme geldiği olaylarda bu koşulun uygulanması nispeten anlaşılır olmaktadır. Mahkeme, bu gibi olaylarda başvurucuların mesleklerini (veya tüzel kişiyseler niteliklerini) de dikkate almaktadır. Bu çerçevede başvuruculardan, söz konusu parasal dezavantajın kendileri için ne gibi bir dezavantaj yarattığını ve bunun ne denli önem taşıdığını açıklamalarını beklemektedir.

Bu çerçevede Mahkeme;

- idari yargıda açılması mümkün olan bir davayı adli yargıda açtığı davanın görev yönünden reddedilmesi üzerine hükmedilen 1.580 TL yargılama giderlerinin, yedi yılı aşkın süredir araştırma görevlisi olarak çalışan bir başvurucu için[659];
- yük nakli yapılan kamyonetin alkollü olarak kullanılması gerekçesiyle verilen 773 TL idari para cezasının, ekonomist olarak görev yapan başvurucu için[660];
- belediyenin gerçekleştirdiği kaldırım yenileme hizmetine binaen tahakkuk ettirilen 1.088, 94 TL harcamalara katılma payının, ev sahipleri için[661];
- tüketici hakem heyeti önündeki bir davada, bilirkişi raporunun tebliğ edilmemesi nedeniyle şikâyet ve cevap dilekçesinde dile

657 *K.V.*, § 70-71.

658 Mahkemeye erişim hakkı yönünden 750 TL vekalet ücretinin önemli görülmediği örnek için bkz. *Seyfi Baysal başvurusu*, AYM, 2015/19729, 04/07/2018, § 18.

659 *Bahar Fırat ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/9810, 09/01/2018, § 32.

660 *Bülent Sağlam başvurusu*, AYM, 2014/6225, 28/06/2018, § 31.

661 *Mürsel Polat ve Nuriye Artuç başvurusu*, AYM, 2014/3470, 25/10/2017, § 30.

getiremeyip kaybedilen davadaki bedel olan 201,18 TL'nin maddi zarara uğradığını ileri süren kamu emeklisi için[662],

- İnşaat alanında belirlenen saatlerin dışında gürültü yaptığı gerekçesiyle Zabıta müdürlüğünün kararıyla kesilen 3000 TL idari para cezasının, bir şirket için[663] ne denli önemli olduğuna ve mali duruma neden ciddi anlamda zarar verdiğine dair bir açıklama getirilmediği gerekçesiyle "kişisel önem" taşımadığı sonucuna ulaşmıştır.[664]

Kişisel önem koşulu, her zaman için başvurucular için dezavantaj oluşturan şeyin miktarının açıkça belli olduğu olaylarla sınırlı olarak uygulama bulmamaktadır. Bazen el konulan eşyaların değerine bakılarak da "kişisel önem" bulunmadığı sonucuna ulaşılabilmekte ve mülkiyet veya özel yaşama saygı hakkı yönünden esas incelemesine geçilmemektedir. Başvurucunun cezaevine beraberinde getirdiği radyo, şalvar, şal, küçük makas, para bandı, kalemlik, keçeli kalem, tırnak makası ve lacivert yeleğin kendisine verilmemesiyle ilgili bir dava buna örnek gösterilebilir.[665]

Mahkeme, bu gibi olaylarda somut olayın koşulları uyarınca önem incelemesi yapmakta ve alternatiflere de odaklanmaktadır:

- Cezaevinde hükümlü bulunan başvurucuya ait "sekreter altlığı"na, "güvenlik sorunu taşıması" ve "kontrolünün zor olması" nedenleriyle el konulmasıyla ilgili bir olayda, söz konusu eşyanın başvurucunun yazı yazmasının olmazsa olmazı görülmemesi[666],

- Hükümlü başvurucuya gönderilen ajandaların ceza infaz kurumunca alıkonulmasıyla ilgili bir olayda, ceza infaz kurumu kantininden kırtasiye malzemeleri temin edilebiliyor olması ve

662 *Süleyman Özpınar başvurusu*, AYM, 2014/6710, 20/12/2017, § 37.

663 *Emek Yapı Yat. Tiç. Ltd. Şti. başvurusu*, AYM, 2014/19521, 05/12/2017, § 25.

664 Bazen başvurucunun mesleğinin üzerinde durulmamaktadır. Bkz. özel hizmet tazminatının miktarının 98,05 TL olmasının kişisel önem oluşturmadığı sonucuna ulaşılan *Oğuz Zengin (2) başvurusu*, AYM, 2014/156, 04/10/2017, § 43.

665 *Murat Türk (4) başvurusu*, AYM, 2015/19665, 28/06/2018.

666 *Seyfeddin Bahar başvurusu*, AYM, 2014/10204, 05/04/2017, § 33.

ajandanın hayati nitelik taşımıyor sayılması[667] gerekçeleri buna örnek gösterilebilir.

Kişisel önem kriterinin somut veya soyut da olsa parasal nitelik taşımayan konularda da uygulanması mümkündür. Bu gibi durumlarda ihlal oluşturduğu iddia edilen müdahalenin, esaslılığına odaklanılmaktadır.

Son olarak Mahkeme, adil yargılanma hakkı bağlamında silahların eşitliği ilkesiyle bağlantılı olarak önüne gelen bazı başvurularda, başvurucuların mahkûmiyet kararının onanmasına[668] veya tutukluluk durumlarının devamına[669] yönelik savcılık görüşlerinin başvurucuya tebliğ edilmemesini "kişisel önem" taşır görmemiştir. Yerleşik içtihadında ihlal sonucuna ulaştığı bu tür olaylarda Mahkeme, başvurucuların ayrıca cevap vermelerini gerektiren daha önce ileri sürülmemiş herhangi yeni bir olgudan bahsedilmemiş olmasını ve/veya davaya bakan mahkemenin kararında, bunlara belirleyici şekilde atıf yapılmamış olmasını da dikkate almaktadır. Anılan yaklaşım, idari yargıda Danıştay savcısının görüşünün tebliğ edilmemesi[670] veya ek özel hizmet tazminatı ödenmesi istemiyle yapılan başvurunun reddedilmesiyle ilgili davada davalı idarenin savunmalarının tebliğ edilmemesi[671] gibi durumlar için de benimsenmiştir.

Bu içtihatlardan çıkartılması gereken sonuç, başvurucuların özellikle maddi zararlarıyla ilgili olarak sadece zararı ortaya koyan dayanakları gösteren bilgi ve belgelere atıf yapmakla yetinmeyip (özellikle konuyla ilgili yerleşik içtihadın bulunduğu ve zararın parasal miktarının düşük ol-

667 *Mehmet Çelebi Çalan (2) başvurusu*, AYM, 2014/5674, 08/06/2017, § 34.

668 *İbrahim Kızılkaya başvurusu*, AYM, 2014/2517, 05/04/2017, § 35. Aynı yönde bkz. *Enes Ulu başvurusu*, AYM, 2014/16751, 20/09/2017.

669 *Devran Duran başvurusu*, AYM, 2014/10405, 25/05/2017, §§ 119 vd. Ayrıca bkz. *Şehmus Öncel başvurusu*, AYM, 2014/2991, 25/10/2007; *Suat Arslan başvurusu*, AYM, 2014/2623, 04/10/2017; *Mehmet Emin Tutak başvurusu*, AYM, 2014/2611, 25/10/2017; *Harun Karataş başvurusu*, AYM, 2014/2610, 04/10/2017; *Hamit Kiye başvurusu*, AYM, 2014/2603, 04/10/2017; *Kenan Burukanlı başvurusu*, AYM, 2014/2620, 26/10/2017; *Cihan Karabay başvurusu*, AYM, 2014/2906, 08/11/2017; *İsa Durç başvurusu*, AYM, 2014/1529, 26/12/2017; *Selma Mirzaoğlu başvurusu*, AYM, 2014/2994, 07/02/2018; *Kadri Karakaş başvurusu*, AYM, 2014/823, 08/03/2018; *Ali Can Arslan başvurusu*, AYM, 2014/2947, 08/03/2018.

670 *Emine Demir Özden başvurusu*, AYM, 2014/13769, 22/11/2017, § 35.

671 *Kasım Biner başvurusu*, AYM, 2014/11399, 22/11/2017.

duğu durumlarda) bu zararların başvurucuların kişisel durumlarıyla ilgili neden önem taşıdığına ilişkin açıklamalar getirmelerinin kendi yararlarına olacağıdır. Benzer türden açıklamalar, silahların eşitliği bağlamında tebligat eksiklikleri için de geçerlidir. Böyle durumlarda, özü itibarıyla sadece belli evrakların tebliğ edilmemesine atıfla silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiğini ileri sürmek yeterli olmayacak, söz konusu tebligat eksikliğinin esaslı sonuçlarının da açıklanması gerekecektir.

VI. BİREYSEL BAŞVURUYA ÖZGÜ BAZI USULLER

Bireysel başvuruya özgü usuller, diğer usul kanunlarındaki usullere benzerlik gösterse de kendine özgü özellikler de taşımaktadır. Bu başlıkta bu konunun üzerinde durulacaktır. Bunlara geçmeden önce; AYM Kanunu'nun 49'uncu, İçtüzük'ün 84'üncü maddesinde, her türlü usul eksikliği için genel bir kuralın bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir:

> "Bireysel başvuruların incelenmesinde, bu Kanun ve İçtüzükte hüküm bulunmayan hâllerde ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümleri uygulanır."

A. DİLEKÇENİN İÇERİĞİ VE SUNULMA USULÜ

İnsan Hakları Mahkemesine geçmişte sadece bir mektup gönderilmesi yoluyla başvuru süreci başlatılabilmekteydi. 1 Ocak 2014 tarihinden itibaren artık bu mümkün değildir. Resmî form ile başvuru yapılması gerekir. Başvuru formu izleyen adresten indirilebilmektedir:

https://www.echr.coe.int/Documents/Application_Form_TUR.pdf

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru da Mahkemenin internet sitesinden indirilebilen resmî form ile yapılmaktadır.[672] Bu formun bulunduğu internet adresi şu şekildedir:

http://www.anayasa.gov.tr/files/bireyselbasvuru/b_b.pdf

Başvuru formu, İçtüzüğün 59'uncu maddesine uygun olarak resmî dilde düzenlenir ve aynı maddede belirtilen belgeler ya da onaylı örnekleri başvuru formuna eklenir. Başvuru formu okunaklı ve başvurunun esasına yönelik özlü bilgileri içerir şekilde hazırlanır.

Bireysel başvurularda, "başvuru formuna uygun bir dilekçe"nin değil başvuru formunun kullanılması gerekmektedir!

İçüzük'ün 59'ncu maddesi uyarınca başvuru formunda aşağıdaki hususlar yer alır:

672 Çok sıra dışı durumlarda formun bünyesinde yer alan unsurları taşımak kaydıyla aynı formatta bir dilekçeyle başvuru yapılması mümkündür.

Başvurucunun gerçek kişi olması durumunda-. T.C. kimlik numarası, adı, soyadı, anne adı, baba adı, doğum tarihi, cinsiyeti, uyruğu, mesleği ve adresi, varsa telefon numaraları ve elektronik posta adresi bilgileri yazılmalıdır.

Başvurucunun tüzel kişi olması durumunda-. Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS) numarası, unvanı, adresi ve tüzel kişiliği temsile yetkili kişinin adı, soyadı ve T.C. kimlik numarası, MERSİS numarasının bulunmaması hâlinde tüzel kişinin vergi numarası veya kayıtlı olduğu sicil ve numarası ile varsa telefon numaraları ve kayıtlı elektronik posta adresi bilgileri yazılmalıdır.

Bunların yanı sıra;

Başvurunun avukat vasıtasıyla yapılması durumunda: Avukatın adı, soyadı, kayıtlı olduğu baro ve sicil numarası, yazışma adresi, varsa telefon numaraları ve elektronik posta adresi bilgileri yazılmalıdır.

Başvurunun avukat olmayan kanuni temsilci vasıtasıyla yapılması durumunda-. Kanuni temsilcinin T.C. kimlik numarası, adı, soyadı, anne adı, baba adı, doğum tarihi, uyruğu, yazışma adresi, varsa telefon numaraları ve elektronik posta adresi bilgileri yazılmalıdır.

Öte yandan dilekçede şu konularda açıklamaların yapılması gerekmektedir:

- Kamu gücünün ihlale neden olduğu iddia edilen işlem, eylem ya da ihmaline dair olayların tarih sırasına göre özeti.
- Bireysel başvuru kapsamındaki güncel ve kişisel haklardan hangisinin hangi nedenle ihlal edildiği ve buna ilişkin gerekçeler ve delillere ait özlü açıklamalar.
- İhlal edildiği iddia edilen temel haklar ve bunlara ilişkin açıklamaların birbirleriyle ilişkilendirilerek ayrı ayrı yapılması.
- Başvuru yollarının tüketilmesine ilişkin aşamaların tarih sırasına göre yazılması.
- Başvuru yollarının tüketildiği veya başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarih.

- Başvuru mazeret nedeniyle süresi içinde yapılamamışsa buna dair açıklamalar.h) Başvurucunun talepleri.
- Başvurucunun Mahkeme önünde devam eden bir başka başvurusu varsa numarası.
- Varsa kamuya açık belgelerde kimliğinin gizli tutulması talebi ve bunun gerekçeleri.
- Kısa mesaj (SMS) veya elektronik posta yoluyla bilgilendirme yapılmasını isteyip istemediği.
- Başvurucunun veya avukatının ya da kanuni temsilcisinin imzası.
- Varsa İçtüzüğün 73 üncü maddesi kapsamında maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik tedbir talebi ve bunun gerekçeleri.

Başvuru formu eğer el yazısı ile dolduruluyorsa, yazısı silinmeyen bir kalem kullanılmalıdır. Başvuru formu daktilo veya bilgisayar kullanılarak dolduruluyorsa, okunaklı bir yazı karakterinin ve yazı tipi boyutunun (örn. en az 12 punto) seçilmesi gerekmektedir. Başvuru formunda sadece başvurunun esasına ilişkin ve başvurunun karara bağlanmasında zorunlu görülen özlü bilgilere yer verilmelidir. Yazılanlar ekler hariç 10 sayfayı geçmemelidir. Bunun sağlanması için ekte yer alan bilgilerin forma tekrar yazılmaması, belgeye atıf yapılması gerekir. Öte yandan, 10 sayfa kuralının aşırı katı şekilde uygulanmadığı bilinmektedir. Başvuru formunun ekler hariç on sayfayı geçmesi hâlinde başvurucunun ayrıca başvuru formuna ("Açıklamalar" kısmı) olayların özetini eklemesi gerekir. Başvurucu, başvuru formunun ekinde sunduğu belgeleri, tarih sırasına göre numaralandırarak her bir belgeyi tanımlayıcı başlıklar hâlinde dizi pusulasına bağlaması gerekmektedir.

Birden fazla başvurucunun birlikte başvuru yaptığı ya da tüzel kişiliği temsil etmeye yetkili olan kişinin sayısı birden fazla olduğu durumlarda her bir başvurucu veya temsile yetkili olan kişi, formun kişisel bilgilerle ilgili kısmı için ayrı bir sayfa kullanmalıdır.

Başvuru formuna eklenmesi gereken belgeler şunlardır:

- Kanuni temsilci veya avukat vasıtasıyla takip edilen başvurularda başvurucuyu temsile yetkili olduğuna dair mevzuata uygun belge.
- Harcın ödendiğine dair belge.
- Başvuru bizzat yapılmış ise başvurucunun kimliğini tespite yarar resmî belgenin onaylı örneği.
- Tüzel kişi adına kanuni temsilcinin başvurması hâlinde, başvuru tarihi itibarıyla temsile yetkili olunduğunu gösteren resmî belgenin onaylı örneği.
- Nihai karar ya da işlemi öğrenme tarihini gösteren belge.
- Başvuruda ileri sürülen hak ihlali iddialarını temellendirecek belgelerin onaylı örnekleri.
- Tazminat talebi varsa uğranılan zarar ve buna ilişkin belgeler.
- Olağan ve olağanüstü kanun yolu başvuru dilekçelerinin onaylı örnekleri.
- Başvuru süresinde yapılamamışsa varsa mazereti ispatlayan belgeler.
- Adli yardım talebi varsa başvurucunun yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeler ile mevzuatta adli yardım talebinde bulunabilmek için öngörülen diğer belgeler.

Başvurucu, bu belgeleri herhangi bir nedenle sunamaması hâlinde bunun gerekçelerini belirterek varsa buna ilişkin bilgi ve belgeleri başvuru formuna eklemelidir Mahkeme, mazereti kabul etmesi hâlinde ve gerekli gördüğü takdirde bu bilgi ve belgeleri resen toplar.

Bu belgeler içinde 2018 yılından önce avukatlar tarafından başvuru formuna eklenmesi en sık unutulan belge "başvurucunun nüfuz cüzdanı örneği" idi. AYM Kanunu'nda yer almayan bu belge, İçtüzük'te düzenlenmişti ve varlığı, Anayasa Mahkemesi tarafından titizlikle izlenmekteydi. İçtüzük'te 2018 yılında yapılan değişiklikle birlikte sunulması gerekli belgeler arasında yer alan "Nüfus cüzdanı örneği, başvurucu yabancı ise geçerli kimlik belgesi", "başvuru bizzat yapılmış ise başvurucunun kimliğini

tespite yarar resmî belgenin onaylı örneği" biçiminde değiştirilmiştir. Bu hususa dikkat edilmelidir.

Öte yandan aynı değişiklikte başkaca yenilikler de yapılmıştır. Bunların içinde özellikle önem taşıyanların altını çizmek gerekirse, örneğin "dayanılan belgelerin asılları ya da onaylı örnekleri" hükmü daraltılarak "başvuruda ileri sürülen hak ihlali iddialarını temellendirecek belgelerin onaylı örnekleri" biçimini almıştır. Ayrıca "Olağan ve olağanüstü kanun yolu başvuru dilekçelerinin onaylı örnekleri" hükmüne de açıklıkla yer verildiği görülmektedir.

Bireysel başvurular, Kanunda ve İçtüzükte belirtilen şartlara uygun biçimde İçtüzük ekindeki ve Mahkemenin internet sitesinde yayımlanan başvuru formu kullanılarak Mahkemeye şahsen yapılabileceği gibi diğer mahkemeler ya da yurt dışı temsilcilikler vasıtasıyla da yapılabilir. Mahkemelere sunulacak başvuruların, mutlaka yakınılan kararın verildiği mahkeme olmasına gerek yoktur. Türkiye'deki herhangi bir mahkeme kanalıyla bireysel başvuruda bulunabilmesi mümkündür. Usulünce hazırlanan başvuru formu, harç tahsil makbuzuyla birlikte yukarıda belirtilen yerlere teslim edildiğinde başvurucu ya da temsilcisine alındı belgesi verilir ve bu tarih, başvurunun yapıldığı tarih olarak kabul edilir. Mahkemeler ya da yurt dışı temsilciliklerine teslim edilen başvuru formu ve ekleri gerekli kayıt işlemleri yapılıp fiziki ve elektronik ortamda Mahkemeye gönderilir. Dava ve diğer yargılama işlemlerinin elektronik ortamda gerçekleştirildiği hallerde UYAP kullanılarak veriler kaydedilir ve saklanır.

Mahkemeye e-posta, faks, posta ve benzeri yollarla gönderilmesi durumunda başvuruların idari ret kararı ile sonuçlanacağı bilinmelidir. (Gelgelelim Genel Kurul; elektronik ortamda, güvenli elektronik imza kullanılarak başvuru yapılabilmesine ilişkin karar alabilir.).

Mahkemeye ulaşan başvurular, Komisyonlar başraportörünün gözetiminde ilgili birim tarafından numara verilerek kaydedilir. İlgili birim, başvuru evrakının usulüne uygun olarak UYAP ortamında taranmasını, fiziki dosya oluşturulmasını, başvurularla ilgili yazışmaların kaydını, takibini, ilgili birimlere sevk edilmesini ve diğer işlemlerin yapılmasını sağlar.

ÖNEMLİ HATIRLATMA!

Başvuru formunda belirtilen bilgilerde ve başvuruyla ilgili koşullarda herhangi bir değişiklik olduğunda bunun Mahkemeye bildirilmesi zorunludur.

B. EKSİK BİLDİRİMLERİ

İnsan Hakları Mahkemesinin önündeki usulde Daire başkanı veya raportör yargıç tarafından belirlenen zaman sınırı içinde yazılı gözlem veya belgelerin dosyaya alınması mümkündür. Bu tarihten sonra bu mümkün değildir. Bu süre belirlenirken, belgenin gönderildiği, damgalandığı veya bunlar yoksa Yazı İşleri Müdürlüğü'nün aldığı tarih esas alınmaktadır. Daire başkanı veya raportör yargıç tarafından belirlenen zaman sınırı geçtikten sonra, hiçbir yazılı gözlem veya belgenin dosyaya alınması mümkün değildir.

Anayasa Mahkemesi yönünden ise eksiklik tespit edilmesi durumunda bunun tamamlanması ve giderilmesi için başvurucuya veya varsa avukatına ya da kanuni temsilcisine en fazla 15 gün süre tanınır. Bu süre kesin niteliktedir. Söz konusu kesin süre içinde eksikliklerin tamamlanmaması durumunda "idari ret" kararı verilir. İdari ret kararlarına karşı 7 gün içinde itirazda bulunulabilmesi mümkündür. İtiraz, ilgili Komisyon tarafından incelenir ve Komisyon kararı kesindir. Komisyon, bazı durumlarda idari redde yapılan itirazın ve kabul edilebilirlik incelemesinin Bölüm tarafından karara bağlanmasına karar verebilir.[673]

C. BAŞVURUNUN DİLİ

İnsan Hakları Mahkemesinin resmî dili İngilizce ve Fransızca olmasına rağmen Türkçe başvuru yapmak mümkündür. Hatta kabul edilebilirlik sürecinde başvuruyu inceleyen ve yazışma yapan hukukçuların Türkçe bildikleri dikkate alındığında, Türkçe belge ve kavramların yanlış çevrilebilmesi ve iletişimin hantallaşması riskinden sakınmak için başvurunun Türkçe yapılması daha mantıklı görünmektedir. Yani sanılanın aksine İn-

673 Örn. bkz. *Tamer Aslantaş ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/5685, 05/12/2017, § 4.

san Hakları Mahkemesine yapılan başvuruların Türkçe yapılması, başvuruların Fransızca veya İngilizce yapılmasına nazaran hızlılık sağlar.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvurular ise Türkçe yapılabilir. Mahkeme, özel durumdaki yabancıların başvuru şartlarıyla ilgili ilke kararı henüz vermemiştir.

Ç. VEKÂLET BELGESİ

Başvurucular, İnsan Hakları Mahkemesine bizzat başvuru yapabilecekleri gibi bir temsilci kanalıyla da başvuru yapabilirler. Sağlık durumu veya ehliyeti uyarınca bizzat başvuru yapamayan kişilerin ilk aşamada başvurularını hukukçu olmayan temsilciler de yapabilmektedir. Başvurunun Hükûmet'e tebliğ edilmesinden sonra ise aksi kararlaştırılmadıkça Sözleşme'ye taraf devletlerden birinde çalışmaya yetkili ve mukim bir avukat tarafından temsil edilmelidir. Avukatlık yapma yetkisi olmayan bir akademisyen de Mahkeme'nin izniyle temsilci olabilir. Temsilcilerin vekâletname veya yetkilendirme yazısı sunmaları gerekmektedir. Başvuru sırasında, başvuru formunda başvurucunun ve vekilinin ikisinin de imzasının bulunması yeterlidir.[674] Başvurudan sonra avukat ile temsil söz konusu olduğunda ise ayrı bir yetki belgesi sunulmalıdır. Bu form şu adresten indirilebilmektedir:

https://www.echr.coe.int/Documents/Authority_Form_TUR.pdf

Konuya aşırı şekilci yaklaşmayan İnsan Hakları Mahkemesi yönünden önem taşıyan nokta, başvurucunun iradesinin temsilci ile temsil edilmek olduğunun açıkça görülür olmasıdır.

İnsan Hakları Mahkemesi, yargılamanın her aşamasında bu avukatın artık temsilci olamayacağına ve başka bir temsilci bulunmasının gerekli olduğuna karar verebilir. Çok önemli insan hakları davalarında hükûmet dışı örgütlerin de hukuksal destek sunabileceği akılda tutulmalıdır.

Anayasa Mahkemesi yönünden ehliyet sınırlamalarına tabi kişiler ile tüzel kişiler, temsile yetkili kişilerce temsil edilebilir. Profesyonel yönden

674 Eğer bunlardan biri eksikse başvurunun kayıttan düşürülmesi veya kabul edilebilir bulunmaması söz konusu olacaktır.

ise temsil, barolara kayıtlı avukatlar tarafından yerine getirilir. Bu temsilin ispatlanması için avukat vekâletnamesi sunulması gerekmektedir. Vekaletnamelerde baro pulu bulunmalıdır. İçtüzük md. 59 "kanuni temsilci veya avukat vasıtasıyla takip edilen başvurularda başvurucuyu temsile yetkili olduğuna dair mevzuata uygun belge"nin (veya onaylı örneklerinin) başvuru formuna eklenmesini zorunlu kılmaktadır.

D. BAŞVURU HARCI

İnsan Hakları Mahkemesine başvuruda başvuru harcı yoktur. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru için ise harç yatırılması gerekmektedir. Bu harç miktarı her sene güncellenmektedir. 2018 yılı itibarıyla söz konusu miktar "294,70 ₺"dir. Harcın yatırıldığını gösteren belgenin başvuru formuna eklenmesi gerekmektedir.

Başvuru harcı, sürecin başlatılması için alınmaktadır. Bu nedenle fazla veya yersiz tahsilât yapılması durumu hariç olmak üzere harç iadesi söz konusu olmamaktadır. Öyle ki başvurucunun iradesine bağlı olmayan nedenlerle (örn. yeni bir hukuk yolunun açılması, ihlalin ve sonuçlarının giderilmesi vb.) gerçekleşen düşme kararlarında dahi harç iadesi yapılmamaktadır.

E. ADLİ YARDIM

Adli yardım, bireysel başvuru usulünde de geçerlidir. İnsan Hakları Mahkemesinin kendisi, çok sınırlı şekilde de olsa başvurunun Hükûmet'e tebliğ edilmesi aşamasından itibaren adli yardım sunabilmektedir. Bu konu Mahkeme'nin İçtüzüğü'ünün 100-105'inci maddelerinde düzenlenmiştir.[675]

Anayasa Mahkemesine bireysel başvurudaki adli yardım talebi, başvuru formunda belirtilmeli ve buna dayanak belgeler (örn. fakirlik belgesi, SGK kaydı vs.) sunulmalıdır. AYM İçtüzüğü'ne göre Adli yardım talebi varsa başvurucunun yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda ol-

675 Bu miktar 850€ düzeyindedir. Duruşmada tanık dinlenecek durumlarda 300€, dostane çözüm görüşmeleri için 200€ gibi ücretler ile 175€ per diem ve sunulacak faturaya göre yolculuk masrafları karşılanabilmektedir.

madığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeler ile mevzuatta adli yardım talebinde bulunabilmek için öngörülen diğer belgelerin ya da onaylı örneklerinin eklenmesi zorunludur.

Adli yardım talebi, genel hükümlere göre başvurunun kabul edilebilirliği hakkında karar verecek olan Bölüm veya Komisyonlar tarafından hükme bağlanır. Bu değerlendirmede, başvurucunun diğer yargılama aşamalarında adli yardımdan yararlanılıp yararlanılmadığı, süreç içinde ekonomik durumda değişiklik olup olmadığı gibi noktalara bakarlar.

İçtüzük md. 59 Adli yardım talebi varsa başvurucunun yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadığını gösteren mali durumuna ilişkin belgeler ile mevzuatta adli yardım talebinde bulunabilmek için öngörülen diğer belgelerin (veya onaylı örneklerinin) başvuru formuna eklenmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla adli yardım talebinde bulunabilmek için diğer mevzuatın aradığı öğelerin titizlikle yerine getirilmesi önem taşır.

F. GİZLİLİK TALEBİ

Bireysel başvuru kararlarıyla ilgili ana kural, başvurucuların ve olayların kamuya açık olmasıdır. Kimliklerinin kamuya açıklanmasını istemeyen başvurucular, bu durumu belirterek ana kuraldan ayrılmalarını haklı kılacak gerekçeleri gösteren bir beyanda bulunurlar. İnsan Hakları Mahkemesi, bu talebi kabul edebileceği gibi kendisi de -talep olmamasına rağmen- bu yönde karar verebilir.[676] Mahkeme, kolluk görevlilerinin, diğer kamu görevlilerinin veya aile üyelerinin ("*dramatis personae*") kimliklerini korumak için anonim hâle getirebilmektedir.

İnsan Hakları Mahkemesi yönünden, dostane çözüm görüşmeleri çerçevesinde verilen belgeler hariç, bir başvurucuyla ilgili olarak taraflarca veya üçüncü taraflarca sunulan belgeler kural olarak alenidir. Bu konuda resen veya tarafların isteği üzerine Dair Başkanının gizlilik kararı alma-

676 İnsan Hakları Mahkemesi, HUDOC sitesinde 1 Ocak 2010 tarihinden önceki vakalarla ilgili olarak da geriye dönük olarak anonomleştirme yapmaktadır. AYM'nin kararlarında da -mağdurluğun yeniden üretilmemesi için adının aktarılmasının doğru olmayacağı bir kararında- bu konu gündeme gelmiştir.

sı mümkün olabilir. Çocukların çıkarı veya özel yaşama saygı hakkının korunması veya adaletin menfaatine zarar verilecek özel koşullar ile demokratik bir toplumda ahlakı, kamu düzenini veya millî güvenliği korumak için belgelerin tümünün veya bir kısmının aleniliği sınırlandırılabilir. Böyle bir sınırlama gerekçeli olmalı, verilen kararlar veya hükümler ise her durumda aleni olmalıdır.

Anayasa Mahkemesinin de gizlilik taleplerini kabul etme yetkisi vardır. Bu noktada altı çizilmelidir ki başvuru belgelerinde gizlilik olmaz. Başvuru yapıldıktan sonra ise başvurucu, kamuya açık belgelerde kimliğinin gizli tutulmasını gerekçelerini ortaya koyarak isteyebilir. Bu talep, başvuruyu karara bağlayacak Komisyonlar veya Bölümler tarafından değerlendirilir. AYM'nin İçtüzüğü'ne 2018 yılında eklenen yeni bir hüküm uyarınca "Komisyonlar, kabul edilemezlik kararı verilen başvurularda gizlilik taleplerini karara bağlamazlar."

İnsan Hakları Mahkemesi gizlilik talebini kabul ettiği durumlarda başvurucular için X veya Y gibi adlandırmalar kullanırken Anayasa Mahkemesi başvurucunun adı ve soyadını kısaltıyor gibidir.

G. BAŞVURULARIN GÖRÜŞME SIRALAMASI - ÖNCELİK POLİTİKASI

Bireysel başvuruların incelenme sırası kural olarak başvuru tarihine göre olmaktadır. Bununla birlikte İnsan Hakları Mahkemesi, İçtüzük (md. 41) uyarınca bir "Öncelik Politikası" geliştirmiştir.[677] Mahkeme'nin yeni öncelik politikası sıralaması şu şekildedir:

I.	**Acil** başvurular (özellikle başvurucunun yaşamının veya sağlığının riskte olduğu, başvurucunun Sözleşme'deki haklarının ihlali iddiasının doğrudan sonucu olarak özgürlüğünden yoksun kalması veya başvurucunun kişisel ve ailesel durumuyla –özellikle de çocuğun yüksek yararı söz konusu olduğunda- bağlantılı diğer koşullar, Mahkeme İçtüzüğü'nün 39'uncu maddesinin uygulanması)

677 Bkz. http://www.echr.coe.int/Documents/Priority_policy_ENG.pdf

II.	**Sözleşme sisteminin etkililiği üzerinde etki** gösterebilecek meselelerle ilgili başvurular (Mahkeme'nin henüz incelemediği, özellikle yapısal ve yerel durumlar; pilot karar usulü) veya **genel menfaatle ilgili önemli bir meselenin** ortaya çıktığı başvurular (özellikle Avrupa sistemi için veya yerel hukuk sistemlerinde icra için önemli ve ciddi bir sorun)
III.	Sözleşme **madde 2, 3, 4 veya 5 § 1** (çekirdek haklar) kapsamındaki temel meselelerle ilgili ve tekrar eden türden olup olmamasına bakılmaksızın insanın haysiyetine ve fiziksel bütünlüğüne doğrudan tehdit getiren konulardaki şikâyetler
IV.	Diğer maddeleri temel alan, potansiyel olarak iyi temellendirilmiş başvurular
V.	Bir pilot kararda/ilke kararında çözülmüş olan konularla ilgili başvurular (yerleşik içtihat hukuku davaları)
VI.	Bir kabul edilebilirlik sorununu gündeme getirebilecek başvurular
VII.	Açıkça kabul edilebilir olmayan başvurular

Anayasa Mahkemesi, bu tür bir liste yayımlamış değildir. Fakat Mahkemenin kararlarına bakıldığında anılan türden bir sıralamayı izlediği anlaşılmaktadır. Nitekim İçtüzük buna olanak tanımaktadır. 68'inci maddeye göre "bireysel başvurular, geliş sırasına göre incelenerek karara bağlanır. Ancak Mahkeme, başvuruların konuları itibarıyla önemini ve aciliyetini göz önünde bulundurarak belirlediği kriterler çerçevesinde farklı bir inceleme sıralaması yapabilir.

H. YARGICIN REDDİ VE ÇEKİLMESİ

İnsan Hakları Mahkemesi önündeki yargılamada şu durumlar yargıcın çekilmesi gerekliliği olarak (İçtüzük md. 28) düzenlenmiştir. Bir yargıç, aşağıdaki hâllerde bir davaya bakamaz:

> (a) davada kendisinin, eşinin, anne babasının veya diğer yakın akrabalarının menfaatinin bulunması, taraflarla kişisel veya mesleki ilişkisinin veya astlık üstlük ilişkisinin bulunması;
>
> (b) daha önce aynı davada taraflardan birinin ajanı, avukatı veya danışmanı olarak veya davada menfaati bulunan bir kimsenin gö-

revlisi veya başka bir ulusal veya uluslararası yargı yeri veya araştırma komisyonu üyesi olarak veya başka bir sıfatla hareket etmiş olması;

(c) ad hoc yargıcın veya eski yargıç olup da İçtüzüğün 26(3). maddesine göre, görevi devam eden bir yargıcın siyasi veya idari faaliyetlerde bulunması veya bağımsızlığı veya tarafsızlığıyla bağdaşmayan bir mesleki faaliyette bulunması;

(d) görüşlerini sözlü veya yazılı olarak kitle iletişim araçları vasıtasıyla, aleni faaliyetleri sırasında veya kendisinin tarafsızlığını olumsuz bir şekilde etkileyecek tarzda herhangi bir surette açıklamış olması;

(e) başka herhangi bir sebeple, kendisinin bağımsızlığı veya tarafsızlığı üzerinde haklı bir tereddüt uyanması.

İçtüzük, bu gibi durumlar için ad hoc yargıç atanması usulünü düzenlemiştir. Yakın zaman önce görülen *Şahin Alpay/Türkiye* davasında yargıç Işıl Karakaş bu hüküm uyarınca davaya bakmaktan çekilmiş, *ad hoc* yargıç görev yapmıştır. [678]

Anayasa Mahkemesi yönünden de konu 59'uncu maddede düzenlenmiştir. Başkan ve üyeler;

a) Kendilerine ait olan veya kendilerini ilgilendiren dava ve işlere,

b) Aralarında evlilik bağı kalkmış olsa bile eşinin, kan veya akrabalık yönünden üstsoy ve altsoyunun, dördüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) kan yönünden ve akrabalığı doğuran evlilik bağı kalkmış olsa bile üçüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) akrabalık yönünden civar hısımlarının veya aralarında evlatlık bağı bulunan kimselerin dava ve işlerine,

c) Dava ve iş sahiplerinin vekili, vasisi veya kayyımı sıfatıyla hareket ettiği dava ve işlere,

ç) Hâkim, savcı, hakem sıfatıyla bakmış veya tanık ya da bilirkişi olarak beyanda bulunmuş olduğu dava ve işlere,

678 *Şahin Alpay/Türkiye*, op. cit.

d) İstişarî görüş ve düşüncesini ifade etmiş olduğu dava ve işlere bakamazlar.

Öte yandan 60'ıncı madde uyarınca "Başkan ve üyeler tarafsız hareket edemeyecekleri kanısını haklı kılan hâllerin olduğu iddiası ile reddolunabilirler."

Başkan ve üyelerin reddi ve çekilmesi usulleri ise 60 ve 61'inci maddelerde düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi kararlarında açıkça bu hükme dayalı bir karara rastlanmamaktadır.[679]

I. KABUL EDİLEBİLİRLİK KARARININ YENİDEN İNCELENMESİ

Sözleşme'de veya İçtüzük'te bu konuda bir düzenleme olmamasına rağmen İnsan Hakları Mahkemesi, "adaletin yararı"nın gerektirdiği istisnai durumlarda, kabul edilebilir bulunmayan başvuruların yeniden incelenebileceğine karar vermiştir. Mahkeme'nin yetkilerine içkin olduğu düşünülen bu tür incelemeler, "olayın veya ilgili kabul edilebilirlik koşulunun değerlendirmesinde açıkça hata" bulunan durumlarda yapılmaktadır.[680]

Anayasa Mahkemesinin kararlarına ve mevzuata bakıldığında (şimdilik) bu yönde bir usule rastlanmamaktadır.

İ. BAKANLIK GÖRÜŞÜ VE DAVA GENİŞLETME YASAĞI

Bireysel başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı verildikten sonra esasa yönelik değerlendirmeye geçilmektedir. Bu iki değerlendirmenin ve buna bağlı kararların ayrıldığı örneklere nadiren de olsa rastlanılmaktadır. Böyle durumlarda İnsan Hakları Mahkemesi, kabul edilebilirlik kararı verdikten sonra tarafları son yazılı bildirimlerini yapmaya davet etmektedir. Bu gibi durumlarda kabul edilebilir görülen noktalarda kendi pozis-

679 Bir AYM üyesiyle ilgili olan bir başvuruda bu konu gündeme gelmişse de başvuru farklı bir Bölüm tarafından incelendiği için söz konusu hüküm uygulanmamıştır. Bkz. *Kemal Gözler başvurusu*, AYM, 2014/5232, 19/04/2018.

680 Bkz. *Storck/Almanya*, İHAM, 61603/00, 16/06/2005; *V.S. ve T.H./Çek Cumhuriyeti*, İHAK, 26347/95, 10/09/1996; *Appietto/Fransa*, İHAM, 56927/00, 25/02/2003; *Grzegorz Hulewicz/Polonya (no. 2)*, İHAM, 6544/05, 07/07/2009, § 47. Aksi yönde bkz. *Des Fours Walderode/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 40057/98, 18/05/2004; *Harrach/Çek Cumhuriyeti*, İHAM, 77532/01, 18/05/2004.

yonlarını doğrulayan kısa açıklamaları, davanın esasına yönelik hukuksal argümanlarını ve olaylara ve hukuksal duruma dair Mahkeme'nin üzerinde durduğu spesifik sorunlara verdikleri yanıtları sunmaları gerekir. Mahkeme'nin bu aşamada, yani kabul edilebilirlik kararı verdikten sonra dahi yeni bilgileri, delilleri veya taze argümanları dikkate alabildiği görülmektedir.[681] Başvurucuların başvuru bünyesindeki veya ilk başvuru anında sunmadıkları taleplerini de -aksi yönde karar almadıkça- esas bakımından görüşlerini sunmaları için verilen zaman süresi içinde iletmeleri gerekmektedir.[682]

Anayasa Mahkemesi yönünden ise replik ve düplik benzeri bir usul yoktur. Bireysel başvurunun kabul edilebilirliğine karar verilmesi hâlinde, başvurunun bir örneği bilgi için Adalet Bakanlığına gönderilir. Adalet Bakanlığı gerekli gördüğü hâllerde görüşünü yazılı olarak (30 gün içinde) Mahkemeye bildirir. Talep hâlinde Bölüm Başkanı tarafından bu süre otuz güne kadar uzatılabilir. Başvurunun Adalet Bakanlığına bildiriminden itibaren belirtilen sürelerde yanıt verilmezse Mahkeme, dosyadaki bilgi ve belgelere göre kararını verir. Mahkeme, içtihadın oluştuğu alanlarda veya ivedilikle karar verilmesi gereken durumlarda Bakanlık cevabını beklemeden kabul edilebilirlik ve esası hakkında karar verebilir.[683] Adalet Bakanlığı bir yanıt vermişse bu başvurucuya tebliğ edilir. Başvurucunun bu konudaki karşı beyanlarını, tebliğ tarihinden itibaren onbeş gün içinde Mahkemeye sunması gerekir.

Adalet Bakanlığı'ndan başvuru ile ilgili (başvurucu lehine veya aleyhine içerik taşıyabilecek) görüş alınması ve buna karşı beyanlarda bulunulmasının Bakanlık'ı davada taraf kılmadığı düşünülmektedir.

J. DURUŞMA

İnsan Hakları Mahkemesi önündeki usulde zor ve yeni durumlarda kabul edilebilirlik konusunda da duruşma yapılabilmektedir. Her ne kadar Mahkeme taraflara duruşma isteyip istemediklerini sorsa da bu usule

681 Örn. bkz. *K ve T./Finlandiya*, İHAM [BD], 25702/94, 12/07/2001.

682 Bu konu İçtüzük md. 60'da açıkça düzenlenmiştir.

683 Örn. bkz. *Mahmut Tanal ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/18803, 10/12/2014, § 5.

başvurulması oldukça nadirdir. Bu tür uygulamalar genellikle hukuksal ve siyasal açıdan kritik önem taşıyan olaylarda gündeme gelmektedir. Duruşma yapılmasına karar verildiğinde, başvuruculara yanıt beklenen sorular gönderilmekte, duruşma saati önceden ilan edilmekte ve duruşmanın görüntüleri de Mahkeme'nin internet sitesinde görüntülü olarak yayınlanmaktadır. Duruşmadan önce yapılacak sözlü sunumun yazılı olarak iletilmesi veya en azından özetinin sunulması, temsilcilerin bu metinlerle sınırlı olması anlamına gelmemekle birlikte başvurucuların yararınadır. Duruşmalarda, avukatın veya avukatların bulunması ana kural olsa da bazen bizzat başvurucunun dinlendiği örnekler de vardır. Duruşmada yer alacak temsilcinin ve eğer dinletilecek bir uzman varsa bu kişinin adının bildirilmesi gerekir. Yine eğer resmî diller (İngilizce veya Fransızca) dışında bir dil -izin verilmesi kaydıyla- kullanılacaksa bunun da önceden bildirilmesi gerekir. Böyle durumlarda tane tane ve yavaş konuşulması spontane çeviri yapıldığı için önem taşır. [684]

Duruşmalar genellikle 2 saatten daha uzun sürmemekte, sabahları 9.00 ile 11.00 saatleri arasında veya 2.30 ila 4.30 saatleri arasında yapılmaktadır. Bu süre zarfında taraflara ve devlet temsilcisine argümanlarını ileri sürmeleri için 30'ar dakika verilmektedir. Bu süreye riayet edilmemesi durumunda ise konuşmalar kesilmektedir. (Bu, esasa ilişkin görüşmeler başvurucunun argüman öne sürmesi, Hükûmet'in yanıt vermesi şeklinde iken; kabul edilebilirlik konusundaki durumlarda terse dönmektedir.) Kalan sürede yargıçların soru sorması söz konusu olmaktadır. Genelde bu sorulara yanıt için hazırlık yapılması için 10-15 dakikalık bir ara verildikten sonra taraflar 10'ar dakikalık sürelerde bu sorulara yanıt vermektelerdir.[685] Duruşmaların aleni olması esastır. İstisnaları ise md. 63(2)'de düzenlenmiştir.

Anayasa Mahkemesi yönünden de duruşma yapılması mümkündür. AYM Kanunu md. 49(4) hükmü "Mahkeme, incelemesini dosya üzerinden yapmakla birlikte, gerekli görürse duruşma yapılmasına da karar verebilir" şeklindedir.

684 Philip Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, (Croydon: OUP; 2017), s. 75

685 Ibid., s. 76.

Ana kural başvuruların, başvurulan dosya üzerinden incelenmesidir. Ancak İçtüzük md. 74'e göre resen ya da başvurucu veya Adalet Bakanlığının talebi üzerine gerekli görülmesi hâlinde duruşma yapılmasına karar verilebilir. Duruşma yapılmasına karar verilmesi hâlinde, duruşmanın yeri, günü ve saati ilgililere bildirilir. Duruşma esnasında duruşma tutanağı düzenlenir. Tutanak örnekleri, talepleri hâlinde başvurucu ve Adalet Bakanlığı ile varsa diğer ilgililere verilir.

Anayasa Mahkemesi şimdiye kadar bireysel başvuru bağlamında duruşma yapmamıştır.

K. DELİLLER

Bireysel başvurularda ileri sürülen olayların gerçekliği konusunda çoğu kez ihtilaf bulunmamaktadır. Öte yandan bireysel başvuruya konu olan olayların değerlendirilmesi öncelikle derece mahkemelerinin işidir ve onların yerine geçilmemesi ana kuraldır. Bununla birlikte özellikle yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi hakların ihlaliyle ilgili durumlar oldukça hassas nitelik taşıdığı için hukuk yollarındaki gelişmelerin ve soruşturma süreçlerinin "özellikle titiz incelenmesi" gerekmektedir.[686] Olayların net anlaşılması için kilit role sahip bazı belge ve bilgiler kamu makamları tarafından sunulmayabilmekte veya süreç sürüncemede bırakılabilmektedir.[687] Başvurucunun iddialarını doğrulayabilecek veya yalanlayabilecek nitelikte ve sadece kamu makamlarının erişiminin mümkün olduğu belgelerin sunulmadığı bu gibi durumlarda Mahkeme başvurucuların iddialarına ilişkin bazı çıkarımlar yapmaktadır.[688] Bu konuda bir örnek vermek gerekirse *Aktaş/Türkiye* kararında Mahkeme, Hükûmet'in, başvurucunun öldüğünü söyleyen doktoru bulup çıkarmamış olmasından, başvurucunun ailesinin ve yakınlarının ve 11 tanığın dinlenmesine itiraz etmesinden ve başvurucunun kardeşinin bedenine ilişkin fotoğrafın, tanıkların dinlendiği duruşmada sunulmuş olmasından hareketle başvurucunun kardeşinin gözaltında öldüğü sonucuna ulaşmıştır.[689]

686 *Avşar/Türkiye*, § 283.

687 Örn. bkz. *Orhan/Türkiye*, İHAM, 25656/94, 18/06/2002.

688 *Timurtaş/Türkiye*, İHAM, 23531/94, 13/06/2000, §§ 66-67.

689 *Aktaş/Türkiye*, İHAM, 24351/94, 24/04/2003.

Mahkeme bir olayın netlik kazanması için bir uzmanın veya tanığın dinlenmesi ve yazılı delillerin talep edilmesine yönelik "soruşturma tedbiri" kabul edebilir. Ayrıca bir başvurunun kabul edilebilir bulunmasından sonra, olay yerinde inceleme yapmak üzere belli sayıda yargıç veya Mahkeme adına uzman atayabilir. Bu gibi durumlarda devletlerin iş birliği içinde hareket etmeleri gerekir. Hükûmetin bu yönde bir talebinin olması durumda ise bu yöndeki masraflar kamu makamlarınca karşılanır.

Olayların gerçekliğine yönelik taraflar arasında bir anlaşmazlık çıktığında ve eldeki verilerden de bu konuda bir netliğe ulaşılamadığında İnsan Hakları Mahkemesinin olay yerinde inceleme yapma ve tanık dinleme yetkisini kullanması nadir de olsa mümkündür. Bu uygulama Türkiye'ye karşı davalarda uygulanmıştır. Örneğin *Kıbrıs/Türkiye* davasında sınır geçiş noktası ile Kuzey Kıbrıs'taki köylerin ve bir mahkeme binasının ziyaret edilmesi, *Balyemez/Türkiye* davasında uzun süredir açlık grevi yapan başvurucuların cezaevinde tıbbi uzmanlarca ziyaret ettirilmesi[690], 1990'lı yıllarda Türkiye'nin güneydoğusundan gelen köy boşaltma, yargısız infaz ve işkence iddialarıyla ilgili olarak etkili soruşturma yapılmaması sorunu bağlamında ziyaretler söz konusu olmuştur. Ancak bu tür ziyaretlerde zamansal ve maddi külfetlerin yanında olaya özgü ek sınırlılıklardan ötürü bu usule sıklıkla başvurulmamaktadır. Bu usulde, soruşturma sıcağı sıcağına olmadığı için tanıklıklarda sorun oluşabileceği akılda tutulmalıdır.[691] Bununla birlikte olayın aydınlatılması için son derece önem taşıyan tanıkların son anda tanıklık yapmaktan çekilmek istemeleri de az görünen bir olay değildir.[692] Olay günü Mahkeme heyeti önünde tanıklık yapmayı reddeden ve sonradan olay hakkında bilgisinin olmadığına dair yeminli bir yazılı belge sunan bir köy muhtarı[693] veya olayla ilgili delilleri sunmayan bir savcı[694] bu süreçlerde söz konusu olabilmektedir.[695]

690 *Balyemez/Türkiye*, İHAM, 32495/03, 22/12/2005.

691 *İpek/Türkiye*, İHAM, 25760/94, 17/02/2004. Ayrıca bkz. *Tanlı/Türkiye*, op. cit.

692 Örn. bkz. *Denizci ve diğerleri/Kıbrıs*; *Aktaş/Türkiye*, op. cit.

693 *İpek/Türkiye*, § 116-127.

694 *Nuray Şen/Türkiye (no. 2)*, İHAM, 25354/94, 30/03/2004.

695 Ayrıca bkz. *Elçi ve diğerleri/Türkiye*, op. cit.

Anayasa Mahkemesi önündeki usul yönünden ana kural başvurucuların ihlal iddiasına dayanak gösterdiği ve ihlal iddiasını kanıtlayabilecek belgeleri başvuru formu ekinde sunmasıdır. Ancak bazen başvurucunun iddialarını kanıtlayabilecek nitelikte olan ve resmî kurumlarda bulunan birtakım bilgi ve belgeleri elde etmesi mümkün olmayabilir. Böyle durumlarda başvurucunun, bu bilgi ve belgeleri temin etmek için her türlü hukuki girişimi yapmasına rağmen başarılı olamadığını ve nedenlerini başvuru formunda ifade etmesi gerekir. Mahkeme, başvurunun sonuçlandırılması için belirtilen bilgi veya belgelerin edinilmesini ve incelenmesini gerekli görürse, ilgili kurum veya kuruluştan bu bilgi ve belgeleri resen talep edebilecektir. Zira Mahkeme'nin, "kendisine verilen görevlerin yerine getirilmesi sırasında yasama, yürütme, yargı organları, kamu idareleri, kamu görevlileri, bankalar ile diğer gerçek ve tüzel kişilerle doğrudan yazışmaya, bilgi ve belge istemeye, gerekli gördüğü her türlü belge, kayıt ve işlemi incelemeye, bilgi almak üzere her derece ve sınıftan kamu görevlileri ile ilgilileri çağırmaya, idare ve diğer tüzel kişilerden temsilci istemeye yetkili" olduğu AYM Kanunu'nda (md. 62) açıkça düzenlemiştir. Mahkemenin bu taleplerini belirtilen süre içinde yerine getirmeyenler hakkında genel hükümlere göre doğrudan soruşturma yapılacağı da aynı maddede hükme bağlanmıştır.

Mahkeme, bilgi almak üzere her derece ve sınıftan kamu görevlileri ile ilgilileri çağırabilir, idare ve diğer tüzel kişilerden temsilci isteyebilir. Öte yandan, Anayasa Mahkemesinin YAP sistemi üzerinden diğer mahkemelerin dosyalarına erişme olanağı vardır. Bu bakımdan Mahkemenin başvuru ile bağlantılı olan dava dosyalarına, hazırlık ve infaz evraklarına erişmesi, kendisine sunulan bilgi ve belgelerin doğruluğunu denetleyebilmesi olanaklıdır. Bu denetim sürecinde başvurucunun veya kamu otoritesinin çelişkilerinin ve kaçınmalarının tespit edilmesi durumunda bundan gerekli sonuçları çıkartarak karar vermesi de mümkündür.

Ancak Mahkemenin bu yetkilere sahip olmasının, başvurucuların yükümlülüklerini ortadan kaldırmadığı unutulmamalıdır. Mahkemenin bu yetkilerini resen kullanmamış olması her zaman için mümkündür. Böyle durumlarda özen yükümlülüğüne uygun hareket etmeyen başvurucuların İnsan Hakları Mahkemesi önünde de zorluk yaşayabilecekleri kaydedilmelidir.

Son olarak, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurunun incelenmesi sırasında ayrıksı da olsa tanık dinleme, bilirkişi atama veya keşif yapılmasına karar verebileceği, hatta AYM Kanunu'nda ve İçtüzük'te hüküm bulunmamakla birlikte ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümlerinin Mahkeme tarafından uygulanabileceği bilinmelidir. Anayasa Mahkemesi, 2018 itibarıyla henüz tanık dinleme, bilirkişi atama veya keşif gibi usullere başvurmamıştır.

L. ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN KATILIMI

İnsan Hakları Mahkemesinin önündeki usulde, kendi yurttaşlarının başvurucu olması üzerine Sözleşme'ye taraf devletler, adaletin gereği gibi yerine getirilmesi amacıyla Mahkeme başkanının davetiyle davaya taraf olmayan kişiler, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri başvuruya yazılı görüş sunabilmekte veya duruşmalara katılabilmektedirler. Hükûmet dışı örgütlerin de "mahkemenin dostu" (*amicus curiae*) sıfatıyla başvuruya yönelik görüş sunmaları nadir görülen bir durum değildir. İlgili devlette bulunsun veya bulunmasın bu tür örgütler, bireysel başvuruların ilgili devlete tebliğ edilmesinden itibaren 1 hafta içinde Daire başkanına görüş sunma/katılma talebini gerekçeli olarak iletmekte, bu talebin kabul edilmesi durumunda kendilerine görüş sunma/katılma koşullarına (sayfa sınır/zaman vs.) dair bir yazı iletilmektedir.

Katılan kişilerin sunmuş oldukları görüşler taraflara, tarafların bu görüşlere yönelik yanıtları da katılana sunulmaktadır. Katılanların, karşılaştırmalı anayasa hukuku verileri, benzer incelemeleri yapan mahkemelerin kararları, istatistiksel veriler vb. sunumlar kanıtlama veya duruma göre yorum geliştirmede kullanılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi önündeki usulde bu konuda ayrıntılı düzenlemeler bulunmuyor ve kararlarda da bu katılımlardan bahsedilmiyor olsa da uygulamada bazı örgütlerin "amicus curia" görüşleri sundukları ve Mahkeme'nin bu görüşleri dosyaya kabul ettiği bilinmektedir. Kamu Başdenetçisi ile Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun bu konuda daha etkili çalışması, bunların doğaları ve görülmesi beklenen işlevi gereği, yerinde olacaktır.

Karşılaştırmaları anayasa hukukunda, bireysel başvuru sonucunda verilecek bir karardan olumlu veya olumsuz etkilenecek üçüncü kişilerin

başvuruya katılımının –usul ekonomisinin de bir gereği olarak- mevcut olduğu kaydedilmelidir.

VII. TALEPLER VE KARARLAR

VII. Talepler ve Kararlar

"Iustitia nemini neganga est"

Anayasa Mahkemesine yapılacak bireysel başvuru sürecinde ileri sürülebilecek talepler ve Mahkemenin verebileceği kararlar beş başlıkta ele alınabilir.

A. Geçici Tedbir Kararları

Geçici tedbirler, telafisi mümkün olmayan bir zararın meydana gelmesine dair olası bir riskin bulunduğu durumlarda uygulanan acil durum tedbirleridir. Temel amaç, başvurunun sonucunda verilecek kararın ve etkinliğinin korunmasıdır. Bununla birlikte başvurucu lehine esas karardan önce koruma sağlama gibi bir işlev gördüğü de açıktır.[696] Söz konusu usul, uluslararası insan hakları hukukunda içtihat yoluyla geliştirilmiş, sonradan daha ayrıntılı şekilde kodifiye edilmiştir. İnsan Hakları Mahkemesinin ve Anayasa Mahkemesinin, bir yan yargılamaya tabi olarak kendi kararlarını ve başvurucuların haklarını korumak için verdikleri bu ara kararlar, ilgili mevzuatta açıkça düzenlenmeseydi dahi, "çoğun içinde az da vardır" (*in toto et pars continetur*) ilkesi uyarınca da verilebilirdi. Aksi durumda bireysel başvuru incelemesinin, ölmekte olan başvurucuların öldürüldüklerinin, işkence görmekte olan başvurucuların işkence gördüklerinin tespit edilmesinden ibaret bir inceleme olduğu yönünde absürt bir yaklaşım sergilemek gerekirdi.

Geçici tedbir talebi bireysel başvuru sırasında ileri sürülebilir ve bu konudaki değerlendirme, kabul edilebilirlik veya esasa yönelik kararlardan bağımsız olarak yapılır. Bir başvuruya ilişkin geçici tedbir kararı verilmiş olması, esasa ilişkin inceleme sonucunda ihlal kararı verileceği anlamına gelmez. Geçici tedbir talebinin reddedilmiş olması da esasa ilişkin yargılamada ihlal bulunmayacağı anlamına gelmez. İki durum birbirine karıştırılmamalıdır. Öte yandan, bir geçici tedbir talebinin reddedilmiş olması, yeni ve aynı içerikte geçici tedbir talebinde bulunulmasına engel değildir. Bu konuda sayı sınırlaması yoktur. Keza, bir defa geçici tedbir kararı verilmiş olması, bu tedbire ek geçici tedbirler verilmesine de engel değildir. Ancak geçici tedbir kararlarının kalıcı değil, geçici olduğu unutulmamalı-

696 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti*, ss. 604- 605.

dır. Bu yönde kararlar verildikten kısa bir süre içinde esasa yönelik kararın verilmesi gerekir. Bu süre AYM Kanunu'nda altı ay olarak düzenlenmiştir.

Geçici tedbir talebi başvurucular tarafından ileri sürülebilir. Ancak böyle bir talebin bulunmadığı durumlarda bile mahkemeler resen geçici tedbir kararı verebilirler.

Başvuru sırasında geçici tedbir gerektiren durum, sonradan gerekli olmaktan çıkabilir. Örneğin başvuru yapıldıktan sonra, derece mahkemesinin tedbir kararı vermesi[697] veya ceza infaz kurumunda sağlık sorunları bulunan başvurucunun sevkinin sağlanması ve doktor gözetiminde tutulması[698] durumlarında geçici tedbir talepleri reddedilmiştir.

Geçici tedbir kararları, sanılanın aksine, sadece devlete yönelik değil, başvuruculara yönelik de verilebilir. Özellikle açlık greviyle ilgili olaylarda, İnsan Hakları Mahkemesinin yaşam hakkını kendi iradesiyle riske sokan başvuruculara "açlık grevine son vermeleri" yönünde verdiği geçici tedbir kararlarına rastlanmaktadır[699]. Bu bakımdan Türkiye'de kamu görevinden çıkartılan Nuriye Gülmen ve Semih Özakça'nın açlık grevi süreciyle bağlantılı açlık grevine son verme yönündeki geçici tedbir kararı, bazı çevrelerce şaşırtıcı bulunsa da aslında İnsan Hakları Mahkemesinin geleneksel yaklaşımıyla çatışmayan bir örnekti.[700] Anayasa Mahkemesi, anılan olay da dâhil olmak üzere şimdiye kadar, başvuruculara yönelik geçici tedbir kararı vermemiştir ancak böyle bir yetkiye sahiptir.[701]

Geçici tedbir kararının içeriği, her olayın kendi koşullarına göre genel veya ayrıntılı bir içerik taşıyabilir.

İnsan Hakları Mahkemesinin 2015-2017 yılları arasında kendisine yapılan geçici tedbir taleplerinden kabul etme oranı %7.51'dir. Bu oran Türkiye

697 Bkz. *E.A.Ö ve M.Y. başvurusu*, AYM, 2015/16032, 07/03/2018.

698 *Mecit Gümüş (2) başvurusu*, AYM (TAK), 2016/5991, 07/04/2016.

699 *Ilaşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya [BD]*; *Rodic ve diğerleri/Bosna Hersek*, İHAM, 22893/05, 27/05/2008.

700 *Özakça/Türkiye*, İHAM (geçici tedbir), 45940/17, 02/08/2017; *Gülmen/Türkiye*, İHAM (geçici tedbir), 46171/17, 02/08/2017.

701 Söz konusu karar için bkz. *Semih Özakça ve Nuriye Gülmen başvurusu*, AYM (TAK), 2017/27678, 28/07/2016.

ile ilgili davalarda 1.43'tür.[702] Anayasa Mahkemesi bu konuda net bir veri sunmuş değilse de bu konuda yapılan bir çalışmaya göre 2012-2017 yılları arasında (24/03/2017) Mahkeme'nin verdiği 89 geçici tedbir kararından 27 tanesinde kabul içeriği vardır.[703] Bu, %30,33 gibi oldukça yüksek bir orana denk düşmektedir. İki veri tam olarak karşılaştırılabilir olmasa da Anayasa Mahkemesinin geçici tedbir kararı vermek konusunda çekimser olduğunu söylemek kolay görünmemektedir.

1. Geçici Tedbir Kararına Konu Edilebilecek Haklar

İnsan Hakları Mahkemesi yönünden geçici tedbir kararı verilebilecek haklar konusunda özel bir sınırlama yoktur. Ancak bu Mahkeme'nin her talebe karşı geçici tedbir kararı verdiği anlamına gelmez. Mahkeme, iflasın engellenmesi, zorunlu askerlik hizmeti yükümlülüğünün yerine getirilmesinin önlenmesi, adil olmayan bir yargılamayla bağlantılı olarak serbest bırakılmanın sağlanması, referandum yapılmasının sağlanması veya bir siyasi parti hakkındaki kapatma davası devam ederken feshinin önlenmesinin sağlanması gibi tedbir taleplerini kabul etmemiştir.[704]

İnsan Hakları Mahkemesinin şimdiye kadarki kararlarına bakıldığında bu karar türünün Sözleşme'nin 2, 3, 5, 6 ve 8'inci maddeleriyle bağlantılı olarak uygulandığı görülmektedir.[705] Bu uygulamalar (sayısının ucu açık olmak üzere) en az dört kümeye toplanabilir. Sözleşme'nin 2 ve 3'üncü maddeleriyle ilgili olaylar, "Maddi ve Manevi Bütünlük"; Sözleşme'nin 5 ve 6'ncı maddeleriyle ilgili olaylar "Bariz Adaletsizliğin Önlenmesi" ve "Yargılamanın Selameti" ve 8'inci maddeyle ilgili olaylar "Ailenin Birliği" şeklinde başlıklandırılabilir.

---

702 Anılan dönemde yapılan 5413 tedbir talebinden 407'si kabul edilmiştir. Türkiye'ye karşı yapılan başvurulardaki 766 tedbir talebinden kabul edilenlerin sayısı 11'dir. Bkz. https://echr.coe.int/Documents/Stats_art_39_01_ENG.pdf

703 Buket Abanoz tarafından hazırlanan liste şu adrestedir: https://burakgemalmaz.com/tag/tedbir/

704 *Kabul Edilebilirlik Kararlarını Uygulama Rehberi*, s. 60.

705 Şirin, *Anayasa Şikâyeti*, s. 613.
Karşılaştırmalı anayasa hukuku yönünden ise bu karar türünün, örgütlenme özgürlüğü veya serbest seçim hakkı gibi haklar yönünden de uygulandığı görülmektedir. Mülkiyet hakkıyla ilgili çok ayrıksı ve devamının gelme olasılığının düşük olduğu bir örnek için bkz. *Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd./Gürcistan*, İHAM, 16812/17, 03/03/2017.

AYM Kanunu (md. 49/5) geçici tedbiri şu şekilde düzenlemiştir:

> "Bölümler, esas inceleme aşamasında, başvurucunun temel haklarının korunması için zorunlu gördükleri tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verebilir. Tedbire karar verilmesi hâlinde, esas hakkındaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Aksi takdirde tedbir kararı kendiliğinden kalkar."

İçtüzük'te (md. 73/1) ise bu kurum şöyle kaleme alınmıştır:

> "Başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğunun anlaşılması üzerine, Bölümlerce esas inceleme aşamasında gerekli tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verilebilir."

İçtüzükte yer alan "başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike" ifadesi, geçici tedbir kararına konu olabilecek haklar kategorisini, Sözleşme'nin 5, 6'ncı maddeleri ile 8'inci maddenin belli bir yönünü dışlamaktadır. Nitekim *Yaman Akdeniz ve Kerem Altıparmak* kararında TİB tarafından alınan 54 adet internet sitesi ve twitter hesabına erişimin engellenmesine ilişkin kararın ifade özgürlüğü ve adil yargılanma hakkına aykırı olduğu yönündeki iddialarıyla ilgili başvurularında, işlemin yürütmesinin durdurulması yönündeki tedbir talepleri AYM Kanunu uyarınca "başvurucunun temel haklarının korunması için zorunlu" sayılabilecek olmasına rağmen söz konusu erişim engelleme kararları, İçtüzük uyarınca "yaşamlarına ya da maddi veya manevi bütünlüklerine" yönelik ciddi bir tehlike bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[706]

Normlar hiyerarşisi uyarınca kanunda yer almayan ek bir sınırlamanın İçtüzük yoluyla getirilmesi mümkün değildir. Öte yandan, bireysel başvuru hakkına yönelik bu sınırlamanın bir temel hak sınırlaması olduğu, Anayasa'nın 13'üncü maddesi uyarınca bu sınırlamanın İçtüzük yoluyla değil "ancak kanunla" yapılabileceği dikkate alındığında söz konusu sınırlamanın Anayasa'ya aykırı olduğu düşünülebilir. AYM bu konuda çok net bir karar vermiş değilse de bir kararında "yaşları itibarıyla bakıma muhtaç

706 *Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz başvurusu*, AYM (TAK), 2015/15977, 06/10/2015.

oldukları tartışmasız olan çocuk başvurucuların öngörülemeyen bir tarihe kadar annelerinden ayrı yaşamaları manevi bütünlüklerine telafisi mümkün olmayacak zararlara verebilecektir"[707] diyerek, bir diğer kararında ise "başvurucunun sınır dışı edilmesi hâlinde Türkiye'de yaşayan eşi ve beş çocuğundan ayrı kalabileceği ve aile bütünlüğünün öngörülemeyen bir tarihe kadar bozulabileceği açıktır. Bu durum başvurucunun 'manevi bütünlüğü' yönünden ciddi bir tehlike oluşturmaktadır" diyerek[708] aile yaşamına saygı hakkıyla bağlantılı olabilecek konuları "manevi bütünlük" kavramının içinde saymış ve bu konuda esneklik göstermiştir.

2. Yaşam ve Maddi/Manevi Bütünlük

İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında, başvurucuların bedensel bütünlükleriyle ilgili telafisi mümkün olmayan bir zararın meydana gelmesine dair olası riskler, (a) başvurucuların sağlıkları ve tutulma koşulları, (b) sınır dışı etme ve suçluların iadesiyle ilgili durumlardır.

a. Başvurucunun Sağlığı ve Tutulma Koşulları Uyarınca Verilen Geçici Tedbir Kararları

Başvurucunun sağlığıyla ilgili geçici tedbir kararlarına örnek olarak Hepatit-B'ye bağlı siroz[709], AIDS[710], HIV pozitif[711] ve benzeri türden ciddi hastalıklardan[712] mustarip olan ve kendilerine gerekli tedavi sunulmayan başvurucular için gerekli tüm tahlillerin yapılması ve hiçbir hayati tehlikesinin kalmadığının doktor raporuyla tespit edilinceye kadar cezaevine gönderilmeyip hastanede kalması gibi amaçlarla, uzmanlaşmış tıbbi merkezlere sevk edilmesi yönünde tedbir kararları verilmesi gösterilebilir.[713] Öte yandan somut olayın koşulları uyarınca örnekler çeşitlenebilir. Örneğin tamamen yatağa bağlı bir hastanın suni şekilde yaşamaya devam et-

707 *G. B. ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2015/15273, 17/09/2015.
708 *Abdolghafoor Rezaeı başvurusu*, AYM, 2015/17762, 01/12/2015.
709 *Kotsaftis/Yunanistan*, İHAM, 39780/06, 12/06/2008.
710 *Salakhov ve Islyamova/Ukrayna*, İHAM, 28005/08, 14/03/2013.
711 *Aleksanyan/Rusya*, İHAM, 46468/06, 22/12/2008.
712 *Paladi/Moldova*, İHAM [BD], 39806/05, 10/03/2009.
713 *Kofsaftis/Yunansitan*, op. cit.

mesi için besin ve sıvı verme işleminin sonlandırılmasına olanak tanıyan mahkeme kararına uyulmaması yönündeki tedbir kararı veya açlık grevi yapan başvuruculara yönelik zorla besleme tedbirinin koşullarını ifade eden tedbir kararı buna örnek gösterilebilir. [714]

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında İnsan Hakları Mahkemesine koşut geçici tedbir kararları verildiği görülmektedir. Anayasa Mahkemesi, *Fatih Hilmioğlu* olayında tutuklu durumda olan başvurucu hakkındaki "*başvurucunun kronik sistemik ciddi hastalıkları olduğunun anlaşıldığı, mevcut karaciğer sirozu nedeniyle hayat kalitesinde düşme, enfeksiyonlara eğilim ve üst gastrointestinal sistem kanaması geçirme riski olduğu, kronik B hepatiti tedavisine ek olarak portal hipertansiyon tedavisinin başlanmasının uygun olacağı, başvurucunun sağlığı açısından, cezaevi koşulları yerine fiziksel, psikososyal şartların daha sağlıklı olduğu ve her türlü tıbbi imkâna kolayca ulaşabileceği bir ortamda izlenmesinin uygun olacağı*" kanaatini içeren sağlık raporunu dikkate almış ve tutuklu başvurucunun tahliyesi yönünde geçici tedbir kararı vermiştir.[715]

Tahliye düzeyinde olmayan bir diğer tedbir kararı ise *Zeki Hakan Nebioğlu* kararında verilmiştir. Bu olayda Anayasa Mahkemesi, dördüncü derece düzeyde kan kanseri olan, kemoterapi tedavisi gören ve hakkında "*toplam altı ay tedavisi sürecek hastanın kalabalık ortamlardan uzak durması, yiyeceklerinin iyi pişmiş, iyi yıkanmış ve hijyenik olması, haftalık kan sayımı yapılması ve sonucun doktora bildirilmesi, ateş 38 derece ve üzeri ise acilen hastaneye yatırılması gereklidir*" şeklinde tespitler içeren bir rapor bulunan başvurucuyla ilgili olarak Adli Tıp Kurumuna sevk yönünde tedbir kararı vermiştir. Mahkeme, Adli Tıp Kurumun'nun "ibraz edilen tıbbi raporlarda ifade edilen hastalığın nitelik ve boyutunun araştırılması ve başvurucunun hapis cezasının infazına fiilen başlanmasının, başvurucunun hapis cezasının infazına fiilen başlanmasının, başvurucunun anılan hastalığı nedeniyle hayati risk oluşturup oluşturmayacağı" konusunda inceleme yapmasını ve muayeneden sonra bir rapor düzenlenmesini gerekli görmüştür.[716]

714 *Lambert ve diğerleri/Fransa*, İHAM [BD], 46043/14, 05/05/2015.

715 *Fatih Hilmioğlu başvurusu*, AYM (TAK), 2014/648, 20/01/2014.

716 *Zeki Hakan Nebioğlu başvurusu*, AYM (TAK), 2015/2418, 24/04/2015.

Benzer yönde bir geçici tedbir kararı da *Ramazan Beyazpirinç* başvurusunda gündeme gelmiştir. Sincan Ceza İnfaz Kurumunda tutuklu olarak bulunan başvurucunun tedavisinin hangi sağlık kuruluşu tarafından yapılacağına ilişkin belirsizlik iki ay süreyle giderilmemiş ve bu sürede Ankara Numune Hastanesi tarafından önerilen antibiyotik tedavisinde bile başlanmamıştır. Öte yandan, belirsizliğe neden olan hastanelerin bulunduğu Van ve Ankara şehirleri arasındaki mesafe uzaktır ve ulaşım olanakları zordur. Bunları dikkate alan Anayasa Mahkemesi, aktarılan unsurların başvurucunun "maddi ve manevi bütünlüğü" yönünden ciddi bir tehlike oluşturma ihtimali bulunduğu sonucuna ulaşmış ve başvurucunun tıbbi gereksinimlerini karşılama olanağı bulunan ve başvurucuya tedavi olanağı sunan bir sağlık kuruluşuna erişiminin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir geçici tedbir kararı vermiştir.[717]

Salih Tuğrul kararında ise 58 yaşında olan başvurucu 17 yıldır cezaevindedir. Cezaevinde iki defa kalp krizi geçirmiş ve kısmi felç olmuştur. Ardından cezaevinde düşerek beyin kanaması geçirmiş ve reflekslerini ve hafızasını yitirmiş, ihtiyaçlarını gidermede ve günlük hayatının sürdürmede bakıma muhtaç hâle gelmiştir. Cezaevinde kalamayacağına dair Adli Tıp İhtisas Kurulu raporu olmasına rağmen infazın ertelenmesi talebi "toplumun güvenliği bakımından tehlike oluşturmayacağı" şartı gerçekleşmediği için reddedilmektedir. Bu olayda Anayasa Mahkemesi, infazın geri bırakılması tedbiri yönünden red kararı vermişse de cezanın ertelenmesi tedbiri için aradan geçen süreyi dikkate alarak başvurucunun sağlık durumuna dair yeni bir uzman görüşü alınması yönünde bir karar vermiştir.[718]

Buna karşılık; açık kalp ameliyatı olması gerektiği yönünde tıbbi karar verilen başvurucu hakkında ceza infaz kurumunun fiziki koşullarının kalp krizi riskini artırdığına dair bir rapor bulunmadıkça, geçici tedbir kararı verilmesine gerek görülmemiştir.[719] Benzer şekilde, böbrek rahatsızlığına bağlı sağlık sorunları yaşayan başvurucunun ceza infaz kurumundan çıkartılmaya yönelik talebi, ceza infaz kurumunda sağlık personelinin görev yapıyor olması, acil sağlık hizmetlerine erişimin bulunması ve başvurucu-

717 *Ramazan Beyazpirinç başvurusu*, AYM (TAK), 2016/2728, 16/02/2016.

718 *Salih Tuğrul başvurusu*, AYM, 2014/1988, 17/05/2016.

719 *Veysi Şahinli başvurusu*, AYM (TAK), 2016/6003, 07/04/2016.

nun dilekçelerinin değerlendirilmesine dair sürecin devam ediyor olması karşısında derhâl karar verilmesini gerekli kılan bir durum olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.[720]

AYM bazen geçici tedbir talebi vermese de, kararında quasi-tedbir denilebilecek türden belirlemelere yer vermekte ve süreci takip etmektedir. Örneğin *Hüseyin Yılmaz* kararında Mahkeme "sağlık kurulu raporu düzenlenmesine ilişkin sürecin bir ayı aşkın süredir tamamlanmamış olması ve başvurucunun ceza infaz kurumunda tutulmasının hayatı bakımından tehlike oluşturduğuna ilişkin (…) sağlık kurulu raporu karşısında kamu makamlarından yukarıda belirtilen değerlendirme sürecinin ivedi bir şekilde yerine getirilmesine ve Anayasa Mahkemesinin gelişmelerden gecikmeksizin bilgilendirilmesine karar verilmesi gerekir" diyerek bu türden bir yaklaşım sergilemiştir.[721]

Tutulma koşullarıyla ilgili geçici tedbir kararına örnek olarak *Şükran İrge* kararı gösterilebilir. Bu olayda Anayasa Mahkemesi, ceza infaz kurumunda tutulan mahkûm başvurucunun ve çocuklarının "maddi ve manevi bütünlüğü" bakımından oluşan tehlikenin ortadan kaldırılması konusunda derhâl gerekli tedbirlerin alınmasına karar vermiş; ancak bu tedbirin içeriğini kamu makamının takdirine bırakmıştır. Mahkemeye göre:

> "Başvurucunun iki yaşındaki çocuğu ve özellikle de dört aylık bebeğiyle birlikte kapasitesinin üzerinde hükümlünün bulunduğu ve yeterli imkânları bulunmayan bir ceza infaz kurumunda tutulmaya devam etmesi gerek başvurucunun gerekse çocuklarının 'maddi ve manevi bütünlüğü' bakımından ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla kamu makamlarının başvurucunun kişisel durumuna da dikkate alarak çocukların hak ve yüksek menfaatlerinin korunması konusunda uygun tedbirleri alması gerekmektedir. Ancak alınacak bu tedbirlerin ne şekilde olması gerektiğine ilişkin

720 *Bahadır Yalçınöz başvurusu*, AYM (TAK) ,2016/15429, 08/09/2016. Benzer yönde bkz. *İbrahim Ethem Kuriş başvurusu*, AYM (TAK), 2016/16436, 03/10/2016; *A.K. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/16171, 26/10/2016; *N.Y. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/21840, 27/10/2016; *Abdullah İçli başvurusu*, AYM, 2016/22167, 31/10/2016; *Hüseyin Yılmaz başvurusu*, AYM (TAK), 2016/9401, 25/05/2016.

721 *Hüseyin Yılmaz başvurusu* (TAK).

(tutma koşullarının iyileştirilmesi, infazın ertelenmesi ya da başkaca alternatifler üretilmesi) takdir yetkisi kamu makamlarına aittir."[722]

Yine *Ersan Nazlier* kararında, tek kolu olmayan ve bu nedenle yalnız başına temel ihtiyaçlarını karşılayamayacağı sağlık kurulu raporuyla tespit edilmiş olan başvurucunun cezası tek kişilik hücrede infaz edilmesi karşısında Anayasa Mahkemesi, başvurucunun cezasının sağlık durumuna ve fiziksel özelliklerine uygun koşullarda infaz edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına karar vermiştir.[723]

Mahkeme, Antalya[724], Bursa[725] ve Kumkapı[726] geri gönderme merkezlerindeki tutulma koşullarıyla ilgili olarak -İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarıyla uyumu tartışmalı olmakla birlikte[727]- geçici tedbir taleplerini reddetmiştir. Bu Hepatit-C hastası olan bir başvuru yönünden dahi böyle düşünülmüştür.[728]

Son olarak, sadece geri gönderme merkezinde hukuka aykırı tutulma iddiasının, geçici tedbir kararı verilmesi için yeterli görülmediği kaydedilmelidir.[729]

b. Sınır Dışı Etme ve Suçluların İadesi İşlemlerine İlişkin Geçici Tedbir Kararları

Sınır dışı etme veya suçluların iadesi işlemlerine dair bireysel başvurular, geçici tedbir kararlarının en yaygın şekilde gündeme geldiği katego-

722 *Şükran İrge başvurusu*, AYM (TAK), 2016/8660, 28/06/2016.

723 *Ersan Nazlier başvurusu*, AYM (TAK), 2015/19917, 07/06/2016.

724 *I.M. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/16013, 14/10/2013; *İlia Karimov başvurusu*, AYM (TAK), 2015/16280, 15/10/2015.

725 *K.L. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/4754, 16/03/2016.

726 *G.B. ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/19481, 24/05/2018; *Iryna Bondarchuk başvurusu*, AYM (TAK), 2015/615, 28/01/2015; *Manzura Jumaeva başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1474, 28/01/2015; *Ann Starovoitova başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1476, 02/02/2015; *Madina Mayusupova başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1471, 19/02/2015; *Ahmad Mouaz Kajjouk başvurusu*, AYM (TAK), 2015/17332, 19/11/2015.

727 Örn. AYM'nin denetiminde geçmsine rağmen verilen bir ihlal kararı için bkz. *Boudraa/Türkiye*, İHAM, 1009/16, 18/11/2017.

728 *Gulbahar Rahmanova başvurusu*, AYM (TAK), 2015/509, 19/01/2015.

729 *S.R. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/33, 19/01/2015.

ridir. Bu tür olaylarda AYM'ye başvuru otomatik olarak durdurma etkisi göstermemektedir. Bu durum, AYM'yi etkili bir yol olmaktan çıkartma riskini beraberinde getirmiştir. [730]

İnsan Hakları Mahkemesi, bir başvurucunun gönderileceği ülkede siyasi, etnik, dinî veya cinsel yönelim gibi gerekçelerle zulme (ölüm, işkence veya kötü muameleye) uğrama riski taşıması durumunda, gönderme kararının uygulanmaması yönünde geçici tedbir kararları verebilmektedir.[731] Bu örneklerde başvurucular, siyasal muhalif örgütlere ve/veya etnik, dinsel ya da cinsel azınlık gruplarına mensupturlar ve somut olayda gönderilecekleri ülkede bu mensupluk durumlarından dolayı risk altındadırlar.

Başvurucuların gönderilecekleri ülkedeki cezanın Sözleşme'yle uyumlu olmadığı durumlarda da aynı yaklaşım geçerlidir. Zina sebebiyle taşlama[732], ölüm cezası[733] veya özel idari tedbirlere tabi olarak ağır infaz koşullarında müebbet hapis cezası[734] gibi durumların gündeme geldiği sınır dışı etme/suçlu iadesi durumlarında geçici tedbir kararı verilmektedir.

Öte yandan İnsan Hakları Mahkemesi, ilgili devlet tarafından gerçekleştirilmeyecek olsa da devletin koruma yükümlülüğünü gerçekleştirme-

730 Anayasa Mahkemesi'ne yapılan tedbir kararları otomatik olarak işlemi durdurma etkisi göstermez. İnsan Hakları Mahkemesi *M.S.S/Belçika ve Yunanistan* (30696/09, 21/012011) kararında, sınır dışı etme durumlarında etkili bir yolun aynı zamanda aleyhine başvuru yapılan işlemin yürütülmesini askıya alma sonucu doğurması gerektiğini söylemiştir: "Sözleşme'nin 3'üncü maddesine Mahkeme'nin verdiği önem ve işkence ya da kötü muamele riskinin gerçekleşmesi hâlinde ortaya çıkabilecek zararın telafisinin mümkün olmadığı hususu dikkate alındığında, 13. madde kapsamında bir başvuru mutlaka ulusal merci tarafından çok dikkatli bir denetime konu olmalı (*Chamaïev ve diğerleri/Gürcistan ve Rusya*, no 36378/02, § 448), 3. madde riskinin gerçekliğini ortaya koyar mahiyette gerekçelerin varlığının incelemesi bağımsız ve özenli (…) ve özellikle süratli (*Batı ve diğerleri/Türkiye*, nos 33097/96 et 57834/00, § 136) bir incelemeye konu olmalı; [böyle bir yol] özellikle ilgililere tüm sonuçlarıyla işlemi askıya aldırma imkânı tanımalıdır (*Čonka/Belçika*, no 51564/99, §§ 81-83 (…))".

731 *Abdollahi/Türkiye*, İHAM, 23980/08, 03/11/2009; *F.H./İsveç*, İHAM, 32621/06, 20/01/2009; *Y.P. ve L.P./Fransa*, İHAM, 32476/06, 02/09/2010; *W.H./İsveç*, İHAM, 49341/10, 08/04/2015. Cinsel yönelimle ilgili olarak bkz. *M.E./İsveç*, İHAM [BD], 71398/12, 08/04/2015; *A.S.B./Hollanda*, İHAM, 4854/12, 10/07/2012; *A.E./Finlandiya*, İHAM, 30953/11, 22/09/2015.

732 *Jabari/Türkiye*, İHAM, 40035/98, 11/07/2010.

733 *Nivette/Fransa (k.k)*, İHAM, 44190/98, 03/07/2001.

734 *Babar Ahmad ve diğerleri/Birleşik Krallık*, İHAM, 24027/07 vd, 10/04/2002.

me riski bulunan yatay ihlal olasılıklarında da tedbir kararı verebilmektedir. Bu, kadın sünnetine maruz kalma[735], toplumdan dışlanma[736], insan kaçakçıları tarafından fuhuş yapmaya zorlanma[737] gibi üçüncü kişilerin eylemleriyle ilgili riskler için uygulanabildiği gibi; son derece istisnai koşullarda ve zorunlu insani değerlendirmelerin gereği olarak HIV ve AIDS hastası olan kişilerin tıbbi tedavi göremeyeceği ülkeye gönderilmeleri durumlarında da geçerlidir.[738]

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında da bu kategoriye uyan çok sayıda kararının bulunduğu görülmektedir.[739] Genellikle dinî inanç[740] ve siyasi görüş[741] nedeniyle risk altında olan başvurucularla ilgili bu başvurularda başvurucuların BMMYK nezdinde kazanmış oldukları güvenli üçüncü ülkeye yerleştirilme hakkını kaybetme tehlikesi de dikkate alınmaktadır.[742]

Başvurucunun sınır dışı edilmesi hâlinde; (a) istediği bir üçüncü ülkeye gitme olanağının bulunması, (b) yaşamına veya maddi ve manevi varlığına yönelik ciddi bir riskin bulunduğuna dair esaslı bir neden göstermemesi durumlarından biri mevcut ise, başvurucuların geçici tedbir talepleri reddedilmektedir.[743] Bununla birlikte esaslı nedenlerin ortaya konmasın-

735 *Abraham Lunguli/İsveç*, İHAM, 33692/02, 01/07/2013.

736 *Hossein Kheel/Hollanda*, İHAM, 34583/08, 16/12/2008.

737 *M./Birleşik Krallık*, İHAM, 16081/08, 01/12/2009.

738 *D./Birleşik Krallık*, İHAM, 30240/96, 02/05/1997. Söz konusu olayda ilerlemiş HIV pozitif hastalığı olan başvurucunun gönderileceği ülkede tıbbı bakım alması mümkün olmadığı gibi ülkesinde kendisine bakacak ve ona yiyecek, barınma ve sosyal destek gibi en temel ihtiyaçları sağlayabilecek akrabası da yoktu. Bu istisnai koşullar dikkate alınmıştır. Bu koşulların bulunmadığı ve tedbir talebinin reddedildiği bir örnek için bkz. *N./Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 26565/05, 27/05/2008.

739 *K.A. başvurusu*, AYM (TAK), 2014/19101, 10/12/2014; *Majid Mahmoud Ahmed Aljamal başvurusu*, AYM (TAK), 2015/15277, 11/09/2015.

740 Hristiyanlık dinine geçmiş olduğu için risk altında olan bir başvurucu için bkz. *A.A.K. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/17761, 02/12/2015.

741 Çok sayıda örnek içinde örn. bkz. *Azızjon Hıkmatov başvurusu*, AYM, 2015/18582, 15/12/2015; *Rıda Boudraa başvurusu*; A.M.A.A. ve *J.A.A.A başvurusu*, AYM [GK], 2015/3941, 27/03/2015.

742 *A.A.K. başvurusu (TAK)*.

743 *Enedjan Narmetova başvurusu*, AYM (TAK), 2013/6782, 06/09/2013; *Gulistan Ernazarova başvurusu*, AYM (TAK), 2015/508, 16/01/2015; *F.R. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1803,

da çok katı bir yaklaşım sergilenmediği de bir gerçektir. Anayasa Mahkemesi duruma göre, sadece tabi olduğu mezhebi ve ülkesinde bu konuda yaşanan çatışmalara atıf yapan bir başvurucunun risk altında olduğu dahi kabul edilebilmektedir. Çünkü Mahkeme'ye göre Türkiye'de sığınmacı statüsünde bulunan, sınır dışı edilmesi hâlinde yaşanan mezhep çatışmaları nedeniyle bu ülkede yaşamına ya da maddi ve manevi varlığına yönelik risk bulunduğu iddialarının ciddi nitelikte olduğuna ilişkin delillerin başvurucu tarafından ortaya konmasının beklenilmesi, başvurucudan gelecekte gerçekleşecek bir olayı ispat etmesini istemek gibi neredeyse imkânsız ve orantısız bir yük anlamına gelecektir.[744] Fakat bu esneklik, başvurucunun beyanının otomatikman esas alınması anlamına gelmez. Mahkeme kendi değerlendirmesini bizzat yapar. Mahkeme, bu tür olaylarda, başvurucunun sınır dışı edileceği yeri dikkate almakta ve buna göre karar vermektedir. Söz konusu ülkede başvurucuların yaşamlarına ya da maddi ve manevi varlıklarına yönelik risk bulunduğu iddiasının ciddi olup olmadığı konusunda ise bu ülkeyle ilgili sivil toplum örgütlerinin raporlarına da dayanabilmektedir. Örneğin *Z.M. ve I.M.* davasında Mahkeme, Uluslararası Af Örgütü'nün 2011 ve 2012 yıllarındaki "Dünyada İnsan Haklarının Durumu" raporları ile İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2015 tarihli raporunu dikkate almış ve bu raporlar çerçevesinde Rusya Federasyonu Dağıstan Cumhuriyeti'ne sınır dışı edilecek başvurucunun geçici tedbir

---

26/02/2015; *D.M. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/4176, 17/03/2015; *Solmaz Mamedova başvurusu*, AYM (TAK), 2015/6724, 20/05/2015; *Mir Ahmed başvurusu*, AYM (TAK), 2015/8021, 20/05/2015; *Pidram Haydari başvurusu*, AYM (TAK), 2015/8096, 21/05/2015; *Olga Dogot başvurusu*, AYM (TAK), 2015/11252, 10/07/2015; *K.S. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/14566, 04/09/2015; *M.A. başvurusu*, AYM (TAK),2015/16282, 15/10/2015; *Z.S. ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2015/16770, 05/11/2015; *Uthman Deya Ud Deen Eberle başvurusu*, AYM (TAK), 2015/16437, 10/11/2015; *H.S. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/22512, 02/11/2016.

Hollanda'ya gönderilmesi durumunda oradan da zulüm görme olasılığının bulunduğu ABD'ye gönderileceği iddiası başvurucunun aktarmalı olarak Hollanda'ya gitmekteyken bu uçuşunun yarım kalmış olması dikkate alınarak reddedilmiştir. *Gulistan Ernazarova başvurusu*, AYM (TAK), 2014/19506, 25/12/2014. İngiltere'ye *M.S.S. başvurusu*, AYM (TAK), 2014/19690, 31/12/2014; İslam karşıtlığı *A.K.K. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/757, 20/01/2015.

744 *Z.M. ve I.M. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/2037, 19/02/2015. Aynı yönde bkz. *Fozil Nazarov/Rusya*, İHAM, 74759/13, 11/12/2014, § 38.

talebini kabul etmiştir.[745] Benzer şekilde İran'da rejim karşıtı gazete yazıları kaleme alması nedeniyle hücrede tutulduğunu, hakkında hapis cezası verildiğini, kendisinin ve eşinin şiddete maruz kaldığını belirten başvurucunun sunduğu bilgi ve belgelerin yanında Uluslararası Af Örgütü'nün 2015 yılındaki İran raporunda "muhalif gazetecilerin tutuklandığına, hapsedildiğine ve kırbaç cezası uygulandığına ilişkin" değerlendirmeler dikkate alınmıştır.[746] Mahkeme bu raporlardan her zaman başvurucuların lehine sonuçlara ulaşmamakta, aksi yönde de değerlendirme yapabilmektedir. Örneğin *M.T.A.* kararında Sünni olduğu için İran'da baskı ve zulme maruz kalacağını ileri süren başvurucunun iddiasını ispata yarayacak somut bilgi ve belgeler ortaya konmadığı gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların raporlarına da menşe ülke olan İran'da başvurucunun ileri sürdüğü gerekçeyle sistematik olarak insan hakları ihlali yapıldığına dair bir değerlendirmeye yer verilmediği" kaydedilmiştir.[747] Yani görüldüğü gibi aynı ülke yönünden dahi başvurucunun durumu ve ihlal iddiası çerçevesinde farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Öte yandan söz konusu riskin başvurucunun gönderileceği devletten değil, üçüncü kişilerden (örn. mafya, illegal örgütler vb.) kaynaklandığı durumlarda da bu riske ilişkin esaslı nedenlerin daha somut bilgi ve belgeyle temellendirilmesi gerektiği bilinmelidir.[748]

---

745 *Z.M. ve I.M. başvurusu*. Ayrıca bkz. *Azızjon Hıkmatov başvurusu*; *M.A. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/220, 20/01/2016.

746 *Katayoun Bahramı Pouran ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2015/17658, 19/11/2015. 2008 yılında bir üniversitede gerçekleşen olaylara katılması nedeniyle mahkûmiyetine karar verilen bir başvurucu için bkz. *R.M. başvurusu (TAK)*; Ayrıca bkz. *Abdolghafoor Rezaeı başvurusu*.

747 *M.T.A. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/22509, 02/11/2016; *T.A.A. başvurusu*, AYM (TAK), 2016/22510, 03/11/2016; Kırgızistan konusunda bkz. *Eiza Kashkoeva başvurusu*, AYM (TAK), 2016/9483, 25/05/2016. Azerbaycan konusunda bkz. *N.Y. başvurusu (TAK)*; Tacikistan bağlamında dinî inanç temelli sistematik işkence ve kötü muamelenin bulunmadığına ilişkin olarak bkz. *Oyatullo Kurbonov ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2016/10071, 31/05/2016.

748 İspatlanamadığı örnek için bkz. *M.A.G.J. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1832, 13/02/2015; *M.A.G.J. başvurusu*, AYM (TAK), 2015/1834, 19/02/2015; İspatlandığı örnek için bkz. *Farah Abdulhameed Mohammed Alı Al-Mudhafar başvurusu*, AYM (TAK), 2015/13854, 14/08/2015.

3. Bariz Adaletsizlik

Bariz adaletsizlik konusu sınır dışı etme/iade gibi durumlarla bağlantılıdır. İnsan Hakları Mahkemesi, özgürlük ve güvenlik hakkı ile adil yargılanma hakkıyla ilişkili böyle durumlarda "adaletin açıkça ihlal edilme riski" mevcut olduğunda geçici tedbir kararı verilebileceği görüşündedir.[749] Mahkeme, *Othman (Abu Quatada)/Birleşik Krallık* davasında El-Kaide terör örgütüyle bağlantısı olduğu düşünülen başvurucunun Ürdün'de "işkence yoluyla elde edilen kanıtların yeni davada kullanılması olasılığı"nı adaletin bariz bir şekilde ihlal edilmesine ilişkin gerçek bir risk olarak kabul etmiştir.[750]

Anayasa Mahkemesi şimdiye kadar bu yönde bir tedbir kararı vermemiştir. Söz konusu tedbir uygulamasının adil yargılanma hakkıyla ilgili olduğu dikkate alındığında, İçtüzük hükmünün dar yorumlanması olasılığında bu yönde bir karar verilmeyeceği tahmin edilebilir. Örn. genel nitelikte de olsa Türkmenistan'a gitmesi hâlinde özgürlük ve güvenlik hakkının ihlal edileceğini ileri süren bir başvurucunun bu iddiası geçici tedbir kararı yönünden yeterli görülmemiştir.[751] Ancak 12 Eylül döneminde Türkiye'deki yargılama koşullarıyla bağlantılı olarak İnsan Hakları Komisyonu bir kişinin sadece siyasi görüşlerinden dolayı yargılanacak ve ölçüsüz bir ceza alacak olmasının da işkence yasağı kapsamında görülebileceğini söylediği[752] dikkate alındığında Anayasa Mahkemesinin de konuyu böyle yorumlayıp geçici tedbir kararı vermesinin mümkün olduğu düşünülebilir.

4. Yargılamanın Selameti

İnsan Hakları Mahkemesinin, maddi ve manevi bütünlük hakkıyla özel bir bağlantı kurma gereği duymaksızın doğrudan adil yargılanma hakkıyla bağlantılı bazı durumlarda geçici tedbir kararı verildiği görülmektedir. Mahkeme, geçmişte, bilgisi ve rızası olmaksızın kızının evlatlık

749 *Soering/Birleşik Krallık*, op. cit.

750 *Othman (Abu Quatada)/Birleşik Krallık*, İHAM, 8139/09, 17/01/2012.

751 *Gulbahar Rahmanova başvurusu* (TAK), op. cit.

752 *Altun/Almanya, (İHAK)*, 10308/83, 03/05/1983.

verilmesinden yakınan ve şizofrenik paranoya hastası olan, bu nedenle de hukuki temsilcisini seçme ehliyetinden yoksun bir başvurucuya avukat atanması[753] veya siyasal gerilimi yüksek bir davada Sözleşme'yle uyumlu olmayan bir mahkemenin (Devlet Güvenlik Mahkemesi) göreceği yargılamada adil yargılanma hakkının gereklerine uygun hareket edilmesi ve başvurucunun kendi seçtiği avukatlar aracılığıyla İnsan Hakları Mahkemesine etkili bireysel başvuru yapma hakkını kullanabilmesinin sağlanması[754] yönünde geçici tedbir kararı vermiştir.

Bunun yanında bireysel başvuruya konu olan ihtilafla ilgili olarak bir embriyonun imha edilmesinin önlenmesi yönünde verilen geçici tedbir kararı da başvurunun selameti yönünden dikkate değer bir örnek olarak gösterilebilir.[755]

Anayasa Mahkemesinin adil yargılanma hakkıyla bağlantılı herhangi bir geçici tedbir kararı olmadığı gibi, bu konuda yukarıda değinilen konu yönünden yetki sorunu bulunmaktadır.

5. Aile Birliğinin Korunması

İnsan Hakları Mahkemesi, başvurucunun bir ülkeye gönderilmesinin aile mensuplarıyla olan ilişkisini sona erdireceği ve aile yaşamına saygı hakkına aykırılık yaratabileceği bazı durumlarda geçici tedbir kararı verilebilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin bu konudaki yaklaşımı değişkendir. Örneğin Suriye'de hayatını kaybeden oğlunun cenazesini Türkiye'ye getirmesine idari makamlarca izin verilmeyen bir annenin söz konusu işlemin yürütmesinin tedbiren durdurulması talebi, Yönetmelik kapsamında sunulması gereken bilgi ve belgelerin başvuruya eklenmemesinin yanında bu konunun aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkıyla ilgili olmasından ötürü reddedilmiştir.[756]

753 *X/Hırvatistan*, İHAM, 11223/04, 17/07/2008.

754 *Öcalan/Türkiye [BD]*, op. cit.

755 *Evans/Birleşik Krallık*, İHAM [BD], 6339/05, 10/04/2007.

756 *Mehmet Güler başvurusu*, AYM (TAK), 2015/15950, 02/10/2015.

Benzer şekilde, bir Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı ile evli, iki çocuklu ve hamile bir yabancının ikamet izni olmadan kalabileceği üç aylık sürenin dolmasından sonra yurtdışına çıkmak zorunda olmasının aile bütünlüğünü bozacağı iddiasının tartışıldığı *Oksana Chicheishvili* kararında[757] konu sadece yaşam hakkı ve maddi/manevi bütünlük yönünden ele alınmış ve geçici tedbir talebi reddedilmiştir.[758] Buna karşılık; hakkında sınır dışı edilmesi kararı olan ve karara karşı açtığı iptal davası devam eden bir baba ile Türkiye'ye giriş yasağı bulunan ve Türkiye'ye gelmek istediklerinde 4 gün havaalanında bekledikten sonra geri gönderilen çocuklarının yaptığı bireysel başvuruda ülkeye kabul edilmemelerine dair işlemin yürütmesinin tedbiren durdurulması talebi incelenmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararda "yaşları itibarıyla bakıma muhtaç oldukları tartışmasız olan çocuk başvurucuların öngörülemeyen bir tarihe kadar annelerinden ayrı yaşamaları manevi bütünlüklerine telafisi mümkün olmayacak zararlara verebilecektir" diyerek geçici tedbir kararı vermiştir.[759]

Son olarak Anayasa Mahkemesi, annelerine iade edilmeleri durumunda fiziksel, sözlü ve psikolojik şiddete maruz kalacakları durumlarda da tedbir kararı vermeye açık olduğunu ortaya koymakla birlikte çocuğun üstün yararının ne olduğuna ilişkin tespitleri yapan mahkemelerin bunu tespit etmekte daha üstün olduğunu kaydetmiş; fiziksel ve psikolojik tehlikeye dair somut kanıtlar sunulmadıkça bu tür kararlara saygı göstereceğini ifade etmiştir.[760]

6. Özel Bir Durum: Sokağa Çıkma Yasakları

2015 yılında Türkiye'nin güneydoğusunda ilan edilen sokağa çıkma

757 *Oksana Chicheishvili başvurusu*, AYM (TAK), 2014/19023, 05/12/2014.

758 Farklı bağlamda bkz. *Gulbahar Rahmanova başvurusu (TAK)*; *Yulıa Matur (Anıkeeva) başvurusu*, AYM (TAK), 2015/4459, 17/03/2015.

759 *G. B. ve diğerleri başvurusu (TAK)*. İnsan Hakları Mahkemesi benzer nitelikteki bir olayda eşi ve üç çocuğuyla birlikte Belçika'da ikamet eden Gürcistan uyruklu başvurucunun işlediği suçlar nedeniyle sınır dışı edilmesine dair işlemin yürütmesini özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında başvuru esastan sonuçlanıncaya kadar tedbiren durdurmuştur.

760 *Mehmet Emin Balcı başvurusu*, AYM (TAK), 2015/10459, 01/10/2015; Aynı yönde *Marcus Frank Cerny başvurusu*, AYM, 2013/5126, 02/07/2015, § 80.

yasakları sırasında, önceki birçok olaydan farklı olarak, sağlık vb. konularda sorunlar yaşayan çok sayıda kişi, yetkili makamlardan yardım istemekten ziyade Anayasa Mahkemesine geçici tedbir talepli olarak bireysel başvuruda bulunmayı tercih etmiştir.

Söz konusu başvurular incelendiğinde; bu geçici tedbir taleplerinin bir kısmının genel ve soyut olarak sokağa çıkma yasağı kararlarına karşı yapıldığı görülmektedir. Anayasa Mahkemesi, bu tür talepleri reddetmiştir.[761] İnsan Hakları Mahkemesinin de yaklaşımı benzer olmuştur.

Geçici tedbir taleplerinin diğer bazılarıysa, kamu gücü müdahalesinin muhatabı olmayan (örn. Ankara'da mukim[762] veya sokağa çıkma yasağı ilan edilen bölgenin dışındaki[763]) kişilerce veya somut bilgi ve belge sunmadan (örn. sadece sosyal ve yazılı medyadaki paylaşımlara atıfta bulunularak[764]) yapılmıştır.[765] Bu tür başvurulardaki geçici tedbir talepleri, her iki mahkeme tarafından da reddedilmiştir.

Bu olaylarda Anayasa Mahkemesinin öncelikle başvurucuların doğru bilgi verip vermediğini ve kamu makamlarıyla iş birliği içinde olup olmadıklarını da dikkate aldığı görülmektedir. Örneğin bulunduğu adresin yakınına kurşun isabet etmesi nedeniyle hayatının tehlike altında olduğunu söyleyen bir başvurucunun bulunduğu adres hakkında bilgi vermediği[766], yakınlarının yaşamından kaygı duyan başvurucuların yakınlarının söz konusu adreste bulunmadığı[767], yaralı olduğu iddia edilen kişilere belirtilen adreste ulaşılamadığı[768] veya yakınlarının adresleri ile sağlık durumları

761 *Mehmet Girasun ve Ömer Elçi başvurusu*, AYM (TAK), 2015/15266, 11/09/2015, § 14; *Meral Danış Beştaş başvurusu*, AYM (TAK), 2015/19545, 22/12/2015, § 16.

762 *Meral Danış Beştaş başvurusu (TAK)*, op. cit.

763 *İrfan Uysal ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2015/19907, 26/12/2015.

764 *Mehmet Girasun ve Ömer Elçi başvurusu* (TAK).

765 Mahkeme bölgeden tahliye edilen, hayatını kaybeden veya gözaltına alınan kişilerle ilgili yaşam hakkının korunmasına yönelik tedbir kararı da vermemiştir. Bkz. *Fikriye Tanrıkulu ve İnsan Hakları Derneği başvurusu*, AYM (TAK), 2016/3350, 24/02/2016.

766 *Aycan İrmez başvurusu*, AYM (TAK), 2016/9400, 23/05/2016.

767 *Nihat Yalçın ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2016/3646, 29/02/2016.

768 *Ferhat Balcal ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2016/2602, 12/02/2016.

hakkında bilgi içermeyen[769] başvurulardaki geçici tedbir talepleri de reddedilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, kamu organları tarafından sunulan hizmetlerin başvuruculara kabul edilmediği durumlarda da (tutarlı bir açıklama getirilmedikçe) geçici tedbir taleplerini kabul etmeme eğilimindedir. Örneğin bir başvurucu, Yüksekova ilçesinde uygulanan sokağa çıkma yasağı nedeniyle Şemdinli ilçesinden Türkiye'nin herhangi bir noktasına ulaşım olanağı kalmadığı ve anılan yasak nedeniyle kontrol amaçlı olarak gitmek istediği sağlık kuruluşuna erişiminin kısıtlandığı iddiasında bulunmuştur. Bu olayda Anayasa Mahkemesi, başvurucunun kendisiyle farklı günlerde üç kez iletişime geçen ve kara ambulansıyla sevkinin sağlanabileceğini bildiren sağlık birimlerine, durumun ciddiyetine veya karayolu ulaşımının neden uygun olmadığına dair bir gerekçe sunmadığını kaydetmiştir. Bu çerçevede başvurucunun sadece uçak-ambulans veya helikopter istemesi ve başkaca gerekçe sunmaması karşısında geçici tedbir talebini reddetmiştir.[770]

Anayasa Mahkemesinin kararlarına bakıldığında; Mahkemenin bu tür olaylarda, ilgili makamlarla da iletişime geçtiği, sürecin takipçisi olduğu ve bu süreçte elde ettiği bilgilerden bazı sonuçlar çıkardığı görülmektedir. Örneğin AYM önüne gelen başvurularda;

- *"başvurucunun kardeşine ait olduğu anlaşılan bebeğin, aşılarının zamanında yapıldığı, açılan ateş sonucunda kolundan yaralanan ve sol kolu kesilen başvurucunun tedavi altında olduğu ve yakında taburcu edileceği"* bilgisi[771],
- "*geçici tedbir istenen ailelerden bazı kişilerle telefon yoluyla iletişime geçildiği"* ve "bu kişilerin bazılarının herhangi bir ihtiyaçlarının olmadığını söylediği, bazılarınınsa sebze, meyve ve ilaç gibi ihtiyaçlarının olduğunu söylediği ve bunların temin edildiği" bilgisi[772],
- *"yasak ilan edilen bölgeden ayrılarak başka bir ilçede kiraladıkları evde ikamet ettikleri ve sadece evlerine yeni eşya almak için yardım talebinde*

769 *Vedat Kesen ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2016/3745, 29/02/2016.

770 *Nafise Ekici başvurusu*, AYM (TAK), 2016/5993, 05/04/2016.

771 *İrfan Uysal ve diğerleri başvurusu* (TAK), op. cit.

772 *Mehmet Senan Dağlı ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2016/1905, 03/02/2016.

bulundukları ve kendilerine "1.900 ₺" nakdi yardım yapıldığı" bilgisi[773] geçici tedbir değerlendirmelerinde dikkate alınmış ve bu bilgiler ışığında başvurucuların geçici tedbir talepleri reddedilmiştir.[774]

Mahkeme, kamu makamlarının gereken tüm tedbirleri alıp almadığının üzerinde özellikle durmaktadır. Örneğin 80 gündür kendisinden haber alınamayan yakınının yaşamından endişe duyan başvurucunun geçici tedbir talebi, bu tür bir incelemeye tabi olmuştur. Kamu makamlarının olaydan haberdar olmalarından itibaren bireysel başvuru yapılana kadar geçen dört günlük sürede üç kez operasyonlara ara verilerek güvenlik koridoru açmış olması, bölgede yaşayan bir kısım sivillerin tahliye edilmesi fakat başvurucunun yakınına ulaşılamamış olması; buna rağmen kamu makamları tarafından belirtilen adrese yakın noktada ambulans beklemeye devam ettirilmesi, komşularla görüşülmesi, hastaneler ve otellerin araştırılması gibi eylemler Mahkeme'yi şu şekilde bir sonuca ulaştırmıştır:

> *[Başvurucunun yakınına] ulaşmak ve bölgede yaşayan sivillerin güvenli şekilde tahliye edilmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri almadığını söylemek mümkün değildir. Kamu makamlarınca yakınına ulaşmak için çalışmaların devam ettiğinin ve gelişmelerden Anayasa Mahkemesine bilgi verileceğinin de bildirilmiş olması karşısında -sağlık görevlilerinin ve güvenlik güçlerinin yaşam haklarını da dikkate alarak- kamu makamlarını belli bir yönde hareket etmeye zorlayacak şekilde tedbir kararı verilmesine yer olmadığına karar vermek gerekir."*[775]

773 *Ekrem Şen ve diğerleri başvurusu*, AYM (TAK), 2015/20376, 20/01/2016.

774 Mahkeme bir olayda ise bilgi yokluğundan sonuç çıkartmış gibidir. Başvurucuların, hayatını kaybeden yakınlarına ait cenazelerin bir cami avlusunda açıkça bekletildiğini, başvuru yapmalarına rağmen etkili makamların cenazeleri ailelerine teslim etmek üzere gerekli işlemleri yapmadıklarını ileri sürdükleri bir olayda "başvurucuların yakınlarının hayatlarını kaybedip kaybetmediği, eğer kaybetmiş iseler cenazelerinin açıkta bekletilip bekletilmediği konularında resmi makamlarca bir araştırma yapılmadığına ya da cenazelerin tespit edilmesine rağmen bulunduğu yerden alınmadığına dair bir sonuca ulaşılmamıştır. Nitekim valilik de cenazelerin ulaşılması hâlinde ilgili makamlara teslim edileceğini Mahkememize sunmuş olduğu yazılarda belirtmektedir" gerekçesine yer vermiştir. Bkz. *Ayhan Seviktek ve Mehmet Oran başvurusu*, AYM (TAK), 2016/43, 08/01/2016.

775 *Ahmet Pervane ve İnsan Hakları Derneği başvurusu*, AYM (TAK), 2016/3349, 24/02/2016; *Mehmet Girasun ve Ömer Elçi başvurusu* (TAK), op. cit.

Somut olayda da görülmüştür ki Anayasa Mahkemesinin bu tür olaylardaki ilkesel yaklaşımı, başvurucuların acil nitelikteki taleplerini öncelikle doğrudan, daha hızlı ve etkili bir şekilde gerekli tedbirleri alabilecek resmî makamlara (112 ve 155 telefon numarasına) bildirip bildirilmediğine, eğer bu bildirim yapılmışsa kamu makamlarının gerekli adımları atıp atmadığına yoğunlaşmak şeklindedir. Mahkeme, bildirim yoluna başvurulmasına rağmen gerekli tedbirlerin alınmaması durumlarında, her aşamada tedbir talebinde bulunabileceğini özellikle vurgulamaktadır.[776] Yani başvurucular, resmî makamları aramalarına rağmen kendilerine yardım ulaştırılmadığına ve temel ihtiyaçlarının karşılanmadığına yönelik ciddi bir bilgi ortaya koyamadıkları müddetçe Mahkeme, geçici tedbir kararı verilmesini gerektirecek bir durum bulunmadığı sonucuna ulaşmaktadır.[777]

Son olarak, söz konusu olaylar sırasında başvurucuların etkili soruşturma yürütülmediğine ilişkin iddialar yönünden ise; geçici tedbir taleplerinin, bu konunun esasa ilişin değerlendirme sırasında ele alınacak olmasından ötürü kabul edilmediği kaydedilmelidir.[778]

Anılan süreçteki geçici tedbir taleplerinin reddedilme gerekçeleri İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da benzerdir. Mahkeme'nin bu konuya özel olarak yaptığı açıklamaya göre 2015 yılının Ağustos ayından 15 Aralık 2016 tarihine kadar vali ve kaymakamlar tarafından alınan sokağa çıkma yasağı kararları bağlamında, 2015'in Aralık ayından itibaren 160'dan fazla kişi, (veya bu kişiler adına) 40'tan fazla geçici tedbir talebi ileri sürmüştür. Büyük bir kısmı Cizre ve Sur ilçelerinde meydana gelen olaylarla ilgili yapılan başvurulardan 5'i kabul edilmiş ve İnsan Hakları Mahkemesi, yaralı bir durumda hastaneye kaldırılmayı bekleyen 5 başvurucunun yaşam haklarının ve vücut bütünlüklerinin korunması için Hükûmet'in yetkisi dâhilinde bütün önlemleri alması konusunda geçici tedbir kararı vermiştir. Bu başvuruculardan dördünün hayatını kaybetmesi ve beşinci başvurucunun da hastaneye kaldırılması üzerine İnsan Hakları Mahke-

776 *Mehmet Senan Dağlı ve diğerleri başvurusu* (TAK); *Nuriye Acar başvurusu*, AYM (TAK), 2015/20218, 31/12/2015.

777 *İrfan Uysal ve diğerleri başvurusu (TAK)*, op. cit.

778 *Nihat Yalçın ve diğerleri başvurusu (TAK)*, op. cit.

mesi, geçici tedbir kararlarını kaldırmıştır. Başvurucular, bu dört kişinin hayatını kaybetme nedeninin, geçici tedbir kararına Hükûmet tarafından uyulmaması olduğunu iddia etmektelerdir. Ölümlerin, bu tedbir kararlarına Hükûmet tarafından uyulmamasından mı, somut olayın koşulları uyarınca uyul(a)mamasından mı, yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığı ise henüz netleşmiş değildir.

B. ESASA İLİŞKİN KARARLAR

Anayasa Mahkemesinin esas ilişkin kararları ihlalin olduğu veya olmadığı yönündedir. İhlal tespiti yapıldıktan sonra ihlalin giderilmesi için verilebilecek kararlar tazminat ve yargılamanın yenilenmesi kararlarıdır. Bunlarla ek olarak "yol gösterici karar" denilebilecek üçüncü bir karar türünden bahsedilebilir.

1. Tazminat

Tazminat talebinde bulunmayan başvuruculara resen tazminat verilmemektedir. Bu tür başvurularda Anayasa Mahkemesi ihlalin tespit edilmesiyle yetinmektedir. Çok istisnai durumlarda Mahkeme'nin, bir talep olmamasına rağmen, maddi tazminat değerlendirmesi yaptığı ve manevi tazminata hükmettiği kararlar bulunmakla bilrikte temel yaklaşım ve son uygulama, tazminat talebinin mutlaka bulunması gerektiği yönündedir. Bu nedenle hak ihlalinin tazmin edilmesi yoluyla giderilmesini isteyen başvurucular, tazminat talebinde bulunmayı unutmamalıdır.

Anayasa Mahkemesi başvurucuların talep ettiklerinden daha düşük bir tazminata hükmedebilir fakat daha fazla bir miktarda tazminata hükmedemez. Bu da dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli noktadır. Manevi tazminatlar yönünden sadece "tazminat talep ediyorum" şeklindeki bir ifade dahi Anayasa Mahkemesi tarafından herhangi bir üst sınır kaydı olmadan belirlenecek manevi tazminat için yeterli sayılabilir.

Anayasa Mahkemesi kural olarak maddi tazminata hükmetmemektedir. Maddi tazminat talebi bulunsa bile bu yönde karar verilmemektedir. Mahkeme'ye göre maddi zararı ve tazminatı hesaplama görevi derece mahkemelerie aittir. Manevi tazminat konusunda ise talep bulunması durumunda ve ihlal kararı verilmişse tazminata hükmedilebilmektedir.

Bazen ihlal kararı kararı verilmiş ancak yeniden yargılama yapılmasında artık hukuki yarar kalmamışsa yeniden yargılama yapılması yerine, talep olmasa dahi tazminata hükmedilebilmektedir.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin geliştirmekte olduğu "yaşam planı tazminatı" ise ne İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, ne de Anayasa Mahkemesi uygulamasında vardır.[779]

2. Yargılamanın Yenilenmesi

İnsan Hakları Mahkemesi, normal şartlarda yeniden soruşturma açılması veya yargılamanın yenilenmesi konusunda bir karar vermemekte bu konu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin takibine bırakılmaktaydı. Ancak son yıllarda bu yönde kararlar, Sözleşme'nin 46'ncı maddesi uyarınca verilmeye başlanmıştır.[780] Mahkeme, bu soruşturma süreçlerinde neye dikkate edilmesi gerektiğini de vurgulayabilmektedir.[781]

Dostane çözüm ve tek taraflı bildirimler de yeniden yargılamanın kapsamına alınmıştır.

3. Yol Gösterici Kararlar

İnsan Hakları Mahkemesi, bir devlete karşı, sistematik veya yapısal bir sorundan kaynaklı olarak tekrar eden bireysel başvuruları Sözleşme'nin 46'ncı maddesi çerçevesinde ele almaktadır. İhlal kararının hüküm kısmında (bazen de hükümden önceki kısımda) ihlalin giderilmesi için alınması gereken bireysel ve/veya genel tedbirlere yer veren Mahkeme, pilot kararlara benzer türden kararlar verebilmektedir. Bu tür kararlara "yol gösterici karar" denilebilir.

Mahkeme'nin bu yöndeki uygulaması haklara ve konulara göre çeşitlik göstermiştir. Örneğin *Cahit Demirel/Türkiye* kararında Mahkeme, Türkiye'deki tutukluluk süresinin aşırı uzun olması ve tutukluluğun kanuni-

779 Bu konuda bkz. Tolga Şirin, "İnsan Hakları İhlallerinin Giderilmesini İsteme Hakkı: Restitutio in Integrum İlkesi", *Güncel Hukuk Dergisi* (137), 2013.

780 Örn. bkz. *Nihayet Arıcı ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 24604/04 ve 16855/05, 23/10/2012; *Maksimov/Azerbaycan*, İHAM, 38228/05, 08/10/2009.

781 Örn bkz. *Abakarova/Rusya*, İHAM, 16664/07, 15/10/2015.

liğini inceleyecek bir yolun bulunmaması yapısal ve sistematik bir sorun olarak tespit edilmiş ve bu konuda reform yapılması gerektiğine işaret etmiştir.[782] Buna benzer bir tespit *Altınok/Türkiye* kararında haksız yere özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin tazminat yolunun olmaması yönünden de yapılmıştır.[783] *Gülay Çetin/Türkiye* kararında Türkiye'deki tutukluların sağlık durumlarının korunması için genel tedbirler alınması gerektiği ifade edilmiştir.[784]

Bunların yanında disiplin tedbiri uygulanan mahpusların duruşma hakları[785], sağlık hizmetleri içindeki, adli tıp uzman raporlarının yürütülmesine ilişkin kurallarda değişiklik yapılmasını gerektiren yapısal sorunlar[786], askerlik hizmetini reddeden vicdani retçiler için alternatif hizmetler[787], gösteriler sırasında kullanılan biber gazına ilişkin düzenlemeler[788], gösterilere genel nitelikte müdahaleler[789] ve göstericilere yönelik yargısal denetim[790] gibi konularda da bu yönde kararların verildiği görülmektedir.

Bu yol göstermeler; Türk eğitim sistemi uygulamasının ebeveynlerin inançlarına saygı gösterecek şekilde[791] veya terör örgütlerinin açıklamalarının yayımlanmasını yasaklayan mevzuatın Sözleşme'ye uygun olarak değiştirilmesi[792] şeklinde genel nitelikte olabileceği gibi; gayrimenkullerin kanunsuz işgalinin önlenmesi için tedbir alınması, kanunsuz kamulaştırmalardan ötürü sorumluluk esaslarının düzenlenmesi,[793] kamulaştırma olaylarında uzun süren yargılama süreci ve enflasyonun etkisiyle tazmi-

782 *Cahit Demirel/Türkiye*, İHAM, 18623/03, 07/07/2009.

783 *Altınok/Türkiye*, İHAM, 31610/08, 29/11/2011.

784 *Gülay Çetin/Türkiye*, İHAM, 44084/10, 05/03/2013.

785 *Gülmez/Türkiye*, İHAM, 16330/02, 20/05/2008.

786 *Aydoğdu/ Türkiye*, İHAM, 40448/06, 30/08/2016.

787 *Erçep/Türkiye*, İHAM, 43965/04, 22/11/2011.

788 *Abdullah Yaşa ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 44827/08, 16/07/2013; *Ataykaya/Türkiye*, İHAM, 50275/08, 22/07/2014.

789 *İzci/Türkiye*, İHAM, 42606/05, 23/07/2013.

790 *Süleyman Çelebi ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 37273/10 vd., 24/05/2016.

791 *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*; *Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye.*

792 *Gözel ve Özer/Türkiye*, İHAM, 43453/04 ve 31098/05, 06/07/2010.

793 *Sarıca ve Dilaver/Türkiye*, İHAM, 11765/05, 27/05/2010.

nat değerindeki azalmayı dikkate alan bir mekanizma geliştirilmesi[794] gibi özel öneriler geliştirmek şeklinde de olabilmektedir. Mahkeme, nüfus cüzdanlarında kişilerin dinlerin belirtmelerinin gerekli tutulmasının, din özgürlüğünün ihlali olduğunu söylediği *Sinan Işık/Türkiye* kararında da söz konusu ihlalin sona erdirilmesi için uygun olanın söz konusu din hanesinin kaldırılması olacağını ifade etmiştir.[795]

Mahkeme bazen somut olayın koşullarına göre geçici tedbir kararlarına benzer türden bireysel tedbirlere de hükmedebilmektedir. Bir mahkeme kararının yerine getirilmesi ve başvurucunun emekli fonuna kaydedilmesi[796], bir babanın kızıyla etkili şekilde irtibat kurabilmesinin, çalışma saatleri ve izin durumu dikkate alınarak güvence altına alınması[797], başvurucu sivil toplum kuruluşuna, istihbarat örgütü tarafından elektronik gizli kontrole tabi tutulan kişilere dair talep ettiği bilginin üç ay içinde verilmesi[798] yönünde verdiği kararlar buna örnek gösterilebilir. Öte yandan kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkıyla ilgili olarak da; kanuna aykırı olarak tutulan[799] veya sağlık durumu kötü olan[800] bir tutuklunun, mahkûmun[801], sınır dışı edilecek yabancının[802] "serbest bırakılmasından başka bir çarenin bulunmadığı"nı, hatta serbest bırakıldıktan sonra "yeniden tutulmaması" gerektiğini söyleyebilmektedir.[803]

Anayasa Mahkemesi yol gösterici nitelikte bir kararı ilk kez *Şahin Alpay (2)* ve *Mehmet Hasan Altan (2)* kararlarında vermiştir. Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararlarından sonra, derece mahkemelerinin tutukluluk konusundaki tedbirde "direnmesi" üzerine verilen yeni ihlal kararlarında Mahkeme şu tür bir tespitte bulunmuştur:

---

794 *Yetiş ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 40349/056, 06/07/2010.

795 *Sinan Işık/Türkiye*, İHAM, 21924/05, 02/02/2010.

796 *Karanovic/Bosna Hersek,* İHAM, 39462/03, 20/11/2007.

797 *Gluhakovic/Hırvatistan*, İHAM, 21188/09, 12/04/2011.

798 *Youth Initiative for Human Rights/Sırbistan*, İHAM, 48135/06, 25/06/2013.

799 *Assanıdze/Gürcistan*, İHAM [BD], 71403/01, 08/04/2004; *Ilaşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya [BD]*

800 *Aleksanyan/Rusya*.

801 *Fatullayev/Azerbaycan*, İHAM, 40984/07, 22/04/2010.

802 *L. M. ve diğerleri/Rusya*, İHAM, 40081/14, 15/10/2015.

803 Örn. bkz. *Tehrani ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 32940/08 vd, 13/04/2010.

> "Başvurucunun tutukluluk durumu hâlen devam etmektedir. İncelenen başvuruda tespit edilen ihlalin niteliği dikkate alındığında bu ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için başvurucunun tutukluluk durumunun sona erdirilmesi dışında bir imkân kalmadığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle başvurucunun tutukluluk durumunun sona erdirilmesi suretiyle ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için kararın Mahkemesine gönderilmesi gerekir."[804]

Bu tespit İnsan Hakları Mahkemesinin aynı olayla ilgili verdiği kararının hüküm kısmındaki şu belirlemeyle koşuttur:

> "Buna uygun olarak, AİHS'nin 5 § 1 Maddesine ilişkin bir ihlalin mevcut olduğunu ve bu ihlalin acilen sona erdirilmesi gereğinin tespitine ilişkin nedenler ile somut olayın özel koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Mahkeme davalı Devlet'in mümkün olan en yakın tarihte tutulmasına son verilmesini sağlamak zorunda olduğu kanaatindedir."[805]

C. PİLOT KARARLAR

İnsan Hakları Mahkemesi, 2014 yılından itibaren çeşitli faktörlerin de etkisiyle Sözleşme'nin sistemli olarak ihlal edilmesine ve tekrar eden davaların oluşturduğu iş yüküne karşı pilot karar usulünü ve Sözleşme'nin 46'ncı maddesini kullanarak mücadele etmeye başlamıştır. Bu usul, ilk kez 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra kaybettikleri mülkiyetlerinin tazmin edilmemesinden yakınan başvurucularla ilgili davalarda (Bug Nehri davaları) geliştirilmiştir. Söz konusu olaylarla bağlantılı olarak verdiği bir kararda 80.000 kişinin sistemli olarak etkilendiği ve bununla ilgili ayrıca 167 davanın bulunduğunu kaydeden Mahkeme, söz konusu sorunun sadece somut olayla sınırlı veya taraf Devletin sorumluluklarını yerine getirmemesiyle ilgili değil, aynı zamanda Sözleşme'nin gelecekteki etkililiği ile de ilgili olduğunu ifade etmiştir.[806] İhlalin giderilmesi ve bireysel düzeltim için,

804 *Şahin Alpay (2) başvurusu*, AYM, 2018/3007, 15/03/2018 § 89; *Mehmet Hasan Altan (2) başvurusu*, AYM, 2016/23672, 11/01/2018.

805 *Şahin Alpay/Türkiye*, § 195.

806 *Broniowski/Polonya*, İHAM [BD], 31443/96, 22/06/2004, § 93.

konuyla ilgili genel tedbirlerin alınmasına dikkat çeken Mahkeme, aynı konudan kaynaklanıp hâlâ beklemekte olan ve gelecekteki başvuruları, ulusal düzeyde gerekli adımların atılmasına ve *Broniowski* kararının yerine getirilmesine kadar ertelemiştir. 2008 yılında yeni bir yasal düzenlemenin yürürlüğe girmesiyle birlikte Bug nehri kararları kapatılmıştır.[807] Mahkeme, sonraki dönemde özellikle mülkiyet hakkı bağlamında tazminat sorunları ile makul sürede yargılanma hakkı bağlamında bu ihlalleri giderecek etkili hukuk yollarının bulunmaması sorunuyla ilgili olarak bu usulü kullanmaya devam etmiştir. Türkiye'de de uzun süren yargılamalarla ilgili *Ümmühan Kaplan* kararı, bu karar türünün tipik örneğidir.[808] Mahkeme'nin bu kararı vermesinden sonra Mahkeme'nin önünde olan makul sürede yargılanma hakkı ihlali içeren 330 başvuru bekletilmiş ve yeni kurulan tazminat komisyonu yolu etkili görülünce başvurucular (hatta bu kanundan sonra yapılan başvurular[809]) bu yola yönlendirilmiştir. Ancak söz konusu yolda dahi makul olmayan süre boyunca bekleyen başvuruculların adil yargılanma hakkının ihlal edildiğne karar vermiştir.[810]

Doktrinde, Mahkeme'nin açıkça pilot karar usulünü uyguladığı durumların yanında, Sözleşme'nin sistematik olarak ihlalinin olduğunun tespit edildiği ve hüküm kısmında süre kaydı verilerek taraf devletin sistematik ihlali gidermek için yapması gerekenlerin ifade edildiği durumlar da "pilot karar" olarak kabul edilmekteydi. 2011 yılında İnsan Hakları Mahkemesinin İçtüzüğü'nün 61'inci maddesinde düzenlenen pilot kararın temel özellikleri

- Öncelikli incelenmeleri,
- Yapısal veya sistematik sorunun ve bu sorunun çözülmesi için gereken tedbir türünün tespit edilmesi,
- Alınacak tedbirler için belli bir zaman sınırının belirlenmesi
- Benzer başvuruların incelemesinin (adaletin yürütülmesi için gerekli durumlar hariç) askıya alınmasıdır.

807 *E. G./Polonya ve 175 diğer Bug Nehri başvurusu*, İHAM, 50425/99, 23/09/2008.

808 *Ümmühan Kaplan/Türkiye*, op. cit.

809 Örn. bkz. *Müdür Turgut ve diğerleri/Türkiye*, İHAM, 4860/09, 26/03/2013.

810 *Behçet Taş/Türkiye*, op. cit.

AYM İçtüzüğünde (md. 75) pilot karar usulü şu şekilde düzenlenmiştir:

> (1) Bölümler, bir başvurunun yapısal bir sorundan kaynaklandığını ve bu sorunun başka başvurulara da yol açtığını tespit etmeleri ya da bu durumun yeni başvurulara yol açacağını öngörmeleri hâlinde, pilot karar usulünü uygulayabilirler. Bu usulde, konuya ilişkin Bölüm tarafından pilot bir karar verilir. Benzer nitelikteki başvurular idari mercilerce bu ilkeler çerçevesinde çözümlenir; çözümlenmediği takdirde Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanır.
>
> (2) Bölüm, pilot karar usulünü resen, Adalet Bakanlığının ya da başvurucunun istemi üzerine başlatabilir.
>
> (3) Pilot karar uygulaması için seçilen başvuru, gündemin öncelikli işleri arasında sayılır.
>
> (4) Bölüm pilot kararında, tespit ettiği yapısal sorunu ve bunun çözümü için alınması gereken tedbirleri belirtir.
>
> (5) Bölüm pilot kararla birlikte, bu karara konu yapısal soruna ilişkin benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilir. İlgililer erteleme kararı hakkında bilgilendirilirler. Bölüm, gerekli gördüğü takdirde ertelediği başvuruları gündeme alarak karara bağlayabilir.

Görüldüğü gibi bu usul Sözleşme sistemiyle koşut düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemesi, şimdiye kadar bu usulü uygulayarak henüz bir nihai karar vermemiştir. Ancak 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 53 ve 54'üncü maddelerinde 676 sayılı KHK ile yapılan değişiklik uyarınca dava açma süresi içinde veya yargı yoluna başvurulması hâlinde yargılama sonuçlanıncaya kadar yabancı sınır dışı edilmesi yasağının "terör örgütü yöneticisi, üyesi, destekleyicisi veya çıkar amaçlı suç örgütü yöneticisi, üyesi veya destekleyicisi olanlar", "kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar" ve "uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanan terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilenler" için uygulanmaması sorununun, konuyla ilgili Mahkeme'nin önündeki 866 bireysel başvurudan 784'ünde Anayasa Mahkemesinin geçici tedbir kararı verdiği de dikkate alınarak,

yapısal bir sorun olup olmadığının tespiti ve gerekirse çözüm önerilerinin belirlenmesi için pilot karar usulü resen başlatılmıştır.[811]

Ç. BİREYSEL BAŞVURU HAKKININ KÖTÜYE KULLANILMASI VE PARA CEZASI KARARI

AYM Kanunu'nun 51'inci maddesine göre: "Bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığı tespit edilen başvurucular aleyhine, yargılama giderlerinin dışında, ayrıca ikibin Türk Lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasına hükmedilebilir."

İçtüzük'ün 83'üncü maddesine göre: "Başvurucunun istismar edici, yanıltıcı ve benzeri nitelikteki davranışlarıyla bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığının tespit edilmesi hâlinde incelemenin her aşamasında başvuru reddedilir ve yargılama giderleri dışında, ilgilinin ikibin Türk Lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilebilir."

Anılan hükümlerin Anayasa'nın 14'üncü maddesinin birer uzantısı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu cezanın suçta ve cezada kanunilik ilkesiyle uyumluluğu tartışmalı olabilir. Öte yandan, kanun hükmü "hükmedilebilir" şeklinde kötüye kullanımın tespit edildiği durumlarda dahi para cezası verip vermemeye ilişkin takdir yetkisi tanıyan bir dille kaleme alınmışken, İçtüzük'ün 83'üncü maddesinin önceki hâlnde "karar verilir" şeklinde emredici bir dil kullanılmaktaydı. Kanun hükmünün tanıdığı daha geniş yetkiyi daraltan İçtüzük hükmünün normlar hiyerarşisine aykırı olduğu düşünülebilirdi. Nitekim Anayasa Mahkemesi de süregelen içtihadında bireysel başvuru hakkının kötüye kullanıldığını tespit ettiği her durumda para cezasına da hükmederek İçtüzük hükmünü uygular bir görünüm sunmuştu. İçtüzük'te 2018 yılında yapılan değişiklikle "karar verilir" şeklindeki hüküm, "karar verilebilir" şeklinde değiştirilerek kanuna uygun kılınmıştır.

Söz konusu disiplin "suç"unun manevi unsuruna yönelik İnsan Hakları Mahkemesi veya Anayasa Mahkemesi tarafından bir değerlendirme

811 *Y. T. başvurusu*, AYM (Pilot Karar Usulünün Başlatılmasına Dair Ara Karar), 2016/22418, 12/06/2018.

yapılmamıştır. Kötüye kullanma suçunun niteliği uyarınca kasten işlenebilen disiplin suçu olarak görülmesi gerekir. Bu, ihmal yoluyla icranın gerçekleştirği durumlarda dahi böyledir.[812] Mahkeme'yi yanıltma kastının her zaman yeterli kesinlikle ortaya konması gerekmektedir.[813] Yani bu suçun gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirirken başvurucunun veya temsilcisinin niyetine odaklanılması gerekir.

Başvuru hakkının kötüye kullanılıp kullanılmadığı, yargılamanın her aşamasında Mahkeme tarafından resen gözetilir.[814] Bu konu AYM'nin İçtüzüğünde de netleştirilmiştir.

Öte yandan, başvurucunun gerçek bir amacının olmaması, çok az miktarda parayla ilgili olması veya meşru menfaatiyle ilgili olmaması, başvuru hakkının kötüye kullanılması konusuyla ilgili değildir. Böyle durumlarda dahi başvuru hakkının kötüye kullanıldığı tespit edilebilir[815]

Avukatın veya temsilcinin davranışlarından tamamen başvurucu sorumludur. Bu bakımdan temsilcilerin ihmalleri başvurucuya da isnat edilebilmekte, bu nedenle de başvuru hakkı kötüye kullanıldığı gerekçesiyle başvuru reddedilebilmektedir.[816] Başvuru hakkının avukatlarca kötüye kullanılması durumunda; bu durumun, avukatın mensubu olduğu Baro'ya disiplin yaptırımı için bildirilmesi, ayrıca söz konusu eylemin (dolandırıcılık vb.) bir suç teşkil ettiği düşünülüyorsa konunun savcılığa intikal ettirilmesi gündeme gelebilir. Bu nedenle söz konusu durumun çok boyutlu sorunlara neden olabileceği bireysel başvurunun her aşamasında akılda tutulmalıdır.

Anayasa Mahkemesinin ilk kararlarında, bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılmış olması ve para cezası verilmiş olması, başvurunun bu ne-

812 Örn. bkz. *Al-Nashif/Bulgaristan*, İHAM, 50963/99, 20/06/2002, § 89; *Kerechashvili/Gürcistan (k.k)*, İHAM, 5667/02, 02/05/2006.

813 *Melnik/Ukrayna*, İHAM, 72286/01, 28/03/2006, §§ 58-60; *Nold/Almanya*, İHAM, 27250/02, 29/06/2006, § 87; *Miszczynski/Polonya* (k.k), İHAM, 23672/07, 08/02/2011.

814 *Miroļubovs ve diğerleri/Letonya*, İHAM, 798/05, 15/09/2009, § 70.

815 *Bock/Almanya (k.k)*, İHAM, 22051/07, 19/01/2010.

816 *Bekauri/Gürcistan*, İHAM (ilk itirazlar), 14102/02, 10/04/2012, §§ 22-25; *Migliore ve diğerleri/İtalya (k.k)*, İHAM, 58511/13 vd, 12/11/2013.

denden ötürü tamamen reddedilmesini gerektirmemiştir. Örneğin *Yümrü Dilek* kararında başvurucunun yanıltıcı bilgi verdiği değerlendirilen iddiasına ilişkin kısmı reddedilmiş, diğer iddialar yönünden kabul edilebilirlik incelemesi yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi, başvuru hakkının kötüye kullanıldığını tespit ettiği çok sayıda kararda bu duruma rağmen kabul edilebilirlik koşullarını incelemiştir.[817]

Anayasa Mahkemesi bu yaklaşımını, Temmuz 2015'te itibaren değiştirmiş ve birden fazla ihlal iddiası içeren başvurularda, başvuru hakkının kötüye kullanıldığının tespit edilmesi durumunda –başvuru hakkının kötüye kullanılmasıyla ilgili olmayan ihlal iddiaları da dâhil olmak üzere, bir bütün olarak başvurunun reddine karar vermeye başlamıştır.[818] Anayasa Mahkemesinin de İnsan Hakları Mahkemesi gibi, bir başvuruyu bu nedenle reddetmesinin istisnai bir tedbir olarak algılanması, Anayasa'nın 13'üncü maddesindeki ölçülülük ilkesinin gereğidir.[819]

Bireysel başvuru hakkının kötüye kullanımının, kararın kesinleşmesinden sonra anlaşılması durumunda ne yapılacağı AYM Kanunu'nda veya İçtüzük'te düzenlenmiş değildir. İnsan Hakları Mahkemesi yönünden ise böyle durumlar İçtüzük'ün 80'inci kuralı uyarınca yeniden gözden geçirilerek düzeltme usulüne tabi olmakta ve yeniden değerlendirilen başvuru reddedilebilmektedir.[820]

Anayasa Mahkemesi, İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarından esinlenerek bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak gördüğü durumlar[821] şu şekilde başlıklandırılabilir.

---

817 Örn. Bkz. *S. Ö. başvurusu*, AYM, 2013/7087, 18/9/2014; *Ramazan Ay ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/8884, 10/03/2015.

818 *Mehmet Güven Ulusoy başvurusu*, AYM, 2013/1013, 02/07/2015, § 34.

819 Bkz. *MiroJubovs ve diğerleri/Letonya*, § 62.

820 *Gardean ve S.C. Grup 95 SA/Romanya*, İHAM (yeniden gözden geçirilmiş şekli), 25787/04, 30/04/2013, §§ 12-22. Bir kararın yeniden gözden geçirilmesi; ancak davalı Hükümetin Mahkeme'nin davayı incelediği sırada söz konusu olaydan haberdar olmasının makul olmadığı ve Hükûmetin Mahkeme İçtüzüğünün 80 § 1 maddesi uyarınca, olaya ilişkin bilgi alması sonrasındaki altı aylık süre içerisinde kararın yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi talebinde bulunması durumunda mümkün olmaktadır. *Grossi ve diğerleri/İtalya*, İHAM (yeniden gözden geçirilmiş şekli), 18791/03, 30/10/2012, §§ 17-24.

821 *S. Ö. başvurusu*, § 29. İnsan Hakları Mahkemesi kararları yönünden başlıklandırma daha farklıdır. Bkz. kabul edilebilirlik kriterleri

1-) Olay, Bilgi ve Belgede Yanıltıcı Başvurular

2-) Esaslı Unsur Yönünden Yanıltıcı Başvurular

3-) Gelişmelerden Haberdar Etmeyen Başvurular

4-) Üslup Sorunu İçeren Başvurular

5-) İçeriksiz Başvurular

1. Olay, Bilgi ve Belgede Yanıltıcı Başvurular

Anayasa Mahkemesine göre "Mahkemeyi yanıltmak amacıyla kasten gerçek olmayan maddi vakalara dayanılması veya bu nitelikte bilgi ve belge sunulması"[822] başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelir. Öncelikle, yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi başvurucuların ölümleriyle ilişkili özgün durumlar hariç olmak üzere başvuru tarihinde artık hayatta olmayan kişiler adına ve ölüm bilgisi sunulmaksızın vekâleten yapılan bireysel başvurular bu kategoride sayılabilir.[823]

Öte yandan bireysel başvuruya konu olan olaylara ilişkin gerçek olmayan bilgilerin ve belgelerin sunulması durumunda da bireysel başvuru hakkının kötüye kullanıldığını söylemek gerekecektir. Belgede sahtecilik, başvurucunun kimliğiyle ilgili olabileceği gibi[824], olaya ilişkin belgelerde de yapılmış olabilir.[825]

- "Yargıtay Dairesinin onama kararından sonra talep olmadan karar düzeltmesi yaptığı" iddiası[826],
- "tazminat davasına ilişkin yargılamada verilen nihai kararın başvurucu vekili olan avukata tebliğ tarihinin, başvurunun süresi içinde yapıldığının kabul edilmesini sağlamak amacıyla

822 *S. Ö. başvurusu*, § 29.

823 *Abdurrehman Uray* başvurusu. (TL)

824 *Drijfhout/Hollanda (k.k)*, İHAM, 51721/09, 22/02/2011, §§ 27-29.

825 *Jian/Romanya (k.k)*, İHAM, 46640/99, 30/03/2004; *Bagheri ve Maliki/Hollanda (k.k)*, İHAM, 30164/06, 15/05/2007; *Poznanski ve diğerleri/Almanya (k.k)*, İHAM, 25101/05, 03/07/2007.

826 *Mehmet Güven Ulusoy başvurusu*, op. cit.

kasten yanıltıcı şekilde aktarılması"[827] veya "tebliğ tarihini gösteren belgenin üzerinde düzeltme yapılması"[828]

- "başvurucunun terör örgütü üyelerince yaralandığı iddia edilen aynı isimli bir kişiyi kendi babası gibi göstermesi"[829],
- İnsan Hakları Mahkemesine yaptığı başvuru ve bu sürecin sonucunda ulusal düzeyde[830] tazminat kazanmış olduğu bilgisini Anayasa Mahkemesine vermemesi ("500 ₺"), olağan hukuk yollarında duruşma yapılmış olmasına rağmen duruşma yapılmadığı yönünde yanıltıcı bilgi verilmesi[831],
- başvuruya konu oda değişikliği sırasında aramada el konulan sandalye minderi ile kuş kafesinin başvurucuya teslim edildiği bilgisinin aksi yönde aktarılması[832] gibi örnekler de bu kategori içinde gösterilebilir.

2. Esaslı Unsurda Yanıltıcı Başvurular

Anayasa Mahkemesine göre "başvurunun değerlendirilmesi noktasında esaslı olan bir unsur hakkında bilgi verilmemesi"[833] başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelir.[834] Mükerrer tazminat ödenmesine yol açabilecek başvurular[835], Anayasa Mahkemesinin daha önce aynı davaya ilişkin vermiş olduğu ihlal kararından hiç bahsedilmemesi[836] buna örnek gösterilebilir.

Bireysel başvuru formunda "başvurucunun Anayasa Mahkemesin önünde devam eden bir başka başvurusu varsa numarası" ifadesi yer al-

827 *Kemal Toraman ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/1761, 21/01/2015.

828 *Salih Tutal başvurusu*, AYM, 2014/11644, 14/10/2015, § 25-28.

829 *Mirze Bozma başvurusu*, AYM, 2013/5319, 13/04/2016, § 31; *Cuma Çiftçi başvurusu*, AYM, 2014/277, 14/10/2015, § 27.

830 *Mehmet Çağrıcı başvurusu*, AYM, 2013/3020, 23/03/2016, § 53.

831 *Yümrü Dilek başvurusu*, AYM, 2013/4189, 21/05/2015.

832 *Mehmet Reşit Arslan (2) başvurusu*, AYM, 2013/7902, 24/02/2016.

833 *S. Ö. başvurusu*, § 29.

834 Aynı yönde bkz. *Al-Nashif/Bulgaristan*, § 89; *Kerechashvili/Gürcistan*.

835 *Mehmet Denk ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/6264, 06/04/2016, § 44.

836 *Cevdet Genç (2) başvurusu*, AYM, 2014/9043, 29/09/2016, § 24.

masına rağmen bu durumdaki başvurucuların bu kısmı boş bırakmasının mükerrer tazminat ödenmesine yol açabileceğini düşünen Anayasa Mahkemesi, bu ihmalin başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına geldiği düşüncesindedir.[837]

3. Gelişmelerden Haberdar Etmeyen Başvurular

Anayasa Mahkemesine göre "başvurunun değerlendirilmesi sürecinde vuku bulan ve söz konusu değerlendirmeyi etkileyecek nitelikte yeni ve önemli gelişmeler hakkında Mahkemenin bilgilendirilmemesi yoluyla başvuru hakkında doğru bir kanaat oluşturulmasının engellenmesi"[838] başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelir.[839]

Anayasa Mahkemesi, bireysel başvurunun inceleme süreci devam ederken İnsan Hakları Mahkemesi tarafından aynı konuda bir ihlal kararı verilmesi durumunda başvuru sonrasında başvurunun değerlendirilmesini etkileyecek böyle bir konuda bilgi verilmemesini "yanıltıcı davranış" olarak görmüş ve başvuru hakkının kötüye kullanılması kapsamında kabul etmiştir.[840] *Selman Kaplan ve diğerleri* olayında ise İnsan Hakları Mahkemesinin ihlal kararından sonra başvurucunun, yargılamanın yenilenmesi talebi reddedilmiş, ama yaşanan gelişmeler uyarınca bozma kararı verilmiştir. Bu karar çerçevesinde esas dava tekrar görülmektedir; fakat başvurucu bu konuda bilgi vermemiştir. Anayasa Mahkemesi bunu da başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak görmüştür.[841] Mahkeme, yargısal gelişmelerin yanında idari nitelikteki Komisyonların hükmettiği tazminatların alınmasına dair bilgi verilmemesini de başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak görmüştür.[842]

---

837 Bkz. *Ahmet Eroğlu ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/9418, 09/09/2015, § 31.

838 *S. Ö. başvurusu*, § 29.

839 Aynı yönde bkz. *Hadrabová ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti (k.k)*, İHAM, 42165/02 ve 466/03, 25/09/2007; *Predescu/Romanya*, İHAM, 21447/03, 02/12/2008, §§ 25-27.

840 *Necati Öztekin başvurusu*, AYM, 2014/510, 09/06/2016, § 26.

841 *Selman Kapan ve diğerleri başvurusu*, § 52.

842 *Ramazan Ay ve diğerleri başvurusu*, § 32.

4. Üslup Sorunu İçeren Başvurular

Bireysel başvuruda üslup sorunu içeren başvurular, başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak algılanmaktadır. Anayasa Mahkemesine göre "medeni ve meşru eleştiri sınırları saklı kalmak kaydıyla bireysel başvuru amacıyla bağdaşmayacak surette hakaret, tehdit veya tahrik edici bir üslup kullanılması"[843] başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelir.

Anayasa Mahkemesi, soruşturma süreçlerinde görev alan Cumhuriyet savcısı, mahkeme başkanı ve üyelerini, kolluk görevlilerini ve ayrım gözetmeksizin tüm emniyet mensuplarını aşağılayan ve tahkir eden, Anayasa Mahkemesi raportörünü muhatap alarak idari eksikliklerin giderilmesi yönündeki talepleri "uydurulan bahaneler" olarak ifade eden ve "ben elimde olan tüm belgeleri fotokopi-or[i]jinal demeden size gönderiyorum. Gerisi sizin sütünüzün kalitesine kalmış" şeklinde bir açıklamaya yer veren bir bireysel başvuruyu bu çerçevede reddetmiştir.[844]

İnsan Hakları Mahkemesi ise biraz esnektir. Konunun hak arama özgürlüğü ve ifade özgürlüğüyle bağlantılı yönlerini de dikkate alan Mahkeme'ye göre başvurucunun kullandığı dilin sadece ağır, tartışma yaratmaya yönelik ve alaycı olmasının "kötüye kullanım" olarak görülmesi yeterli değildir; kullanılan dilin kaba olduğunun söylenebilmesi için "normal, medeni ve meşru eleştiri sınırları"nın aşılması gerekmektedir.[845]

Söz konusu ifadelerin başvuru hakkının kötüye kullanılması kapsamında görülmesinde dahi ölçülülük ilkesini dikkate alır görünen İnsan Hakları Mahkemesi, yargılamalar sırasında resmî uyarıda bulunmakta ve bu yolla başvurucuları saldırgan sözlere son vermeye davet etmektedir. Böyle durumlarda başvurucuların bu sözleri açıkça geri alması veya özür dilemesi durumunda başvuru hakkının kötüye kullanıldığı gerekçesiyle ret kararı verilmemektedir.[846]

---

843 *S. Ö. başvurusu*, § 29.

844 *Osman Sandıkçı başvurusu*, AYM, 2013/6297, 10/03/2016, §§ 40-44.

845 *Di Salvo/İtalya (k.k)*, İHAM, 16098/05, 11/01/2007; *Apinis/Letonya (k.k)*, İHAM, 46549/06, 20/09/2011.

846 *Chernitsyn/Rusya*, İHAM, 5964/02, 06/04/2006, §§ 25-28.

5. İçeriksiz Başvurular

Anayasa Mahkemesine göre "söz konusu başvuru yolu kapsamında ihlalin tespiti ile ihlal ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin amaçla bağdaşmayacak surette içeriksiz bir başvuruda bulunulması"[847] başvuru hakkının kötüye kullanılması anlamına gelir. Mahkemenin bu yönde bir kararı yoktur. Öte yandan, başvurucunun gerçek bir amacının olmaması, çok az miktarda parayla ilgili olması veya meşru bir menfaatiyle ilgili olmaması, başvuru hakkının kötüye kullanılması konusuyla ilgili değildir. Böyle durumlarda dahi başvuru hakkının kötüye kullanıldığı tespit edilebilir.[848]

Aktarılan nedenlerin dışında İnsan Hakları Mahkemesi yönünden, Sözleşme'nin md. 39(2) hükmü ile İçtüzük md. 62(2) hükmü uyarınca taraflara yüklenen dostane çözüm görüşmelerini gizli tutma ödevinin bir başvurucu tarafından ihlal edilmesi de başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak görülebilmektedir.[849]

D. Düşme Kararı

AYM Kanunu'nun 48'inci maddesinin 5'inci fıkrasında göre:

"Davadan feragat hâlinde, düşme kararı verilir."

AYM İçtüzüğü'nün 80'inci maddesine göre:

> "(1) Bölümler ya da Komisyonlarca yargılamanın her aşamasında aşağıdaki hâllerde düşme kararı verilebilir:
>
> a) Başvurucunun davadan açıkça feragat etmesi.
>
> b) Başvurucunun davasını takipsiz bıraktığının anlaşılması.
>
> c) İhlalin ve sonuçlarının ortadan kalkmış olması.

847 *S. Ö. başvurusu*, § 29.

848 *Bock/Almanya (k.k)*, op. cit.

849 *Hadrabová ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti (k.k)*; *Popov/Moldova*, İHAM, 74153/01, 18/01/2005, § 48.

ç) Bölümler ya da Komisyonlarca saptanan herhangi bir başka gerekçeden ötürü, başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmemesi.

(2) Bölümler ya da Komisyonlar; yukarıdaki fıkrada belirtilen nitelikteki bir başvuruyu, Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi ya da insan haklarına saygının gerekli kıldığı hâllerde incelemeye devam edebilir."

Dikkat edilirse kanunda yer almayan düşme nedenleri İçtüzük'te düzenlenmiştir. Bu durum, Kanun'un 48'inci maddesinin 5'inci fıkrasındaki "kabul edilebilirlik şartları ve incelemesinin usul ve esasları ile ilgili diğer hususlar İçtüzükle düzenlenir" hükmü uyarınca mümkün olduğu düşünülebilir.

Başvurucunun bir ihlal iddiası için düşme kararı verilmesi diğer noktalardan kabul edilebilirlik[850] ve esas incelemesi[851] yapılmasına engel teşkil etmez.

Başvurucuların başvurudan ***feragat*** etmeleri[852] oldukça yaygın bir düşme nedenidir. Feragat bazen görülmekte olan davadan feragat dilekçesi vermesi[853] şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Feragat, özellikle bir giderimin sağlandığı durumlarda, başvuru hakkının kötüye kullanılmaması için önem taşır.[854]

Başvurucunun ***davasını takipsiz bırakması*** da tıpkı feragat gibi başvurucunun iradesine bağlı bir düşme nedenidir. Başvurucu vekilinin ken-

850 Çok sayıda karar içinde bkz. *Süleyman Demir başvurusu*, AYM, 2014/7307, 26/10/2016.

851 Çok sayıda karar içinde bkz. *Derviş Değer ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/16428, 06/04/2017.

852 *Ayhan Pehlivanoğlu başvurusu*, AYM, 2014/2152, 16/06/2016, § 30-31; *Fahrettin Yavuz ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/15873, 11/01/2017; *M. A. G. J. başvurusu*, AYM, 2015/1832, 01/02/2017; *Hekber Tamer başvurusu*, AYM, 2014/17564, 22/03/2017; *Fatma Bakki başvurusu*, AYM, 2016/26503, 20/04/2017; *I. S. başvurusu*, AYM, 2016/34099, 10/05/2017; *M. I. başvurusu*, AYM, 2017/5839, 10/05/2017; *Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. başvurusu*, AYM, 2014/13459, 07/06/2017; *Fehmi Arslan başvurusu*, AYM, 2014/621, 05/04/2018.

853 *Yeliz Kasım başvurusu*, AYM, 2013/6771, 15/12/2015, §§ 45-46.

854 *Abdullah Ekim ve Celalettin Sami Erengül başvurusu*, AYM, 2014/12490, 26/12/2017, § 24.

disine tanınan süre içerisinde bireysel başvuru harcını tamamlamaması[855] veya bir kısım başvurucular yönünden başvuruya devam etmediğini bildirmesi ve bunun akabinde başvurunun takipsiz bırakılması[856] üzerine verilmiş düşme kararları mevcuttur. Başvurucunun iradesine dayalı düşme nedenlerinden biri de hakkında sınırdışı etme kararı bulunan başvurucunun bu karardan yakındığı başvurusu incelenirken kendi isteğiyle ülkeyi terk etmesidir.[857]

Bu sayılanların dışında başvurucunun iradesine bağlı olmayan bir düşme nedeni ise ***ölüm***dür. Başvurucunun öldüğü durumlarda düşme kararı verilebilmektedir. Mülkiyet ve adil yargılanma hakkıyla ilgili davalarda ölen başvurucunun mirasçılarının makul bir süre içinde başvuruyu devam ettirme yönünden iradelerini Anayasa Mahkemesine bildirmemeleri[858] durumunda düşme kararı verilmektedir. Davayı vasi sıfatıyla açmış bulunan bir baba dahi, oğlunun ölümünden sonra başvuruyu mirasçı sıfatıyla devam ettirme yönünde irade bildirme yükümlülüğü taşımaktadır.[859] Ölüm, eğer malvarlığı haklarıyla ilgili değilse ve davaya devam edilmesinin mirasçılar yönünden doğrudan veya dolaylı bir hukuki yararı yoksa

855 *Ahmet Özışık başvurusu*, AYM, 2013/2714, 06/10/2015, § 28.

856 *Arzu Kefesci ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/9322, 08/09/2014, §§ 24-25.

857 *Farah Abdulhameed M. Ali al-Mudhafar başvurusu*, AYM, 2015/13854, 18/05/2016, § 25-26; *D. M. başvurusu*, AYM, 2015/4176, 30/09/2015, § 25; *Mahmoud Maghmoumi başvurusu*, AYM, 2016/2894, 22/02/2017; *Ş. G. başvurusu*, AYM, 2017/5820, 19/04/2017; *O.K. başvurusu*, AYM, 2017/5841, 11/05/2017; *Mukaddas Khudoyarova başvurusu*, AYM, 2018/1105, 27/06/2018.

858 *Melle Malgir başvurusu*, AYM, 2014/11355, 15/02/2017; *Asya Oktay ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/3549, 22/03/2017; *İskender Kaya ve diğerleri başvurusu*; B*ayram Sayan başvurusu*, AYM, 2014/2471, 23/03/2017; *Derviş Değer ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/16428, 06/04/2017; *Beyaz Özel başvurusu*, AYM, 2014/5592, 12/04/2017; *Handan Yılmaz ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/13501, 10/05/2017; *Ali Dursun ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/7710, 10/05/2017; *Aysel Demiralp ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/13528, 11/05/2017; *Adnan Gökalp ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/13498, 11/05/2017; *Handan Yılmaz ve diğerleri*, 2014/13495, 11/05/2017; *Abdullah Arslanoğlu başvurusu*, AYM, 2014/2451, 11/05/2017; *Şükrü Altuğ ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/15853, 07/06/2017; *Abdullah Sarıdağ ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2014/13523, 07/06/2017; *Ali Asker Aydoğdu başvurusu*, AYM, 2014/5361, 07/06/2017; *Vecide Ayyıldız başvurusu*, AYM, 2014/5841, 05/04/2018.

859 *Atilla Bozkurt başvurusu*, AYM, 2014/18050, 09/05/2018, § 15.

düşme kararı verilmektedir.[860] Bu, kişi özgürlüğü ve güvenliği[861], işkence yasağı[862] gibi haklar yönünden de uygulanmaktadır.[863]

AYM İçtüzüğünde "düşme nedeni" olarak sayılan üçüncü neden "ihlalin ve sonuçlarının ortadan kalkmış olması"dır. İhlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması yargısal veya yargısal olmayan organların eylemleriyle gerçekleşebilir. Yargı organlarının kararlarına dayanılarak verilen düşme kararlarına örnek göstermek gerekirse;

- Başvurucu aleyhine hüküm uyuşmazlığının Uyuşmazlık Mahkemesi kararıyla başvurucu lehine kaldırılması[864],
- Yargıtay dairesinin maddi hata düzeltmesini kabul etmesi[865],
- Yargıtay tarafından kanun yararına bozma kararı verilmesi[866],
- (Yargıtay Cumhuriyet Başsacılığının başvurduğu) itiraz kanun yolunda hükmün bozulması[867],
- Başvuru yapıldıktan sonra başvurucu hakkındaki yakalama emrinin geri alınması[868],
- Başvuru yapıldıktan sonra başvurucu hakkındaki yurt dışına çıkış yasağı tedbirinin kaldırılması[869],

860 *Mehmet Bolat ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/5974, 10/03/2016, §§ 49-51; Ölen başvurucunun ilk başta başvurucu olmayı tercih etmeyen mirasçısı için bkz. *Aysel Yılmaz ve diğerleri başvurusu*.

861 *Mehmet Avcı başvurusu*, AYM, 2013/805, 21/01/2015, §§ 22-23.

862 *Engin Gök ve diğerleri başvurusu*, §§ 57-58; N.T.U. ve *N. T. başvurusu*, AYM, 2014/4372, 19/12/2017, §§ 16-21.

863 Ayrıca bkz. *İrfan Durmuş ve diğerleri başvurusu*, § 62.

864 *Mehmet Emin Bülbül başvurusu*, AYM, 2014/4463, 16/06/2016, §§ 46-48.

865 *H. L. başvurusu*, AYM, 2013/66, 16/05/2013, §§ 16-18.

866 *Serkan Madsar başvurusu*, AYM, 2012/751, 16/10/2014, §§ 21, 22.

867 *Serdar Somuncu başvurusu*, AYM, 2014/7775, 09/03/2017; *Dursun Çiçek (3) başvurusu*, AYM, 2014/2185, 06/12/2017.

868 *Fetih Ahmet Özer başvurusu*, §§ 30-34.

869 *Mehmet Haberal (2) başvurusu*, AYM, 2014/1050, 28/05/2014, §§ 25-28; *Sinan Aydın Aygün başvurusu*, AYM, 2014/923, 16/07/2014, § 18.

- Acele kamulaştırılan taşınmazın bankaya yatırılan acele kamulaştırma bedelinin üzerine konulan blokenin kaldırılması[870]
- Başvuru yapıldıktan sonra yargılamanın yenilenmesi kararının kabulü ve başvurucuların taleplerinin karşılanması[871],
- Üç aya kadar tazyik hapsine mahkûm edilen başvurucu, itirazlarının aynı yargıç tarafından incelenmesinden yakınan başvurucu hakkındaki cezanın ek karar ile ortadan kaldırılması[872]
- Bireysel başvuruya konu şikâyetin İnsan Hakları Mahkemesi tarafından karara bağlanması ve Anayasa Mahkemesince bu karardan ayrılmayı gerektirecek bir nedenin bulunmaması[873],
- Bireysel başvuruya konu ihtiyati haciz kararının kaldırılması ve bu karara istinaden haczedilen paranın iade edilmesi ve takip dosyasının kapatılması[874],
- İhtiyati tedbir kararının kaldırılması[875] örnek gösterilebilir.

Yargısal giderimler bazı durumlarda bizzat Anayasa Mahkemesi tarafından fakat farklı bir dava yoluyla da sağlanabilmektedir. Örneğin bir kanuna karşı potansiyel mağdurluk iddiasıyla yapılan başvuru, söz konusu kanunun Anayasa Mahkemesi tarafından norm denetimi yoluyla iptal edilmesi[876] ve kararın Resmî Gazete'de yayımlanacağı güne kadar yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmesi nedeniyle düşme ile sonuçlanmıştır.[877] Öte yandan başvurunun özünün Anayasa Mahkemesinin daha

870 *Günay Özmen başvurusu*, AYM, 2014/10841, 23/02/2017.

871 *Ayşe Çelik ve Cafer Çelik başvurusu*, AYM, 2014/19993, 25/07/2017, §§ 31-33; A*dem Cansever başvurusu*, AYM, 2014/15422, 05/12/2017, §§ 15-16.

872 *Ömer Bayram başvurusu*, AYM, 2014/11788, 19/12/2017, §§ 22-24; ayrıca bkz. *Kayalar Tekstil Brode San. Tic. A.Ş. başvurusu*, AYM, 2014/15911, 10/01/2018.

873 *Şamil Camekan başvurusu*, AYM, 2014/928, 13/07/2016, §§ 51-53; *Süleyman Demir başvurusu*, § 47.

874 *ABC Çağdaş Dershanecilik Eğitim Turizm Ticaret Ltf. Şti. başvurusu*, AYM, 2014/4806, 16/06/2016, §§ 33-35.

875 *Liora Razon başvurusu*, AYM, 2013/7172, 30/03/2016, §§ 41-42.

876 AYM, E. 2014/149, K. 2014/151, 02/10/2014.

877 *Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz başvurusu*, §§ 17-21.

önce karara bağladığı bir şikâyet olması durumunda düşme kararı verilmektedir. [878] Söz konusu AYM kararı, "kabul edilemezlik kararı" olsa bile yeni kararda düşme kararı verilmektedir.[879]

Yargısal olmayan organların kararlarına dayanılarak verilen düşme kararlarına örnek vermek gerekirse;

- Yer sağlayıcı (Google) site hakkında verilen erişimin engellenmesi kararının kaldırılmaması nedeniyle ifade özgürlüğünün, bilim ve sanat hürriyetinin, adil yargılanma hakkının, etkili başvuru hakkının ihlal edildiğini ileri süren başvurucunun yakındığı erişim engelinin, başvurudan kısa bir süre sonra kaldırılması ve yer sağlayıcı siteye erişimin açık olması[880],
- Bir avukatın duruşma salonunda sarf ettiği sözler hakkında disiplin soruşturması açılmaması yönündeki idare mahkemesi kararına karşı bireysel başvuru yapıldıktan sonra, Baro Yönetim Kurulu'nun (disiplin soruşturması neticesinde) ceza verilmesine yer olmadığı kararı vermesi[881],
- Olayın Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Tazminat Komisyonu tarafından karara bağlanmış olması[882],
- Bireysel başvuruda, idare ile aralarında imzalanan sözleşme uyarınca teslim ettiği mallara ilişkin bedelin ödenmemesinden mülkiyet hakkı bağlamında yakınan başvurucuya bu bedelin ödenmesi[883],

878 *Sadık Koçak ve diğerleri (2) başvurusu*, AYM, 2013/5880, 10/03/2016, §§ 33-34; *N. B. B. (2) başvurusu*, AYM, 2014/17143, 01/03/2017; *Engin Demir (2) başvurusu*, AYM, 2014/4161, 22/11/2017, § 28; *Ali Demir ve Ali Erden başvurusu*, AYM, 2014/7847, 22/02/2018, § 37.

879 *Hüseyin Yılmaz ve Mehmet Nimet Sevim başvurusu*, AYM, 2014/1215, 23/05/2018, §§ 29-30; *Ö. Ç. başvurusu*, AYM, 2014/1091, 23/05/2018, §§ 59-60.

880 *Ahmet Yıldırım başvurusu*, AYM, 2014/10354, 06/12/2017, §§ 25, 27.

881 *Yücel Sayman başvurusu*, AYM, 2014/6497, 08/06/2017.

882 *Hüseyin Özdemir başvurusu*, AYM, 2014/7455, 25/03/2015, § 28.

883 *Babadağlar Gıda Tem. Nak. Oto. İnş. Turz. Taah. San. Ve Tic. Ltd. Şti. başvurusu*, AYM, 2013/8525, 09/09/2015, §§ 23, 24.

- Mahkeme kararlarının icra edilmemesinden yakınılan olayda başvurudan sonra kararın icra edilmesi[884],
- Aleyhe hükmedilen vekâlet ücretinin tahsilinden idarenin vazgeçmesi (adil yargılanma – mahkemeye erişim)[885],
- "Uzun yola gitmesi sakıncalıdır" şeklinde sağlık raporu bulunan hasta ve yaşlı annesinin ikamet ettiği yere yakın bir infaz kurumuna nakledilme talebinin reddedilmesinden yakınan başvurucunun başvurusundan sonra nakil talebinin kabul edilmesi[886],
- Sağlık sorunundan yakınan başvurucunun herhangi bir süreye bağlanmaksızın iyileşinceye kadar infazın geri bırakılması[887],
- Bir kamu kuruluşundan olan alacağına kavuşamamasından yakınan başvurucuya ödemelerin kanuni faiziyle birlikte yapılması ve icra dosyasının infazen işlemden kaldırılması[888] (bu olayda başvurucu ayrıca manevi tazminat talebinde bulunmamıştır)
- İnsan Hakları Mahkemesinin önünde "dostane çözüm mutabakatı" imzalanmış olan ve kayıttan düşürülen durumlarda da bu metne bağlı kalınarak belirlenen tutarın başvurucuya ödenmesi[889]
- Çocuğundan zorla topuk kanı alınması yönündeki tedbir kararından yakınan başvurucunun, başvurusundan bir süre sonra bu tedbirin kaldırılması[890] örnekleri verilebilir.

Bu örneklerin yanında, mağduriyetlerin düzenleme yoluyla giderilmesinden de bahsedilebilir. İnternet haber arşivinde erişilebilir durumda olan

884 *Necmi Karakuş başvurusu*, AYM, 2014/3240, 26/10/2016, §§ 26-27.

885 *Oktay Can başvurusu*, AYM, 14/10/2015, §§ 66-72; *Metin Dilmaç ve diğerleri başvurusu*, AYM, 2013/1439, 14/10/2015, § 64; *Haci Akgül ve Remziye Akgül başvurusu*, AYM, 2014/8879, 21/03/2018, §§ 67-68. Nispeten benzer nitelikte *Sertaç Demir başvurusu*, AYM, 2014/12533, 22/03/2018.

886 *Mehmet Şerif Bayındır başvurusu*, AYM, 2014/16664, 04/10/2007, § 24.

887 *Salih Tuğrul başvurusu*, §§ 25-26.

888 *Medican Medikal Ürünler İth. İhr. Tic. ve Turz. Ltd. Şti. başvurusu*, AYM, 2014/6025, 22/6/2017, §§ 29-30.

889 *Sabriye Okkır başvurusu*, AYM, 2014/5029, 12/06/2018, §§ 25-28.

890 *Haydar Ali Bayram başvurusu*, § 35 vd.

bir haberle ilgili içeriğe erişimin engellenmesi yönündeki talebinin reddedilmesinin, şeref ve itibarının korunması hakkının ihlal edildiği iddiasıyla ilgili bir başvuru buna örnek gösterilebilir. Bu olayda Mahkeme, 668 sayılı OHAL KHK'si uyarınca başvurucunun yakındığı arşivin bulunduğu Taraf gazetesinin kapatılmış ve İnternet sitesine erişimin tümüyle engellenmiş olması karşısında "başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden kalmadığı" sonucuna ulaşmıştır.[891] Benzer şekilde, epilepsi hastalarına kategorik olarak ehliyet verilmemesinin yasaklanmasından yakınılan başvuru sürecinde, ilgili Yönetmelik'te değişiklik yapılması ve epilepsi hastalarına belli koşullarda sürücü belgesi alma imkânı tanınması da "incelemenin sürdürülmesini haklı kılan bir neden kalmadığı" gerekçesiyle düşme nedeni olarak görülmüştür.[892]

Dikkat edilirse bu olayların bir kısmında "mağdurluk statüsü"nün sona ermiş olmasının ve bazı olaylarda mağdurluğun "güncellik" koşulunun bulunmadığının ifade edilmiş olmasına[893] rağmen "kişi yönünden yetkisizlik" değil, düşme kararı verilmektedir.[894]

Mahkeme'nin şimdiye kadar "Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi ya da insan haklarına saygının gerekli kıldığı hâl" belirlemesi yaparak başvuruyu incelemeye devam ettiği bir örnek yoktur.[895]

Son olarak AYM'nin verdiği kararlarla ilgili olarak tevzih ve maddi hataların düzeltilmesinin mümkün olduğunu kaydedelim. İçtüzük'te 2018

891 *G. D. başvurusu*, AYM, 2014/1811, 05/10/2017, §§ 15-16. Aksiyon dergisi yönünden bkz. *Haşmet Atahan başvurusu*, AYM, 2015/16597, 07/02/2018.

892 *Barış Efe Tümerk başvurusu*, AYM, 2014/17053, 09/11/2017.

893 *Osman Nuri Türker başvurusu*, AYM, 2014/13547, 05/10/2017, § 28.

894 Örn. bkz. *Sabriye Okkır başvurusu*, §§ 25-28. Babası tarafından istismar edildiği iddiaları bulunan çocuğun babası ile görüştürülmesine karar verilmesinin özel ve aile hayatına saygı hakkını ihlal ettiği iddiası; bireysel başvurudan sonra baba ile çocuk arasında kişisel ilişki kurulmasının dava sonuçlanıncaya kadar durdurulmasına karar verilmiştir. Bu olayda Mahkeme, ihlalin dayanağı olan kararın kaldırılmasından önceki duruma da yoğunlaşmış ve bu kararın hiç uygulanmadığını dikkate alarak bu süreçte "mağdurluk" oluşmadığını kaydetmiştir. Bkz. *E.A.Ö ve M.Y. başvurusu*, §§ 28-31. Ancak bazı durumlarda konu mağdurluk statüsüyle birlikte tartışılabilmektedir. Bkz. *Haydar Ali Bayram başvurusu*, § 32.

895 Bu yönde bir imâ için bkz. *N. B. B. (2) başvurusu*, § 20.

yılında yapılan değişiklik çerçevesinde 82'nci maddenin ilgili hükmü aynen şu biçimi almıştır:

> "Mahkemece verilen kararlar hakkında ilgililer, 12/1/2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu hükümleri çerçevesinde, hükmün tavzihini ve maddi hataların düzeltilmesini talep edebilirler."

SON

DİLEKÇE ÖRNEĞİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANAYASA MAHKEMESİ

BİREYSEL BAŞVURU FORMU

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünün 59 uncu maddesine göre hazırlanmıştır.

Başvuru formunun, İçtüzüğün 59 uncu maddesine uygun olarak düzenlenmesi ve aynı maddede belirtilen belgelerin ya da onaylı örneklerinin başvuru formuna eklenmesi gerekmektedir. Başvuru formu, okunaklı ve başvurunun esasına yönelik özlü bilgileri içerir şekilde resmî dilde hazırlanmalıdır.

I. GENEL BİLGİLER VE DİZİ PUSULASI

A. Başvurucu Sayısı :

B. Başvuru Tarihi :

C. Başvurucunun Anayasa Mahkemesi önünde devam eden başka bir başvurusu varsa numarası:

D. Başvuru Dizi Pusulası

- Başvuruda ileri sürülen iddiaların temellendirilmesi için gerekli görülen belgelerin tarih sırasına göre numaralandırılarak her bir belgenin ana başlıklar hâlinde aşağıdaki kısma yazılması gerekmektedir (İçtüzük 60/3).
- Bireysel başvuru dosyaları kararın verildiği yılı takip eden yıldan başlamak üzere bir (1) yıl sonra imha edilir. Bu nedenle başvuru evrakının onaylı suretlerden oluşturulmasına dikkat edilmesi önerilir.
- Belgelerin eksiksiz ve okunaklı olması gerekmektedir.
- Göndereceğiniz belgelerle ilgili aşağıdaki kurallara KESİNLİKLE UYULMALIDIR:

* Belgeleri tarih sırasına göre çok kısa ve özlü bir şekilde tanımlayarak düzenleyiniz.
* Sayfaları sırasına göre numaralandırınız.
* Belgeleri birbirine tutturmak için zımba, ataş, yapıştırıcı bant kullanmayınız.

II. BAŞVURUCU BİLGİLERİ

A. GERÇEK KİŞİ BAŞVURUCU

T.C. Kimlik Numarası

Uyruğu

Adı

Mesleği

Soyadı

Telefon Numaraları

Anne Adı

Elektronik Posta Adresi

Baba Adı

Adresi

Doğum Tarihi

Cinsiyeti

B. TÜZEL KİŞİ BAŞVURUCU

Mersis Numarası

Telefon Numaraları

Unvanı

Kayıtlı Elektronik Posta Adresi

Vergi Numarası

Adresi

Kayıtlı Olduğu Sicil

Sicil Numarası

Temsilcinin Adı ve Soyadı

Temsilcinin T.C. Kimlik Numarası

III. TEMSİLCİ BİLGİLERİ (Bu bölüm sadece temsilciler tarafından doldurulacaktır.)

A. AVUKAT

Adı

Soyadı

Kayıtlı Olduğu Baro

Baro Sicil Numarası

Temsil Olunan Başvurucu/Başvurucular*

Telefon Numaraları

Elektronik Posta Adresi

Adresi

*Başvurucuların tamamının vekili olunmadığı durumlarda doldurulması gerekmektedir.

B. AVUKAT OLMAYAN TEMSİLCİ

T.C. Kimlik Numarası

Adı

Soyadı

Anne Adı

Baba Adı

Doğum Tarihi

Uyruğu

Temsil Olunan Başvurucu/Başvurucular**

Temsil İlişkisi***

Telefon Numaraları

Elektronik Posta Adresi

Adresi

**Başvurucuların tamamının temsilcisi olunmadığı durumlarda doldurulması gerekmektedir.

***Veli, vasi, kayyım veya tüzel kişi temsilcisi olduğunun belirtilmesi ve bu ilişkiye dayanak belgenin eklenmesi gerekmektedir.

IV. AÇIKLAMALAR

A. Başvuruya Konu Olaylar ve Başvuru Yollarının Tüketilmesine İlişkin Aşamaların Tarih Sırasına Göre Açıklanması

Kamu gücünün ihlale neden olduğu iddia edilen işlem, eylem ya da ihmaline dair olayların özeti ve başvuru yollarının tüketilmesi aşamalarının tarih belirtilerek sırasına göre yazılması zorunludur (İçtüzük 59/2-ç,f).

Tarih	Olay ve Olgular

Başvuruya Konu Olaylar ve Başvuru Yollarının Tüketilmesine İlişkin Aşamaların Tarih Sırasına Göre Açıklanması (Devamı)

Tarih	Olay ve Olgular

B. Başvuru yollarının tüketildiği veya başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarih

1. Başvuruya Konu Nihai Kararı Veren Mahkeme\Mercii\Makam

Başvuru yollarının tüketilmesine ilişkin nihai kararı veren merciin belirtilmesi, kararın tarih ve sayısının ayrıca tebliğ veya öğrenme tarihinin yazılması zorunludur (İçtüzük 59/2-g).
Tebliğ veya öğrenmeye ilişkin belgenin başvuru formuna eklenmesi gerekmektedir (İçtüzük 59/3-d).

2. Kararın Tarih ve Sayısı

3. Tebliğ veya Öğrenme Tarihi

C. Bireysel başvuru kapsamındaki haklardan hangisinin hangi nedenlerle ihlal edildiği ve buna ilişkin gerekçeler ve delillere ait özlü açıklamalar:

İhlal edildiği iddia edilen hakların ve bunlara ilişkin açıklamaların ilgili kısımlara her bir hak yönünden ayrı ayrı yazılarak bireysel başvuru kapsamındaki güncel ve kişisel haklardan hangisinin/hangilerinin hangi nedenle ihlal edildiği ve buna ilişkin gerekçeler ile deliller özlü bir şekilde açıklanmalıdır (İçtüzük 59/2-d, e).

Haklar	Açıklamalar

Bireysel başvuru kapsamındaki haklardan hangisinin hangi nedenlerle ihlal edildiği ve buna ilişkin gerekçeler ve delillere ait özlü açıklamalar (devamı)

Haklar	Açıklamalar

V. DİĞER BİLGİLER

A. MAZERET

Başvuru süresi içinde yapılamamışsa mazerete ilişkin açıklamalar:

Başvurunun mücbir sebep veya ağır hastalık gibi haklı bir mazeret nedeniyle süresinde yapılamadığı durumda mazerete ilişkin belgeler başvuru formuna eklenir ve aşağıdaki kısım doldurulur (İçtüzük 64/2).

Mazeretin Başlangıç Tarihi

Mazeretin Bitiş Tarihi

B. TEDBİR

Tedbir talebi varsa nedenleri:

Başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğunun anlaşılması üzerine, gerekli tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verilebilir (İçtüzük 73).

Gerekmediği hâlde tedbir talebinde bulunulması başvurunun sonuçlandırılma sürecinin uzamasına neden olabilir.

C. GİZLİLİK

Kamuya açık belgelerde kimliğin gizli tutulması talebi varsa bunun gerekçesi:

Gerekçesiz olarak yapılan gizlilik talepleri incelenmeksizin reddedilebilir.

D. ADLİ YARDIM

Adli yardım talebi varsa buna dayanak belgeler:

Adli yardım talebinin kabul edilebilmesi için başvurucunun kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olması ve talebin dayanaksız olmaması gerekmektedir.

Soyut ve gerekçesiz bir şekilde ve herhangi bir belgeye dayanmaksızın adli yardım talebinde bulunulması hâlinde talep incelenmeksizin reddedilebileceği gibi bu durum başvurunun sonuçlandırılma sürecinin uzamasına da neden olabilir.

VI. SONUÇ TALEPLERİ

VII. BEYAN VE İMZA

Başvuru formunda belirtilen bilgilerde ve başvuruyla ilgili koşullarda herhangi bir değişiklik olduğunda bunu Mahkemeye bildireceğimi beyan ederim.

Tarih

Aşağıdaki kısım başvurucu ya da temsilcisi tarafından imzalanmalıdır.

Ad Soyad	İmza(lar)

VIII. EKLER

EK-1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlar Dizini

"Belçika'daki Eğitimde Kullanılan Diller Hakkında Kanunun Belli Tezahürleri Hakkında" Dava/Belçika, İHAM, 1774/62, 23/7/1968. (s. 55)

A./Birleşik Krallık, İHAM, 25599/94, 23/09/1998. (s. 20)

A.B./Hollanda, İHAM, 3738/97, 29/01/2002. (s. 175)

A.E./Finlandiya, İHAM, 30953/11, 22/09/2015. (s. 260)

A.S.B./ Hollanda, İHAM, 4854/12, 10/07/2012. (s. 260)

Abakarova/Rusya, İHAM, 16664/07, 15/10/2015. (s. 272)

Abdollahi/Türkiye, İHAM, 23980/08, 03/11/2009. (s. 260)

Abdullah Yaşa ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 44827/08, 16/07/2013(s. 273)

Abraham Lunguli/İsveç, İHAM, 33692/02, 01/07/2013. (s. 261)

Açış/Turkey, İHAM, 7050/05, 01/02/2011. (s. 178)

Ademyılmaz ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 41496/98 vd, 21/03/2006. (s. 118)

Agalar/Norveç, İHAM, 55120/09, 08/11/2011. (s. 53)

Airey/İrlanda, İHAM, 6289/73, 09/10/1979. (s. 147)

Akat/Türkiye, İHAM, 45050/98, 20/09/2005. (s. 118)

Akçiçek/Türkiye, İHAM, 40965/10, 18/10/2011. (s. 146, 160)

Akdıvar ve diğerleri/Türkiye, İHAM [BD], 21893/93, 16/09/1996. (s. 173, 179)

Aksaç/Türkiye, İHAM, 41956/98, 15/07/2004. (s. 156)

Aksoy/Türkiye, İHAM, 21987/93, 18/12/1996. (s. 118)

Aksu/Türkiye, İHAM [BD], 4149/04 ve 41029/04, 15/03/2012. (s. 37, 38, 50)

Aktaş/Türkiye, İHAM, 24351/94, 24/04/2003. (s. 244, 245)

Alajos Kiss/Macaristan, İHAM, 38832/06, 20/05/2010. (s. 22)

Albayrak/Türkiye, İHAM, 38406/97, 31/01/2008. (s. 60, 61, 120)

Aleksanyan/Rusya, İHAM, 46468/06, 22/12/2008. (s. 255)

Alican Demir /Türkiye, İHAM, 21868/02, 26/01/2010. (s. 67)

Al-Jedda/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 27021/08, 07/07/2011, §§ 84-85. (s. 75, 131)

Al-Nashif/Bulgaristan, İHAM, 50963/99, 20/06/2002. (s. 279, 282)

Al-Skeini/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 55721/07, 07/07/2011. (s. 127, 129, 130)

Altan/Türkiye, 12778/17, 29/09/2017. (s. 116)

Altın/Türkiye (k.k), İHAM, 39822/98, 06/04/2000. (s. 120)

Altınok/Türkiye, İHAM, 31610/08, 29/11/2011. (s. 273)

Altuğ Taner Akçam/Türkiye, İHAM, 27520/07, 25/10/2011. (s. 39, 51, 150)

Altun/Almanya, (İHAK), 10308/83, 03/05/1983. (s. 264)

Amuur/Fransa, İHAM, 19776/92, 25/06/1996. (s. 60)

An ve diğerleri/Kıbrıs, İnsan Hakları Komisyonu (İHAK), 8270/91, 08/10/1991. (s. 74)

Andreou/Türkiye, İHAM, 18360/91, 11/04/1996. (s. 73)

Anja ve Anne Lönnholtz ve the estate of Martta Lönnholtz/Danimarka, İHAM, 60790/00, 25/04/2006. (s. 43)

Apinis/Letonya (k.k), İHAM, 46549/06, 20/09/2011. (s. 284)

Apostolidi ve diğeleri/Türkiye, İHAM, 45628/99, 27/03/2007. (s. 30)

Appietto/Fransa, İHAM, 56927/00, 25/02/2003. (s. 241)

Aquilina/Malta, İHAM [BD], 25642/94, 29/04/1999. (s. 180)

Arat/Türkiye, İHAM, 10309/03, 10/11/2009. (s. 63)

Armonienė/Letonya, İHAM, 36919/02, 25/11/2018. (s. 45)

Assanıdze/Gürcistan, İHAM [BD], 71403/01, 08/04/2004. (s. 274)

Association des amis de Saint-Raphaël et de Fréjus et autres/Fransa (k.k), İHAM, 45053/98, 29/02/2000. (s. 33)

Association Les témoins de Jéhovah/Fransa, İHAM, 8916/05, 30/06/2011. (s. 179)

Ataykaya/Türkiye, İHAM, 50275/08, 22/07/2014. (s. 273)

Avşar/Türkiye, İHAM, 25657/94, 10/07/2001. (s. 179, 244)

Ayder ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 23656/94, 08/01/2004. (s. 174)

Aydoğdu/ Türkiye, İHAM, 40448/06, 30/08/2016. (s. 273)

Azinas/Kıbrıs, İHAM [BD], 56679/00, 28/04/2004. (s. 179)

Babar Ahmad ve diğerleri/Birleşik Krallık, İHAM, 24027/07 vd, 10/04/2002. (s. 260)

Bagheri ve Maliki/Hollanda (k.k), İHAM, 30164/06, 15/05/2007. (s. 281)

Bakanova/Litvanya, İHAM, 11167/12, 31/05/2016. (s. 127)

Balta/Türkiye, İHAM, 51359/09, 09/12/2014. (s. 67)

Balyemez/ Türkiye, İHAM, 32495/03, 22/12/2005. (s. 245)

Bankovic ve diğerleri/Belçika ve diğerleri (k.k), İHAM [BD], 52207/99, 12/12/2001. (s. 127, 129)

Barać ve diğerleri/Karadağ, İHAM, 47974/06, 13/12/2011. (s. 148)

Barta/Macaristan, İHAM, 26137/04, 10/04/2007. (s. 184)

Batı ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 33097/96 ve 57834/00, 03/06/2014. (s. 154, 260)

Bayar ve Gürbüz/Türkiye, İHAM, 37569/06, 27/11/2012. (s. 156)

Beer ve Regan/Almanya, İHAM [BD], 28934/95, 18/02/1999. (s. 129)

Behçet Taş/Türkiye, İHAM, 48888/09, 10/03/2015. (s. 188, 276)

Behrami ve Behrami/Fransa (k.k) ve Saramati/Fransa, Almanya ve Norveç (k.k), İHAM [BD], 71412/01 ve 78166/01, 02/05/2007. (s. 75)

Bekauri/Gürcistan, İHAM (ilk itirazlar), 14102/02, 10/04/2012. (s. 279)

Bellizzi/Malta, İHAM, 46575/09, 21/06/2011. (s. 164)

Belozorov/Rusya ve Ukrayna, İHAM, 43611/02, 15/10/2005. (s. 130)

Benmouna ve diğerleri/Fransa, İHAM, 51097/13, 15/09/2015. (s. 163)

Beştaş/Türkiye, İHAM, 16857/12, 17/05/2016. (s. 163)

Biç ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 55955/00, 02/02/2006. (s. 43)

Blečić/Hırvatistan, İHAM [BD], 59532/00, 08/03/2006. (s. 135)

Bock/Almanya (k.k), İHAM, 22051/07, 19/01/2010. (s. 279, 285)

Boivin/34 Avrupa Konseyi Devleti (k.k), İHAM, 73250/01, 09/09/2008. (s. 74)

Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi/İrlanda, İHAM [BD], 45036/98, 30/06/2005. (s. 74, 129)

Broca ve Texier-Micault/Fransa, İHAM, 27928/02 ve 31694/02, 21/10/2003. (s. 147)

Broniowski/Polonya, İHAM [BD], 31443/96, 22/06/2004. (s. 275)

Brudnicka ve diğerleri/Polanya, İHAM, 54723/00, 02/03/2005. (s. 44)

Bulgar Helsinki Komitesi/Bulgaristan, İHAM, 35653/12 ve 66172/12, 28/06/2016. (s. 72)

Bulğa ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 43974/98, 20/09/2005. (s. 118)

Burden/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 13378/05, 29/04/2008. (s. 50, 51, 57)

Burdov/Rusya, İHAM, 59498/00, 07/05/2002. (s. 59)

Büyük Birlik Partisi, Saadet Partisi ve Demokratik Sol Parti başvurusu, AYM [GK], 2014/8842, 06/01/2015. (s. 58)

Buzadji/Moldova, İHAM [BD), 23755/07, 16/12/2014. (s. 37)

Bykov/Rusya, İHAM [BD], 4378/02, 10/03/2009. (s. 212)

Cahit Demirel/Türkiye, İHAM, 18623/03, 07/07/2009. (s. 273)

Camilla/Fransa, İHAM, 38840/97, 26/09/2000. (s. 182)

Campagnano/İtalya, İHAM, 77955/01, 23/03/2006. (s.22)

Cankoçak/Türkiye, İHAM, 25182/94 ve 26956/95, 20/02/2001. (s. 133)

Castell/Fransa, İHAM, 38783/97, 21/03/2000. (s. 182)

Cengiz Kılıç/Türkiye, İHAM, 16192/06, 06/12/2011. (s. 171)

Centro Europa 7 S.r.l. ve Di Stefano/İtalya, İHAM [BD], 38433/09, 07/06/2012. (s. 42, 59, 60)

Chahal/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 22414/93, 15/11/1996. (s. 172)

Chamaïev ve diğerleri – Gürcistan ve Rusya, no 36378/02. (s. 260)

Chernitsyn/Rusya, İHAM, 5964/02, 06/04/2006. (s. 284)

Chiragov ve diğerleri/Ermenistan, İHAM [BD], 13216/05, 16/06/2015. (s. 128)

Cıngıllı Holding A.Ş. ve Cıngıllıoğlu/Türkiye, İHAM, 31833/06 ve 37538/06, 21/07/2015. (s. 38)

Civet/Fransa, İHAM [BD], 29340/95, 28/09/1999. (s. 155)

Cocchiarella/İtalya, İHAM [BD], 64886/01, 29/03/2006. (s. 63)

Čonka/Belçika, no 51564/99. (s. 260)

Cox/Türkiye, İHAM, 2933/03, 20/05/2010. (s. 24)

Csikós/Macaristan, İHAM, 37251/04, 05/12/2006. (s. 164)

Cumhuriyet Halk Partisi/Türkiye, İHAM, 19920/13, 26/04/2016. (s. 116)
Çamdereli/Türkiye, İHAM, 28433/02, 17/07/2008. (s. 63)
Çaralan/Türkiye, İHAM, 28889/02, 08/11/2007. (s. 159)
Çatal/Türkiye, İHAM, 26808/08, 17/04/2012. (s. 188)
Çelikateş ve diğerleri/Türkiye (k.k), İHAM, 45824/99, 03/10/2002. (s. 122)
Çelikbilek/Türkiye, İHAM, 27693/95, 31/05/2005. (s. 41)
Çetin ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 40153/98 ve 40160/98, 13/02/2003. (s. 118)
Çetin/Türkiye, İHAM, 10449/08, 13/09/2011. (s. 67)
Çoşelav/Türkiye, İHAM, 1413/07, 09/11/2012. (s. 19)
D. ve diğerleri/Birleşik Krallık, İHAM, 38000/05, 12/02/2008. (s. 54)
D./Birleşik Krallık, İHAM, 30240/96, 02/05/1997. (s. 261)
D/İrlanda, İHAM, 26499/02, 27/06/2006. (s. 163)
Dalban/Romanya, İHAM [BD], 28114/95, 28/09/1999. (s. 60)
Defence for Children International (DCI)/Hollanda, ASHK, 47/2008, 20/11/2009. (s. 19)
Demokratik Toplum Partisi ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 3840/10 vd, 12/01/2016. (s. 115)
Demopoulos ve diğerleri/Türkiye (k.k), İHAM [BD], 46113/99 vd, 01/03/2010. (s. 145, 188)
Denizci ve diğerleri/Kıbrıs, İHAM, 25316/94 vd, 23/05/2001. (s. 151, 245)
Depauw/Belçika, İHAM, 2115/04, 15/05/2007. (s. 147)
Des Fours Walderode/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 40057/98, 18/05/2004. (s. 241)
Desde/Türkiye, İHAM, 23909/03, 01/02/2011. (s. 212)
Devlin/Birleşik Krallık, İHAM, 29545/95, 30/10/2001. (s. 151)
Di Salvo/İtalya (k.k), İHAM, 16098/05, 11/01/2007. (s. 284)
Dilek Aslan/Türkiye, İHAM, 34364/08, 20/10/2015. (s. 152)
Dilipak/Türkiye, İHAM, 29680/05, 15/09/2015. (s. 39, 62)
Dimitrescu/Romanya, İHAM, 5629/03 ve 3028/04, 03/06/2008. (s. 42)
Djavit An/Türkiye, İHAM, 20652/92, 20/02/2003. (s. 129)

Döşemealtı Belediyesi/Türkiye, İHAM, 50108/06, 23/03/2010. (s. 35)

Drijfhout/Hollanda (k.k), İHAM, 51721/09, 22/02/2011. (s. 281)

Drozd ve Janousek/Fransa ve İspanya, İHAM, 12747/87, 26/06/1992. (s. 74)

Dubská ve Krejzová/Çek Cumhuriyeti, İHAM [BD], 28859/11 ve 28473/12, 15/11/2016. (s. 57)

Dudgeon/Birleşik Krallık, İHAM, 7525/76, 22/11/1981. (s. 56)

Dulaş/Türkiye, İHAM, 25801/94, 30/01/2001. (s. 147)

Dvořáček ve Dvořáčková/Slovakya, İHAM, 30754/04, 28/07/2009. (s. 31)

Dzugayeva/Rusya, İHAM, 44971/04, 12/02/2013. (s. 174)

E. G./Polonya ve 175 diğer Bug Nehri başvurusu, İHAM, 50425/99, 23/09/2008. (s. 276)

E. M. B./Romanya, İHAM, 4488/03, 28/09/2010. (s. 51)

E. S./Almanya (k.k), İHAK, 262/57, 28/08/1957. (s. 74)

Eğinlioğlu/Türkiye, İHAM, 31312/96, 20/12/2001. (s. 61)

Eğmez/Kıbrıs, İHAM, 30873/96, 21/12/2000. (s. 151)

Ekinci ve Akalın/Türkiye, İHAM, 77097/01, 30/01/2007. (s. 153)

Elberte/Letonya, İHAM, 61243/08, 13/01/2015. (s. 42)

Elçi ve diğerleri/Türkiye, İHAM 23145/93 ve 25091/94, 13/11/2003. (s. 180, 245)

Engel ve diğerleri/Hollanda, İHAM, 5100/71 vd, 08/06/1976. (s. 85)

Eon/Fransa, İHAM, AYM, 26118/10, 14/03/2013. (s. 217)

Er ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 23016/04, 31/07/2012. (s. 163)

Erçep/Türkiye, İHAM, 43965/04, 22/11/2011. (s. 273)

Eremiasova ve Pechova/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 23944/04, 16/02/2012. (s. 170)

Erményi/Macaristan, İHAM, 22254/14, 22/02/2017. (s. 91)

Ertaş Aydın ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 43672/98, 20/09/2005. (s. 118)

Estaş Kum ve Ticaret Mad. Nak. San. A.Ş. başvurusu. (s. 159)

Estate of Kresten Filtenborg Mortensen/Danimarka, İHAM, 1338/03, 15/05/2006. (s. 30)

Eugenia Michaelidou Developments Ltd ve Michael Tymvios/Türkiye, İHAM, 16163/90, 31/07/2003. (s. 42)
Evans/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 6339/05, 10/04/2007. (s. 265)
F.H./İsveç, İHAM, 32621/06, 20/01/2009. (s. 260)
Fabris/Fransa, İHAM [BD], 16574/08, 07/02/2013. (s. 56)
Fairfield ve diğerleri/Birleşik Krallık, İHAM, 24790/04, 08/03/2005. (s. 43)
Fathi/Türkiye, İHAM, 32598/06, 30/06/2009. (s. 91, 112)
Fatullayev/Azerbaycan, İHAM, 40984/07, 22/04/2010. (s. 274)
Feldek/Slovakya (k.k), İHAM, 29032/95, 15/06/2000. (s. 147)
Fesar/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 76576/01, 13/11/2008. (s. 172)
Fındık ve Kartal/Türkiye, İHAM, 33898/11 ve 35798/11, 09/10/2012. (s. 178)
Fozil Nazarov/Rusya, İHAM, 74759/13, 11/12/2014. (s. 262)
Gafgen/Almanya, İHAM [BD], 22978/05, 01/06/2010. (s. 61, 63)
Gardean ve S.C. Grup 95 SA/Romanya, İHAM, 25787/04, 30/04/2013. (s. 280)
Gasparini/İtalya ve Belçika (k.k), İHAM, 10750/03, 12/05/2009. (s. 75)
Georgia Makri ve diğerleri/Yunanistan (k.k), İHAM, 5977/03, 24/03/2005. (s. 43)
Getos-Magdic/Hırvatistan, İHAM, 56305/08, 02/12/2010. (s. 172)
Gherghina/Romanya (k.k), İHAM [BD], 42219/07, 09/07/2015. (s. 148)
Giusti/İtalya, İHAM, 13175/03, 18/10/2011. (s. 217)
Glas Nadezhda EOOD ve Anatoliy Elenkov/Bulgaristan, İHAM, 14134/02, 11/10/2007. (s. 42)
Gluhakovic/Hırvatistan, İHAM, 21188/09, 12/04/2011. (s. 274)
Gökdemir/Türkiye (k.k), İHAM, 66309/09, 19/05/2015. (s. 178)
Gonzalez Marin/İspanya (k.k), İHAM, 39521/98, 05/10/1999. (s. 182)
Görgün/Türkiye, İHAM, 42978/06, 16/09/2014. (s. 217)
Gorraiz Lizarraga ve diğerleri/İspanya, İHAM, 62543/00, 27/04/2004. (s. 34)
Gözel ve Özer/Türkiye, İHAM, 43453/04 ve 31098/05, 06/07/2010. (s. 273)
Grădinar/Moldova, İHAM, 36919/02, 25/11/2008. 131 Grădinar/Moldova. (s. 44)

Groppera Radio AG ve diğerleri/İsviçre, İHAM, 10890/84, 28/03/1990, A Serisi no. 173. (s. 42)

Grzegorz Hulewicz/Polonya (no. 2), İHAM, 6544/05, 07/07/2009. (s. 241)

Guitierrez Dorado ve Dorado Ortiz/ İspanya, İHAM, 30141/09, 27/03/2012. (s. 178)

Gülay Çetin/Türkiye, İHAM, 44084/10, 05/03/2013. (s. 273)

Gülmen/Türkiye, İHAM (geçici tedbir), 46171/17, 02/08/2017. (s. 252)

Gülmez/Türkiye, İHAM, 16330/02, 20/05/2008. (s. 273)

Güneş/Türkiye, İHAM, 53916/00, 15/05/2004. (s. 62)

Gürcistan/Rusya, İHAM [BD], 13255/07, 03/07/2014. (s. 173)

Güveç/Türkiye, İHAM, 70337/01, 20/01/2009. (s. 19, 174)

Hadrabová ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti (k.k); Popov/Moldova, İHAM, 74153/01, 18/01/2005. (s. 285)

Harrach/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 77532/01, 18/05/2004. (s. 241)

Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, İHAM, 1448/04, 09/10/2007. (s. 93)

Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 21163/11, 16/09/2014. (s. 273)

Hassan/Birleşik Krallık, İHAM [BD], 29750/09, 16/09/2014. (s. 130)

Hirsi Jamaa ve diğerleri/İtalya, İHAM [BD], 27765/09, 23/02/2012. (s. 37, 127)

Hornsby / Yunanistan, İHAM, 18357/91, 19/03/1997. (s. 180)

Horsham/Birleşik Krallık, İHAM, 23390/94, 04/09/1995. (s. 74)

Hossein Kheel/Hollanda, İHAM, 34583/08, 16/12/2008. (s. 261)

Hristozov ve diğerleri/Bulgaristan, İHAM, 11472/04, 26/06/2012. (s. 39, 64)

Hutten-Czapska/Polonya, İHAM [BD], 35014/97, 19/06/2006. (s. 136)

Iatridis / Yunanistan, İHAM [BD], 31107/96, 25/03/1999. (s. 180)

Ibish/ Bulgaristan (k.k), İHAM, 29893/06, 31/01/2011. (s. 65)

Ignats/Letonya, İHAM, 38494/05, 24/09/2013. (s. 163)

Ilaşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya [BD] 801 Aleksanyan/Rusya. (s. 274)

Ilaşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya, İHAM [BD], 48787/99, 08/07/2004. (s. 128)

Immobiliare Saffi/İtalya, İHAM [BD], 22774/93, 28/07/1999. (s. 157)

Ionel Garcea adına Romanya'da İnsan Haklarının Savunulması Derneği – Helsinki Komitesi/Romanya, İHAM, 2959/11, 24/03/2015. (s. 71)

Iordachi ve diğerleri/Moldova, İHAM, 25198/02, 10/02/2009. (s. 55, 161)

Isaak ve diğerleri/Türkiye (k.k), İHAM, 44587/98, 28/09/2006. (s. 75)

Islamic Republic of Iran Shipping Lines/ Türkiye, İHAM, 40998/98, 13/12/2007. (s. 36)

Issa ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 31821/96, 16/11/2004. (s. 129, 132)

Ivantoc ve diğerleri/ Moldova ve Rusya, İHAM, 23687/05, 15/11/2011. (s. 128)

İçyer/Türkiye (k.k), İHAM, 18888/02, 12/01/2006. (s. 187)

İhsan ve Satun Önel/Türkiye, İHAM, 9292/02, 21/09/2006. (s. 156)

İletmiş/Türkiye, İHAM, 29871/96, 06/12/2005. (s. 91, 112)

İlhan/Türkiye, İHAM [BD], 22277/93, 27/06/2000. (s. 68, 154, 163, 181)

İlnseher/Almanya, 10211/12 ve 27505/14. (s. 172)

İpek/Türkiye, İHAM, 25760/94, 17/02/2004. (s. 245)

İrlanda/Birleşik Krallık, İHAM, 5310/71, 18/01/1978. (s. 30)

İsmayilov/Azerbeycan, İHAM, 4439/04, 17/01/2008. (s. 147)

İzci/Türkiye, İHAM, 42606/05, 23/07/2013. (s. 273)

Jabari/Türkiye, İHAM, 40035/98, 11/07/2010. (s. 260)

Jäggi/İsviçre, İHAM, 58757/00, 13/07/2006. (s. 30)

Jalloh/Almanya, İHAM [BD], 54810/00, 11/07/2006. (s. 212)

Janowiec ve diğerleri/Rusya, İHAM [BD], 55508/07 ve 29520/09, 21/10/2013. (s. 140)

Jeličić/Bosna Hersek (k.k), İHAM, 41183/02, 31/10/2006. (s. 180)

Jensen ve Rasmussen/Danimarka, İHAM, 52620/99, 20/03/2003. (s. 55, 60)

Jian/Romanya (k.k), İHAM, 46640/99, 30/03/2004. (s. 281)

K ve T./Finlandiya, İHAM [BD], 25702/94, 12/07/2001. (s. 242)

Kaburov/Bulgaristan, İHAM, 9035/06, 19/06/2012. (s. 41)

Kadem/Malta, İHAM, 55263/00, 09/01/2003. (s. 172)

Kalaç/Türkiye, İHAM, 20704/92, 01/07/1997. (s. 121)
Karaduman/ Türkiye, İHAK, 16278/90, 05/03/1993. (s. 156)
Karakó/Macaristan, İHAM, 39311/05, 28/04/2009. (s. 180, 184)
Karanovic/Bosna Hersek, İHAM, 39462/03, 20/11/2007. (s. 274)
Karner/Avusturya, İHAM, 40016/98, 24/07/2003. (s. 66)
Kars ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 66568/09, 22/03/2016. (s. 62)
Kaverzin/Ukrayna, İHAM, 23893/03, 15/05/2012. (s. 163)
Kaya ve Polat/Türkiye, İHAM, 2794/05 ve 40345/05, 21/10/2008. (s. 31)
Kaya ve Seyhan/Türkiye, İHAM, 30946/04, 15/09/2009. (s. 124)
Kayasu/Türkiye (1), İHAM, 64119/00 ve 76292/01, 13/11/2008. (s. 123)
Kazım Ünlü/Türkiye, İHAM, 31918/02, 06/03/2007. (s. 118)
Kerechashvili/ Gürcistan (k.k), İHAM, 5667/02, 02/05/2006. (s. 279, 282)
Kerman/Türkiye, İHAM, 35132/05, 22/11/2016. (s. 62)
Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya, İHAM, 11082/06 ve 13772/05, 25/07/2013. (s. 212)
Kıbrıs/Türkiye, İHAM [BD], 25781/94, 10/05/2001. (s. 127, 129)
Kiiskinen/Finlandiya (k.k), İHAM, 26323/95, 01/06/1999. (s. 158)
Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka, İHAM, 5095/71, 07/12/1976. (s. 56)
Klass ve diğerleri/Almanya, İHAM, 5029/71, 06/09/1978. (s. 55)
Koch/Almanya, İHAM, 497/09, 19/07/2012. (s. 30)
Kofsaftis/Yunanistan, İHAM, 39780/06, 12/06/2008. (s. 255)
Kolgu/Türkiye, İHAM, 2935/07, 27/08/2013. (s. 120)
Kömürcü/Türkiye, İHAM, 77432/01, 22/06/2002. (s. 112)
Kömürcü/Türkiye, İHAM, 77432/01, 22/06/2002. (s. 91)
Korolev/Rusya, İHAM, 225551/05, 01/07/2010. (s. 217)
Kotov/Rusya, İHAM [BD], 54522/00, 03/04/2012. (s. 35)
Kuijk/Yunanistan, İHAK, 14986/89, 03/07/1991. (s. 147)
Kuric ve diğerleri/Slovenya, İHAM [BD], 26828/06, 12/03/2014. (s. 136, 165)

Kutsal Manastırlar/Yunanistan, İHAM, 13092/87 ve 13984/88, 09/12/1994. (s. 35)

L. M. ve diğerleri/Rusya, İHAM, 40081/14, 15/10/2015. (s. 274)

L./Litvanya, İHAM, 27527/03, 11/09/2007. (s. 56)

Lambert ve diğerleri/Fransa, İHAM [BD], 46043/14, 05/05/2015. (s. 256)

Lambert/Fransa, İHAM, 23618/94, 24/08/1998. (s. 73)

laşcu ve diğerleri/Moldova ve Rusya [BD]. (s. 252)

Ligue des Musulmans de Suisse ve diğerleri/İsviçre (k.k), İHAM, 66274/09, 28/06/2011. (s. 53)

Loizidou/Türkiye, İHAM [BD], 15318/89, 18/12/1996. (s. 133)

Luberti/İtalya, İHAM, 9019/80, 23/02/1984. (s. 187)

Lukanov/Bulgaristan, İHAM, 21915/93, 20/03/1997. (s. 64)

M. S./Hırvatistan (no. 2), İHAM, 75450/12, 19/02/2015. (s. 173)

M./Birleşik Krallık, İHAM, 16081/08, 01/12/2009. (s. 261)

M.A./Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti, İHAM, 41872/10, 23/07/2013. (s. 172)

M.E./İsveç, İHAM [BD], 71398/12, 08/04/2015. (s. 260)

M.S.S/Belçika ve Yunanistan, 30696/09, 21/012011. (s. 260)

Mahmut Öz/Türkiye, İHAM, 6840/08, 03/07/2012. (s. 163)

Maksimov/Azerbaycan, İHAM, 38228/05, 08/10/2009. (s. 272)

Malhous/Çek Cumhuriyeti, İHAM [BD], 33071/96, 13/12/2000. (s. 64)

Manoilescu ve Dobrescu/ Romanya ve Rusya (k.k), İHAM, 60861/00, 03/03/2005. (s. 73)

Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 21163/11, 16/09/2014. (s. 93)

Marcx/Belçika, İHAM, 6833/74, 13/06/1979. (s. 56)

Marie-Louise Loyen ve Bruneel/Fransa, İHAM, 55929/00, 05/07/2005. (s. 45)

Markovic ve diğerleri/İtalya, İHAM [BD], 1398/03, 14/12/2016. (s. 129)

Masri/Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti, İHAM [BD], 39630/09, 13/12/2012. (s. 74)

McElhinney/İrlanda ve Birleşik Krallık (k.k), İHAM [BD], 31253/96, 09/02/2000. (s. 73)

Medvedyev ve diğerleri/Fransa, İHAM [BD], 3394/03, 29/03/2010. (s. 132)
Melnik/Ukrayna, İHAM, 72286/01, 28/03/2006. (s. 279)
Mercan/Türkiye, İHAM, 56511/16, 08/11/2016. (s. 188)
Miailhe/ Fransa (no. 1), İHAM, 12661/87, 25/02/1993. (s. 180)
Micallef/Malta, İHAM [BD], 17056/06, 15/10/2009. (s. 38, 44)
Michaud/ Fransa. (s. 115)
Michaud/Fransa, İHAM, 12323/11, 06/12/2012. (s. 51, 115)
Migliore ve diğerleri/İtalya (k.k), İHAM, 58511/13 vd, 12/11/2013. (s. 279)
Mikulic/Hırvatistan (k.k), İHAM, 53176/99, 07/12/2000. (s. 147)
Miroļubovs ve diğerleri/Letonya, İHAM, 798/05, 15/09/2009. (s. 279, 280)
Mironovas ve diğerleri/Litvanya, İHAM, 40828/12 vd, 08/12/2015. (s. 151)
Miszczynski/Polonya (k.k), İHAM, 23672/07, 08/02/2011. (s. 279)
Mitev/Bulgaristan (k.k), İHAM, 42758/07, 29/06/2010. (s. 65)
Modinos/Kıbrıs, İHAM, 15070/89, 22/04/1993. (s. 56)
Monnat/İsviçre, İHAM, 73604/01, 21/09/2006. (s. 39)
Moreira Barbosa/Portekiz (k.k), İHAM, 65681/01, 21/12/2004. (s. 180)
Moskovets/Rusya, İHAM, 14370/03, 23/04/2009. (s. 62)
Mozer/Moldova ve Rusya, İHAM [BD], 11138/10, 23/02/2016. (s. 128)
Murat Vural/Türkiye, İHAM, 9540/07, 21/10/2004. (s. 107)
Musa Kaya, İHAM, 2014/19397, 25/03/2015. (s. 108)
Musial/Polonya, İHAM [BD], 24557/94, 25/03/1999. (s. 172)
Müdür Turgut ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 4860/09, 26/03/2013. (s. 276)
N./Birleşik Krallık, İHAM [BD], 26565/05, 27/05/2008. (s. 261)
Nada/İsviçre, İHAM [BD], 10593/08, 12/009/2012. (s. 75)
Nassau Verzekering Maatschappij N.V./Hollanda, İHAM, 57602/09, 04/10/2011. (s. 42)
Necati Yılmaz/Türkiye, İHAM, 15380/09, 12/02/2013. (s. 194)
Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan, İHAM, 48609/06, 18/06/2013. (s. 72)
Nihayet Arıcı ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 24604/04 ve 16855/05, 23/10/2012. (s. 272)

Nikula/Finlandiya (k.k), İHAM, 31611/96, 21/03/2002. (s. 158)
Nivette/Fransa (k.k), İHAM, 44190/98, 03/07/2001. (s. 260)
Noël Narvii Tauira ve diğerleri/Fransa, İHAM, 28204/95, 04/12/1995. (s. 50)
Nold/Almanya, İHAM, 27250/02, 29/06/2006. (s. 279)
Nölkenbockhoff/Almanya, İHAM, 10300/83, 25/08/1987. (s. 44)
Norbert Sikorski/Polonya, İHAM, 17599/05, 22/10/1999. (s. 146)
Norman/Danimarka, İHAM, 44704/98, 14/06/2001. (s. 63)
Norris/İrlanda, İHAM, 10581/83, 26/10/1988. (s. 56)
Nuray Şen/Türkiye (no. 2), İHAM, 25354/94, 30/03/2004. (s. 245)
Ocic/Hırvatistan, İHAM, 46306/99, 25/11/1999. (s. 52)
Oğur/Türkiye, İHAM [BD], 21594/93, 20/05/1999. (s. 181)
Ohlen/Danimarka, İHAM, 63214/00, 24/02/2005. (s. 60)
Oliari ve diğerleri/İtalya, İHAM, 18766/11 ve 36030/11, 21/07/2015. (s. 99)
Opuz/Türkiye, İHAM, 33401/02, 09/06/2009. (s. 174)
Orhan/Türkiye, İHAM, 25656/94, 18/06/2002. (s. 244)
Othman (Abu Quatada)/Birleşik Krallık, İHAM, 8139/09, 17/01/2012. (s. 264)
Ourdiri/İsviçre (k.k), İHAM, 65840/09, 30/06/2011. (s. 53)
Öcalan/Türkiye, İHAM [BD], 46221/99, 12/05/2005. (s. 130, 174, 265)
Öhlinger/Avusturya, Komisyon Raporu, 21444/93, 14/01/1997. (s. 65)
Ölmez/Turkey, İHAM, 39464/98, 20/02/2007. (s. 178, 197)
Österreichischer Rundfunk/Avusturya (k.k), İHAM, 35841/02, 07/12/2006. (s. 35)
Öz/Türkiye, İHAM, 49346/99, 14/09/2004. (s. 151)
Özakça/Türkiye, İHAM (geçici tedbir), 45940/17, 02/08/2017. (s. 252)
Paladi/Moldova, İHAM [BD], 39806/05, 10/03/2009. (s. 255)
Paşa ve Erkan Erol/Türkiye, İHAM, 51358/99, 12/12/2006. (s. 38)
Paşaoğlu/Türkiye, İHAM, 8932/03, 08/07/2008. (s. 91, 112)
Paton/Birleşik Krallık, İHAM, 8416/78, 13/051980. (s. 17)
Perez/Fransa, İHAM [BD], 47287/99, 12/02/2004. (s. 181)
Perinçek/İsviçre, İHAM, 27510/08, 15/10/2015. (s. 26)

Peter Michael Queenan/Kanada, BM İHK, 1379/2005, CCPR/C/84/D/1379/2005. (s. 17)

Piermont/Fransa, Komisyon Raporu, 15773/89 ve 15774/89, 20/01/1994. (s. 25)

Pine Valley Developments Ltd ve diğerleri/İrlanda, İHAM, 12747/87, 29/11/1991, A Serisi no. 222. (s. 42)

Popovski/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, İHAM, 12316/07, 31/10/2013. (s. 184)

Post/Hollanda, İHAM, 21727/08, 20/01/2009. (s. 67)

Poznanski ve diğerleri/Almanya (k.k), İHAM, 25101/05, 03/07/2007. (s. 281)

Provide S.R.L./İtalya, İHAM, 62155/00, 05/07/2007. (s. 147)

R. R./Polonya, İHAM, 27617/04, 26/05/2011. (s. 161)

Radio France ve diğerleri/Fransa (k.k), İHAM, 53984/00, 23/09/2003. (s. 35)

Raw ve diğerleri/Fransa, İHAM, 10131/11, 07/03/2013. (s. 69)

Reber, Reber Systematik GmbH ve Kinkel/Almanya, İHAM, 27410/95, 12/04/1996. (s. 74)

Rehbock/Slovenya, İHAM, 29462/95, 28/11/2000. (s. 172)

Ressegatti/İsviçre, İHAM, 17671/02, 13/07/2006. (s. 45)

Reuther/Almanya (k.k), İHAM, 74789/01, 05/06/2003. (s. 147)

Riedl-Riedenstein ve diğerleri/Almanya, İHAM, 48662/99, 22/01/2002. (s. 158)

Roman Zakharov/Rusya, İHAM [BD], 47143/06, 04/12/2015. (s. 55)

Rossi ve diğerleri/İtalya, İHAM, 55185/08, 16/12/2008. (s. 54, 73)

Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd./Gürcistan, İHAM, 16812/17, 03/03/2017. (s. 253)

S.A.S./Fransa, İHAM (BD), 43835/11, 01/07/2014. (s. 52)

S.L./Avusturya, İHAM, 45330/99, 09/01/1999. (s. 56)

S.P., D.P. ve A.T./Birleşik Krallık, İHAM, 23715/94, 20/05/1996. (s. 69)

Sabeur Ben Ali/Malta, İHAM, 35892/97, 29/06/2000. (s. 172)

Sabri Güneş/Türkiye, İHAM [BD], 27396/06, 29/06/2012. (s. 190, 200)

Saçılık ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 43044/05 ve 45001/05, 05/07/2011. (s. 67)

Sakhnovskiy/Rusya, İHAM [BD], 21272/03, 02/11/2010. (s. 146)

Salakhov ve Islyamova/Ukrayna, İHAM, 28005/08, 14/03/2013. (s. 255)

Sanles Sanles/İspanya, İHAM, 48335/99, 26/10/2000. (s. 43)

Saramati/Fransa, Almanya ve Norveç (k.k), İHAM [BD], 71412/01 ve 78166/01, 02/05/2007. (s. 75)

Sargsyan/Azerbaycan, İHAM [BD], 40167/06, 16/06/2015. (s. 138)

Sarıca ve Dilaver/Türkiye, İHAM, 11765/05, 27/05/2010. (s. 273)

Saygılı ve Seyman/Türkiye, İHAM, 51041/99, 27/06/2006. (s. 118)

Schwizgebel/İsviçre, İHAM, 25762/07, 10/06/2010. (s. 19)

Scoppola/İtalya (2), İHAM [BD], 10249/03, 17/09/2009. (s. 126, 148, 187)

Scordino/İtalya (no. 1), İHAM [BD], 36813/97, 29/03/2006. (s. 59)

Scozzari ve Giunta/İtalya, İHAM [BD], 39221/98 ve 41963/98, 13/07/2000. (s. 69)

Sebahat Tuncel başvurusu, AYM, 2012/1051, 20/02/2014, § 55. (s. 91)

Segi ve Gestoras Pro-Amnistia ve diğerleri/Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, ve Birleşik Krallık (k.k), İHAM [BD], 6422/02 ve 9916/02, 23/05/2002. (s. 51)

Segi ve Gestoras Pro-Amnistia ve diğerleri/Konsey (k.k) [BD]. (s. 52)

Sejdić ve Finci/Bosna Hersek, İHAM [BD], 27996/06 ve 34836/06, 22/12/2009. (s. 51, 57)

Selami ve diğerleri/ Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti, İHAM, 78241/13, 01/03/2018. (s. 42)

Sergey Smirnov/Rusya, İHAM, 14085/04, 06/07/2006. (s. 148)

Shindler/Birleşik Krallık, İHAM, 19840/09, 07/05/2013. (s. 57)

Siliadin/Fransa, İHAM, 73316/01, 26/7/2005. (s. 37)

Silih/Slovenya, İHAM [BD], 71463/01, 09/04/2009. (s. 132, 139, 140)

Sinan Işık/Türkiye, İHAM, 21924/05, 02/02/2010. (s. 274)

Skender/Makedonya, 62059/00, 22/11/2001. (s. 56)

Smatana/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 18642/04, 27/09/2007. (s. 172)

Šneersone ve Kampanella/İtalya, İHAM, 14737/09, 12/07/2011. (s. 69)
Soering/Birleşik Krallık, İHAM, 14038/88, 07/07/1989. (s. 53, 264)
Solmaz/Türkiye, İHAM, 27561/02, 16/01/2007. (s. 195)
Söyler/Türkiye, İHAM, 29411/07, 17/09/2013. (s. 119)
State Holding Company Luganskvugillya/Ukrayna (k.k), İHAM, 23938/05, 27/01/2009. (s. 36)
Stefanec/Çek Cumhuriyeti, İHAM, 75615/01, 18/07/2006. (s. 148)
Stefanescu/Romanya, İHAM 11774, 12/04/2011. (s. 217)
Stella ve diğerleri/İtalya, İHAM, 49169/09, 16/09/2014. (s. 163)
Stephens/Kıbrıs, Türkiye ve Birleşmiş Milletler (k.k), İHAM, 45267/06, 11/12/2008. (s. 74)
Stephens/Malta (2), İHAM, 33740/06, 21/04/2009. (s. 172)
Stephens/Malta (no. 1), İHAM, 11956/07, 21/04/2009. (s. 74)
Storck/Almanya, İHAM, 61603/00, 16/06/2005. (s. 241)
Süleyman Çelebi ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 37273/10 vd., 24/05/2016. (s. 273)
Süveges/Macaristan, İHAM, 50255/12, 05/01/2016. (s. 195)
Sylka/Polonya, İHAM, 19219/07, 03/06/2014. (s. 218)
Şahin Alpay/Türkiye, İHAM, 16538/17, 20/03/2018. (s. 172, 240)
Tanase ve Chirtoaca/Moldova, İHAM, 07/08, 18/11/2008. (s. 57)
Tănase/Moldova, İHAM [BD], 7/08, 27/04/2010. (s. 51)
Tanlı/Türkiye, İHAM, 26129/95, 10/04/2001. (s. 171, 245)
Tehrani ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 32940/08 vd, 13/04/2010. (s. 274)
Teren Aksakal/Türkiye, İHAM, 51967/99, 11/09/2007. (s. 140)
Ternovszky/Macaristan, İHAM, 67545/09, 14/12/2010. (s. 57)
Thévenon/Fransa (k.k), İHAM, 2476/02, 28/02/2006. (s. 64, 65)
Timurtaş/Türkiye, İHAM, 23531/94, 13/06/2000. (s. 244)
Transpetrol, A. S./Slovakya (k.k), İHAM, 28502/08, 15/11/2011. (s. 36)
Treska/Arnavutluk ve İtalya (k.k), İHAM, 26937/04, 29/06/2006. (s. 73)

Tripcovici/ Karadağ, İHAM, 80104/13, 07/11/2017. (s. 158)

Turgut ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 1411/03, 08/07/2008. (s. 187, 188)

Türk Pediatrik Onkoloji Grubu Derneği başvurusu. (s. 33)

Tuzinski/Polonya, İHAM, 40140/98, 30/03/1999. (s. 73)

Ukraine-Tyumen/Ukrayna, İHAM, 22603/02, 22/11/2007. (s. 36)

Unedic/Fransa, İHAM, 20153/04, 18/12/2008. (s. 36)

Uzun/Türkiye, İHAM, 48544/99, 20/04/2006. (s. 149)

Ümmühan Kaplan/Türkiye, İHAM, 24240/07, 20/03/2012. (s. 188, 276)

Ünsal Öztürk/Türkiye, İHAM, 29365/95, 04/10/2005. (s. 175)

V.S. ve T.H./Çek Cumhuriyeti, İHAK, 26347/95, 10/09/1996. (s. 241)

Valentin Câmpeanu adına Centre for Legal Resources/Romanya, İHAM [BD], 47848/08, 17/07/2014. (s. 42, 50, 71)

Vallianatos ve diğerleri/Yunanistan, İHAM [BD], 29381/09 ve 32684/09, 07/11/2013. (s. 39, 56)

Van Colle/Birleşik Krallık, İHAM, 7678/09, 13/11/2012. (s. 40)

Van der Tang/İspanya, İHAM, 19382/92, 13/07/1995. (s. 24)

Van Oosterwijck/ Belçika, İHAM, 7654/76, 06/11/1980. (s. 179)

Varnava ve diğerleri/Türkiye, İHAM [BD], 16064/90 vd, 18/09/2009. (s. 40, 132, 133, 141, 194)

Velikova/Bulgaristan, İHAM, 41488/98, 18/05/1999. (s. 40, 64)

Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) /İsviçre (no. 2), İHAM [BD], 32772/02, 30/06/2009. (s. 177)

Vijayanathan ve Pusparajah/Fransa, İHAM, 17550/90 ve 17825/91, 27/08/1992. (s. 53)

Vincic ve diğerleri/Sırbistan, İHAM, 44698/06 vd, 01/12/2009. (s. 147)

Vladimir Romanov/Rusya, İHAM, 41461/02, 24/07/2008. (s. 177)

Vo/Fransa, İHAM, 53924/00, 08/07/2004. (s. 17, 181)

Voggenreiter/Almanya, İHAM, 47169/99, 08/01/2004. (s. 177)

W.H./İsveç, İHAM, 49341/10, 08/04/2015. (s. 260)

Waite ve Kennedy/Almanya, İHAM [BD], 26083/94, 18/02/1999. (s. 74, 129)

X/Fransa, İHAM, 18020/91, 31/03/1992. (s. 64)
X/Hırvatistan, İHAM, 11223/04, 17/07/2008. (s. 265)
Xenides-Arestis/Türkiye, İHAM, 46347/99, 22/12/2005. (s. 188)
Y. F./Türkiye, İHAM, 24209/94, 22/07/2003. (s. 69)
Y.P. ve L.P./Fransa, İHAM, 32476/06, 02/09/2010. (s. 260)
Yaşa/Türkiye, İHAM, 22495/93, 02/09/1998. (s. 180, 181)
Yeter/Türkiye, İHAM, 33750/03, 13/01/2009. (s. 63)
Yetiş ve diğerleri/Türkiye, İHAM, 40349/056, 06/07/2010. (s. 274)
Yorgiyadis/Türkiye, İHAM, 48057/99, 19/10/2004. (s. 133)
Youth Initiative for Human Rights/Sırbistan, İHAM, 48135/06, 25/06/2013. (s. 274)
Zarakolu/Türkiye (no. 3), İHAM, 37062/97, 02/10/2003. (s. 159)
Zastava It Turs/Sırbistan (k.k), İHAM, 24922/12, 09/04/2013. (s. 36)
Zehentner/Avusturya, İHAM, 20082/02, 16/09/2009. (s. 23)
Zeytinli/ Türkiye, İHAM, 42952/04, 26/01/2010. (s. 156)
Zihni/Türkiye, İHAM, 59061/16, 29/11/2016. (s. 188)
Ziver Demircan başvurusu, AYM, 2014/235, 03/02/2016. (s. 187)
Zubor/Slovakya, İHAM, 7711/06, 06/12/2011. (s. 172)
Zwinkels/Hollanda, İHAM, 16593/10, 09/10/2012. (s. 220)

EK-2 Anayasa Mahkemesi Kararları Dizini

A. C. ve diğerleri başvurusu, AYM [GK], 2013/1827, 25/02/2016. (s. 134, 197)

A. Ü. başvurusu, AYM, 2014/17190, 19/04/2017. (s. 87)

Enedjan Narmetova başvurusu, AYM (TAK), 2013/6782, 06/09/2013. (s. 261)

A.A.K. başvurusu, AYM (TAK), 2015/17761, 02/12/2015. (s. 261)

A.K. başvurusu, AYM (TAK), 2016/16171, 26/10/2016. (s. 258)

A.K.K. başvurusu, AYM (TAK), 2015/757, 20/01/2015. (s. 261)

A.M.A.A. ve J.A.A.A başvurusu, AYM [GK], 2015/3941, 27/03/2015. (s. 261)

ABC Çağdaş Dershanecilik Eğitim Turizm Ticaret Ltf. Şti. başvurusu, AYM, 2014/4806, 16/06/2016. (s. 289)

Abdolghafoor Rezaeı başvurusu, AYM, 2015/17762, 01/12/2015. (s. 255, 263)

Abdulkadir Aşan ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/7565, 08/05/2014. (s. 150)

Abdulkadir Güneşdoğdu başvurusu, AYM, 2013/6590, 21/01/2015. (s. 176)

Abdulkadir Önen başvurusu, AYM, 2014/16212, 28/09/2016. (s. 200)

Abdullah Arslanoğlu başvurusu, AYM, 2014/2451, 11/05/2017. (s. 287)

Abdullah Aydar başvurusu, AYM, 2013/64, 30/12/2014. (s. 124, 141)

Abdullah Doğtaş başvurusu, AYM, 2012/1123, 26/06/2014. (s. 215)

Abdullah Ekim ve Celalettin Sami Erengül başvurusu, AYM, 2014/12490, 26/12/2017. (s. 286)

Abdullah İçli başvurusu, AYM, 2016/22167, 31/10/2016. (s. 258)

Abdullah Öcalan (2) başvurusu, AYM, 2013/7816, 16/12/2015. (s. 135)

Abdullah Sabri Kocaman başvurusu, AYM, 2013/4030, 16/10/2014. (s. 216)

Abdullah Sarıdağ ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/13523, 07/06/2017. (s. 287)

Abdullah Topçu başvurusu, AYM, 2014/8868, 19/04/2017. (s. 87)

Abdulvahap Aydemir ve Yusuf Candemir başvurusu, AYM, 2013/7349, 01/12/2015. (s. 134)

Abdurrahman Akyüz başvurusu, AYM, 2012/620, 12/02/2013. (s. 120)

Abdurrahman Şanda başvurusu, AYM, 2014/3907, 07/12/2016. (s. 114)

Abdurrehman Uray başvurusu, AYM, 2013/6140, 05/11/2014. (s. 31, 64, 281)
Acarkent Site Yönetimi başvurusu, AYM, 2013/834, 18/09/2014. (s. 33)
Adem Cansever başvurusu, AYM, 2014/15422, 05/12/2017. (s. 289)
Adil Özer (2) başvurusu, AYM, 2014/13231, 21/06/2017. (s. 87, 108)
Adil Özer başvurusu, AYM, 2014/192, 20/11/2014. (s. 151)
Adnan Gökalp ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/13498, 11/05/2017. (s. 287)
Adnan Gültepe başvurusu, AYM, 2014/16516, 08/03/2018. (s. 203, 204)
Adnan Keskin başvurusu, AYM, 2013/8613, 28/05/2014. (s. 212)
Adnan Oktar (2) başvurusu, AYM, 2013/514, 02/10/2013. (s. 183)
Adnan Oktar (3) başvurusu, AYM, 2013/1123, 02/10/2013. (s. 183, 216)
Agavni Mari Hazaryan ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/4715, 15/06/2016. (s. 64)
Ahmad Mouaz Kajjouk başvurusu, AYM (TAK), 2015/17332, 19/11/2015. (s. 259)
Ahmet Çalışkan başvurusu, AYM, 2014/11717, 04/11/2014. (s. 107)
Ahmet Eroğlu ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/9418, 09/09/2015. (s. 283)
Ahmet Hakan Akfırat başvurusu, AYM, 2013/723, 01/12/2015. (s. 153)
Ahmet Hilmi Serter başvurusu, AYM, 2014/10954, 17/11/2016. (s. 186)
Ahmet Kütük başvurusu, AYM, 2015/19099, 23/03/2016. (s. 88)
Ahmet Melih Acar başvurusu, AYM, 2012/329, 12/02/2013. (s. 133)
Ahmet Özışık başvurusu, AYM, 2013/2714, 06/10/2015. (s. 287)
Ahmet Pervane ve İnsan Hakları Derneği başvurusu, AYM (TAK), 2016/3349, 24/02/2016. (s. 269)
Ahmet Sağlam başvurusu, AYM, 2013/2251, 18/09/2013. (s. 196)
Ahmet Şanci başvurusu, AYM, 2012/29, 05/11/2014. (s. 134)
Ahmet Sevim başvurusu, AYM, 2013/474, 09/09/2015. (s. 177)
Ahmet Yıldırım başvurusu, AYM, 2014/10354, 06/12/2017. (s. 290)
Alaattin Yüksel ve İbrahim Yüksel başvurusu, AYM, 2013/9463, 05/11/2015. (s. 185)
Aleattin Sevimli başvurusu, AYM, 2012/1097, 20/02/2014. (s. 155)
Ali Asker Aydoğdu başvurusu, AYM, 2014/5361, 07/06/2017. (s. 287)
Ali Atlı başvurusu, AYM, 2013/500, 20/03/2014. (s. 156)

Ali Can Arslan başvurusu, AYM, 2014/2947, 08/03/2018. (s. 225)
Ali Demir ve Ali Erden başvurusu, AYM, 2014/7847, 22/02/2018. (s. 290)
Ali Dursun ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/7710, 10/05/2017. (s. 287)
Ali Dündar başvurusu, AYM, 2014/3568, 06/04/2017. (s. 87, 108)
Ali Kemal Renklioğlu başvurusu, AYM, 2012/171, 12/02/2013. (s. 75)
Ali Rıza Ak başvurusu başvurusu, AYM, 2015/15965, 27/06/2018. (s. 221)
Ali Rıza Aksoy başvurusu, AYM, 2013/4836, 09/03/2016. (s. 141)
Ali Rıza Baran başvurusu, AYM, 2013/1779, 10/03/2015. (s. 152)
Ali Yılmaz ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/6927, 29/09/2016. (s. 64)
Ali Zeki Irmak başvurusu, AYM, 2014/15990, 16/02/2017. (s. 75, 128)
Ankara Barosu Başkanlığı başvurusu, AYM, 2015/17941, 07/03/2018. (s. 37)
Ann Starovoitova başvurusu, AYM (TAK), 2015/1476, 02/02/2015. (s. 259)
Arafat Yılmaz başvurusu, AYM, 2014/4232, 20/05/2015. (s. 192)
Arman Mazman başvurusu, AYM, 2013/1752, 26/06/2014. (s. 59)
Arzu Kefesci ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/9322, 08/09/2014. (s. 287)
Asya Oktay ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/3549, 22/03/2017. (s. 66, 287)
Atila Sertel başvurusu, AYM [GK], 2015/6723, 14/07/2015. (s. 119)
Atilla Bozkurt başvurusu, AYM, 2014/18050, 09/05/2018. (s. 287)
Atilla İnan başvurusu, AYM, 2012/615, 21/11/2013. (s. 49)
Atilla Kart ve Cumhuriyet Halk Partisi başvurusu, AYM, 2014/13634, 08/09/2014. (s. 32)
Aycan İrmez başvurusu, AYM (TAK), 2016/9400, 23/05/2016. (s. 267)
Aydın Selçuk başvurusu, AYM, 2014/3149, 20/11/2014. (s. 191)
Ayhan Pehlivanoğlu başvurusu, AYM, 2014/2152, 16/06/2016. (s. 286)
Ayhan Seviktek ve Mehmet Oran başvurusu, AYM (TAK), 2016/43, 08/01/2016. (s. 269)
Ayla Dündar başvurusu, AYM, 2013/6047, 23/01/2014. (s. 133)
AYM (GK), E. 29.04.1980, E. 1980/1, K. 1980/25 K., T. 19/04/1980. (s. 110)
AYM, E. 1984/14, K. 1985/7, T. 13/06/1985. (s. 29)

AYM, E. 2006/65, K. 2009/114, T. 23/07/2009. (s. 156)
AYM, E. 2011/64, K. 2012/168, 01/11/2012. (s. 218)
AYM, E. 2012/75, K. 2013/88, T. 10/07/2013. (s. 30)
AYM, E. 2014/149, K. 2014/151, 02/10/2014. (s. 59, 289)
AYM, E.1986/18, K. 1986/24, T. 09/10/1986. (s. 29)
Ayşe Hülya Potur başvurusu, AYM, 2013/8479, 06/02/2014. (s. 58)
Ayşe Sena Sezgin Arslan başvurusu, AYM, 2014/13367 15/04/2015. (s. 163)
Aysel Demiralp ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/13528, 11/05/2017. (s. 287)
Aysel Yılmaz ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/6927, 29/09/2016. (s. 65, 288)
Ayşe Çelik ve Cafer Çelik başvurusu, AYM, 2014/19993, 25/07/2017. (s. 289)
Ayşe Zıraman ve Cennet Yeşilyurt başvurusu, AYM, 2012/403, 26/03/2013. (s. 145, 191)
Azızjon Hıkmatov başvurusu, AYM, 2015/18582, 15/12/2015. (s. 261, 263)
Aziz Yıldırım (3) başvurusu, AYM, 2014/1957, 23/07/2014. (s. 162)
B.Ç. başvurusu, AYM, 2013/2349, 20/11/2014. (s. 136, 121)
B.E. başvurusu, AYM, 2012/625, 09/01/2014. (s. 195)
Babadağlar Gıda Tem. Nak. Oto. İnş. Turz. Taah. San. Ve Tic. Ltd. Şti. başvurusu, AYM, 2013/8525, 09/09/2015. (s. 290)
Bahadır Yalçınöz başvurusu, AYM (TAK) ,2016/15429, 08/09/2016. (s. 258)
Bahar Fırat ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/9810, 09/01/2018. (s. 223)
Ballıdere Belediye Başkanlığı başvurusu, AYM, 2012/1327, 12/02/2013. (s. 37)
Barış Efe Tümerk başvurusu, AYM, 2014/17053, 09/11/2017. (s. 292)
Bayram Gök başvurusu, AYM, 2012/946, 26/03/2013. (s. 176)
Bayram Sayan başvurusu, AYM, 2014/2471, 23/03/2017. (s. 287)
Bekir Resuloğlu başvurusu, AYM, 2013/3253, 16/07/2014. (s. 135)
Beyaz Özel başvurusu, AYM, 2014/5592, 12/04/2017. (s. 287)
Birsen Gülünay başvurusu, AYM, 2013/2640, 21/04/2016. (s. 142, 178)
Boudraa/ Türkiye, İHAM, 1009/16, 18/11/2017. (s. 259)
Büğdüz Köyü Muhtarlığı başvurusu, AYM, 2012/22, 25/12/2012. (s. 37)

Burhan Kuzu, AYM, 2014/4988, 19/12/2017. (s. 183)

Burhan Seçilir başvurusu, AYM, 2014/7274, 10/06/2015. (s. 157)

Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi başvurusu, AYM [GK], 2014/8843, 10/12/2015. (s. 32)

Bülent Aktaş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/19389, 07/12/2016. (s. 190)

Bülent Sağlam başvurusu, AYM, 2014/6225, 28/06/2018. (s. 223)

Büyük Birlik Partisi ve Saadet Partisi başvurusu, AYM, 2014/8843, 10/12/2015. (s. 58)

C.K. (2) başvurusu, AYM, 2014/1920, 22/09/2016. (s. 135)

Cem Ateşkan başvurusu, AYM, 2013/4694, 10/06/2015. (s. 121, 136)

Cemal Ay başvurusu, AYM, 2013/8674 16/10/2014. (s. 157)

Cemil Danışman başvurusu, AYM, 2013/6319, 16/07/2014. (s. 64)

Cevdet Genç (2) başvurusu, AYM, 2014/9043, 29/09/2016. (s. 282)

Cevdet Genç başvurusu, AYM, 2012/142, 09/01/2014. (s. 137)

Cezmi Demir ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/293, 17/07/2014. (s. 194)

Christiana Neuhofer başvurusu, AYM, 2013/9580, 10/06/2015. (s. 185)

Cihan Karabay başvurusu, AYM, 2014/2906, 08/11/2017. (s. 225)

Cuma Çiftçi başvurusu, AYM, 2014/277, 14/10/2015. (s. 282)

Cumhur Erman Çakmak başvurusu, AYM, 2012/659, 06/05/2015. (s. 121, 136)

Çağ Ağaç Sanayi Ticaret ve Nakliye Limited Şirketi başvurusu, AYM, 2013/6825, 07/01/2016. (s. 32)

Çağlar Yılmaz başvurusu, AYM, 2014/6835, 25/10/2017. (s. 88)

D. K. başvurusu, AYM, 2014/19060, 21/09/2017. (s. 86)

D. M. başvurusu, AYM, 2015/4176, 30/09/2015. (s. 287)

D.M. başvurusu, AYM (TAK), 2015/4176, 17/03/2015. (s. 261)

D.M.Ç. başvurusu, AYM, 2014/16941, 24/01/2018. (s. 85, 90)

Deniz Baykal başvurusu, AYM, 2013/7521, 04/12/2013. (s. 165, 166, 198)

Deniz Seki başvurusu, AYM, 2014/5170, 25/06/2015. (s. 211)

Deniz Yazıcı başvurusu, AYM, 2013/6359, 10/12/2014. (s. 194)

Derviş Değer ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/16428, 06/04/2017. (s. 286, 287)
Devran Duran başvurusu, AYM, 2014/10405, 25/05/2017. (s. 225)
Devrim Evin başvurusu, AYM, 2013/2069, 20/02/2014. (s. 216)
Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası başvurusu, AYM, 2012/743, 05/03/2013. (s. 37)
Doruk İplik Kumaş Tekstil Paz. Tic. A.Ş. başvurusu, AYM, 2014/10451, 10/05/2017. (s. 87)
Dursun Çiçek (3) başvurusu, AYM, 2014/2185, 06/12/2017. (s. 288)
E.A.Ö ve M.Y. başvurusu, AYM, 2015/16032, 07/03/2018. (s. 252, 292)
Eiza Kashkoeva başvurusu, AYM (TAK), 2016/9483, 25/05/2016. (s. 263)
Ekrem Şen ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2015/20376, 20/01/2016. (s. 269)
Emek Yapı Yat. Tiç. Ltd. Şti. başvurusu, AYM, 2014/19521, 05/12/2017. (s. 224)
Emel Kaynar ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/3667, 10/06/2015. (s. 166)
Emine Demir Özden başvurusu, AYM, 2014/13769, 22/11/2017. (s. 225)
Emine Sağırlıbaş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/9793, 17/07/2014. (s. 151)
Enes Ulu başvurusu, AYM, 2014/16751, 20/09/2017. (s. 225)
Engin Demir (2) başvurusu, AYM, 2014/4161, 22/11/2017. (s. 290)
Engin Ekinci başvurusu, AYM, 2014/3060, 10/03/2015. (s. 20)
Engin Gök ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/3955, 14/04/2016. (s. 46, 65, 288)
Erdem Enerji Elektrik İnşaat İmalat Taahhüt San. Tic. Ltd. Şti. başvurusu, AYM, 2013/8524, 13/04/2016. (s. 88)
Erdem Gül ve Can Dündar başvurusu, AYM, 2015/18567, 25/02/2016. (s. 96)
Erdem Yurdaer başvurusu, AYM, 2012/1315, 16/04/2013. (s. 186)
Erdinç Engin başvurusu, AYM, 2012/695, 12/02/2013. (s. 208)
Erendiz Önal başvurusu, AYM, 2014/1133, 30/06/2014. (s. 199)
Erkan Sancaklı ve Selatin Sancaklı, AYM, 2016/74436, 18/07/2018. (s. 110)
Erol Güler başvurusu, AYM, 2013/8173, 14/04/2016. (s. 156)
Ersan Nazlier başvurusu, AYM (TAK), 2015/19917, 07/06/2016. (s. 259)
Ersin Ekmekçi ve Sinan Ekmekçi başvurusu, AYM, 2013/6068, 18/11/2015. (s. 134)

Ertan Hatipoğlu başvurusu, AYM, 2015/1993, 18/04/2018. (s. 120)

Ertan Rüstem başvurusu, AYM, 2013/8517, 06/01/2015. (s. 33)

Esra Nur Özbey başvurusu, AYM, 2013/7443, 20/05/2015. (s. 94)

F. Ç. başvurusu, AYM, 2014/8019, 24/05/2018. (s. 90)

F. N. G. başvurusu, AYM, 2014/11928, 21/06/2017. (s. 221)

F.R. başvurusu, AYM (TAK), 2015/1803, 26/02/2015. (s. 261)

Fahrettin Yavuz ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/15873, 11/01/2017. (s. 286)

Fahri Karadavut başvurusu, AYM, 2013/7346, 17/02/2016. (s. 50)

Faik Deniz Şar başvurusu, AYM, 2014/1643, 04/11/2014. (s. 203)

Farah Abdulhameed M. Ali al-Mudhafar başvurusu, AYM, 2015/13854, 18/05/2016. (s. 287)

Farah Abdulhameed Mohammed Alı Al-Mudhafar başvurusu, AYM (TAK), 2015/13854, 14/08/2015. (s. 263)

Fatih Hilmioğlu başvurusu, AYM (TAK), 2014/648, 20/01/2014. (s. 256)

Fatih Hilmioğlu başvurusu, AYM, 2014/648, 18/09/2014. (s. 215)

Fatma Bakki başvurusu, AYM, 2016/26503, 20/04/2017. (s. 286)

Fatma Gökot başvurusu, AYM, 2013/5967, 21/04/2016. (s. 197)

Fatma Gül Balıkçıoğlu ve Zeynep Nur Yazıcıoğlu başvurusu, AYM, 2014/11026, 27/6/2018. (s. 189)

Fehmi Arslan başvurusu, AYM, 2014/621, 05/04/2018. (s. 286)

Ferhat Balcal ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2016/2602, 12/02/2016. (s. 267)

Fetih Ahmet Özer başvurusu, AYM, 2013/6179, 20/03/2014. (s. 38, 59, 288)

Fetullah Gülen başvurusu, AYM [GK], 2014/12225, 14/07/2015. (s. 183)

Feyzullah Özer başvurusu, AYM, 2014/17343, 05/04/2018. (s. 202)

Fikret Güney başvurusu, AYM, 2013/1936, 18/09/2013. (s. 196, 199)

Fikriye Tanrıkulu ve İnsan Hakları Derneği başvurusu, AYM (TAK), 2016/3350, 24/02/2016. (s. 267)

Firas Aslan ve Hebat Aslan başvurusu, AYM, 2012/1158, 21/11/2013. (s. 83)

Fuat Karaosmanoğlu başvurusu, AYM, 2013/9044, 05/11/2014. (s. 162)

G. B. ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2015/15273, 17/09/2015. (s. 255, 266)

G.B. ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/19481, 24/05/2018. (s. 259)

G. D. başvurusu, AYM, 2014/1811, 05/10/2017. (s. 292)

G.S. başvurusu, AYM, 2012/832, 12/02/2013. (s. 135)

Gamze Erol başvurusu, AYM [GK], 2013/3072, 02/07/2015. (s. 134)

Gökhan Günaydın başvurusu, AYM, 2012/1099, 06/05/2015. (s. 121, 136)

Gönül Nevşat başvurusu, AYM, Melahat Karkin başvurusu, AYM, 2014/17751, 13/10/2016; 2014/3648, 21/11/2017. (s. 91)

Grossi ve diğerleri/ İtalya, İHAM (yeniden gözden geçirilmiş şekli), 18791/03, 30/10/2012. (s. 280)

Gulbahar Rahmanova başvurusu, AYM (TAK), 2015/509, 19/01/2015. (s. 259, 264, 266)

Gulistan Ernazarova başvurusu, AYM (TAK), 2014/19506, 25/12/2014. (s. 261)

Gulistan Ernazarova başvurusu, AYM (TAK), 2015/508, 16/01/2015. (s. 261)

Gülşen Bozkurt başvurusu, AYM, 2013/4211, 01/12/2015. (s. 134)

Güley Uğur ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/9083 07/07/2015. (s. 163)

Gülişan Yeşil başvurusu, AYM, 2013/1448 19/11/2014. (s. 176)

Günay Dağ ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/1631, 17/12/2015. (s. 37)

Günay Özmen başvurusu, AYM, 2014/10841, 23/02/2017. (s. 289)

H. L. başvurusu, AYM, 2013/66, 16/05/2013. (s. 288)

H.S. başvurusu, AYM (TAK), 2016/22512, 02/11/2016. (s. 261)

Hacı Osman Kaya başvurusu, AYM, 2016/41934, 16/02/2017. (s. 122, 189)

Haci Akgül ve Remziye Akgül başvurusu, AYM, 2014/8879, 21/03/2018. (s. 291)

Hadrabová ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti (k.k), İHAM, 42165/02 ve 466/03, 25/09/2007. (s. 283)

Haider Subhi Amenn başvurusu, AYM, 2016/5126, 13/09/2017. (s. 203)

Hakan Fuat Komili başvurusu, AYM, 2013/2470, 17/09/2013. (s. 192)

Halil Aslan başvurusu, AYM, 2014/3038, 10/12/2014. (s. 191)

Halil Güneş başvurusu, AYM, 2014/354, 30/12/2014. (s. 151)

Halil Üstündağ başvurusu, AYM, 2013/5062, 14/01/2014. (s. 112)
Halit Abdullah başvurusu, AYM, 2012/26, 26/03/2013. (s. 157)
Hamdi Akın İpek başvurusu, AYM, 2015/17763, 24/5/2018. (s. 186)
Hamit Kiye başvurusu, AYM, 2014/2603, 04/10/2017. (s. 225)
Handan Yılmaz ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/13501, 10/05/2017. (s. 287)
Handan Yılmaz ve diğerleri başvurusu, 2014/13495, 11/05/2017. (s. 287)
Hanefi Avcı başvurusu, AYM, 2013/2814, 18/06/2014. (s. 83)
Hanife Ensaroğlu başvurusu, 2014/14195, 20/09/2017. (s. 153, 186)
Harun Karataş başvurusu, AYM, 2014/2610, 04/10/2017. (s. 225)
Harun Yalçın ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/15254, 17/11/2016. (s. 31)
Hasan Taşlıyurt başvurusu, AYM, 2012/947, 12/02/2013. (s. 133)
Haşmet Atahan başvurusu, AYM, 2015/16597, 07/02/2018. (s. 292)
Hatice Avcı ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/9788, 22/09/2016. (s. 186)
Haydar Ali Bayram başvurusu, AYM, 2014/4255, 22/11/2017. (s. 20, 291, 292)
Hayreddin Güzel başvurusu, AYM, 2014/2075, 22/06/2015. (s. 134)
Hayrettin Aktaş başvurusu, AYM, 2013/1205, 17/09/2013. (s. 112)
Hayrettin Bülent Tarkaçıoğlu başvurusu, AYM, 2013/4559, 23/03/2016. (s. 142)
Hekber Tamer başvurusu, AYM, 2014/17564, 22/03/2017. (s. 286)
Hıdır Öztürk ve Dilif Öztürk başvurusu, AYM, 2013/7832, 21/04/2016. (s. 142)
Hilmi Yıldız başvurusu, AYM, 2013/299, 06/01/2016. (s. 134)
Hüseyin Barzan başvurusu, AYM, 2012/921, 25/03/2015. (s. 121, 136)
Hüseyin Remzi Polge başvurusu, AYM, 2013/2166, 25/6/2015. (s. 103)
Hüseyin Güneş Özmen başvurusu, AYM, 2014/1514, 22/9/2016. (s. 138)
Hüseyin Özdemir başvurusu, AYM, 2014/7455, 25/03/2015. (s. 290)
Hüseyin Yılmaz başvurusu, AYM (TAK), 2016/9401, 25/05/2016. (s. 258)
Hüseyin Yılmaz ve Mehmet Nimet Sevim başvurusu, AYM, 2014/1215, 23/05/2018. (s. 290)
I. S. başvurusu, AYM, 2016/34099, 10/05/2017. (s. 286)
I.M. başvurusu, AYM (TAK), 2015/16013, 14/10/2013. (s. 259)

Iryna Bondarchuk başvurusu, AYM (TAK), 2015/615, 28/01/2015. (s. 259)
Işıl Yaykır başvurusu, AYM, 2013/2284, 15/04/2014. (s. 182)
İbrahim Ethem Kuriş başvurusu, AYM (TAK), 2016/16436, 03/10/2016. (s. 258)
İbrahim Kızılkaya başvurusu, AYM, 2014/2517, 05/04/2017. (s. 225)
İbrahim Oğuz Yapar başvurusu, AYM, 2012/829, 05/03/2013. (s. 134)
İffet İnci Gültekin başvurusu, AYM, 2013/9585, 09/03/2016. (s. 87, 108)
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi başvurusu, AYM, 2013/1430, 21/11/2013. (s. 37)
İlia Karimov başvurusu, AYM (TAK), 2015/16280, 15/10/2015. (s. 259)
İlyas Türedi başvurusu, AYM, 2013/1267, 13/06/2013. (s. 196)
İnan Çoban başvurusu, AYM, 2014/15208, 19/12/2017. (s. 87)
İrfan Durmuş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/4153, 11/05/2017. (s. 65, 288)
İrfan Uysal ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2015/19907, 26/12/2015. (s. 267, 268, 270)
İsa Durç başvurusu, AYM, 2014/1529, 26/12/2017. (s. 225)
İsak Tepe başvurusu, AYM, 2014/4038, 06/06/2016. (s. 142)
İskender Kaya ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/7674, 23/03/2017. (s. 66, 287)
İsmail Akçayoğlu başvurusu, AYM, 2014/1950, 13/09/2017. (s. 185)
İsmail Buğra İşlek başvurusu, AYM, 2013/1177, 26/03/2013. (s. 145, 157, 179)
İsmet Özkorul başvurusu, AYM, 2013/7582, 11/12/2014. (s. 116)
K. A. (2) başvurusu, AYM, 2014/13044, 11/11/2015. (s. 47)
K. V. başvurusu, AYM, 2014/2293, 01/12/2016. (s. 6, 217)
K.A. başvurusu, AYM (TAK), 2014/19101, 10/12/2014. (s. 218, 219, 220, 223, 261)
K.L. başvurusu, AYM (TAK), 2016/4754, 16/03/2016. (s. 259)
K.S. başvurusu, AYM (TAK), 2015/14566, 04/09/2015. (s. 261)
Kaçkar Çay San. A. Ş. başvurusu, AYM, 2014/2937, 21/07/2011. (s. 32)
Kadir Gürbüz Kaynar başvurusu, AYM, 2012/744, 20/02/2014. (s. 155)
Kadri Karakaş başvurusu, AYM, 2014/823, 08/03/2018. (s. 225)
Kamil Çakır başvurusu, AYM, 2013/997, 15/10/2014. (s. 216)

Kasım Biner başvurusu, AYM, 2014/11399, 22/11/2017. (s. 225)

Katayoun Bahramı Pouran ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2015/17658, 19/11/2015. (s. 263)

Kayalar Tekstil Brode San. Tic. A.Ş. başvurusu, AYM, 2014/15911, 10/01/2018. (s. 289)

Kemal Gözler başvurusu, AYM, 2014/5232, 19/04/2018. (s. 241)

Kemal Toraman ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/1761, 21/01/2015. (s. 282)

Kemal Yeler ve Ali Arslan Çelebi başvurusu, AYM, 2012/636, 15/4/2014. (s. 103)

Kenan Burukanlı başvurusu, AYM, 2014/2620, 26/10/2017. (s. 225)

Kenan Özteriş başvurusu, AYM, 2012/989, 19/12/2013. (s. 210)

Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz başvurusu, AYM (TAK), 2015/15977, 06/10/2015. (s. 254, 289)

Kerem Altıparmak ve Yaman Akdeniz başvurusu, AYM, 2014/15571, 05/04/2018. (s. 59)

Keskinkılıç Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. başvurusu, AYM, 2013/4413, 21/11/2013. (s. 134)

Kocaman Balıkçılık Şti. ve Öz Callut Şti. başvurusu, AYM, 2014/13827, 23/03/2017. (s. 185)

Kommersan Kombassan Mermer Maden İşletmeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/7114, 20/01/2016. (s. 167)

Korcan Pulatsü başvurusu, AYM, 2012/726, 02/07/2013. (s. 152)

Kristal-İş Sendikası başvurusu, AYM, 2014/12166, 02/07/2015. (s. 32)

Kum ve Ticaret Mad. Nak. San. A.Ş. başvurusu, AYM, 2012/644, 05/03/2013. (s. 134)

L. B. başvurusu, AYM, 2013/4690, 25/02/2016. (s. 202)

Laura Alejandra Caceres başvurusu, AYM, 2013/1243, 16/04/2013. (s. 150)

Liora Razon başvurusu, AYM, 2013/7172, 30/03/2016. (s. 289)

Lokman Ateş başvurusu, AYM, 2013/7920, 10/03/2016. (s. 177)

Lokman Sapan başvurusu, AYM, 2013/723, 21/11/2013. (s. 134)

M. A. G. J. başvurusu, AYM, 2015/1832, 01/02/2017. (s. 286)

M. I. başvurusu, AYM, 2017/5839, 10/05/2017. (s. 286)

M.A. başvurusu, AYM (TAK), 2015/220, 20/01/2016. (s. 263)

M.A. başvurusu, AYM (TAK),2015/16282, 15/10/2015. (s. 261)

M.A.G.J başvurusu, AYM (TAK), 2015/1832, 13/02/2015. (s. 263)

M.A.G.J başvurusu, AYM (TAK), 2015/1834, 19/02/2015. (s. 263)

M.E. başvurusu, AYM, 2012/74, 05/03/2013. (s. 151)

M.S.S. başvurusu, AYM (TAK), 2014/19690, 31/12/2014. (s. 261)

M.T.A. başvurusu, AYM (TAK), 2016/22509, 02/11/2016. (s. 263)

Madina Mayusupova başvurusu, AYM (TAK), 2015/1471, 19/02/2015. (s. 259)

Mahmoud Maghmoumi başvurusu, AYM, 2016/2894, 22/02/2017. (s. 287)

Mahmut Çevik başvurusu, AYM, 2013/2896, 10/06/2015. (s. 134)

Mahmut Ekrem Erhun ve Cole e Monique Jourovsky Erhun, AYM, 2013/3588, 18/09/2014. (s. 157)

Mahmut Koç başvurusu, AYM, 2014/1724, 1/2/2017. (s. 186)

Mahmut Mahir Çelikbaş başvurusu, AYM, 2014/12971, 01/02/2017. (s. 114)

Mahmut Tanal (2) başvurusu, AYM, 2014/11438, 24/07/2014. (s. 37, 52)

Mahmut Tanal ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/18803, 10/12/2014. (s. 242)

Majid Mahmoud Ahmed Aljamal başvurusu, AYM (TAK), 2015/15277, 11/09/2015. (s. 261)

Mansur Yavaş ve Cumhuriyet Halk Partisi başvurusu, AYM, 2014/5425, 23/07/2014. (s. 107)

Manzura Jumaeva başvurusu, AYM (TAK), 2015/1474, 28/01/2015. (s. 259)

Marcus Frank Cerny başvurusu, AYM, 2013/5126, 02/07/2015. (s. 266)

Maşallah Güzelsoy başvurusu, AYM, 2014/14583, 18/05/2016. (s. 142)

Mecit Gümüş (2) başvurusu, AYM (TAK), 2016/5991, 07/04/2016. (s. 252)

Medican Medikal Ürünler İth. İhr. Tic. ve Turz. Ltd. Şti. başvurusu, AYM, 2014/6025, 22/6/2017. (s. 291)

Mehmet Ali Aslan başvurusu, AYM, 2013/2429, 30/03/2016. (s. 176)

Mehmet Ali Aydın başvurusu, AYM, 2013/9343, 04/06/2015. (s. 134)

Mehmet Ali Eneze, AYM, 2017/35352, 23/05/2018. (s. 23)
Mehmet Avcı başvurusu, AYM, 2013/805, 21/01/2015. (s. 288)
Mehmet Avcı başvurusu, AYM, 2013/805, 21/01/2015. (s. 65)
Mehmet Bayraktar başvurusu, AYM, 2014/2316, 15/02/2017. (s. 87)
Mehmet Bolat ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/5974, 10/03/2016. (s. 65, 288)
Mehmet Çağrıcı başvurusu, AYM, 2013/3020, 23/03/2016. (s. 282)
Mehmet Çelebi Çalan (2) başvurusu, AYM, 2014/5674, 08/06/2017. (s. 225)
Mehmet Çetinkaya ve Maide Çetinkaya başvurusu, AYM, 2013/1280, 28/05/2014. (s. 216)
Mehmet Denk ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/6264, 06/04/2016. (s. 282)
Mehmet Emin Balcı başvurusu, AYM (TAK), 2015/10459, 01/10/2015. (s. 266)
Mehmet Emin Bülbül başvurusu, AYM, 2014/4463, 16/06/2016. (s. 288)
Mehmet Emin Sumeli ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/3585, 07/07/2015. (s. 134, 203)
Mehmet Emin Tutak başvurusu, AYM, 2014/2611, 25/10/2017. (s. 225)
Mehmet Encü ve diğerleri, AYM, 2014/11864, 24/02/2016. (s. 202, 204)
Mehmet Fatih Durak başvurusu, AYM, 2015/7630, 19/12/2017. (s. 114)
Mehmet Gençoğlu başvurusu, AYM, 2012/1180, 20/02/2014. (s. 155)
Mehmet Girasun ve Ömer Elçi başvurusu, AYM (TAK), 2015/15266, 11/09/2015. (s. 267, 269)
Mehmet Güler başvurusu, AYM (TAK), 2015/15950, 02/10/2015. (s. 265)
Mehmet Güven Ulusoy başvurusu, AYM, 2013/1013, 02/07/2015. (s. 280, 281)
Mehmet Haberal (2) başvurusu, AYM, 2014/1050, 28/05/2014. (s. 288)
Mehmet Hadi Tunç başvurusu, AYM, 2013/1958, 07/07/2015. (s. 112)
Mehmet Hasan Altan (2) başvurusu, AYM, 2016/23672, 11/01/2018. (s. 275)
Mehmet Hasan Altan başvurusu, AYM, 2013/6947, 30/12/2014. (s. 158)
Mehmet Körkü başvurusu, AYM, 2013/1628, 10/06/2015. (s. 121, 136)
Mehmet Mercan başvurusu, AYM, 2013/2001, 16/05/2013. (s. 160)
Mehmet Reşit Arslan (2) başvurusu, AYM, 2013/7902, 24/02/2016. (s. 282)

Mehmet Reşit Arslan başvurusu, AYM, 2013/750, 15/12/2015. (s. 151)

Mehmet Senan Dağlı ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2016/1905, 03/02/2016. (s. 268, 270)

Mehmet Seyfi Oktay başvurusu, AYM, 2013/6367, 10/12/2015. (s. 183)

Mehmet Şerif Ay başvurusu, AYM, 2012/1181, 17/09/2013. (s. 155)

Mehmet Şerif Bayındır başvurusu, AYM, 2014/16664, 04/10/2007. (s. 291)

Mehmet Tahir Karakoç başvurusu, AYM, 2013/2295, 13/09/2013. (s. 202)

Mehmet Yiğiner başvurusu, AYM, 2014/1944, 23/07/2014. (s. 76, 107)

Melle Malgir başvurusu, AYM, 2014/11355, 15/02/2017. (s. 287)

Meltem Sukan başvurusu, AYM, 2013/9459, 21/04/2016. (s. 80)

Memet Ali Bağrıyanık başvurusu, AYM, 2013/4440, 12/03/2015. (s. 157)

Menduh Ataç başvurusu, AYM, 2013/1751, 13/06/2003. (s. 191)

Menduh Ataç başvurusu, AYM, 2013/1751, 13/06/2013. (s. 159)

Meral Danış Beştaş başvurusu, AYM (TAK), 2015/19545, 22/12/2015. (s. 267)

Meryem Alkurt başvurusu, AYM, 2013/9786, 17/07/2014. (s. 47)

Metin Bayyar ve Halkın Kurtuluş Partisi başvurusu, AYM, 2014/15220, 04/06/2015. (s. 32)

Metin Dilmaç ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/1439, 14/10/2015. (s. 291)

Mir Ahmed başvurusu, AYM (TAK), 2015/8021, 20/05/2015. (s. 261)

Mirze Aydın ve Metin Karabulut başvurusu, AYM, 2013/7837, 06/04/2016. (s. 195)

Mirze Bozma başvurusu, AYM, 2013/5319, 13/04/2016. (s. 282)

Muhbet Adanır başvurusu, AYM, 2014/10261, 08/12/2016. (s. 87)

Muhittin Kaya ve Muhittin Kaya İnşaat Taahhüt Madencilik Gıda Turizm Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. başvurusu, AYM, 2013/1213, 04/12/2013. (s. 211, 216)

Mukaddas Khudoyarova başvurusu, AYM, 2018/1105, 27/06/2018. (s. 287)

Mukadder Aksoy başvurusu, AYM, 2013/2943, 14/04/2016. (s. 141)

Mukaddes Özen ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/7740 08/05/2014. (s. 150)

Murat Hikmet Çakmakçı başvurusu, AYM, 2016/35094, 15/02/2017. (s. 122, 189)

Murat Türk (4) başvurusu, AYM, 2015/19665, 28/06/2018. (s. 224)
Mustafa Ateşoğlu ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/1178, 5/11/2015. (s. 103)
Mustafa Çelikoğlu başvurusu, AYM, 2014/3007, 02/02/2017. (s. 87)
Mustafa Ekici başvurusu, AYM, 2014/13675, 08/09/2014. (s. 107)
Mustafa Gürkan başvurusu, AYM, 2013/7304, 15/04/2015. (s. 48)
Mustafa Kamil Uzuner ve Mustafa Kadri Gül başvurusu, AYM, 2013/3371, 09/03/2016. (s. 47)
Mustafa Kemal Sungur başvurusu, AYM, 2013/2507, 06/03/2014. (s. 155)
Mustafa Kıvrak başvurusu, AYM, 2013/3175, 20/02/2014. (s. 215)
Mustafa Kupal başvurusu, AYM; 2013/7727, 04/02/2016. (s. 112)
Mümin Karaşinik başvurusu, AYM, 2014/15386, 19/06/2017. (s. 114)
Mürsel Polat ve Nuriye Artuç başvurusu, AYM, 2014/3470, 25/10/2017. (s. 223)
Mylana Bilyankin ve D. B başvurusu, AYM, 2013/5609, 18/09/2014. (s. 176)
N. B. B. (2) başvurusu, AYM, 2014/17143, 01/03/2017. (s. 290, 292)
N.T.U. ve N. T. başvurusu, AYM, 2014/4372, 19/12/2017. (s. 65, 288)
N.Y. başvurusu, AYM (TAK), 2016/21840, 27/10/2016. (s. 258, 263)
Nafise Ekici başvurusu, AYM (TAK), 2016/5993, 05/04/2016. (s. 268)
Nail İrfan Sar başvurusu, AYM, 2012/1254, 07/03/2014. (s. 215)
Nail Yılmaz başvurusu, AYM, 2014/4147, 10/06/2015. (s. 134)
Nazmiye Akman başvurusu, AYM, 2013/1012, 16/04/2013. (s. 186)
Necati Arslan başvurusu, AYM, 2014/20535, 07/06/2017. (s. 182)
Necati Gündüz ve Recep Gündüz başvurusu, AYM, 2012/1027, 12/02/2013. (s. 146, 208)
Necati Öztekin başvurusu, AYM, 2014/510, 09/06/2016. (s. 283)
Necati Törekara başvuru, AYM, 2014/11102, 30/4/2015. (s. 186)
Necmi Karakuş başvurusu, AYM, 2014/3240, 26/10/2016. (s. 291)
Neriman Kongur ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/1557, 16/04/2013. (s. 199)
Nesin Kayserilioğlu (3) başvurusu, AYM, 2013/1581, 16/04/2013. (s. 119)
Nesin Kayserilioğlu başvurusu, AYM, 2012/613, 13/06/2013. (s. 134, 193)

Nevzat Azak başvurusu, AYM, 2014/973, 05/04/2017. (s. 88)

Nevzat Ongün başvurusu, AYM, 2014/2683, 10/03/2015. (s. 138)

Nihat Yalçın ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2016/3646, 29/02/2016. (s. 267, 270)

Nuray Işık başvurusu, No. 2014/7561, 28/09//2016. (s. 186)

Nurdan Sesiz başvurusu, AYM, 2012/317, 16/04/2013. (s. 134)

Nurettin Eroğlu başvurusu, AYM, 2013/3075, 25/02/2015. (s. 157)

Nurettin Haldun Gelelioğlu başvurusu, AYM, 2013/9579, 26/06/2014. (s. 134)

Nurettin Polat başvurusu, AYM, 2014/9053, 07/07/2015. (s. 38, 48, 49)

Nuriye Acar başvurusu, AYM (TAK), 2015/20218, 31/12/2015. (s. 270)

Nurullah Efe ve Halkın Kurtuluş Partisi başvurusu, AYM, 2017/20127, 07/06/2017. (s. 107)

O.K. başvurusu, AYM, 2017/5841, 11/05/2017. (s. 287)

Oğuz Zengin (2) başvurusu, AYM, 2014/156, 04/10/2017. (s. 224)

Oksana Chicheiscvili başvurusu, AYM, 2014/19023, 20/12/2017. (s. 87)

Oksana Chicheishvili başvurusu, AYM (TAK), 2014/19023, 05/12/2014. (s. 266)

Oktay Can başvurusu, AYM, 14/10/2015. (s. 291)

Olga Dogot başvurusu, AYM (TAK), 2015/11252, 10/07/2015. (s. 261)

Onur Doğanay başvurusu, AYM, 2013/1977, 09/01/2014. (s. 39)

Onurhan Solmaz başvurusu, AYM, 2012/1049, 26/03/2013. (s. 101, 102)

Onurhan Solmaz başvurusu, AYM, 2012/1049, 26/03/2013. (s. 85)

Orhan Çaçan başvurusu, AYM, 2013/6797, 07/01/2016. (s. 59)

Orhan Eren başvurusu, AYM, 2014/3003, 09/03/2017. (s. 162)

Orhan Ersoy (2) başvurusu, AYM, 2013/7320, 20/03/2014. (s. 158)

Orhan Ersoy başvurusu, AYM, 2013/2844, 20/03/2014. (s. 155)

Osman Nuri Türker başvurusu, AYM, 2014/13547, 05/10/2017. (s. 292)

Osman Sandıkçı başvurusu, AYM, 2013/6297, 10/03/2016. (s. 284)

Oyatullo Kurbonov ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2016/10071, 31/05/2016. (s. 263)

Ö. Ç. başvurusu, AYM, 2014/1091, 23/05/2018. (s. 290)
Ömer Bayram başvurusu, AYM, 2014/11788, 19/12/2017. (s. 289)
Ömer Osman Soylu başvurusu, AYM, 2012/363, 05/03/2013. (s. 150)
Önder Şanlı başvurusu, AYM, 2013/6176, 06/05/2015. (s. 135)
Özgür Çapkın başvurusu, AYM, 2014/2546, 30/12/2014. (s. 192)
Özgür Yıldırım başvurusu, AYM, 2012/595, 26/03/2013. (s. 135)
Özlem Türkeş başvurusu, AYM, 2014/505, 17/07/2014. (s. 176)
Öztürk Yazıcı başvurusu, AYM, 2014/4549, 22/02/2017. (s. 120)
Pidram Haydari başvurusu, AYM (TAK), 2015/8096, 21/05/2015. (s. 261)
Predescu/Romanya, İHAM, 21447/03, 02/12/2008, §§ 25-27. (s. 283)
R. K. başvurusu, AYM, 2014/13794, 22/02/2017. (s. 87)
R. M. başvurusu, AYM, 2015/19133, 16/12/2005. (s. 24, 263)
Rafet Ünal başvurusu, AYM, 2013/1610, 13/06/2013. (s. 160)
Ramazan Acar başvurusu, AYM, 2013/7939, 15/12/2015. (s. 47, 176)
Ramazan Ay ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/8884, 10/03/2015. (s. 280, 283)
Ramazan Beyazpirinç başvurusu, AYM (TAK), 2016/2728, 16/02/2016. (s. 257)
Ramazan Korkmaz başvurusu, AYM, 2016/36550, 19/07/2017. (s. 189)
Ramazan Sönmez başvurusu, AYM, 2013/6325, 15/04/2014. (s. 201, 202)
Recep Eşkar başvurusu, AYM, 2014/14784, 05/04/2018. (s. 85, 90)
Recep Tarhan ve Afife Tarhan başvurusu, AYM, 2014/1546, 02/02/2017. (s. 185)
Remziye Duman başvurusu, AYM, 2016/25923, 20/07/2017. (s. 189)
Remziye Güney Uyanıker başvurusu, AYM, 2013/1717, 18/11/2015. (s. 134)
Rıda Boudraa başvurusu, AYM, 2013/9673, 21/01/2015. (s. 24, 162, 261)
Rodic ve diğerleri/Bosna Hersek, İHAM, 22893/05, 27/05/2008. (s. 252)
S. Ö. başvurusu, AYM, 2013/7087, 18/9/2014. (s. 280, 281, 282, 283, 284, 285)
S.Ç. başvurusu, AYM, 2014/11925, 12/06/2018. (s. 216)
S.R başvurusu, AYM (TAK), 2015/33, 19/01/2015. (s. 259)
S.S. Okumuşlar Konut Yapı Kooperatifi başvurusu, AYM, 2014/5326, 28/09/2016. (s. 152, 165)

S.S.A. başvurusu, AYM, 2013/2355, 07/11/2013. (s. 163, 183, 215, 216)

Sabah Yıldızı Radyo ve Televizyon Yayın İletişim Reklam ve Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi başvurusu, AYM, 2014/12727, 25/05/2017. (s. 127)

Sabri Ergül başvurusu, AYM, 2014/13265, 08/09/2014. (s. 52)

Sabriye Okkır başvurusu, AYM, 2014/5029, 12/06/2018. (s. 291, 292)

Sadegül Başkuş ve Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası başvurusu, AYM, 2014/2197, 21/09/2017. (s. 34)

Sadık Koçak ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/841, 23/01/2014. (s. 64)

Sadık Koçak ve diğerleri (2) başvurusu, AYM, 2013/5880, 10/03/2016, §§ 33-34. (s. 157, 290)

Şahin Tosun başvurusu, AYM, 2014/10857, 11/01/2017. (s. 166)

Sait Orçan başvurusu, AYM, 2016/29085, 19/07/2017. (s. 189)

Salih Şahin başvurusu, AYM, 2013/7040, 11/12/2014. (s. 137)

Salih Tuğrul başvurusu, AYM, 2014/1988, 17/05/2016. (s. 257, 291)

Salih Tutal başvurusu, AYM, 2014/11644, 14/10/2015. (s. 282)

Santa Farma İlaç Sanayi A.Ş. başvurusu, AYM, 2013/5554, 06/02/2014. (s. 50)

Sebahat Tuncel başvurusu, AYM, 2012/1051, 20/02/2014. (s. 112)

Sedat Vural başvurusu, AYM, 2014/555, 25/04/2014. (s. 151)

Selahattin Keskin başvurusu, AYM, 2013/701, 31/10/2013. (s. 202)

Selçuk Demir başvurusu, AYM, 2014/9783, 22/01/2015. (s. 134)

Selçuk Emiroğlu, B. No: 2013/5660, 20/3/2014. (s. 103)

Selma Altundağ başvurusu, AYM, 2014/14474, 05/07/2017. (s. 112)

Selma Mirzaoğlu başvurusu, AYM, 2014/2994, 07/02/2018. (s. 225)

Selman Kapan ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/7302, 20/04/2016. (s. 40, 41, 45, 46, 283)

Sema Öktem başvurusu, AYM, 2013/852, 06/03/2014. (s. 122)

Semih Özakça ve Nuriye Gülmen başvurusu, AYM (TAK), 2017/27678, 28/07/2016. (s. 252)

Şerafettin Deli ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/16108, 07/12/2016. (s. 31)

Serap Keskin başvurusu, AYM, 2013/1815, 16/04/2015. (s. 135)

Serdar Somuncu başvurusu, AYM, 2014/7775, 09/03/2017. (s. 288)
Serkan Akbaş başvurusu, AYM, 2013/2342, 21/01/2016. (s. 134)
Serkan Madsar başvurusu, AYM, 2012/751, 16/10/2014. (s. 288)
Sertaç Demir başvurusu, AYM, 2014/12533, 22/03/2018. (s. 291)
Sertaç Kılıçarslan başvurusu, AYM, 2013/7090, 18/02/2016. (s. 87)
Setenay Çereren başvurusu, AYM, 2014/5669, 16/06/2016. (s. 161)
Sevim Akat Eşki başvurusu, AYM, 2013/2187, 19/12/2013. (s. 116)
Seyfeddin Bahar başvurusu, AYM, 2014/10204, 05/04/2017. (s. 224)
Seyfi Baysal başvurusu, AYM, 2015/19729, 04/07/2018. (s. 223)
Seyitahmet Çavuş ve diğerleri, AYM, 2013/6613, 07/01/2016. (s. 201, 202)
Sezer (2), AYM, 2014/2041, 05/12/2017. (s. 91)
Sinan Aydın Aygün başvurusu, AYM, 2014/923, 16/07/2014. (s. 288)
Sinem Hun başvurusu, AYM, 2013/5356, 08/05/2014. (s. 183)
Solmaz Mamedova başvurusu, AYM (TAK), 2015/6724, 20/05/2015. (s. 261)
Suat Arslan başvurusu, AYM, 2014/2623, 04/10/2017. (s. 225)
Süleyman Demir başvurusu, AYM, 2014/7307, 26/10/2016. (s. 137, 286, 289)
Süleyman Özçelik başvurusu, AYM, 2013/1715, 20/05/2015. (s. 202)
Süleyman Özpınar başvurusu, AYM, 2014/6710, 20/12/2017. (s. 224)
Ş. G. başvurusu, AYM, 2017/5820, 19/04/2017. (s. 287)
Şahin Alpay (2) başvurusu, AYM, 2018/3007, 15/03/2018. (s. 275)
Şahin Tosun başvurusu, AYM, 2014/10857, 11/01/2017. (s. 165)
Şamil Camekan başvurusu, AYM, 2014/928, 13/07/2016. (s. 289)
Şehmus Öncel başvurusu, AYM, 2014/2991, 25/10/2007. (s. 225)
Şükran İrge başvurusu, AYM (TAK), 2016/8660, 28/06/2016. (s. 259)
Şükrü Altuğ ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/15853, 07/06/2017. (s. 287)
T.A.A. başvurusu, AYM (TAK), 2016/22510, 03/11/2016. (s. 263)
Tahir Gökaltay başvurusu, AYM, 2013/1780, 20/03/2014. (s. 215, 216)
Tamer Aslantaş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/5685, 05/12/2017. (s. 234)
Taner Kurban başvurusu, AYM, 2013/1582, 07/11/2013. (s. 163, 199)

Tayfun Cengiz başvurusu, AYM, 2013/8463, 18/09/2014. (s. 124)

Teoman Yeğenoğlu başvurusu, AYM, 2013/5338, 17/07/2014. (s. 158)

Tezcan Karakuş Candan ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/5809, 10/12/2014. (s. 34)

Tez-KoopİŞ Sendikası ve Yalçın Çalışkan başvurusu, AYM, 2013/6759, 03/02/2016. (s. 32)

Topo Kaya başvurusu, AYM, 2014/5363, 05/12/2017. (s. 87)

Tuğba Arslan başvurusu, AYM, 2014/256, 25/06/2015. (s. 49)

Turgut Kaya ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/5859, 19/11/2015. (s. 202, 203)

Turgut Tayyar başvurusu, AYM, 2013/7168, 15/10/2014. (s. 200)

Turkuaz Yemek Temizlik Güvenlik Hizmetleri ve Gıda Sanayi Ticaret LTD. ŞTİ. başvurusu, AYM, 2013/3389, 16/09/2015. (s. 152)

Tülay Arslan ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/7051, 02/02/2017. (s. 112)

Türk Pediatrik Onkoloji Grubu Derneği başvurusu, AYM, 2012/95, 25/12/2012. (s. 33)

Türkiye Orman İşçileri Sendikası başvurusu, AYM, 2014/15831, 20/09/2017. (s. 86)

Uğur Sağlamtaş ve diğerleri başvurusu, AYM, 2013/2960, 23/03/2016. (s. 49)

Umut Sağlam başvurusu, AYM, 2013/20187, 07/07/2015. (s. 49)

Uthman Deya Ud Deen Eberle başvurusu, AYM (TAK), 2015/16437, 10/11/2015. (s. 261)

Ümit Tekin başvurusu, AYM, 2013/781, 26/03/2013. (s. 134)

Ünal Yiğit başvurusu, AYM, 2013/1075, 30/06/2014. (s. 126)

Vecide Ayyıldız başvurusu, AYM, 2014/5841, 05/04/2018. (s. 287)

Vedat Kesen ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2016/3745, 29/02/2016. (s. 268)

Veli Özdemir başvurusu, AYM, 2013/276, 09/01/2014. (s. 126, 214)

Veysi Şahinli başvurusu, AYM (TAK), 2016/6003, 07/04/2016. (s. 257)

Y. T. başvurusu, AYM (Pilot Karar Usulünün Başlatılmasına Dair Ara Karar), 2016/22418, 12/06/2018. (s. 278)

Y.C.K. başvurusu, AYM, 2012/889, 26/03/2013.(s. 135)

Yağız Teks. ve Gıda Ürünleri Ltd. Şti başvurusu, AYM, 2012/650, 05/12/2013. (s. 216)

Yalçın Yanık başvurusu, AYM, 2013/3718, 20/01/2016. (s. 134)

Yaman Akdeniz ve diğerleri başvurusu, AYM, 2014/3986, 02/04/2014. (s. 168)

Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. başvurusu, AYM, 2014/13459, 07/06/2017. (s. 286)

Yasemin Ekşi başvurusu, AYM, 2013/5486, 04/12/2013. (s. 215)

Yasin Yaman başvurusu, AYM, 2012/1075, 12/02/2013. (s. 198, 202)

Yeliz Kasım başvurusu, AYM, 2013/6771, 15/12/2015. (s. 286)

Yenibaşaran Uluslararası Nakliyat ve Ticaret A.Ş. başvurusu, AYM, 2013/3300, 18/9/2014. (s. 185)

Yıldıray Soysal başvurusu, No. 2014/14887, 17/11/2017. (s. 186)

Youtube Llc Corporation Service Company ve diğerleri başvurusu, AYM [GK], 2014/4705, 29/5/2014. (s. 169, 170)

Yulıa Matur (Anıkeeva) başvurusu, AYM (TAK), 2015/4459, 17/03/2015. (s. 266)

Yusuf Gezer başvurusu, AYM, 2013/2103, 14/01/2014. (s. 216)

Yusuf Karabaş başvurusu, AYM, 2013/1615, 15/04/2015. (s. 153, 202)

Yusufeli İlçesini Güzelleştirme Yaşatma ve Kültür Varlıklarını Koruma Derneği başvurusu, AYM, 2013/1212, 12/09/2013. (s. 34)

Yücel Sayman başvurusu, AYM, 2014/6497, 08/06/2017. (s. 290)

Yümrü Dilek başvurusu, AYM, 2013/4189, 21/05/2015. (s. 282)

Z.M. ve I.M. başvurusu, AYM (TAK), 2015/2037, 19/02/2015. (s. 262, 263)

Z.S. ve diğerleri başvurusu, AYM (TAK), 2015/16770, 05/11/2015. (s. 261)

Zeki Bingöl başvurusu, AYM, 2013/3651, 25/03/2015. (s. 107, 183)

Zeki Güngör başvurusu, AYM, 2013/8491, 31/03/2016. (s. 154)

Zeki Hakan Nebioğlu başvurusu, AYM (TAK), 2015/2418, 24/04/2015. (s. 256)

Zeki Kartal başvurusu, AYM, 2013/2803, 21/01/2016. (s. 18)

Zekiye Şanlı başvurusu, AYM, 2012/931, 26/6/2014. (s. 103)

Zeycan Yedigöl başvurusu, AYM, 2013/1566, 10/12/2015. (s. 124, 135, 141)

Ziya Özel başvurusu, AYM, 2015/1996, 10/05/2018. (s. 120)

Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından birlikte finanse edilmektedir.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Bu kitap Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Konseyi tarafından birlikte finanse edilen ve Avrupa Konseyi tarafından yürütülen ***Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi*** kapsamında hazırlanarak basılmıştır.
Projenin ihale makamı Merkezi Finans ve İhale Birimidir.

T.C. HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI
CFCU
MERKEZİ FİNANS ve İHALE BİRİMİ

www.coe.int/tr/web/ankara

www.anayasa.gov.tr/bireyselbasvuru

PAYDAŞ KURUMLAR

- Yargıtay
- Danıştay
- Adalet Bakanlığı
- Hâkimler ve Savcılar Kurulu
- Türkiye Barolar Birliği